

Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

**ORTOGRAFIE A LEXIKUM CESTOPISU OLDŘICHA PREFÁTA
Z VLKANOVA „CESTA Z PRAHY DO BENÁTEK...“**

ORTOGRAPHY AND LEXIS OF A JOURNEY FROM PRAGUE TO VENICE...;
BOOK OF TRAVELS BY OLDŘICH PREFÁT OF VLKANOV

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Otakar Mališ, CSc.

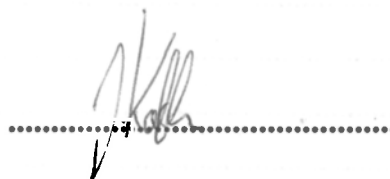
Autor DP: Jan Kafka
Na Babě 34, Praha 6 - Dejvice
7. ročník, Čj - D, 2001 - 2007
prezenční studium

Měsíc a rok dokončení DP: listopad 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.

Praha

19. 11. 2007

A handwritten signature in dark ink is written over a horizontal dotted line. The signature is stylized and appears to be a combination of initials and a surname.

OBSAH

Předmluva (Volba tématu a strategie jeho zpracování)	5
1. ÚVOD	8
1.1 Oldřich Prefát a jeho cesta	8
1.2 Ohlasy Prefátova cestopisu	19
1.2.1 Dosavadní jazykovědné reflexe	22
2. PRAVOPIS PREFÁTOVY KNIHY	25
2.1 Obecně o písmu a grafické stránce knihy	25
2.2 Pravopisné jevy v textu	28
2.2.1 Souhlásky	28
2.2.1.1 Označování hlásek s, š, z, ž	28
2.2.1.2 Označování hlásek c, č	30
2.2.1.3 Označování hlásky ř	31
2.2.1.4 Označování hlásek d', t', ň	32
2.2.1.5 Označování skupin bě, pě, mě, vě, se	33
2.2.2 Samohlásky	34
2.2.2.1 Kvalita samohlásek	34
2.2.2.1.1 Rozlišování i - y	34
2.2.2.2 Kvantita samohlásek	36
2.2.2.2.1 Označování kvantity i-í, y-ý	36
2.2.2.2.2 Označování dlouhého ú a diftongu ou	37
2.2.2.2.3 Psaní ú, au	39
2.2.2.2.4 Označování kvantity e - é, a - á	40
2.2.2.2.5 Označování kvantity o - ó	41
2.2.3 Další pravopisné jevy	42
2.2.3.1 Označování dvojího l	42
2.2.3.2 Označování souhlásek j a g	42
2.2.3.3 Zdvojené souhlásky	44
2.2.4 Vztah spisovnosti k fonologickému systému	46
2.2.4.1 Diftongizace ú > ou na začátku slova	46
2.2.4.2 Počáteční o- a protetické v-	47
2.2.4.3 Diftongizace ý > ej	48

2.2.4.4 Starší é proti novějšímu í.....	50
2.3 Pravopis druhých dvou vydání cestopisu.....	51
3. SLOVNÍ ZÁSoba PREFÁTOVA TEXTU.....	60
3.1 Rozložení a charakter slovní zásoby.....	60
3.1.1 Cizí slova.....	66
3.1.2 Geografická jména.....	70
3.1.3 Některé tematické okruhy.....	78
3.1.3.1 Lodě.....	78
3.1.3.2 Stavebnictví.....	87
3.1.3.3 Míry a mince.....	96
3.1.3.4 Zbraně, zbroj a válečnictví.....	106
3.1.3.5 Potraviny a plodiny.....	113
3.1.3.6 Popisy zvířat.....	120
3.1.3.7 Lidé a jejich příslušnost.....	125
3.1.3.8 Vyjádření dějů - slovesa.....	136
3.2 Diferenční slovník.....	148
3.2.1 Strategie slovníku.....	148
3.2.2 Slovník.....	157
3.2.2.1 Hlavní slovník.....	157
3.2.2.2 Slovník cizích pojmů.....	220
4. NĚKOLIK SLOV K MORFOLOGII A SYNTAXI.....	225
5. ZÁVĚR.....	234
5.1 Resumé.....	243
5.1.1 České resumé.....	243
5.1.2 Zusammenfassung.....	245
Poznámka.....	247
Seznam zkratk.....	248
Seznam příloh.....	250
Seznam pramenů a literatury.....	251
ANOTACE.....	254

Předmluva

Volba tématu a strategie jeho zpracování

Výběr látky, kterou představuje renesanční cestopis, se odvíjí od mého dlouhodobějšího zájmu o tuto oblast českého písemnictví a kultury vůbec. Již v druhém ročníku studia na Pedagogické fakultě UK jsem s Prefátovým textem pracoval, a to při psaní zápočtové práce na dějepisný seminář věnovaný dějinám Svaté země. V této práci jsem se především zabýval pohledem českých renesančních cestopisců na město Jeruzalém, sledoval, v čem se jejich postřehy liší a v čem se shodují, jak na ně působí pamětihodnosti i velký duchovní potenciál tohoto místa.

Již k tomuto tématu jsem se dostal prostřednictvím starší a nutno říci jen částečné znalosti Prefátovy knihy. Její pozoruhodnost mě nadále oslovovala a vedla k přání proniknout nejen k vnějším skutečnostem, které zachycuje, ale také k samotné její vnitřní stavbě, zaměřit se na jazyk, jímž je psána - působivým jazykem humanistickým. K mé motivaci přispíval i fakt, že se jedná o cestopis méně známý, a tedy dosud tolik neprozkoumaný.

Poté co vedoucí DP můj záměr provést jazykový rozbor Prefátova textu schválil, byl jsem během dalších konzultací nasměrován na oblast pravopisu a slovní zásoby, respektive k tvorbě slovníku tohoto díla. Těmito dvěma oblastem jsem se tak začal podrobněji věnovat. Musil jsem získat přístup k původnímu vydání knihy a musil jsem zvolit si kritéria, podle kterých budu svůj slovník tvořit.

Forma diplomové práce důrazu na tato dvě témata odpovídá. Jsou jejím těžištěm a jádrem.

Na začátek práce jsem umístil obecný úvod o postavě autora, jeho životě, knize, o době, v níž žil, a historických souvislostech, které ji i jeho utvářely. Sleduji zde jak situaci v Čechách, tak ve Středomoří, zejména v Palestině, a to z toho důvodu, že souhra těchto vnějších skutečností měla významný vliv hlavně na podobu slovní zásoby tohoto spisu. Jiným důvodem je snaha obecně vystihnout dobu, bez jejíž znalosti nelze cestopis cele pochopit ani docenit. Vycházím zde přitom také z poznatků, kterých jsem nabyl při psaní zmiňované dějepisné práce, aniž bych však její pasáže či formulace přebíral.

Součástí úvodu je také pojednání o tom, jaké pozornosti se kniha od svého vzniku do dnešních dnů těšila, a to jak z hlediska čtenářstva, tak odborníků. Pojednání zahrnuje i přehled dosavadních jazykovědných rozborů textu.

V kapitole věnované pravopisu nahlížím nejprve knihu v její celkové grafické podobě, všímám si věcí, jako jsou typy písma, členění textu či používání zkratk. V hlavní části pak systematicky probírám jednotlivé pravopisné jevy, především ty, které jsou odlišné od současnosti. Srovnávání se současným spisovným a obecným územ je zde ostatně jedním z hlavních metodických postupů. Za pomoci knihy Jaroslava Poráka věnované humanistickému pravopisu a hláskosloví¹ posuzuji, zda jsou dané jevy systémové, či nikoli. Díky bohatě popsanému materiálu mi kniha také slouží jako nástroj komparace pravopisu Prefátova s jinými soudobými památkami. V závěru připojuji doplňující pohled na pravopis druhého a třetího vydání knihy, čímž mám v úmyslu na konkrétních textech ukázat, jakým směrem se ve své grafice pravopis dále vyvíjel, a také jak jeho vydavatelé s původní formou ve svých edicích naložili.

Kapitola věnovaná slovní zásobě textu sestává ze dvou hlavních částí. První pojednává o lexiku cestopisu souhrnně, zaměřuje se na distribuci různých výrazů v průběhu textu, jejich typy či původ. Zvláštní pozornost je věnována hojně se vyskytujícím slovům, která jsou přejata z cizích jazyků, zejména různému názvosloví či vlastním jménům. Druhá část je zaměřená na slovník, který jsem v rámci této práce vytvořil. Je srovnáván s jeho starší a stručnější verzí v zatím posledním vydání cestopisu a dále je vymezen a definován. Uvedl jsem, která slova do něj byla zařazena a podle jakých kritérií. Souhrnně lze na tomto místě konstatovat, že jde o slovník diferenční, všímající si jednak slov z dnešního pohledu méně srozumitelných a v současném jazyce se nevyskytujících, jednak těch, která stále v jazyce fungují, ale mají odlišné významy.

Protože jsem během excerpcie textu získal řadu materiálu vypovídajícího i o jiných jazykových rovinách, než je pravopis a slovní zásoba, rozhodl jsem se zařadit i kapitolu, kde stručně popíšu také některé příznačné jevy morfologické a syntaktické.

Mojí hlavní snahou při tvorbě této práce je postihu základních charakterizačních rysů daných jazykových oblastí cestopisu. Nechtěl jsem se uchýlit k předčasným a nepodloženým závěrům, snažil jsem se adekvátně hodnotit jevy náhodné a z celkového hlediska nepodstatné. V pravopisné rovině jsem usiloval o identifikaci jevů jedinečných. V otázce slovní zásoby bylo mým záměrem předložit výstižný a vyvážený obraz slovních forem a jejich významů, který bude možné konfrontovat se slovníkem dnešním. Stručně řečeno: pokusil jsem se ve své

¹ J. Porák, 1983.

DP o svědectví nejen o jazykové povaze celého českého humanismu, nýbrž i o jedinečnosti postavy Oldřicha Prefáta z Vlkanova.

Od podrobného průzkumu a poznání jazyka historického si v neposlední řadě slibují lepší pochopení toho současného.

1. ÚVOD

1.1 Oldřich Prefát a jeho cesta

Ve starší české literatuře zaujímá žánr cestopisu zvláštní místo, stojí na pomezí sféry vysoké vážné a poněkud nižší zábavné. Čtenářům přinášel poznání i rozptýlení, díky čemuž se setkával s velkou oblibou, a to jak v době, kdy knihy vznikaly, tak v časech pozdějších, kdy začaly nabývat nového rozměru a kvality, čímž byla historicitu jejich svědectví. Díky nejrozličnějším literárním i vnějším okolnostem si slávu naskrz stoletími zajistily především tři z nich: cestopis Václava Šaška z Bírkova, zajímavý jak svou časností, tak politickým pozadím vzniku², Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic, literárně kvalitní, ale výrazný především díky pozoruhodné postavě autora, a Václava Vratislava z Mitrovic, vynikající silou výpovědi o tureckém věznění a ne nadarmo Jaroslavem Vlčkem počítaný „*k nejpůsobivějším a nejvýznamnějším knihám staročeským*“ (citováno podle P. Augusta, 1998, 458).

Cestopis Oldřicha Prefáta z Vlkanova stojí v obecném povědomí poněkud v pozadí, a to především vzhledem k dílu Harantově, které ho do jisté míry zastínilo. Harantova rozsáhlá kniha ze začátku sedmnáctého století, z období vrcholícího humanismu, totiž pojednává o obdobné cestě do Palestiny, jakou podnikl pán z Vlkanova o padesát let dříve, a je také, jak uvádí Karel Hrdina, „*arci stavěná na mnohem širším základě než dílo Prefátovo*“ (K. Hrdina, 1947, 359). Nutno ovšem dodat, že tento základ by byl sotva tak široký, kdyby Kryštof Harant při svém cestování a sepisování knihy z tohoto díla nevycházel. Do vydání jeho cestopisu bylo totiž vedle bible hlavním prostředkem, jak se u nás o Svaté zemi něco dovědět. Že z Prefáta Harant čerpal, je zřejmé, a to i bez toho, že se několikrát v textu na Prefáta přímo odvolává.

Hodnota Prefátova díla ovšem nestojí jen na tom, že se stalo východiskem spisu Harantova, ani nespočívá jen v tom, že vytvořilo vývojový stupeň mezi úrovní prvního českého cestopisu věnovaného Svaté zemi, jímž je prostý spis českobratrského poutníka Martina Kabátníka z počátku šestnáctého století, a vrcholem tohoto vývoje v díle Harantově. Tou hlavní kvalitou je nesporná jedinečnost a originalita Prefátova pohledu na věci a děje, které kolem sebe na své cestě viděl, respektive způsob, jak je v knize zaznamenal, čemu přiřkl důležitost či jak o tom psal. Povaha textu plného detailních popisů lodí, staveb, vesnic, měst,

² Václav Šašek z Bírkova se v letech 1465-67 účastnil mírového poselstva Lva z Rožmitálu do západní Evropy, které inicioval král Jiří z Poděbrad.

zemí, krajin, rostlin i zvířat, stejně jako důkladných záznamů událostí, které cestu provázely, je dána především osobností samotného autora.

Narodil se 11. května 1523 v Praze jako potomek staré šlechtické rodiny. Dříve než se ve svých třidvaceti letech vypravil na dlouhou a nákladnou cestu do Svaté země, stačil studovat na několika středoevropských školách a universitách, a to ve Wittenbergu, Ingolstadtu a Lipsku. Jeho zájem patřil matematickým oborům, astronomii a fyzice, jako universitní student se učil filozofii, ovládl latinu a italštinu (o němčině nemluvě), poznal jistě mnoho z historie a v jednom ze svých působišť se také učil hře na flétnu. Své technické vzdělání později uplatnil v Praze jako výrobce astronomických nástrojů a přístrojů, byl, jak píše Prokop Lupáč, „*důmyslný a řemeslný Mathematyckých nástrojů dělník*“ (citováno z F. F. Procházka, 1786, 3).

Jeho astronomické, matematické a fyzikální znalosti se v cestopise nezaprou, většina kritiky, kterou vyvrací některé mýty a pověry vztahující se k svatým místům, je právě tohoto charakteru. Nemůže například souhlasit s tím, že by v Jeruzalémě celý rok byly stejně dlouhé dny a noci, jak se tradičně tvrdilo s odkazem na bibli, a pouští se do argumentace, kde pomocí přesných údajů vysvětluje, že ani v Palestině nevychází slunce vždy stejně, nýbrž že *v létě okolo svatého Víta, tehdáž když zde u nás v Čechách nejdelší den bývá, tam jest den 14 hodin a 6 minut zdýlí a noc jest tehdáž 9 hodin a 54 minuty, to jest bezmála 10 hodin zdýlí, tolikéž zas v zimě; o svaté Luciji jest v Jeruzalémě den bezmála 10 hodin zdýlí a noc maličko drobet víc než 14 hodin a to jest jistě tak* (OPC, 247). Dokazuje také, že se svatým Písmem se tímto tvrzením nerozchází, neboť když Kristus říká, že den má vždy dvanáct hodin, nemyslí hodiny dnešní, stejně dlouhé. S jistotou vzdělance Prefát vysvětluje, že *těch časuov Židé v Jeruzalémě užívali jsau hodin (které slovau horae planetarie inequales, planetních hodin), kterýchžto hodin vždycky 12, buď den dlouhý nebo krátký, v létě neb v zimě* (OPC, 248). Obdobně na jiném místě vykládá, jak nesmyslné je tvrzení, že v chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě je střed světa, neboť Země vzhledem ke své kulatosti mít na povrchu žádný střed nemůže. S vědomím, že Magalhes svoji objevnou cestu podnikl teprve nedlouho předtím (1519-22), je to uvažování vskutku úctyhodné. *μολοκκου'?*

Z cestopisu vyplývá, že Prefát byl člověk neobyčejně zvědavý, kterého zajímalo téměř vše, s čím se na cestě setkával. Co mohl, to změřil, a nebylo toho málo, údajů o cestovních vzdálenostech či rozměrech kostelů/kapliček, jeskyní, zídek či jednotlivých částí lodi je v knize vskutku přešle. Tato důslednost musela být mnohdy vyčerpávající (a Prefát zvlášť pevné konstituce nebyl). Známa je scéna, kdy místo tolik potřebného spánku (poutníci toho vzhledem k vytíženosti programu ve Svaté zemi příliš nenaspali) využil klidu, když ostatní

ulehli, a jal se přeměřovat členité proporce kaplí Božího hrobu. O čem se nemohl sám přesvědčit, na to se ptal svých průvodců. Když se mu odpověď nezdála, neváhal o ní diskutovat. Four

Zájem pochopitelně rostl s mírou neznámého a nového, ať už jde o různé rostliny, plodiny, zvířata, potraviny nebo stavby či zvyky obyvatel. Čtenář si může udělat dosti dobrý obrázek o tom, co bylo a nebylo v Čechách poloviny šestnáctého století známé. Například v podrobném popisu jídelníčku, kterého se poutníkům dostávalo během plavby lodí z Benátek do Palestiny, se Prefát pozastavuje u sardelí (*sordeli*), když říká: *v páteční pak dni aneb postní, jako u vigiljí některého svatého, dávali ryby z láku (jenž sordele slovau vlasky), rybičky malé bílé, nasolené do láku v tunách co herýnky* (OPC, 46). Jako neznámá věc vyznívá z rozsáhlejšího popisu třeba také banánovník. Tím spíše je pochopitelné, že u tak exotických tvorů, jako je pavián nebo chameleon, jsou popisy obzvlášť barvité. Právě zde se také projevuje, že Prefátova vědecká osvícenost měla přeci jen své meze. Stejně jako autoři celého středověku ještě i on se příliš v zoologických otázkách spoléhal na antické autority. Proto může o chameleonovi tvrdit a vyvozovat, že *toto zvířátko nejí nic a nepije, než jest větrem živo, a to jest jistě tak, neb jsem těch zvířátek dvě tu v Ramě byl kaupil živých a měl jsem je v šífu několik dní, až mi potom jedno umřelo, tuším že moře trpěti nemohlo* (OPC, 245) (O tom také v 3.1.3.5 a 3.1.3.6). Rafn.

Šestnácté století ještě zkrátka nebylo věkem Brehma a jeho světa zvířat, bylo to období renesance a humanismu, nového přehodnocování antiky, které o všem ^{jak to bylo} enarušovalo základy křesťanské víry. Jak z předchozího vysvítá, Oldřich Prefát byl plně renesančním člověkem, vzdělavcem dychtícím po nových poznatcích, překonávajícím zjevná dogmata středověku, ale přesto plně věřícím křesťanem, pro kterého hlavní autoritou nadále zůstávala bible. Jeho návštěva Palestiny byla jistě naplněním renesanční touhy poznávat cizí kraje a činil ji určitě i proto, že se řídil myšlenkou, kterou předkládá v úvodu: *to dvě na lidi urozené a šlechtné předně náleží: jedno, aby uměním svobodným vtipy své přirozené zvostřiti hleděli, a druhé, aby mezi rozličné národy se prošli pro spatření obyčejův a mravův lidí v cizích krajinách obyvajících, a tak nejsauce domaválení aby potom uměli k lidem se chovati* (OPC, 6), avšak tato výprava nepřestávala být křesťanskou poutí k místům nejposvátnějším. Poutníkem se sám plně cítil. To, že na svatá místa hleděl matematickým a technickým okem, neznamenalo, že by se předtím aktivně neúčastnil procesí, modliteb, zpěvu příslušných náboženských písní a všeho, co k tomu náleželo. Ne náhodou zní dodatek k titulu celé knihy: *V té pak cestě vypisují se položení mnohých měst i jiných věcí, o nichž se časté zmínky dějí v Starém i v Novém Zákoně, kteréž znáti potřebí je pro snadší vyrozumění Písem svatých*

(OPC, 1). Renesanční je Prefátův pohled na tyto věci, způsob, kterým je vnímá a jak o nich píše, vlastní pohnutkou jeho cesty však nepřestává být středověce křesťanská touha si na vlastní oči prohlédnout místa spojená s Kristovým životem a snaha si alespoň částečně prožít děje, na nichž byla založena jeho víra. Určitě ale Prefát nepatřil k těm, jejichž náboženské vytržení s despektem popisuje K. Armstrongová: „*Někteří poutníci se po městě potáceli jako zombiové a jako posedlí se nekoordinovaně byli v prsa.*“ (K. Armstrongová, 1999, 311). Důraz na popis svatých míst však opravdu vede k tomu, že cestopis v jistém smyslu nemá daleko k biblickému místopisu (ač zaznamenávajícímu mnohdy pozměněný stav v 16. století), k jakémusi toponymickému slovníku, který je začleněný do děje cesty. Prefát přitom prokazuje dokonalou znalost Knihy knih, s každým pamětihodným místem, které navštívili, již evidentně předem počítal, neboť vždy ví, nač se ptát a co zde hledat. V cestopise se ostatně objevuje řada odkazů na konkrétní pasáže bible, jakož i přímé citace³. Citáty z jiných knih jsou podstatně řidší, vyniká mezi nimi rozsáhlejší vlastní Prefátův překlad listu císaře Konstantina biskupu Macariovi týkající se stavby chrámu Božího hrobu. Vedle toho Prefát odkazuje především na Josefa Flavia, Plinia a Brocarda Monacha (autora popisu Svaté země ze 13. století).

Pro českého čtenáře se jistě staly nedocenitelné Prefátovy srovnávací studie, kdy pomocí známých věcí vykresloval ty neznámé. Chameleona přirovnával velikostí k německé myši (potkanovi), dispozici chrámu Božího hrobu se složitou strukturou kaplí připodobňoval k obdobným prostorám v pražském chrámu svatého Víta, terénní situaci města Jeruzaléma pak neváhal přirovnat k vrchům a údolím pražským: *item pod Karlovem, jak říkáme na Botiči, kde kostel Matky Boží stojí, to jako by bylo to místo, kde blahoslavené Panny Marye hrob jest. To údolí, které mezi Strahovem a Karlovem, kudy pražská řeka teče, jako by bylo údolí Jozafat a řeka pražská jako by byl potok Cedron* (OPC, 192).

Cesta do Svaté země nebyla věcí pohodlnou ani levnou, což se po staletí neměnilo. Přesto se na ni za ten čas vypravilo nemalé množství Čechů, počínaje Kosmou zmiňovaným kanovníkem Asinem, pokračuje olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem či Husovým druhem Jeronýmem Pražským, konče cestopisci, jako byl Kabátník, Prefát a Harant a ovšem také Jan Hasištejnský z Lobkovic (bratr slavnějšího Bohuslava), současník Kabátníkův, jehož cestopis však zůstal v rukopise až do národního obrození. Po celou dobu zůstávaly poměry ve

³ Vzhledem k pravopisu citovaných pasáží a době, kdy Prefát své dílo vydal, lze usuzovat, že vycházel z některé tištěné bible z poloviny 16. století, patrně jedné z Melantrichových. Blahoslavy Nový zákon byl prvně vydán rok po knize Prefátově, o jeho vlivu tedy uvažovat nelze. Viz V. Kvas, 1997, 167-72.

Svaté zemi neutěšené, ačkoliv každý z poutníků přicházel do jiné situace, neboť dějiny tohoto území téměř nikdy nepoznaly klidu.

Posvátná země tří monoteistických náboženství v době, kdy do ní zavítal Prefát, měla nového pána, nového alespoň z pohledu dějin. Muslimská éra Palestiny započatá v sedmém století a přerušena pouze obdobím křižáckých válek od 11. do 13. věku se nenesla jen ve znamení jednoho etnika. Původně arabské náboženství totiž záhy přijaly za své i další národy přicházející z východu, které si později mnohá území obsazená Araby podmanily. Již v 11. století vnikli na Blízký východ Seldžučí Turci. A byl to právě jejich konflikt s egyptskými Araby (Fatimovci), který výrazně napomohl úspěchu křižáků při dobývání Svaté země. Když pak na konci třináctého století odolávala už jen hrstka na jejich poslední výspě v pevnosti Acra, muslimští vítězové přicházející z Egypta již Araby nebyli. Roku 1250 zde totiž provedla převrat vojenská kasta tzv. mamlúků. Původně turkičtí otroci nabyli ve vojenských službách Arabů takové moci, že se svým pánům postavili. Jejich se stal nejen Egypt, ale celý Blízký východ téměř na tři sta let. Jak za tuto dobu s dobytými územími, speciálně s Palestinou, naložili, na to není snadná odpověď. Zatímco jedni říkají, že „*Mamlúci, noví páni Palestiny, věrni svému původu žoldáků, drželi zemi pod vojenskou kontrolou a ani v nejmenším nehleděli na její rozvoj*“ (F. Bourbon, 2001, 14), jiní vyzdvihují jejich stavební činnost v Jeruzalémě a hovoří o době blahobytu a rozkvětu⁴. Každopádně na konci 15. století, kdy zemi navštívil Martin Kabátník a Jan Hasištejnský z Lobkovic, už byla jejich éra za zenitem a znatelně špěla ke svému konci. Oba hovoří o zanedbaných městech a svatyních, které hlídají muslimští vojáci, kteří do nich nikomu nedají vstoupit bez zaplacení tučného obnosu.

Právě finanční prospěch to byl, který vypočítavým mamlúckým vladařům stál za to nechat na své území proudit davy západních křesťanů, lačných svatých míst. Paul Johnson o tom říká: „*Pod vlajkou a rovněž pod ochranou Benátek ... mohli poutníci, pokud měli dostatek prostředků, cestovat do Svaté země a navštěvovat svatá místa celkem v bezpečí i v pohodlí ... Hlavní potíží, již poutníci museli čelit, byla skutečnost, že mamlúci a místní vladaři a úředníci neustále svévolně zvyšovali cla a měnili způsoby jejich platby.*“ (P. Johnson, 2003, 173).

Objektivně posoudit tento „národ“ tedy není nijak jednoduché, určitě působil jinak v době svého vrcholu, kdy vzkvétala vzdělanost a školství, a jinak v období úpadku, kdy se organizační struktura hroutila a všude bujela mocná korupce. Jiný pohled na něj také byl

⁴ K. Armstrongová, 1999, 301-302.

2
1
z pozice křesťana. Obraz líného budižničemy ostatně dodnes výmluvně zaznívá z posměšného slova *mameluk*, nevzniklého jinak než právě z jména těchto lidí.

Konec jejich panování se připravoval již od 14. století a nemělo jít jen o konec jejich říše. Na troskách seldžuckého sultanátu, rozdrčeného ve 13. století Mongoly, se totiž začala vzmáhat nová síla. Nástupci jednoho z drobných tureckých vladařů v Anatolii (Malé Asii) Osmana I. postupně ovládli celé toto území a začali útočit i na evropské državy živořícího reliktu starověku, Byzantské říše. Po polovině čtrnáctého století se jim to u Gallipoli povedlo. Zanedlouho pak na Kosově poli (1389) porazili Srby. Evropu sice na čas zachránil z druhé strany přicházející veliký pán Persie Tamerlán (Timur), svým vítězstvím u Ankary (1402) však nepodlomil moc osmanských Turků natolik, aby se z toho časem nevzpamatovali a o jednapadesát let později, v roce 1453, nedobyli někdejší centrum Východořímské říše Konstantinopol alias Byzantion.

I tentokrát byl sice další postup do Evropy zastaven, a to díky Maďarům a charismatickému Janu Kapistránovi roku 1456 u Bělehradu, ale další vlna expanze na sebe nenechala dlouho čekat. Došlo pak k akci takových rozměrů, že náraz a natrvalo ovlivnila jak osudy českých zemí tak Palestiny. Turecké výboje první poloviny 16. století spojené se jmény sultána Selima I. (1512-20) a především Sulejmana I. Nádherného (1520-66) nejprve započaly jihovýchodním směrem, kde narazily jen na slabý odpor hroutící se mamlúcké říše. Po dvou letech ofenzívy završené vítěznou bitvou u Káhiry se Osmanům roku 1517 otevřely také brány Jeruzaléma. Šlo o brány symbolické, neboť pořádné opevnění již město dávno nemělo a bránit ho tak ani nebylo možné. Turci se to záhy rozhodli napravit. Mocné a krásné hradby vystavěné z iniciativy sultána Sulejmána, Prefátem náležitě obdivované, ostatně obklopují staré město dodnes.

Deset let po ofenzívě na Blízkém východě vyrazila vojska tohoto sultána opačným směrem, aby prošla marně se bránícími oblastmi Bulharska a Uher a na konci srpna 1526 stanula u maďarského Moháče proti vojsku uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského. Známary výsledek bitvy nejen Turkům zajistil hegemonii nad Uherskem a otevřenou cestu dále do Evropy, ale také ukončil éru Jagellonců na českém trůně. V močálech zahynuvší mladý král postavil české stavy před dilema, s kterým rodem počítat jako s nástupcem trůnu. Prolomení středověkých bariér, jímž bylo kralování Jiřího z Poděbrad nebo Matyáše Korvína nepocházejících z tradičních evropských privilegovaných rodů, dávalo možnost zvolit též někoho z domácí šlechty. Nikdo takový ovšem nebyl s to splatit dluhy, které zůstaly po panování Jagellonců. A tak byl zvolen jediný kompetentní kandidát, a to

zástupce rodu, který již v minulosti přinesl Čechům mnoho starostí a který dokonce několikrát i českého trůnu dosáhl. Byl jím Ferdinand I. Habsburský.

Oldřich Prefát, který se tři roky před nešťastnou bitvou narodil, prožil pod dlouhou vládou tohoto Habsburka téměř celý svůj život. Mohl tak dobře sledovat, jak tento trpělivý, houževnatý a cílevědomý vladař pozvolna utahoval oprátku stavovskému státu a nekatolické víře, jak nikdy nesplnil téměř žádný ze slibů, kterými si prve volitele získal, či jak podporoval centralistickou tendenci Vídně, Čechům tak pochopitelně ubírající na významu. Politika Ferdinanda a jeho rodu navíc zvláštním způsobem dolehla na průběh Prefátovy cesty. Díky ní se totiž musel v Palestině vydávat za Francouze. Vysvětlení tkví především v událostech 1. pol. 16. století.

Ferdinandův starší bratr Karel V. plně zužitkoval územních a mocenských zisků svého děda Maxmiliána I. a po roce 1519 se stal nejen králem a později císařem Svaté říše římské, nýbrž také španělským králem. Tento titul ovšem kromě vlastního Pyrenejského poloostrova zahrnoval i držení Nizozemska a především nejedno strategické území ve Středomoří. Konkrétně to byla Sardinie, Sicílie a také celá jižní polovina Apeninského poloostrova, tedy Neapolsko. K tomu navíc od počátku 16. století patřily některé pevnosti na africkém pobřeží. Uvědomíme-li si, že Ferdinand získal kromě koruny české také korunu uherskou, začíná být zřejmé, že Habsburkové se nejen stali hegemony nad evropským územím, ale také hlavními nepřáteli Turků, a to jak na souši (v Uhrách), tak na moři (ve Středomoří).

Na obou těchto frontách boje v podstatě neutuchaly, k zásadnějším událostem předcházejícím rok 1546, kdy Prefát vyplul na svou cestu, bylo dobytí ostrova Rhodu Turky v roce 1522 (Prefát v cestopise uvádí 1523), které znamenalo ztrátu především pro Johanity, kteří tu po vyhnání z Palestiny měli hlavní působiště (a museli tak odejít na Maltu, podle níž dnes mají alternativní název). Pro české země akutnější bylo obležení Vídně, se kterým se musel Ferdinand Habsburský vyrovnávat už tři roky po svém nástupu na trůn v roce 1529. Obležení bylo nakonec zažehnáno, nicméně Turci nadále zůstávali nebezpečně blízko. Z dalších operací ve Středomoří stojí za připomenutí turecké obležení Malty roku 1530, úspěch Karla V. roku 1535 u Tunisu, 1537 turecké obležení Korfu, 1538 jejich vítězství v námořní bitvě u Prevézy. (O jejich úspěšném admirálovi Chaireddinu Barbarossovi se Prefát zmiňuje v souvislosti s jeho smrtí⁵). Roku 1543 pak Turci obléhali Reggio ležící v průlivu mezi Itálií a Sicílií.

⁵ Ztráta tak významné osobnosti (1546) uvrhla Turky v nejistotu. S cizinci z křesťanských zemí tak jednali zvláště obezřetně. Prefát píše: *tu náš tlumač Hermes přinesl škarty zase a knížky, které nám byli pobrali, když nás přehledávali, a vrátil každému, čím co bylo, a pověděl, že nás proto ten hejtman kázal tak pilně přehledávati,*

Není se pak čemu divit, když v Prefátově cestopise čteme, že Turci výslovně zakazovali vycházet z lodi na břeh tomu, *který by pod panstvím panuov Benátčan a pod krále franského aneb pod papežovým nebyl ... a obzvláště byl-li by který Španěl z císařských zemí* (OPC, 81). Turci neméně ziskuchtiví než předtím Mamlúci, a tedy ochotní západní křesťany na své území vpouštět, přeci jen byli v jistých ohledech opatrní. Proto se tedy Prefát (a nebyl sám) uchýlil k přetvářce, že je Francouz, ačkoliv francouzsky neuměl. Proto se také obával Židů v tureckých službách, aby ho jakožto lidé znalí mnoha jazyků neodhalili.

Habsburská politika ovšem do Prefátova putování zasáhla ještě jinak. Těmto katolickým mocnářům totiž v době cestovatelova mládí začal vedle českých kališníků růst v jádru říše jiný ideový nepřítel v podobě luteránských protestantů. Ve spojení s říšskou šlechtou (zejména saskými Wettiny) se pozvolna stal i nepřítelem politickým. Vše vyvrcholilo ve čtyřicátých letech tzv. šmalkadskou válkou, která nepřímo postihla i české země. Neochota zdejších stavů vyhovět Ferdinandově požadavku o vojenskou pomoc bratru Karlovi vyvolala první stavovský odboj.

A právě v době kdy začala situace v německých zemích i u nás nabírat na dramatičnosti, na samém konci roku 1546) připlouvá Prefát z Palestiny do Benátek. Je pochopitelné, že poutník vyčerpaný cestou po moři, která je vytrestala nejednou ukrutnou bouří, hned nepokračuje v cestě k domovu. Že tak ale nečiní až do 13. března, je podezřelý. A tak se zdá být patřičná domněnka K. Hrdiny (1947, 355), že váhání s odjezdem úzce souviselo s varovnými zprávami, které do Benátek o situaci u nás a v říši jistě docházely. Prefát se ovšem nakonec k cestě odhodlal a 4. dubna 1547, kdy dorazil do Prahy, musel vtrhnout do atmosféry v skutku zjitřené, kdy nesvorní stavové horečně jednali, zda se králi vojensky postaví, či ne. Jen o dvacet dní pozdější zásadní porážka říšských protestantů u Muhlberku rozhodla i o konečném neúspěchu stavovského odboje u nás.

Těžko říci, jestli represe, které následně postihly zejména města a měšťany a které zahrnovaly cenzuru, jejíž součástí byla redukce počtu působišť rozmáhajícího se knihtisku na jednu pečlivě sledovanou tiskárnu, měly podíl na tom, že Prefát k vydání svého cestopisu přistoupil až po dlouhých šestnácti letech⁶. Sám hovoří o jiných důvodech: o tom, že původně s tiskem a zveřejněním vůbec nepočítal obáváje se nepříznivé kritiky lidí přemoudřelých i nevzdělaných. Knihu nakonec na počátku 60. let 16. stol. vydal, dle vlastních slov *jsa přemožen snážnými a ustavičnými žádostmi a nabádáním dobrých přátel a již déle jim*

neb předtím nedávno umřel byl tureckého císaře nejvyšší hejtman po moři Hariadenus, přijímím Barbarosa, a oni se obávali nějaké zrady skrze nás (OPC, 84 - 85).

⁶ Časový odstup mezi vlastní cestou a sepsáním, respektive vydáním cestopisu nebyl ničím výjimečným, ani Kabátník, Hasištejnský či Harant svou knihu nenapsali a nevydali ihned.

odporovati a zpěčovati se nemoha (OPC, 9). A tak zatímco období Prefátovy výpravy tkví v bouřlivé druhé polovině čtyřicátých let, kdy psal své kritické spisy Sixt z Ottersdorfu, vznikaly protiferdinandovské písně jako *Radu Šatan margrabí dal* a největší česká kronika, dílo Václava Hájka z Libočan vydané 1541 byla dílem dosud novým, do literárního světa pán z Vlkanova vstoupil až v časech o poznání jiných. *frustr*

Během padesátých let sice Ferdinandův tuhý režim poněkud polevil, mohly opět začít vznikat nové tiskárny, meze nebyly kladeny latinskému humanismu. Jinak to nadále vypadalo s humanismem národním a měšťanským a se stoupenci nekatolické víry. Roku 1556 přivedl král Ferdinand do Čech řád jezuitů. Ten nejen začal konkurovat upadající Karlově univerzitě, ale do jisté míry měl nahradit i intelektuální autoritu jednoty bratrské, která i přes přetrvávající vnitřní spory s protivzdělaneckou sekcí stále rostla. Jednota bratrská, fungující vždy na pomezí ilegality, musela tehdy natrvalo odejít z Čech, aby své další útočiště našla na Moravě. V jejích řadách se pak zrodil největší vzdělanec této doby, jehož nástup vlivu *Forum* spadá právě do padesátých let. Jan Blahoslav se narodil téhož roku jako Oldřich Prefát a jeho překlad Nového zákona, který se stal teoretickým i praktickým základem pozdější Kralické bible, prvně vyšel jen rok po cestopisu Prefátově. Kontakt těchto dvou lidí doložen není, zato víme, že se náš cestovatel znal s velkou postavou soudobých přírodních věd, s Tadeášem Hájkem z Hájku (1525-1600), od kterého získal i jakési knihy.⁷ Začátek šedesátých let přinesl právě pro přírodní vědy velký dar v podobě bohatě ilustrovaného Matthioliho *Herbáře* (1562 česky, 1563 německy).

Je otázkou, zda cestovatelovo dílo spadá spíše do let čtyřicátých nebo šedesátých. Před tiskem se každopádně dočkalo přepracování, neboť v něm jsou odkazy na některé věci pozdější, především na další Prefátovy cesty do Itálie (1550) a také do španělské Compostely (1552), vedle Jeruzaléma a Říma největšího poutního místa křesťanství. Informace o situaci ve Středomoří a Blízkém východě ovšem působí spíše jako dobové, tedy zachycující stav v letech cesty. Ačkoliv se to na první pohled nezdá, Prefát svoje dílo vydal na sklonku života, jak už bylo řečeno, nebyl nijak pevného zdraví a v jistě hektické době investic do vydavatelského podniku, ale také soudů o dědické nároky, které počátek 60. let přinesl, se již propuknuté nemoci ubránit nedokázal. Zemřel 26. července 1565 v Praze ve svém domě. *2*

Odešel tak člověk, který do své jediné knihy dal mnohem víc, než jen záznam poutnické cesty. Díky zevrubnosti informací, které podává, nám s trochou fantazie může vyvstat představa světa 16. století nejen v dějinně závažných rysech, ale také v jeho

⁷ K. Hrdina, 1947, 356.

každodennosti. A tak se pozorný čtenář dozví nejen to, kolik měřila benátská plachetnice, kolik měla děl, plachet či palub, že měla benátskou vlajku se lvem a plavila se nejen kvůli přepravě poutníků, ale také kvůli benátským obchodům s Kyprem, nýbrž i to, že deky na spaní si každý musel koupit již v Benátkách spolu s truhlou, do které dal svoje věci a na níž spal; nebo třeba, že patron lodi měl dávat poutníkům víno jen k jídlu, a řekli-li si o něj jindy, obyčejně jim dal také, ale méně. Důsledně jsou také v cestopise zdokumentovány platby, vidíme, čím se obchodovalo, kolik co stálo a kde se co dalo koupit. V závěru knihy autor neváhá vypočítat sumu, kterou cesta celkově stála.

Důslednost záznamů se pochopitelně projevuje ve slohu vyprávění. Ten se často blíží výčtům, bývá informačně přetížený a někdy trpí opakujícími se formulacemi. Jak říká V. Koblížek, „*příze, z níž je utkána látka Prefátova cestopisu, se může zdát poněkud hrubá*“ (V. Koblížek, 1994, 107). V kontextu celého textu však vysvětluje, že to není jediná poloha, kterou je autor schopen psát. Jsou zde totiž některé emotivně laděné pasáže i kapitoly, kde se z mechanicky přesného kladení jednotlivých informací stává vyprávění nadmíru poutavé, bující rozšířeným slovníkem, rafinovanými přirovnáními se smyslem pro humor a ironii. Bezesporu nejtypičtější je v tomto směru 80. kapitola, celá věnovaná mořské bouři a tomu, *terak se při ní od počátku až do konce děje* (OPC, 324). Jde o rozsáhlý jazykově i argumentačně promyšlený esej o tom, proč je mořská bouře tím nejhorším, co může člověka potkat. Mimo jiné se zde praví: *Dole pak v navi také nic veselo není, neb nave se svíraje všecka praští a luští a vlny vně zevnitř (=z venku) v navi se všech strán silně tepau a bijí a z toho veliký zvuk a hlahol se vnitř v navi obráží, že se zdá nic jináč, než jako by mnoho pacholkuov zevnitř s několika kladami se všech strán se k ní rozbíhají, jí vytlaukali a vybíjeli, a rovně nápodobně tak veselo dole jest, jako kdyby jednoho do sudu zabedně, zevnitř jich několik palicemi na sud tlauklo; jakau by ten tak v sudu zabedněný kratochvíl měl, každý muož porozuměti* (OPC, 326 - 327).

Otřesný zážitek opakujících se bouří, kdy poutníci, ale i posádka lodi trnuli, jestli se vůbec do Benátek dostanou, přivedl Prefátu k jedinému závěru, k jediné radě co v těchto situacích dělat, a to byla pokora a víra v Boha. Že autor pokorný byl, a nadto i ušlechtilý, názorně potvrdil K. Hrdina, když měl možnost srovnat jeho vyprávění s podstatně hrubším pohledem cestopisu německého poutníka V. Holtzwirtha, který se účastnil téže cesty co Prefát. Na základě toho může o stylu našeho cestopisce říci: „*Celé dílo se nese jakýmsi svátečním duchem, jež autor nechce porušit žádnou všedností, proto pomíjí mlčením naturalia, o nichž čteme u jiných cestovatelů, jako je zařízení záchodů na lodi, množství štěnic a jiné neřesti v poutnických noclehárnách*“ (Hrdina, 1947, 358). Příznačné je, že si cestovatel

na nic nestěžuje, nepříjemné události, jimiž bylo hrubé zacházení Turků, bezmála fyzické zhroucení jeho samého na cestě na Horu Pokušení v poledním žáru či zranění, ke kterému přišel v bitvě s piráty, pouze zmiňuje a konstatuje.

Prefát byl křesťan a katolík, který ovšem nevyrůstal ve Španělsku. Byl šlechticem v české společnosti, která se již sto let učila mírovému soužití lidí různé víry. Tato snášenlivost se projevovala i v jeho pohledu na východní křesťanské církve i muslimské nepřátele. Zvláště sympaticky jeho přístup vyznívá, srovnáme-li ho se starším posudkem německého dominikána Felixe Fabriho. Ten o rozličných obyvatelích Jeruzaléma praví: „*Saracéni*‘ jsou *zkaženi slivkami všech kacířských bludů, horší než modloslužebníci a odpornější než Židé*‘. *Řecká církev, kdysi učená, je nyní ,zatemněná nesčetnými omyly*‘; *Syřané jsou ,dítka ďábla*‘ a *Arméni se brodí bahnem hereze*; *Židy ,právem nenávidí všichni ostatní, neboť jejich inteligence je oslabena strádáním a opovržením, kterému jsou vystaveni*‘. *Ze všech obyvatel města jedině františkáni žijí počestným životem.*“ (citováno podle K. Armstrong, 1999, 312).

Nedá se říci, že by Prefát Turky nebo Židy měl zvláště v oblibě, to by asi přeci jen bylo na danou dobu a situaci příliš. Nepouští se ovšem do žádných vášnivých odsudků, cítíme-li někde vztek, je to v případě tureckých pirátů, kteří pomocí lsti málem získali jejich loď a zabili několik námořníků a poutníků. Není se také co divit, že stejně jako ostatní křesťané i on touží po návratu Svaté země do jejich rukou. Na jednom místě v textu si slibuje, že pak by zde jistě nastal rozkvět. Přes Sulejmanovy masivní stavební aktivity (vládl v letech 1520-66) totiž stále Palestina oplývala spíše zříceninami než stojícími domy, a zůstávala tak pro poutníky smutným mementem někdejší křesťanské slávy.

Co se týče Prefátova pohledu na východní křesťanství, stojí za citaci zejména následující myšlenka: *Mát Pán Buoh všemohúci a věčný i v těch vejchodních krajinách mezi pohany nezčíslný počet svých volených křesťanuov, lidí sprostých, robotných, dobrých a bohabojných, dobrého obcování, kteříž bydlíce mezi pohany mnohá protivenství, auzkosti a sauzení pro jméno a víru Pána Ježíše od Saracenuo a pohanuo trpí a snášeji (a snad lepších, nežli my zde v těchto našich krajinách jsme, kteří nejsau tak nespravedliví, neupřímí, nestřídmi, pyšní, rozpustilí a bezbožní, jako my jsme), kteří všickni v Krista Pána věří, jméno jeho vyznávají a slovem jeho se zpravují; ... Ačkoli ti všickni křesťané v ceremoních i v jiných některých věcech spolu se ve všem nesrovnávají, kdo je proto odsauditi muož života věčného a z církve Krysta Pána vystrčiti, poněvadž věří v jednorozeného Syna B ožího, v jeho jménu pokřtěni jsau a vuoli jeho činí ec?* (OPC, 248 - 249).

Pokládám to za odkaz dodnes aktuální, nadčasový.

1.2 Ohlasy Prefátova cestopisu

Sněží lze předpokládat, že se Oldřichu Prefátovi kdy vrátila suma, kterou roku 1563 věnoval pražské tiskárně Jana Kozla na výpravné, dřevořezy okrášlené vydání svého cestopisu⁸. Nemohl to být náklad malý, neboť až do dnešních dnů se jeho výtisků zachovalo relativně velké množství.⁹ Není zřejmé, kolik knih se prodalo, populární se ale tento titul bezesporu stal. A s ním i postava jejího autora. Připomíná jej už výše zmiňovaný Prokop Lupáč ve svém historickém kalendáři (1584) a také Daniel Adam z Veleslavína. V jedné své předmluvě (1592) uvádí: „*Prefát, co spatřil, bedlivě poznamenal a že se jeho kniha mezi lidmi nachází*“ (citováno podle K. Hrdina, 1947, 359).

Ještě časnější svědectví o vlivu tohoto díla ovšem najdeme v jiném cestopise, paradoxně svým původem starším, než je Prefátův. Jde o velmi populární, ač fiktivní středověký cestopis tzv. Mandevilla, respektive předmluvu jeho českého vydání z roku 1576. V této předmluvě, snad přímo z pera vydavatele Buriana Valdy, čteme: „*vidáme, že nad ty, kteříž ustavičně doma leží a v ničemž dobrém se necvičí, nic nebývá horšího a zhovadilejšího, protože ti, neokusivše bídy a psoty, ničemémuž naprosto nerozumějí a k ničemémuž také potřebnému přimlouvati se neumějí*“ (Mandeville, 1963, 203). V tomto citátu poznáváme doslova přejatý text předmluvy v knize Oldřicha Prefáta.

Kryštof Harant se ve svém cestopise na Prefáta přímo odvolává, a to na třech místech. Obyčejně v tomto smyslu: „*A ač bych měl tuto způsob lodí naší, vnitřní i zevnitřní, správu mezi marináři a jinými se plavícími obšírně vypsati, však když jest Oldřich Prefát přede mnou pravdivou a pěknou o tom o všem zprávu v našem českém jazyku na světlo vydal, a kniha jeho vůbec známá jest, toho tak při tom zanechati míním; toliko toto kratičce dotknu...*“ (K. Harant, 1. díl., 5. kap.). Také on ale na jiných místech přejímá Prefátovy informace a formulace bez zvláštního upozornění. Je zde i jedna ilustrace z Prefátovy knihy.

Harantův cestopis *Cesta z království českého do Benátek...*, vydaný roku 1608, do značné míry, jak už bylo řečeno, převzal úlohu Prefátovy knihy jakožto hlavního zdroje informací o soudobé Svaté zemi v Čechách. To i z důvodu, že po více než půl století, kdy mimo jiné Turci dobyli Kypr a současně byli poraženi ve slavné námořní bitvě u Lepanta (1571), začala už ztrácet na aktuálnosti. V souvislosti s Bílou horou a následnými událostmi

⁸ Dřevořezy jsou z jisté části vytvořeny podle kreseb soudobého italského malíře Domenica dalle Greche, kterého Prefát patrně poznal v Benátkách (K. Hrdina, 1947, 355).

⁹ K. Hrdina hovoří o sedmnácti exemplářích zjištěných ve veřejných knihovnách, internetové stránky *Manuscriptorium* předkládají dokonce jednadvacet výtisků, ne všechny jsou ale umístěné v České republice.

byl proces zapomínání urychlen a bezmála zpečetěn. Zůstával jen v povědomí učenců, jakým byl Bohuslav Balbín. Změnu přinesly až počátky národního obrození.

Jeden ze vzdělavců první obrozenecké generace, pavlánský učitel a cenzor František Faustin Procházka se stal autoritou v oblasti znalostí starší české literatury. V osmdesátých letech 18. stol. pak vydal celou sérii staročeských a humanistických literárních děl v podobě přístupné širokým lidovým vrstvám, a to, jak říká Karel Hrdina, *k vynahrazení škod, jež působila obmezená horlivost protireformačních misionářů* (K. Hrdina, 1947, 359). Do výběru byl přitom zahrnut i Prefátův cestopis, vyšel 1786.

Snaha o cenovou dostupnost knihy vydavateli nedovolila vyrovnat se exkluzivnosti prvního Prefátova vydání. Kromě menších rozměrů šlo především o vypuštění obrazového doprovodu. Čtenářům přitom tuto skutečnost nezatajuje, poněkud je ovšem utěšuje: „*Ozdobil svau knihu Prefát také některými obrázky na dřevě rytými, na nichž však ne tak mnoho záleží, aby jimi náklad na toto vydání zvětšen a ztížen býti měl, zvláště poněvadž též věci, kteréž se jimi vyobrazují, pérem Prefátovým tak živě, okoličně a zevrub se malují, že spisovatel malíři málo aneb nic neodevzdává, a protož sobě z jeho vypsání takový obraz jedenkaždý sám v své mysli snadně složití a stvořiti může.*“ (F. F. Procházka, 1786, 4).

Do 19. století tedy vstoupil Prefátův cestopis jako známá kniha (Kryštof Harant se nového vydání dočkal až zásluhou K. J. Erbena roku 1854), a tak se mu a také jeho autorovi dostalo pozornosti některých historiků a literárních vědců. V roce 1894 význam cesty zhodnotil J. V. Prašek, který mimo jiné vyzkoumal nynější názvy míst, o kterých Prefát psal. V otázce poznání některých životopisných dat a průběhu soudních jednání mnohé zjistil Zikmund Winter (1895). Rozbor dřevorytů ilustrujících cestopis provedl Karel Chytil (1913). Na poněkud tenký led se pustil F. M. Bartoš, když dokazoval (1944), že Prefát byl evangelík.¹⁰

Zásadní význam pak má třetí a do letošního roku poslední vydání knihy, ke kterému nakonec došlo ke čtyřstému výročí šťastného završení Prefátovy cesty, tedy v roce 1947. O tuto edici se zasloužil Karel Hrdina, z jehož pera je i brilantní doslov. O vlivu Druhé světové války na vydání knihy říká: „*Nové vydání Prefátovy cesty bylo v podstatě připraveno a vysázeno již před válkou, ale po okupaci naší vlasti od Němců jsem se - abych užil slov Prefátových - vydání mnoho let zbraňoval z obavy, že by německá censura, když by již jinde nebyla snad mohla, aspoň v první a poslední kapitole byla nesmyslně zasáhla do původního textu a i jinde prosazovala německá jména vlastní. Zato jsem mohl laskavou ochotou*

¹⁰ Bibliografické údaje těchto a dalších příspěvků k Prefátovi a jeho cestopisu viz K. Hrdina, 1947, 360 a J. Opelík, 2000, 1078.

ředitelství archivu ministerstva vnitra užiti dosud skoro neznámého cestopisu Volfa Holtzwirtha, Prefátova tovaryše na pouti do Svaté země; byl mi zapůjčen ze zemské knihovny v Sonderhausenu do Prahy.“ (K. Hrdina, 1947, 351). K doslovu je připojen obsáhlý jmenný a stručný věcný rejstřík, který je v podstatě slovníčkem.

V poválečné době se dále Prefátem zabýval například J. Dlouhý (1947), F. M. Bartoš (1948) nebo J. Dostál (1948), který stál u vzniku nejrozsáhlejšího výboru z cestopiscova díla. Jeho kniha se jmenuje *Cesty do Svaté země* a na zhruba dvěstěpadesáti stránkách jsou postupně předvedeny reprezentativní kapitoly z cestopisu Kabátníkova, Prefátova a Harantova. Z díla našeho cestovatele je zde uvedena *Epištola* (úvodní slovo adresované Václavu Zajíci z Hazenburka), *Předmluva vůbec* a kapitoly 24, 25, 31, 43, 47, 61, 64, 66, 67, 72 a 80. Jedná se o pasáže věnované komplexnějším pohledům na cestování a Svatou zemi, popisům jejích nejdůležitějších míst, srovnávání jeruzalémských lokalit a staveb s pražskými a dramatické popisy bitvy s piráty a mořské bouře. Pravopis je silně přizpůsoben novočeskému. V závěru knihy se nachází doslov, kde je nejprve dosti podrobně probráno, kteří Čechové se do Svaté země vydali již před cestopisci. Životům a dílům těchto tří dobrodruhů je pak věnována jeho druhá část.

Tématem osmdesáté kapitoly cestopisu se zabýval František Svejkovský, když provedl v roce 1969 srovnání tří zpracování mořské bouře v naší starší literatuře. Bylo to Prefátovo, Komenského a Bridelovo. V nedávnější době se renesančními cestopisci, a tedy i Prefátem, zabývali zejména Emanuel Petrů a Zdeňka Tichá (edičně připravila antologii *Jak starí Čechové poznávali svět*, 1985).

V červenci roku 2007 vyšla v edici Česká knižnice Lidových novin Prefátova kniha počtvrté. Editorkou je brněnská literární vědkyně Hana Bočková. Vlastní text cestopisu zde převedla do moderního pravopisu, čímž většina jeho nepravidelností mizí, některé zvláštnosti autorova stylu ovšem respektovala, do značné míry se to týká podoby cizích proprií. V knize jsou v ediční poznámce podrobně zachyceny zásady tohoto převodu, v rámci obecných postupů je zde uvedeno, že „edice má čtenářský charakter, odstraňuje proto staročeskou grafiku, současně však usiluje o zachování původní zvukové podoby textu“ (H. Bočková, 2007, 476 - 477)¹¹. K Prefátově cestopisu je připojen i rozsáhlý doslov, kde je nahlížen fenomén cestování do Svaté země a dále je rozebírána autorova osobnost, podrobnosti jeho cesty a cestopisné dílo v různých svých žánrových polohách. Celý text je opatřen

¹¹ Příkladem může být jednotné psaní původně kolísající dvojice *uo* a *ů* pouze druhým způsobem. Je to odůvodněno faktem, že diftong *uo* byl v této době již záležitostí pouze grafickou a také na tomto místě se vyslovovalo *ů*.

vysvětlivkami, které sehraávají též roli jmenného rejstříku. Nechybí ani slovníček, který je ve srovnání s tím Hrdinovým rozsáhlejší, oproti jeho 238 heslům jich zde nalezneme rovných 500. Vzhledem k tomu, že se mi toto vydání dostalo do rukou až na sklonku vytváření této DP, nemohly být jeho nové poznatky a soudy součástí podkladů mých výzkumů a výkladů. Přesto jsem se rozhodl k němu přihlédnout alespoň cestou poznámek a drobných korekcí.

1.2.1 Dosavadní jazykovědné reflexe

Čistě jazykových rozborů tohoto renesančního textu v minulosti příliš nevzniklo. S trochou nadsázky můžeme říci, že z hlediska pravopisu na knihu první upozornil sám autor, když ve své kritice nedbalé práce sazečů napsal: *přitrefila jsau se také při vytištění této knihy nepilností impressorio některá errata, buďto že místem liter dostaveno není aneb jedna za druhau položená. To bedlivý čtenář snadno sobě opraviti bude moci ec.* (OPC, 12). Jinak ale spadá vnímání jazykové stránky textu až do dob pozdějších. Nejprve je reflektována lexikální stránka, a to některá specifická slova. Výraz jako *chvěplati*, v jiné literatuře patrně nemající příliš obdoby, můžeme najít jak v Jungmannově, tak v Gebauerově slovníku, a to přímo s odkazem na Prefátovu knihu.

Jazykovědnou práci v podstatě byla Prášková dokumentace a identifikace zeměpisných názvů, všímal si především slov cizích, počestěných Prefátovým skloňováním. K. Hrdina hovoří o jazyku cestopisu ve svém závěru, přičemž se zaměřuje spíše na sloh a cizí názvy. Nicméně se také pozastavuje u výrazů, které považuje za autorovy neologismy: *Pozorujeme též, co úporného úsilí (Prefát) vynakládá na to, aby vysvětlil českému čtenáři věci z cizího prostředí, jako je námořnické názvosloví - při něm se pokusil i vytvářeti slova nová, na př. přístavadlo (přístav), luono nebo okrauhlost moře (záliv), bezpečenství (výstřel na výstrahu) - nebo terminy ze stavitelství, jako relief, mosaika, rotunda, apsida a p.* (K. Hrdina, 1947, 358). Jeho edice z roku 1947 obsahuje podrobný jmenný rejstřík, kde jsou zdokumentována a okomentována všechna osobní a geografická jména v textu, s odkazy na stránky. Za ním je připojen rejstřík věcný, což je spíše slovníček nejproblematictějších výrazů. Zde stránkové odkazy nejsou.

Podobné jazykové jevy jako Hrdina akcentuje i většina dalších literárních příspěvků, pozornost je přitom často věnována také specifické syntaxi. Tak Zdeňka Tichá říká: *Prefátovi patrně pro jeho přesné matematické myšlení nevyhovovala soustava rozsáhlých souvětí různých podřazeností, tak jak byly známy z antických vzorů, jeho věta je budována spíše ve*

stylu lidového vyprávění, v souvětí jsou věty řazeny souřadně, jeho popisy u nás neznámých jevů jsou názorné mimo jiné tím, že odkazují na jevy známé (Z. Tichá, 1984, 195). Co se týče pravopisné stránky Prefátovy knihy, nikdo jí v podstatě pozornost nevěnuje. Podrobná studie pravopisu humanistické češtiny od Jaroslava Poráka¹² sice eviduje Jana Kozla coby pražského tiskaře Prefátova cestopisu, samotný cestopis však kniha do svého materiálu nezahrnula.

Podrobnějšího jazykového rozboru se cestopis dočkal teprve v 90. letech 20. století. Stal se jím příspěvek Vladimíra Koblížka do sborníku *Cesty a cestování v literatuře* (1994). Má výstižný název *Jazyková stránka cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkanova, Cesta z Prahy do Benátek*. Autor v nedlouhém článku uplatňuje komplexní pohled, probírá ty nejzajímavější jevy z různých oblastí jazyka. Od vnější skutečnosti se pozvolna dobírá té vnitřní, jazykové. A tak nejprve hovoří o tom, s jakým řečovým vkladem Prefát na svou cestu odjížděl, které jazyky ovládal, a tím je mohl nechat proniknout do svého textu. Všimá si světa, který v cizině poutníka obklopoval, plodin, které požíval, hovoří o mírách, kterými měřil, i o přirovnáních, které vystihují vzdálenosti, když se nedaly přesně změřit, o lodi, na které se plavil, i o těch ostatních, jejich typech a jménech, kterými je námořníci nazývali. Také V. Koblížek neopomíná Prefátovy neologismy, nezapomíná na popisy založené na přirovnání věcí cizích k těm známým. Všimá si kontaktních prostředků vypravěče s čtenářem, hovoří o textech, z kterých autor nejčastěji vycházel, které citoval nebo parafrázoval. U syntaxe si podobně jako K. Hrdina či Z. Tichá uvědomuje, že spíše než humanistická perioda se objevuje souřadné spojování vět a apozice. Zvláštní pozornost věnuje z dnešního pohledu nespisovným jevům, tedy dvojhláscem *ou* na začátku slov, *ej* v jejich kořenech, protetickému *v-* a také značně nedůsledným tvarům přechodníků. Konstatuje, že humanistický jazyk nebyl zcela jednotný. O hrubé přízi Prefátovy látky již zde řeč byla. Také Koblížek oceňuje barvitý jazyk pasáží emotivních, jako je kapitola o mořské bouři. Nakonec dochází k závěru, že celá kniha funguje na určitém principu, a tím je měřitelnost. Pravopisu Koblížek věnuje pozornost jen do té míry, po kterou odráží hláskoslovné zvláštnosti.

Nejnovější vydání cestopisu (H. Bočková, 2007) se k jazykové problematice díla vyjadřuje spíše nepřímě. V doslovu je podobně jako v jiných komentářích tohoto díla podrobně představena Prefátova stylistika, velká péče je pak věnována vlastním jménům - osobním i zeměpisným, která jsou objasňována ve vysvětlivkách. Zde nalezneme i překlady a zařazení latinských citací. Hodnotnou součástí je již zmíněný slovníček, který méně srozumitelné jevy slovní zásoby zaznamenává a vysvětluje. Nicméně redukuje variantní

¹² J. Porák, 1983.

podoby některých slov, ze souvislých řad synonym uvádí vysvětlení jen jednoho a nezahrnuje cizí výrazy, které jsou autorem v textu vysvětleny. Hesla jsou tvořena pouze lemmatem a stručným vysvětlením významu (nejsou zahrnuty morfologické či etymologické informace ani ukázky užití daného slova v knize). Problémům pravopisu je zde věnována pozornost v ediční poznámce, soubor údajů zaznamenávajících, které tvary byly jak převedeny do pravopisu nového vydání, zároveň bezděky tvoří výčet těchto zvláštností.

2. PRAVOPIS PREFÁTOVY KNIHY

2.1 Obecně o písmu a grafické stránce knihy

Mezi završením Prefátovy cesty a prvním vydáním jeho knihy (1563) leží značný časový odstup šestnáct let. Podrobné a přesné informace, které text obsahuje, stejně jako jejich množství samo o sobě vylučuje, aby pramenilo pouze z cestovatelovy paměti. Předpokládat nějaký písemný záznam, který tisku předcházela, je nutné. Tuto domněnku potvrzuje sám autor, když v předmluvě vzpomíná: *když některým dobrým mým panuom a přáteluom, kteříž žádostivi byli míti nějakou známost cesty té a toho města svatého, této mé knihy a spisu mého k přečtení jsem zapuořčoval, mnozí majíce v něm zvláštní libost, dávali jej sobě přepisovati a jiní mne snázně žádali i napomínali, abych pro jiné také, kteří takové věci rádi čítají, vuobec vytisknauti dal.* (OPC, 9). Lze tedy uvažovat o existenci již literárně zpracovaného díla v rukopise. Ten s největší pravděpodobností vznikl záhy po dokončení cesty na základně deníkových zápisů.¹³ Pakliže by to byla pravda, lze se domnívat, že se s jeho bezmála dvě desetiletí starým pravopisem musel pozdější tiskař nějak vyrovnat a možná do svého pravopisného úzu vpustit nějaké archaismy.

Tímto tiskařem byl již zmiňovaný Jan Kozel, působící v Praze v letech 1563 - 1566¹⁴. Prefát na knize nešetřil (stála ho minimálně 53 kop míšeňských), šlo o tisk luxusní, navíc vybavený rozměrnými dřevořezy¹⁵, přesto však v jistém ohledu nekvalitní. K. Hrdina k tomu říká: „Bohužel však tiskárna Jana Kozla, jež jinak knihu vytiskla pěkným velkým gotickým písmem, značně ji znešvarila množstvím tiskových chyb. Leckteré vady a nedůslednosti, na př. přepisy italských slov, připadají arci k tíži Prefáta samého, jenž neměl zkušenosti s tiskem knih, ale převážná většina chyb je zřejmě zaviněna sazečem, jak vysvítá i z omluvy autorovy na začátku spisu.“ (K. Hrdina, 1947, 359). Tiskových chyb je v knize přítomno skutečně větší množství, na srozumitelnosti jí to však významněji neubírá. Mezi ty méně závažné patří chybějící nebo nadbytečné vyjádření kvantity u samohlásek, ovšem jen takové, které neodpovídá převažujícím tendencím celého textu, které samy o sobě jsou někdy poněkud nezvyklé. Jsou to případy jako: *Barwý* m. *Barwy* nebo *Wladář* m. *Wládař*. Vážnější chyby

¹³ Autor předmluvy k 2. vydání z roku 1786 (F. F. Procházka?) zmiňuje a zároveň vyvrací Balbinovu domněnku, že kniha byla tiskem vydána již v roce 1548: „Balbin (Boh. doct. P. II. pag. 235) činí zmínku o vydání též cesty pražském léta Páně 1548. Ale omylně, pokudž toho z Předmluvy vůbec níže položené dosouditi se můžeme, z kteréž dosti světle se rozumí, že to vydání roku 1563 první a jediné jest.“ (F. F. Procházka, 1786, 4).

¹⁴ J. Porák, 1983, 170.

¹⁵ K. Hrdina, 1947, 357.

jsou zaměněné nebo chybějící litery (aniž by byla naznačena přítomnost zkratky): *dwěwá* m. *dwěma*, *přd[e]* m. *před[e]*, *niž* m. *nimiž*, *potklalo* m. *potkalo* aj.

Odhlédne-li člověk od této záležitosti, musí knihu shledat skutečně pozoruhodnou, vizuálně působivou a dodnes přitažlivou. Světlé kožené desky s vyraženým dekorem, kdysi uzavíratelné drobnými mosaznými zámečky, skrývají na několik set stran tuhého silnějšího papíru velikosti blížíci se formátu A4. Rozměry zrcadla, tedy textového pole stránky činí 14 × 22 cm. O knihařských parametrech prvního vydání hovoří i autor předmluvy vydání druhého (z roku 1786): „*obsahuje (kniha) alfabet celý a nad to c 6. po třech arších pod jednou každou literou, to jest 81. archů.*“ (F. F. Procházka, 1786, 4). Stránky nemají číslování, jak je známe dnes, jsou zde pouze přítomny značky archů sestávající z jednotlivých písmen abecedy kombinované s římskými číslicemi.

Že kniha vyniká spíše plochou než tloušťkou, má jistě souvislost s přítomností zmiňovaných dřevořezů. Nebude náhodné, že Hrdinovo vydání se těmto proporcím dosti blíží. Kromě malých štočků znázorňujících narození Krista, jeho křest, příjezd do Jeruzaléma, ukřižování, Nanebevstoupení či Poslední soud a také ilustrací některých předmětů, jako je lodní kotva nebo džber, v kterém měl Kristus proměnit vodu ve víno, jsou v knize přítomny i grafiky rozsáhlejší, a to jak na celou stránku (vyobrazení lodi, turecké ženy nebo erbu pana Zajíce z Hazenburka), tak zabírající samostatné rozměrné skládací listy. Jedná se o vyobrazení chrámu Božího hrobu, lodní bitvu s piráty a především o detailní vedutu města Jeruzaléma s četnými popiskami.¹⁶

Tradičně výpravný je titulní list knihy, kde je vedle černé barvy použita i červená, velké písmo je doplněno bohatými ornamenty. Každou kapitolu pak uvádí nadpis tvořený zdobným písmem, výrazně větším než jsou litery hlavního textu. Ten vždycky začíná dekorativně zpracovanou jednobarevnou iniciálou. Výstavné gotické písmo prokládané antikvou (když jsou v textu latinské či italské pasáže) dále doplňují různé grafické značky, např. uvození odstavce (¶), a jiné ozdoby (viz obr.1 a 2). Číslic Prefát užívá výhradně římských, to i pro uvádění řadových číslovek. Obyčejně je zapisuje minuskulně (*xxijj noh, viij^o dne li[st]opádu mě[j]yce*), v některých případech používá i majuskulí (čísla kapitol, některé rozměry). Výjimečné není ani psaní číselných údajů slovy, existují i vzájemné kombinace: *Léta ijStého/ LXXXXvj. (léta 296.)*.

Hojně jsou v textu přítomny zkratky, obvykle označované hastou (vodorovnou nebo zvlněnou čárkou nad písmenem před znaky vynechanými). Nejčastěji přitom slovo zkracují

¹⁶ viz pozn. 8.

jen o jedno písmeno. Mimo jiné jsou tu případy: *tō m. tom, Cōstantýna m. Constantýna, kamēná m. kamenná, nã m. ná[s, Gardyã m. Gardyan* či *dē m. den*. Frekventovaná je zkratka *gt'*, která komprimuje sloveso *ge[lt*. Znaménko nad *t* je přitom apostrof. Objevují se i zkratky koncovek, naznačené horním indexem. Nejčastěji typu: *Božij^o* (*Božijho*) a *gedno^v* (*gednomu*).

Text je zřídka členěn odstavci, jejich funkci do jisté míry plní delší mezery za tečkami obvykle delších vět. Po tečce nová věta začíná velkým písmenem. Dalšími prostředky interpunkce jsou lomítka, která zhruba odpovídají našim čárkám, ale spíše než stavbu syntaktickou člení strukturu sémantickou a odpovídají tak potřebám pomlk v mluvené řeči. To vychází ze soudobé normy, která více počítala s hlasitým čtením. S tím také souvisí důsledně uplatňovaný náznak začátku textu následující stránky tištěný vždy v pravém dolním rohu. Ve funkci středníku se v písmu objevuje dvojtečka, která uvozuje i přímou řeč (hlavně citáty svatého Písma). Nesystematicky je používáno rozdělovací znaménko, a to v podobě nakloněného rovnítko.

Značná nejednotnost se projevuje v oblasti hranic jednotlivých slov. Některá jsou psána dohromady, což lze z části vysvětlovat dobovou konvencí: *předemnau, při[amém, wew[sem*, jindy však jde spíše o tiskovou chybu: *do zeměhluboko*. Zvláštní situace panuje u předpon, ty totiž obvykle na slovní základ bezprostředně nenavazují, ale dělí je od něho jakási poloviční pauza, tedy vzdálenost menší, než je běžně mezi slovy. Jsou tu případy jako: *od padla, wmi[ený, ne muože aj*. Jelikož se běžně v této větší blízkosti ke slovům, ke kterým se váží, vyskytují i předložky (*vdna, zžlábku*), není vždy jasné, o jak těsnou formu se jedná. To je zejména problém předložek - předpon *z, s, na* a toho, jestli jisté výrazy vnímat jako *z wey[sij* nebo *zwey[sij, na [lijr* nebo *na[lijr, s hůry* nebo *shůry* (o psaní *s-z* v těchto případech viz 2.2.1.1). Takto odděleně se navíc objevují i některá kompozita: *puol nočnij*, ojediněle i slova nesložená, kde patrně došlo k špatnému výkladu cizího slovního základu: *Sa Kry[ta* (sakristie, z lat. *sacristia*, to od *sacer*). Naopak v některých případech se předpony píší bez pauzy: *nadýl, wytekla, nepřigde*.

2.2 Pravopisné jevy v textu

O jazyce knihy našeho cestovatele K. Hrdina v širším slova smyslu říká: „*Jazyk, jímž Prefát psal, je pražská čeština z polovice 16. století s některými zvláštnostmi, co se týče kvantity samohlásek a tvarosloví*“ (K. Hrdina, 1947, 359). Otázkou je, do jaké míry se to týká také pravopisu. Mým cílem tedy bude prověřit, zda v něm převažují konzervativní, nebo nové tendence, zhodnotit, jak se v něm odrážejí hláskové změny probíhající v této době, jakým způsobem jsou zapisovány hlásky, které latina neměla, zda se zde prosazuje spíše princip spřežkový, nebo diakritický, a v neposlední řadě též zjistit, jak důsledně se jednotlivé tendence uplatňovaly, respektive do jaké míry je Prefátův pravopis systematický. Východiskem pro mě byla kniha Jaroslava Poráka *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis* (1983). Ta mi slouží nejen jako model pro strukturu následujících kapitol, ale také, a to hlavně, mi svými detailními výklady bohatými na příklady vycházející z řady dobových textů vytváří hodnotný informační podklad pro posouzení a zařazení jednotlivých jazykových jevů cestopisu.

Řazení témat je následující: psaní souhlásek, podoba liter i způsob a systém jejich užívání. Ve druhém oddíle se zaměřím na kvalitu a kvantitu samohlásek, což zahrnuje i pozornost k působení hláskových změn jako jsou diftongizace a monoftongizace. Změnám *uo > ů* a *ú > ou* bude vzhledem k jejich výraznému a symptomatickému zastoupení v textu věnována zvýšená pozornost. Třetí oddíl bude věnován některým dalším specifickým pravopisným jevům, které stojí jistým způsobem mimo předchozí dva oddíly. Poslední, čtvrtá část si všímá různých hláskových jevů, které dnes často vnímáme jako nespisovné, přičemž se pokusím o určení jejich funkčního uplatnění v Prefátově textu.

2.2.1 Souhlásky

2.2.1.1 Označování hlásek s, š, z, ž

Hlásky *s* se v textu objevuje ve třech variantách, a to *ſ*, *ſ* a *s*. Nejužívanější typ, vysoké *ſ*, se důsledně vyskytuje uprostřed slov: *ge[ſt, ko[ſtel, mi[ſ]to, au[ſtupek, Ge[ſ]kyňka, wi[ſeti* atd. V pozici na začátku slova se střídá s velkým *ſ*, které se stejně jako u jiných souhlásek nepíše jen na začátku věty, ve vlastních jménech či u slov označujících posvátné věci, ale také v dalších případech, především na začátku nejrůznějších substantiv. Tedy vedle slov jako

Swatý, Sobota, Smrt nebo *Spasení* se objevuje též u slov méně závažných, jako je *Sklep, Stupeň, Stuol, Studnice, Sedlák, Střecha* nebo také číslovky *Sto* či *Sedm*. Vysoké *ʃ* je na začátku slova příznačné spíše pro zájmena a slovesa: *ʃe, ʃeděti, ʃtáti, ʃpojiti*, objevuje se ale i u dalších slovních druhů: *ʃtaroʃt, ʃtrana, ʃklenutý, ʃvětlo, ʃpolu*. Hledat klíč k rozlišení, u jakých slov autor, potažmo tiskař použil *S* a u jakých *ʃ*, je obtížné, ne-li nemožné, neboť řada slov se v průběhu textu objevuje s oběma variantami, jako např.: *ʃlaup - Slaup, ʃumma - Summa* atd.

Varianta *s* se důsledně objevuje na konci slov: *přes, kus, nás, Kryʃtus* a také u nevokalizované spojky *s*, která nicméně předchází podmínce odpovídá. Malé *s* se navíc částečně objevuje u předpon, patrně tam, kde není pocíťováno takové sepětí s následujícím slovem. Tedy vedle podoby *ʃtáhl* je zde přítomna i forma *shromáždili* nebo *spropití*. Graficky je navíc tato menší závislost naznačena již zmiňovanou polopauzou mezi předponou a následujícím slovem (viz 2.1).

Co se týče předpon, dochází v textu také k jistému kolísání mezi *s* a *z*, a to v první řadě u značně frekventovaného substantiva *spuosob - zpuosob*, ale například také u adverbia *stlauští - ztlauští*. Důsledně se předpona *s-* vyskytuje ve výrazech vyjadřující směr ze shora dolů: *ʃhuory, ʃpustiti, ʃhlijdati*. Přítomna je ovšem i u slov, u kterých z dnešního hlediska nemá opodstatnění: *ʃkušný, ʃwijtězyt*.

Souhláska *s* se v textu objevuje též zdvojeně. Má to více příčin, jednak jsou to slovní švy, především styk předpony *s-* se slovem, které na *s* začíná a kde neproběhla dosud vokalizace: *sʃazovaný, sʃedati, sʃesti, sʃauti ʃe, sʃtaupiti*. Druhý případ jsou slova cizího původu, kde dvě *s* byla již ve slově přejímaném: *Procesʃý* (z lat. *processio*) či *impresʃor* (z lat. *impressor*). Existují zde ovšem i zdvojení čili geminace takto nemotivované, jako např. ve slově *masʃo* (viz 2.2.3.3).

Hlávka *š* se ve většině případů v tomto textu označuje spřežkou, která podle umístění v rámci slova a situace nabývá podob *ʃʃ, ʃs a Sʃ*. Dvě vysoká *ʃ* se vyskytují uprostřed slov: *vytáhʃʃe, minuvʃʃy, zʃʃijřij, zweyʃʃij, wʃʃecko, doleyʃʃij*, forma *ʃs* na konci slov: *weydeʃs, náʃs, máʃs*, majuskulní *Sʃ* alternuje s minuskulním *ʃʃ* v počátcích slov, obdobně jako u *s*, a to včetně kolísání u některých slov. Objevuje se jak *ʃʃeʃt*, tak *Sʃeʃt*. Z konstantnějších případů jsou to např. slova *Sʃebeʃtyán, Sʃalamún, Sʃijff, Sʃybenice, Sʃtukový* vedle *ʃʃyroky, ʃʃijř, ʃʃeʃtihraná*.

Nestejně se po *š* chová *i - y*, respektive vedle adekvátní formy měkké: *zʃʃijřij, menʃʃijm, naʃʃij* se objevuje i tvrdá: *náʃʃy, tiʃʃyti, minuʃʃy*. Ve většině případů se tak děje, pokud je samohlávka krátká, ale objevují se i podoby jako *Sʃýff* (vedle obvyklejšího *Sʃijff*).

S diakritickým š namísto spřežky se setkáváme jen v souhláskových skupinách -šš- a -šs-. Tento grafém se používá pro první ze souhlásek š a to v podobě nikoli s háčkem, nýbrž s dvěma tečkami („umlaut“). Jsou to slova *wyššij*, *Mnišské* aj. (dvě tečky zde z grafických důvodů nahrazují háčkem). Podle Poráka (1983, 18) byly dvě tečky v těchto případech zejména ve starší době nejčastější a již méně se užíval háček nebo vodorovná čárka.

Výjimku ze systému tvoří sloveso *mušeti*, respektive jeho tvar pro 2.os. sg. přítomnosti. Na konci slova se totiž obvykle nepoužívá spřežka, nýbrž právě š s dvěma tečkami: *mušys*, nebo i nijak neoznačené s: *mušs*.

Hlávky *z* a *ž* se zde téměř bezvýhradně vyskytují v nespřežkové podobě. Méně očekávatelná slova psaná s velkým *Z* jsou například: *Zed*, *Zámek*, *Země* nebo *Zlatto*. V některých předponách psaní *z-* kolísá s přítomností *s-*, např. *[puo]ob* - *zpuo]ob* (viz 2.2.1.1, výklad o psaní *s*). Malé *ž* funguje v neměnné podobě na začátku, uprostřed i na koncích slov: *žlábkú*, *žádného*, *Pražkém*, *[hromáždili*, *wždy*, *Božij*, *muože*, *kdež*, *než*, *giž*. Nečetné případy, kdy *ž* neobsahuje háček (*vžij*) je třeba považovat za tiskařskou chybu. U slov začínajících velkým písmenem se *Ž* nevyskytuje, zastupuje ho buď *Z*, a to nijak odlišené: *Zid*, *Zidé*, *Zidowský*, nebo spřežka *Zi*, a to ve slovech *Zioldán* (žoldán) (častěji psaném s malým *z*), *Zialář* (žalář) či *Ziofie*. V několika případech je *Ž* vyjádřené háčkem, ten se ovšem nenachází nad *Z*, nýbrž nad *e*, které po něm následuje: *Zěmličky*, *Zěn* (od *žena*) nebo *Zělezný*. Porák k psaní velkého *Ž* uvádí: „Tiskaři zpočátku neměli literu *Ž* (nad majuskulní litery by se diakritické znaménko těžko umístilo, sr. i spřežky *Rž*, *Cž*, *Di*) a tiskli původně jen *Z*, později před vokálem *Zi*; ve skupině *Že-* se později tisklo diakritické znaménko nad *e*“ (J. Porák, 1983, 20).

2.2.1.2 Označování hlásek *c*, *č*

Minuskulní formy obou písmen se v textu užívají v nespřežkové podobě. Narozdíl od starší situace v tiskařském úzu jsou tak tyto hlávky jasně rozeznatelné, neboť se důsledně užívá písmen *c*: *ruce*, *Procesý*, *řijcy*, *wijc*, *poctiwolt*, *noc*, *glauc* a *č*: *čas*, *čistý*, *čtwerhraný*, *wečer*, *včinij*, *měštečko*, *péče*, *Benátčan*, *ráčil*. Zvláštním případem je skupina *tc*, která se zde pravidelně vyskytuje ve slovech *owotce*, *nětco* a *dwatcet*. Zatímco u posledního výrazu jde o pozůstatek pův. delší podoby *dva deseti*¹⁷, u předchozích dvou jde o tzv. zdvojené nebo

¹⁷ SESJČ, 1967, 112.

zdloužené *c*. Porák k tomu přímo říká: „*V některých slovech se v tiskářském i v písařském úzu porůznu setkáváme s psaním *tc* (ať už je hláska *c* psána jakkoliv) za starší *c*. Psaná skupina *tc* odpovídá ve výslovnosti nepochybně dlouhému *c*. Ve všech případech tohoto novějšího dlouhého *c* jde o pozici mezi vokály ... Jev, jak se zdá z materiálu, brzy ustoupil, po pol. 16. st. se drží jen ve slovech *nětco*, *ovotce*. Dodnes se na Valašsku říká *necco*“ (J. Porák, 1983, 94).*

Spřežka je trvale u velkého *Č*, a to v podobě *Cz*: *Cztyřidcet*, *Czlověk*, *Cztvrtek*, *Czteni*, *Czijl[e]* atd. Podstatně řidčeji se vyskytuje spřežka *Cž*. Tak tomu je u slov *Czeled* (čeled'), *Cze[ký]* nebo *Czervenec*, které se ovšem v jiných případech píší *Czeled*, *Cze[ký]* a *Czervenec*. Situace, kdy *Cz* převažuje nad *Cž*, se ovšem zdá poněkud netypická, neboť podle Poráka: „*zhruba od konce 30. let 16. st. zobečnělo Cž, spřežka Cz je omezena na méně běžné typy písma, u nichž tiskaři nebyli vybaveni literou ž.*“ (J. Porák, 1983, 22). Zdá se, že Prefátův tisk tvoří jistou výjimku, z předchozího výkladu je totiž zřejmé, že tiskař Kozel byl literou *ž* vybaven dostatečně.

U majuskulního *C* převažuje psaní jednoduché nespřežkové podoby: *Cýrkwička*, *Cyhelný*, *Cypr*, *Cymbuřij*, *Cýlař*. Vyskytuje se však i spřežka *Cz*, tedy tatáž, která obvykle označuje velké *Č*, ovšem výjimečně. V případech jako *Cze[ta]* není pochyb, že jde o označení hlásky *c*. Problematictější je to však u slova *Czi[terna]*. Vzhledem k tomu, že je ze starších dob doložená podoba *cisterna*¹⁸, není zřejmé, o kterou z hlásek v tomto případě jde. V Hrdinově transkripci přitom nacházíme podobu s *c*, tedy *cisterna*¹⁹.

2.2.1.3 Označování hlásky *ř*

Minuskulní realizace této hlásky se v textu provádí výhradně pomocí litery *r* s háčkem. Podoby *Moře*, *ne[š]pořijch*, *před*, *Křjž*, *wečeřij*, *Břeh*, *dwěře*, *Oltář*, *wnitř* zde tedy žádné alternativy ve formě spřežek nenacházejí. Systematicky se naopak užívají u písmen velkých. Setkáváme se zde se spřežkou *Rz*, a to jak u vlastních jmen, kde bychom z dnešního hlediska velké písmeno očekávali: *Rzijm*, *Rzewowé*, tak u obecných substantiv: *Rzetěz*, *Rzezba*, *Rzehole*, *Rzebřijk*. Užití spřežky *Rž* jsem v textu nenalezl, ačkoli (podobně jako u výše uvedené spřežky *Cž*) šlo o formu v té době výrazně rozšířenější. Porák (1983, 25) píše, že ačkoli na

¹⁸ Ačkoli J. Jungmann ve svém slovníku (I., 1989, 300) vyvozuje, že slovo je odvozené od adjektiva *čistý* - nádrže prý sloužily k čištění nebo uchovávání čisté vody - skutečnost je taková, že výraz je převzat z latiny, resp. italštiny. V. Machek (1997, 87) poukazuje, že latinské *cisterna* s hláskou *c* na začátku do češtiny přinášeli vzdělanci, zatímco italské stejně psané slovo, leč jinak vyslovované *cisterna* s hláskou *č* přebíraly širší lidové vrstvy a proto mělo dříve v jazyce převahu. Viz též SESJČ, 1967, 113 a MSS, 1979, 35.

¹⁹ Nejnovější vydání cestopisu (2007) naopak ve své jinak nekompromisní aktualizaci transkripci slovo píše v podobě *cisterna*. Ve prospěch *č* svědčí přítomnost měkkého *i*, které se v textu po *c* neobjevuje.

začátku 16. století podoba *Rz* převládala, do poloviny století se tyto varianty vyrovnaly, aby poté zcela převládla spřežka *Rž*.

2.2.1.4 Označování hlásek *d'*, *t'*, *ň*

Hlásky *d'*, *t'*, *ň* jsou v písmu 16. století stejně jako dnes do značné míry označovány vzhledem k situaci, v jaké se nacházejí, tedy v jaké pozici ve slově a vedle jakých písmen se objevují. Je jich palatální aspekt, k kterým se o dlišují o d hlásek *d*, *t*, *n*, mohl být vyjadřován nejen patřičnou spřežkou nebo diakritickým znaménkem, ale v jistých případech určitou podobou samohlásky, která následuje. Jde o princip odlišování *di*, *ti*, *ni* - *dy*, *ty*, *ny* a *dě*, *tě*, *ně* - *de*, *te*, *ne*.

Co se týče slabik *di*, *ti*, *ni*, jsou v textu psány již tímto způsobem, nevyskytují se tedy žádné nadbytečné spřežky ani diakritická znaménka. Setkáváme se tak s podobami: *rozdiplně*, *dijra*, *pořadiw*[[*e* [*e*, *proti*, *tijm*, *třetina*, *nic*, *včinij*, *Wohni*]]*tě*.

Také psaní *dě*, *tě*, *ně* nevykazuje téměř žádné odchylky: *widěti*, *neděle*, *dlážděná*, *těm*, *wypu*[[*těni*, *ge*]]*tě*, *někdy*, *wně*, [*wobodně*, výjimka, jako je podoba *tiech*, je zcela vzácná. Jinak je to u slabik obsahujících majuskulní litery. Zde se nejednou objevují spřežky *Di*, *Ti*, *Ni*, a to ve slovech *Tielo*, *Niemec* aj. Nacházejí se zde sice i varianty: *Tělo*, *Němec*, ovšem v mnohem menší míře. Tato situace odpovídá Porákově formulaci: „*Při označování palatálnosti u velkých liter se v tiscích litera i dlouho drží ... Niemy ... Tielo*“ (J. Porák, 1983, 28).

Spřežky s *-i* se k vyjádření palatálnosti těchto souhlásek využívá také v některých situacích, kdy hláska sousedí se zadním vokálem. Je to případ *d'*, respektive velkého *Ď*. V podobě *Di* se vyskytuje na začátku slova *Diabel*. Také *t'* v jistých situacích spřežku tvoří, a to ve slovech *Kře*[[*tian*, *kře*]]*tianský*. Obvyklejší je ovšem v textu podoba *Kře*[[*t'an*, *kře*]]*t'anský*. Tato forma je vlastní i dalším slovům: *Mie*[[*t'any*, *Dě*]]*t'átko*. Také *ň* se v těchto situacích vyskytuje v podobě písmene *n* s háčkem: *Stupňuo*, *po*[[*l'ňuje*.

V pozici před souhláskou se také objevuje *ň*, a to v případech, kde bychom dnes psali a vyslovovali *n* (pokud bychom vůbec ta slova použili). Jde o přejímky z cizích jazyků, zejména z němčiny, a sice o počestění slovního zakončení *-ng*. To nejen zde, ale obecně v českých textech 16. století získávalo podobu *-ňk*. U Prefáta se s tím setkáváme u slov *Laduňk*, *truňk*, *Retuňk*, *ryňk*, ale také u slov *Karbuňkulus* (lat. původu *carbunculus*) či *šeňk*, *šeňkýř*, *šeňkoval*, z něm. *Schenk*, *schenken*, tedy hláskové skupiny *-nk-*. V Porákově se o tom mimo jiné říká: „*Trávníček ... soudí, že zde jde o asimilaci nk>ňk, neboť ,ň se článkuje dále*

vzadu než *n*, blíže ke *k* '... Dnes máme před velárami *n* velární, v době, kdy velární *n* v češtině nebylo, nahrazovalo se při přejímání cizích slov souhláskou *ň*.' (J. Porák, 1983, 32)

Jiná situace nastává při styku *ň* se souhláskou *c*. Několik příkladů v textu zachycuje, že patrně z obdobných výslovnostních důvodů se v těchto případech *ň* měnilo v *n*. Tedy zatímco slovo v jiných podobách *ň* obsahuje: *šíň, Geškyňka*, ve tvarech, kdy se vedle této hlásky dostává *c*, mění se na *n*: *šijnce, Geškynce*.

Poněkud zvláštní situace panuje v případě, kdy jsou souhlásky *d'*, *t'*, *ň* na konci slova. Vedle podob s háčkem, kterých se u *d'* užívá zejména v imperativu: *hled', chod', pod'* (pojď) a u druhých dvou různě: *Plášt', mýň, naň, ohrň*, se v místech, kde bychom dnes *d'* a *t'* očekávali, objevují písmena *d* a *t* bez háčku. Děje se tak ve slovech *zed, Czeled* (čeled'), *píd* či *Pečet*. Tato situace rovněž nachází oporu a vysvětlení v Porákovi, který píše: „V řadě tisků a rukopisů, jenž jinak dosti důsledně značí palatálnost *d'*, *t'*, *ň* na konci slova, je nápadně důsledné kladení *d*, *t*, *n* na konci některých pův. *i*-kmenových substantiv. ... Svědčí to o tom, že původní tvrdost souhlásky se u některých substantiv, u nichž dnes pronikla podle ostatních tvarů palatální souhláska, držela a že spisovný úzus tu byl dosti jednotný“ (J. Porák, 1983, 31). Všechny tři výše zmiňované výrazy tomuto vymezení odpovídají, nehledě na to, že je Porák na jiných místech přímo jmenuje. Podoba bez háčku ovšem není zcela důsledná, u frekventovaného slova *zed'* se háček několikrát objevuje, ačkoliv vždy není zcela jasné, zda jde skutečně o diakritické znaménko, nebo se jen otiskla hrana litery.

2.2.1.5 Označování skupin *bě, pě, mě, vě, šě*

Ve velké většině se pro označení *ě* po retnicích v textu užívá *e* s háčkem. Bez výjimky to platí o m inuskulních literách, a to v jakékoli pozici ve slově. Běžně se tedy píše: *oběd, Modlitbě, šobě, opět, měli, vyrozuměti, měrách, Země, zvěštuge, wětšij, hotowě, powěděl, dwě*. U velkých písmen, kde, jak z předchozího výkladu vyplývá, byla větší tendence zachovávat spřežky, se sice také často setkáváme s *ě*, např. u slova *Wěž*, nicméně hlavně u *M* je situace taková, že spřežkové psaní převažuje. A tak vedle forem *Měšto, Měšťtan, Měšyc* se mnohem více uplatňuje podoba *Miešto, Miešťtan, Miešyc*.

Zvláštním případem je situace, kdy se na místě očekávaného *ě* nachází *e* bez háčku, čehož je v textu příklad slovo *medenice*. Jak z kontextu i z dalšího vyplývá, tento výraz nemá nic společného s *medem*, nýbrž s *mědí* (jedná se o měděnou nádobu), a tak se zdá být *e* na tomto místě nepatřičné. Jedná se zde o tzv. ztrátu jotace, z širšího časového hlediska dočasný výpadek *-i-* v těchto slabikách. Porák o této hláskové změně říká: „Většina dokladů je z 1. pol.

16. st.; později zřejmě převládly ve spisovném úzu podoby s -ě-, (J. Porák, 1983, 35). Konkrétně ke slovu *medenice* uvádí: „Slovo *medenice* se vyskytuje jen v této podobě. Pro starší dobu má *Gebauer Slovník II* 330 doklady na podoby měděnice, mědenice, doklady s med- jsou už v 2. pol. 14. st. V 16. st. podoba *medenice* zcela převládla“ (tamtéž).

Co se týče slabiky *sě*, není již v textu nijak funkční ani běžná. Ojedinelý nález v zájmenu *šě* tak lze považovat za tiskařskou chybu.

2.2.2 Samohlásky

2.2.2.1 Kvalita samohlásek

2.2.2.1.1 Rozlišování i - y

Hlávka *y* se v textu zapisuje jednotným způsobem, tedy *y* pro hlávku krátkou, *y* pro hlávku dlouhou. Litera *y* přitom v jistých situacích vyjadřuje hlávku *j* (viz 2.2.3.2). Krátké měkké *i* se zapisuje *i*, dlouhé je obvykle psáno *ij*, což je však dosti často prokládáno nespřezkovou variantou *j*. Znamená to, že v témž slově se může objevit *ta i* a *ta verze*, tedy *mijle i mije*, *štrannij i štrannj*, *gijdlu i gjdlu*.

Patrně nejvýraznějším jevem v oblasti psaní *i* a *y* v textu, je způsob kladení těchto samohlásek po sykavkách a afrikátách, zejména po souhláskách *c*, *s*, a *z*. Původní rozlišná výslovnost tvrdého a měkkého *i* (*y*), byla již v 16. století setřena a klíčovou roli tak začal hrát tiskařský úzus. Z původní rozkolísanosti postupně vyvstalo pravidlo psát po těchto souhláskách *y* tvrdé. To je i záležitost tohoto textu, tvrdé *y* se zde po *c*, *s*, *z* píše vždy, a to jak krátké, tak dlouhé: *lacyné*, *Pautnijcy*, *nocý*, *Cýšar*, *Skutcyých*, *wiřý*, *muřýš*, *šylně*, *wcházý* *še*, *wzýti*, *Penězy*, *Malwazý*, *zýdka*. Jistou výjimku tvoří nezvyklé slovo *Czišterna*. Problém, zda spřezka na začátku tohoto původem cizího slova (lat. *cisterna*) vyjadřuje hlávku *c* nebo *č* (viz 2.2.1.2), je zdá se spojen i s tím, co za samohlávku po ní následuje. To, že se ve všech případech výskytu jedná o *i* měkké, nejde příliš dohromady se sousední hlávkou *z*, ani s představou, že spřezka vyjadřuje hlávku *c*. Ani po té by patrně měkké *i* nenásledovalo. Přijatelnější je tedy domněnka, že spřezka vyjadřovala hlávku *č*, což by odpovídalo i staršímu čtení tohoto slova.

Po *č* a *ž* se píše výhradně *i* měkké, jiná je však situace u *š*. Že v tomto směru hlávka vykazovala oproti prvním dvěma kolísání, potvrzuje i Porák: „Kolem pol. 16. st. *y* po *č*, *ž*

výrazně ustoupilo, po š jen u některých tiskařů ... Bratrské tisky ivančické a kralické mají po č, š, ž důsledně i, j, tento úzus se však u hlásky š neujal plně“ (J. Porák 1983, 41). To platí pro stav v tomto textu, objevuje se i i y, a to podle určitého systému. Následuje-li po š dlouhá samohláska, je zapisována měkce, v opačném případě tvrdě. A tak se setkáváme s podobami: šlyroký, (k) kolly, mušýš, těšlyli, prašlyvy, Pašlygijch, Aršlyčka, šlypkami, vedle podob: vyšlij, (v) kolšijich, proššijwaná, menššij, pěššij, ššijge, pijššij. Existují zde ovšem výjimky, jako je slovo cizího původu Šlyff (z něm. Schiff), obvykle však psané Šlyff.

Po souhláskách h, ch, k, r a d, t, n obvykle následuje tvrdé y, tedy shodně s dnešní pravopisnou normou, avšak jen pokud se jedná o slova domácí. Na rozdíl od ní se totiž v textu silně uplatňuje psaní tvrdého y po těchto souhláskách i ve slovech cizího původu. A není to jen výsadou tohoto textu. Totiž: „Pro češtinu 16. st. je příznačné přizpůsobování přejatých slov pravopisnému úzu domácímu (a nejen pravopisnému).“ (J. Porák 1983, 43). Důležitá je otázka, zda je slovo opravdu přejaté do češtiny, nebo se k němu autor staví jako ke slovu cizímu. U románských a klasických jazyků (latiny) je v textu dobrým vodítkem, zda je slovo psáno písmem gotickým, nebo antikvou (latinkou). První případ vypovídá o tom, že slovo je v češtině adaptované, resp. autor jej za adaptované považuje. S přijetím domácího písma tak obvykle přejímá i domácí pravopis. Některá slova se v textu objevují v obou způsobech tištění. Například když píše Prefát o poloostrovu Istrie, používá nejprve latinského jména *Histria*, aby nakonec slovo bez zásadní změny „počeštil“ na *Hystrya*. Počeštělých výrazů, a to zejména místních jmen, kde se objevuje tvrdé y po výše uvedených souhláskách, je v textu celá řada, například: *Hystoryk*, *Hysšpanij* (Španělsko), *Cykyn* (z it. *zecchino*), *cytryn*, *Afryka*, *Korytany*, *tryumfuge*, velmi často *Kryštus* (přičemž se i mimo latinské citáty několikrát objeví podoba *Krištus*), *Marye* (také na několika místech *Marie*), *Patryarcha* (čteně střídané podobou *Patriarcha*), *ryňk*, a také *rytíř*, což je ovšem slovo přejaté dávno, v jazyce nesrovnatelně uchycenější, a proto dodnes v této podobě setrvávající. Příklady y po souhláskách d, t, n v cizích slovech jsou: *gardyan* (vlastně *kvardián*), *Rodys*, *Palestyna*, *artykul*, *Constantynus* (i *Konstantýnus*), *kronyka*, *Nydrlant*, *Betanya*, *Veronyka*, *Arnyka*. Ypsilon v těchto slovech zůstává krátký.

Pravidelně se y (na začátku vět také Y) píše jako vyjádření spojky i, což odpovídá dobové konvenci.

Souhlásky b, l, m, p, v, které původně nabývaly měkkých a tvrdých podob, čehož reliktem je dodnes rozlišované psaní i nebo y po nich následujícího, lze i v tomto textu nazývat obojetnými. Psaní i-y zde funguje do značné míry podle dnešních pravidel, ne však zcela. Jednou z těchto výjimek je poněkud kuriózní y ve slově *mýň* (méně). Porák (1983, 38)

uvádí, že jde o tendenci psát *y* ve slovech, kde probíhá změna *é > í*, jako jsou kromě *méně > mýň* také např. *raménko > ramýnko*, *břeménko > břemýnko* (o *é > í* viz také 2.2.4.4).

Pravidelná je distribuce *i*, *y* v koncovkách podstatných jmen: (s) *Oly*, *doly*, *Lampy*, *Skály*, *Sklepijch*, *štromy*, v koncovkách přídavných jmen: *neduživých*, *Moyžijových*, *holými*, *nemalý* (sg.m.), určité výjimky jsou u jmen cizího původu: *Rami* (gen.sg.f., od *Rama*) a také v l-ovém přičestí. Jak praví Porák: „Staré jsou případy s *i* místo *y* u přičestí minulého ve shodě. ... Průkazné jsou doklady s podmětem v ženském nebo středním rodě: (svatby) *bywali ... nohy ... byli zdviženy*“ (J. Porák. 1983, 39). Některé neodpovídající shody lze vysvětlovat tím, že klíčový byl pro něj rod skutečného podmětu, a nikoli zobecňujícího slova pro něj použitého. Tedy například, že „nestřílely“ *nave* nebo *galle*, což je feminitivní podmět první věty, nýbrž námořníci na nich, a tak přísudek druhé věty, která má podmět zájmeně vyjádřený nebo zamlčený, má měkké *i* oprávněně, a to podle smyslu. Některá souvětí však tento výklad dovolují jen stěží. Jako toto: *Okolo nešporuo opět těch všech 5 gallí pospolu, jedna vedlé druhé s vytaženými plachtami, větrem i vesly se táhnauc k nám se přibližovali, a na nás střileti z kusuo počali, a nejvíc střileli k velikému stromu; neb by nám byli rádi velikau plachtu doluov srazili* (OPC, 267).

Vedle těchto jevů se dá v textu objevit řada případů netradičního psaní *i*, *y*, avšak natolik nepravidelně, že je lze vesměs považovat za tiskové chyby.

2.2.2.2 Kvantita samohlásek

2.2.2.2.1 Označování kvantity *i-í*, *y-ý*

Jak bylo výše řečeno, krátké měkké *i* je v textu označováno písmenem *i*, dlouhé pak spřežkou *ij*, popřípadě jen písmenem *j*. Jak uvádí Porák (1983, 48), spřežka *ij* je vlastně pouze zdvojením písmene *i* (tedy *i + i*), litera *j* se zde objevuje jen proto, že bylo konvencí druhé, respektive poslední *i* takto označovat²⁰. Důkazem může být zapisování římských číslovek (psaných zde obyčejně minuskulní formou), kde kupříkladu číslo 23 je psáno *xxij*, v čemž je bezpředmětné hledat nějaké vyjádření dlouhé samohlásky. Varianta *j* pro dlouhé *i* (která později převládla) je pak až druhotně zkrácenou formou vycházející ze spřežky *ij*.

²⁰ spřežka *ij* se původně používala jen na konci slov a dlouhé *i* uprostřed slov se nijak neodlišovalo od krátkého *i* (J. Porák, 1983, 49).

Prefátova kniha již neobsahuje spřežky *ie*, *iје*, které se ještě do poloviny 16. století v tisících objevovaly jakožto označení dlouhého *í*, zejména těch případů *í*, které se z diftongu *ie* (jat') vyvinuly. Rovněž tvrdé *ý* je zapisováno bez pomoci spřežek obsahujících *e*, jak se v předchozí době dělo, ale výhradně literou *ý* s čárkou.

Rozlišování délky *i*, *y* pomocí uvedeného způsobu probíhá v textu systematicky, ačkoliv se celkem hojně objevuje označení délky tam, kde bychom se ho z dnešního hlediska nenadály a naopak. Je-li tento jev u toho kterého slova nebo slovního tvaru pravidelný, jedná se zpravidla o grafický odraz odlišné dobové nebo nářeční výslovnosti. Pravidelně se dlouhé *í* objevuje u komparativu adverbii: *[[ij]řegij*, *gruntowněgij*, *raděgij*, *ozdobněgij*, *hlauběgij*, *délegij* a v případě měkkého zakončení nom. pl. substantiv mužského rodu: *Mni[[ij]*, *bratřij*, *Czertij*, *Towary[[ij]*. Co se týče jednotlivých slov, pravidelně se *í* píše v případech: *kníhy* (ale *knihách*), *libost*, v některých tvarech osobních zájmen: *gijch* (gen.pl.), *(k) nijm*, *(s) nijmi* atd. U slov *svitání*, *wypiti*, *napiti* aj. je zase pravidlem psát *i* krátké.

2.2.2.2.2 Označování dlouhého *ú* a diftongu *ou*

Dnešní dlouhé *ú* psané s kroužkem (*û*) a lišící se tedy od toho, co se vyskytuje na začátcích slov a v citoslovcích, je výsledkem historických hláskových změn. Původní staročeské *ó* se nejprve diftongizovalo v *uo*, následně však začala *-o* složka tohoto diftongu ve výslovnosti slábnout a v souvislosti se změnou *ie* > *í* nakonec zcela zanikla, což završilo monoftongizaci v *ú*. Stalo se tak do konce 15. století²¹, což znamená, že po polovině 16. století se již v těchto situacích s určitostí vyslovovala pouze hláska *ú*. V pravopise však tento proces ještě zdaleka završen nebyl. Prefátův text je toho dosti znatelným důkazem.

Hláskový stav v době vydání knihy popisuje Porák následovně: „*Kolem pol. 16. st. se tedy pro označení našeho dlouhého ú užívá v tisících liter a spřežek: uo (je nejběžnější), u, ú, û, ojediněle ü, u^e s nadepsanou literkou e. V témž tisku se vedle sebe užívá dvou, tři i více možností.*“ (J. Porák, 1983, 64). To platí i o Prefátově textu, není zde sice nepřehledná škála znaků, ani tak kuriózní litery jako *u^e*, avšak jednotu zde také nepanuje. Paralelně se uplatňuje spřežka *uo* a litera *û*. Vzájemně jsou tyto varianty zcela zástupné, obě se vyskytují jak v kořenech slov, tak v koncovkách, často jsou v těsném sousedství, nejsou fixovány a ani na určitá slova. Patrně nejvýmluvnější případ této libovlnosti je jedna z podob často užívaného sousloví: *wuokol a wûkol*, kde se obě varianty objevují těsně vedle sebe, navíc v témže slově.

²¹ J. Porák, 1983, 59.

Uplatnění obou variant ovšem není stejnoměrné, jasnou a výraznou většinu má spřežka *uo*. Z celkového množství přesahujícího tři tisíce v textu zaznamenaných pozic tvoří užití spřežky *-uo-* 85 procent. Není to přitom součet nerovnoměrně zastoupených výskytů. Z následující tabulky je dobře patrné, že podobná situace panuje i v rámci podob jednotlivých slov. U každého z těchto sedmi výrazů je uveden plný počet jeho výskytů v textu. Vybrána jsou slova frekventovaná, aby byl obrázek o tomto jevu pokud možno objektivní. (Ke slovu *puolnoc* / *půlnoc* se vzhledem k významové blízkosti i obdobnosti výskytu připočítává adjektivum *puolnoční* / *půlnoční*. U slova *Buoh* / *Bůh* je pak ze zřejmých důvodů do přehledu zahrnut jen nom. sg. Údaje v procentech jsou zaokrouhleny.)

slovo	<i>-uo-</i>		<i>-ů-</i>	
	počet	procent	počet	procent
<i>Buoh</i> / <i>Bůh</i>	52	90,5 %	5	9,5 %
<i>duom</i> / <i>dům</i>	38	77,5 %	11	22,5 %
<i>kuor</i> / <i>kůr</i>	71	76,5 %	22	23,5 %
<i>puolnoc</i> , <i>puolnočníj</i> / <i>půlnoc</i> , <i>půlnočníj</i>	146	85 %	26	15 %
<i> kuoro</i> / <i> kůro</i>	82	82 %	18	18 %
<i> luonce</i> / <i> lůnce</i>	57	74 %	20	26 %
<i>wuokol</i> / <i>wůkol</i>	49	87,5 %	7	12,5 %

Tab. 1. Poměr výskytu diftongu *uo* a monoftongu *ů* v rámci sedmi frekventovaných slov textu.

Mimo kořeny slov se tyto samohlásky silně uplatňují v některých koncovkách. Jde zejména o koncovky gen. a dat. pl. mužského rodu, vyvinuté z *u*-kmenového *-óv* a *o*-kmenového *-óm*.²² Genitivní koncovka je přitom totožná s příponou posesivního adjektiva, obojí mělo ve staročestíně podobu *-óv*. Je zajímavé, že toto adjektivum, které si narozdíl od genitivní koncovky udrželo *-v* až dosud (*-ův*), se v tomto renesančním textu může vyskytnout i bez něj. Příkladem jsou slova *Dawiduo* (Davidův) či *Júduo* (Júdův). V tomto směru tehdy nebyl úzus ještě příliš vyhraněn. Kdyby se například pozdější vývoj řídil návrhem Jana Blahoslava, psalo by se dnes patrně vše obráceně. Požadoval totiž „*ve své mluvnici a zavedl v ivančické tiskárně rozlišování gen. pl. m. -ůw od nom. m. adjektiv přivlastňovacích na -ú*“ (J. Porák, 1983, 64)

Prefátovy případy *Dawiduo*, *Júduo* jsou ojedinělé, daleko častěji zde nacházíme tvary na *-uow* a také *-ůw*. Co se týče gen. koncovky pl. m., ta nabývá podob dokonce čtyř, a to *-uow*, *-uo*, *-ůw* a *-ů*. Jak tedy vidno, dostává se zde i na tvar dnešní. Vzájemný poměr výskytu těchto

²² viz A. Lamprecht, 1986, 141-150.

např. 1. a 2. a 3.

variant, který zahrnuje jak tato substantiva, tak i zmiňovaná adjektiva spolu s adverbialním zakončením typu *doluow*, zachycuje následující tabulka.

zakončení	počet	procenta
-uow	637	58,8 %
-uo	291	26,9 %
-űw	96	8,9 %
-ű	59	5,4 %

Tab. 2. *Vzájemný poměr variantních koncovek -uow, -uo, -űw, -ű v celém textu cestopisu.*

Dativní koncovka pl. m. tolika variant nenabývá, ale její zastoupení v textu je také výrazné. Z 218 zjištěných výskytů tvoří 88,5 % podoba *-uom*, varianta *-űm* pak zbývajících 11,5 %.

Také tato dlouhá samohláska *ú* (označovaná, jak bylo řečeno, diftongem *uo* nebo literou *ű*) se v některých slovech vyskytuje jaksi nadbytečně, respektive délka se objevuje tam, kde již dnes není. A podobně jako u výše uváděného *i-y*, *í-ý* svědčí o rozdílné dobové či regionální výslovnosti. Asi nejvýraznějšími případy jsou slova *ſluonce* / *ſlũnce* a také *kuoſs* / *kũſs* (koš) (kde se *uo/ű* vyskytuje jen v nom.sg., v ostatních pádech, stejně jako dnes, je samohláska *o*).

2.2.2.2.3 Psaní *ú*, *au*

Paralelně s hláskovou změnou *uo > ú* doznívaly v 16. století také následky změny příbuzné, která šla ovšem obráceným směrem: ze staršího dlouhého *ú* se stal diftong *ou* (zapisovaný však do poloviny 19. století spřežkou *au*, což patrně odráželo značnou otevřenost původní *o*- složky, vnímanou tak jako *a*)²³. Proces, který také vrcholil v 15. století, se odehrával v souvislosti s hláskovou změnou předních vokálů *y > ei*.

Diftongizace *ú > ou* je v textu rovněž dostatečně znatelná. Pozůstatky původního stavu a výsledky tohoto procesu se objevují v grafických podobách *ú* (kde čárku zastupuje tečka umístěná poněkud vpravo nad písmenem), *v* (což je zápis krátkého i dlouhého *ú* na začátku slova) a *au*. Jednotlivé varianty tak rovněž působí v textu vedle sebe. Ve srovnání s výše probíraným poměrem zastoupení podob *uo* - *ű* je situace v tisku pramenící z této druhé hláskové změny opačná. Silnou převahu má totiž diftong *au*, což svědčí o tom, že se hlásková změna do psané formy již hodně zažila. V širším kontextu to není jev výjimečný: podle

²³ A. Lamprecht, 1986, 111.

Poráka „od konce 20. let 16. st. začíná převažovat v tiscích au.“ a dále „v 2. pol. 16. st. je litera ú vcelku už velmi řídká, někteří tiskaři ji vůbec neužívají (Ivančice)“ (J. Porák, 1983, 69). Prefát literu *ú* ještě používá, zaznamenal jsem ji v textu na 117 místech. Ve srovnání s nepočítaným množstvím výskytu diftongu *au* však tento počet zcela jistě nepřekračuje 10 %. Její užívání přitom není tak libovolné jako u *uo* - *ů*, nýbrž se stává, že je k určitým slovům více vázána a v jiných se nevyskytuje vůbec. Významné zastoupení má v 3.os. pl. přítentu slovesa *býti*, tedy *glú*, a téměř výhradně se objevuje ve slově *wšsemohúcý*. Vedle 35 výskytů v této formě se objevují jen tři s diftongem *-au-*. Je to zřejmě dáno ustálenou funkcí tohoto adjektiva, již je „epitethon constans“ v sousloví *Pán Buoh wšsemohúcij*, a tím tedy vzniklým ustrnutím pravopisu.

Značnou část výskytu liter *ú* zahrnují také cizí slova, zejména několik jmen vycházejících z lat. *Iuda*, *Iudea* (kde *u* je dlouhé a kterážto slova označovala židovský kmen a jeho zemi). Jedná se o slova: *Júdas* (osobní jméno), *Júduo* (pos. adjektivum k *Júdas*) a *Júd[ký]*. Jméno *S[alamún]*, které Porák (1983, 73) uvádí jako dlouho v sobě fixující literu *ú*, se zde již většinou píše s diftongem. Přítomnost české diakritiky v kořenu slova cizího původu je přitom podobně jako psaní tvrdého *y* po *h*, *ch*, *k*, *r*, *d*, *t*, *n* (viz 2.2.2.1.1) názorným příkladem soudobé tendence cizí pravopisnou formu počesťovat.

Přeměna *ú > ou* proběhla také tam, kde byla samohláska na začátku slova. Je to oproti jiným výskytům situace poněkud specifická, neboť tato záležitost nepřešla do dnešního spisovného úzu. U Prefáta je přitom přeměna vcelku završena, slov bez diftongu *au* je minimum (*ú* se v této pozici označovalo *v*) a omezují se vlastně jen na několik případů (viz 2.2.4.1).

2.2.2.2.4 Označování kvantity e - é, a - á

Hláskám *e*, *é* odpovídá v textu dnešní pravopisná forma. Nesetkáme se zde tedy s žádnými spřežkami jako v tiscích starších. Ostatně „v pražských tiskárnách byla ... litera *é* zavedena v širším rozsahu počátkem 30. let (16. st.)“ (J. Porák, 1983, 74). Jak vidno, tiskař Kozel jí plně disponoval, a to i v jiných typech písma, než kterým byl psán souvislý text, tedy především ve větším písmu nadpisů.

Podobně jako u jiných samohlásek i zde se dosti četné odlišnosti v délkách od současného stavu projevují spíše pravidelně, a svědčí tak o jazykové situaci, které je pravopis pouze odrazem. Mimo výrazu *dvěře*, který je i dnes považován vedle krátké formy *dveře* za

spisovný²⁴, se s dlouhým *é* pravidelně objevují odvozeniny slova *dle*: *podlé*, *vedlé*, což je ovšem v soudobém kontextu (narozdíl od některých dříve uváděných příkladů) obvyklé. S dlouhým *é* se také můžeme setkat na konci adverbialní číslovky *prvé* (prve), nebo v substantivu *klén* (zde je to dáno etymologicky, neboť slovo vzniklo ze stněm. *kleinot*, přes stč. *klejnot*)²⁵. Je zde ovšem také řada odchylek, kdy *é* se narozdíl od dneška píše krátké. Často je to v kořenech infinitivů sloves: *vezti*, *dovezti*, *přivezti*, *ne[ti]*, *přine[ti]*, *vyne[ti]*, *done[ti]*, čímž se vlastně přizpůsobují krátké podobě svých ostatních tvarů (*veze*, *vezl*, *vezen* atd.).

Obdobná situace v textu je také v rozlišování hlásek *a*, *á*. Ruku v ruce s vývojem grafického označování hlásky *é* začal český pravopis na přelomu 15. a 16. st. kvantitu *á* důsledně akcentovat a postupně se zbavil spřežek, aby dosáhl jediného způsobu rozlišování dlouhé a krátké hlásky, tedy pomocí diakritického znaménka. Dlouhé *á* se v textu objevuje uprostřed i na konci slov, také tady se dá najít dostatek odchylek kvantity, rovněž systematických. Za zmínku stojí substantivum *vládař*, kde se dlouhé *á* vyskytuje ve všech pádech a také v odvozenině *vládař[st]vij*. Ojediněle se objevující případ *wladáře* je třeba považovat za tiskovou chybu. Zcela důsledně se *á* píše také v dosti frekventovaném gen. pl. slova *[trana]*: *[trán]*. Pravidelně se objevuje spojka *poněwádž* a adv. *teprvá*. Zájmeno *ná[š]* obsahuje dlouhou samohlásku i v dalších tvarech: *ná[š]e*, *ná[š]í* atd. Dlouhé *á* se píše v gen. sg. měsíce *li[štopádu]*. Obdobně jako v případě *e* také zde se objevují krátké formy v kořenech infinitivů i dalších slovesných tvarů, které jsou dnes dlouhé. Jsou to slova: *při[š]tati*, *při[š]tali*; *hrali*. V některých případech ovšem krátká samohláska v kořenu není odchylkou, nýbrž svědectvím o přetrvávajícím užívání tvaru supina po slovesech pohybu. Objevuje se u slovesa *[páti]*, v případech jako: *[š]el [pa]t*²⁶.

2.2.2.2.5 Označování kvantity *o* - *ó*

Dlouhá samohláska *ó* je v dnešní spisovné češtině u citoslovců a některých cizích slov. Nebylo tomu tak před hláskovou změnou *ó* > *uo*, avšak vzhledem k tomu, že v Prefátově době již byla na výslovnostní úrovni završena změna následující (*uo* > *ú*), nelze se příliš nadát toho, že by se ještě v jeho textu měla vyskytovat. A přece jsou v textu dva případy, kdy by se dalo o přítomnosti původního dlouhého *ó* uvažovat. U slov *(na) póli* (*cesty*) (OPC, 212) a *pautníkóv* (OPC, 276) jej totiž Hrdina ve své transkripci píše. Při pohledu na originální text

²⁴ SSČ, 2003, 74.

²⁵ SESJČ, 1967, 242.

²⁶ o supinu: A. Lamprecht, 1986, 241.

však v těchto pozicích nalezneme *o* bez čárky. Zda zde délka existovala a chybí pouze diakritické znaménko, k čemuž se patrně klonil Hrdina při své transkripci, či jde pouze o chybu sazeče, která by spočívala ve vynechání liter *-u-* v diftongu *uo*, čemuž by se vzhledem k četnému výskytu jiných chyb nebylo co divit, je otázka.

2.2.3 Další pravopisné jevy

2.2.3.1 Označování dvojího *l*

Zatímco soudobé českobratrské tisky cílevědomě rozlišují dvojí *l* (s kličkou a bez kličky), jejichž systém ještě v 17. století pregnantně popisuje Šteyer ve svém *Žáčkovi*²⁷, Prefátova kniha si vystačí s *l* jedním, důsledně užívaným v téže podobě, a to bez kličky. Pouze v ozdobném písmu nadpisů a záhlaví lze sledovat u litery *l* jistý náznak přeškrtnutí písmene. Jde ale spíše o ustálenou a jedinou podobu litery, která v tomto písmu nemá protiklad a tvrdost tedy neoznačuje (viz obr. 1, 2). Je zřejmé, že v této době již diferenciací souhlásky *l* ve výslovnosti oporu neměla.

2.2.3.2 Označování souhlásek *j* a *g*

Souhláska *j* se v našem textu označuje třemi způsoby. Nejobvyklejší je litera *g*, významné zastoupení má také písmeno *y*, které tak funguje jako souhláska, ačkoliv se paralelně v tisku užívá i jako samohláska. Ve vlastních jménech, zejména v těch cizího původu, se na začátku často vyskytuje litera *J*, což byl ovšem znak pro velké *I*. To neměnilo nic na výslovnosti.

Volba těchto variant nebyla libovolná, každá se uplatňovala v jistých pozicích, ačkoliv v některých případech dochází ke značnému kolísání. Vzhledem k soudobé situaci není poměr zastoupení jednotlivých variant příliš progresivní. Totiž: „V 2. pol. 16. st. začala převládat litera *g*, *G* ve všech pozicích, pouze *ey* vzniklé zejm. z *y* se psalo s *y*. Tento úzus zaváděly především bratrské tisky ivančické a kralické, přejala jej i tisky Veleslavínovy aj.“ (J. Porák, 1983, 85). To o Prefátově textu říci nelze, *y* zde ještě hraje významnou úlohu. Děje se tak

²⁷ M. V. Šteyer, 2001, 6 - 13.

nejen ve zmiňovaných případech *ey* vzniklého *z y*: *weychodně*, *weymłuwa*, *domey[š]lij*, *šeyr*, *wey[š]*, ale také v dalších situacích.

V souladu se starším zvykem²⁸ se *y* pravidelně užívá před samohláskou *a*: *yá*, *yat*, *niyakž*, *něyaký* a většinou také na koncích zavřených slabik: *můy*, *obyčeyně*, *neywy[š]lij*, *Meylij*, *Woysko*, *gedno[š]teyný*, *weyce*, *hoyný*. Písmeno *g* je naopak fixováno v pozicích před předními vokály: *gich*, *oplywagijcy*, *Kragina*, *Ge[š]kyňka*, *Gepti[š]ka*, *gjdlo*, *gijzdný*, *ge[š]tě* a na některých místech se objevuje na koncích zavřených slabik: *Kyg*, *Rág*, *Znogmo*. U některých slov, jejich tvarů a odvozenin se vyskytují obě varianty: *kročege* / *kročeyuow*, *obyčeyně* / *obyčege*. Zde hraje roli, jaké písmeno se za *j* dostává. Například u slova *obyčey* je *-čey* zavřená slabika, tím pádem je *j* označeno jako *y*. Avšak u gen. tohoto slova: *obyčege* se píše *g*, neboť se *j* přesouvá na začátek slabiky *-ge* a vyskytuje se tedy před předním vokálem.

Obdobně se děje u slov začínajících na *j*, jako jsou četné tvary sloves *býti* a *jíti*, kde se *j* nachází před souhláskou, a tvoří tak pobočnou slabiku. Nemá-li slovo předponu, a *j* se tak nachází na jeho začátku, je ve všech případech psáno *g*: *g[š]em*, *g[š]au*, *gde[š]* aj. Je-li přítomná předpona končící samohláskou, přejímá do slabiky, kterou tvoří, i *j* na počátku slovního základu. To se dostává na konec slabiky a proto se obvykle označuje *y*: *ney[š]au*, *neyde*, *predeyde*. Zajímavostí je ojediněle se vyskytující podoba *weygde[š]*. Ne všude se přitom *j-* na začátku slov tohoto typu píše, zejména u slovesa *být* se objevují podoby: *šem*, *šme*, *šau*. Je v tom určitý systém. Porák píše: „Kodifikace zde rozlišovaly tvary s *j-* u sponového slovesa a bez *j-* u slovesa pomocného“ (J. Porák, 1983, 85). To zde do jisté míry platí, nejvíce výskytů slovesa bez *j-* je právě v pozici slovesa pomocného: *učinil šem*, *propadla šou še*, *leželi šme*, *nechali šme*, *minuli šme*. Vedle toho se však v této funkci hojně užívají i tvary s *j-*. U některých sloves se forma bez *j-* vyskytuje více než u jiných, jde především o sloveso *gijti*: *š šel šem*. Ve funkci spony se podoby bez *j-* objevují méně, ale také je k spatření: *šau okružlé*, *šau kře[š]tané*, *šme nepřátelé*. Zachovávat Porákem zmíněné pravidlo má tak tisk spíše jen snahu nebo tendenci, ale rozhodně se tak neděje důsledně.

Pro označování hlásky *j* se na některých místech objevuje také písmeno *J*. Jak bylo řečeno, jde vlastně o velkou literu *I* a výskyt je omezen především na začátky vlastních jmen. cizího původu. Jsou to jména: *Ján*, *Jozeff*, *Jeroným*, *Jaffa* aj. Toto písmeno navíc označovalo také *i* na začátku slova a věty. Je tomu tak v případě z latiny pocházející spojky *item*, která je po tečce psána *Jtem*, či u jména *Jzák*. Naopak jiná jména s hláskou *j* na začátku pocházející z cizích jazyků jsou psána s *G*. Zejména: *Gežij šs* a *Geruzalém*, *Gerycho*. Má to jistě co dělat

²⁸ J. Porák, 1983, 84.

s předním vokálem *e*, který po něm v těchto případech následuje. Zcela výjimečně písmeno *J* označuje hlásku *j* na začátku jména obecného a českého. Je tomu tak u slova *Jazyk*.

V textu se rovněž objevuje větší množství slov, které obsahují hlásku *g*. Jsou to bez výjimky slova cizího původu²⁹, velkou část zahrnují místní jména, ale jsou tu i další lexikální útvary. Hláška *g* se zde označuje literami *G* a *g*, tedy týmiž jako většinou hláška *j*. Nepoužívá se u ní diakritiky (háčku), což prosazovaly zvláště bratrské tisky. U většiny těchto slov se dá výslovnost vytušit, někdy i proto, že jde o slova dostatečně známá: *Grunt*, *gruntowně*, *Gardyan*, *Englický*, *Moguntinus*, *angury*, *magistra*, *Ewangelium*, *glejt*, *Regina*, *Magdalénská*. Jsou zde ovšem případy, kdy správné čtení tak jasné není, kdy není zřejmé, zda litera *g* označovala *j* nebo *g*. Je to případ slov *Egipt*, *Egipt[ký]*. Z dnešního pohledu se zde problém být nezdá, neboť se samozřejmostí vyslovujeme v tomto slově *g*. Nebylo však tomu tak vždycky. Jistě ne náhodou v Hrdinově transkripci nacházíme v těchto slovech *j*. Porák se tomuto výrazu věnuje speciálně a konstatuje: „Slovo *Egypt* není latinského původu. Je pravděpodobné, že při přejímání tohoto slova do češtiny latinským prostřednictvím se mohla uplatnit podoba *Ejipt* (litery *i*, *y* se nerozlišovaly). Když se při překládání bible začalo užívat i jiných textů než latinských, docházelo pak k prosazování původní podoby s *-g-*; *Egypt*, *egyptský*, tato výslovnost se naznačovala následující literou *y* (sr. už *NámMl*), označení litery *g* diakritickým znaménkem nebylo nutné, protože skupina *gy* nepřipouštěla dvojí čtení s *-j-* i s *-g-*, na rozdíl od skupin *ga*, *go*, *gu*. Je-li tento výklad správný, pak podoba *Egypt* byla příznačná pro vyšší styl výslovnosti, podoba *Ejipt* se stávala typickou pro nižší, hovorový styl výslovnosti.“ (J. Porák, 1983, 91). Vzhledem k tomu, že se v Prefátově tisku systematicky po *g* píše *i*, lze předpokládat, že šlo o označení hlásky *j*. Hrdina tedy tuto literu píše ve své transkripci oprávněně.

2.2.3.3 Zdvojené souhlásky

Existence dvou stejných souhláskových liter v jednom slově těsně vedle sebe může být různého původu. Některá přejatá slova v českém pravopise v případě zdvojené souhlásky zachovávají svoji původní formu, ve slovech českých jde často o slovní šev, kdy jedna složka slova končí tímtež písmenem, jako začíná druhá. Může také jít o tzv. geminaci vzniklou

²⁹ Hláška *g* se po změně *g > h* v systému českého jazyka nejprve vůbec nevyskytovala, později se začala vyslovovat díky asimilaci znělosti v hláskových skupinách *kd* (*kde*, *kdo*), což ovšem do pravopisu neproniklo (J. Porák, 1983, 87).

absencí někdejšího jeru, kdy slovo pozbylo s jerovou samohláskou také slabiku a dvě stejné hlásky, které ji dříve obklopovaly, se dostaly vedle sebe. Porák (1983, 92) tuto geminaci nazývá starší a miní jí jevy ve slovech jako *panna*, *nevinný* či *měkký*. Zde se patrně obě hlásky ještě delší dobu odděleně vyslovovaly, protože by jinak těžko zůstaly zaznamenány v pravopise. Vedle toho se v pozdější době uskutečňovala geminace mladší, kdy se souhlásky zdvojovaly díky jistým nářečním vlivům či jiným příčinám. Narozdíl od předchozích geminátů se tyto mladší, typu *masſo*, *dřevěnný*, do dnešních dnů v pravopise ani ve výslovnosti nezachovaly. To ovšem ještě není případ Prefátova textu, zde se řada těchto jevů vyskytuje.

Je to právě slovo *masſo*, které se v textu častěji objevuje, a to důsledně v této podobě. Hlávka *s* se zde ve dvojici dále vyskytuje ve slově *Proceſſý*, kde je to dáno podobou slova původního latinského *processio*. Obdobně je to u slova *Impreſſor*. Specifickým jevem jsou nevakalizované předpony *s-* v případech, kdy slovní kořen začíná na *s*. Jsou to slova: *sſazowany*, *sſedati*, *sſéſti*. Zdvojená litera *s* sice obvykle v textu označuje hlásku *š* (viz 2.2.1.1), avšak k nedorozumění patrně nemohlo docházet, neboť zatímco spřežka pro *š* se zapisovala *ſſ*, zdvojená hlávka *s* se psala *sſ*, tedy způsobem vypovídajícím o slovním švu (neboť litera *s* se psala jen na konci slov), ač tam ve skutečnosti vždycky nebyl.

Již dříve (viz 2.2.1.2) bylo pojednáno o tom, že souhláskové skupiny *tc*, které se zde vyskytují ve slovech *ovotce*, *nětcoſſ* jsou také v podstatě gemináty, a to grafickým znázorněním zdvojeného *c*. V textu se ovšem v malé míře vyskytuje i skupina *tč*. Je to ve slovech *neſtatčij* a *nětčím*. Zvláště z druhého případu je patrné, že se jedná o jev příbuzný, a že jde tedy o zdvojení souhlásky *čč*.

Nepochybným mladším geminátem je také zdvojené *t* ve slově *Zlatto* (dvě *t* se ovšem neobjevují v adjektivu *Zlatý*). Dvojí *d* vedle sebe se obvykle vyskytuje ve slovních švech, a to způsobem, jak jej píšeme i dnes: *poddáwá*, *oddávané*, *oddělowané*, *podděláno* (u posledních dvou slov se navíc jedná u druhého písmene o *d'*). Mladším geminátem tu je slovo *radda*.

Významné zastoupení má v textu zdvojené *n*. Starší geminace se objevuje v již zmiňovaném slově *Panna* a také *Anna*. Zdvojení dané slovním švem je k vidění u slov *kamenný*, *prostranný* či *stranní*, kteréžto psaní odpovídá i dnešnímu pravopisu. U jiných slov tohoto typu je však již zdvojení setřeno a píše se *n* jedno, zejména v případě *čtverhraný*. Oproti tomu se však zde široce uplatňuje skupina jiných adjektiv, která na tomto místě zdvojené *n* mají, ačkoliv k tomu není důvod, neb jejich slovní základy na tuto souhlásku nekončí. Je zřejmé, že se jedná o mladší geminaci. Porák o tomto případě píše: „Novější

zdvojené *nn* se objevuje vždy jen v sufixech, v případech, kdy nejde o základ zakončený na *n* a příponu začínající na *n*, a vykládá se napodobením případům s náležitým -*nn*-.“ (J. P. Orák, 1983, 99). Zdvojené *nn* se pravidelně vyskytuje v adjektivech: *dřevěnný*, *měděnný*, *koženný*, *(w)olověnný*, *žiněnný*, *sklenný* a ovšem také v substantivu *Winnice*. Za pozornost stojí tvar *sklenný*. Je zřejmé, že geminace je zde mladší, a tedy neopodstatněná, slovní základ skutečně na *n* nekončí. Tím ovšem vychází najevo, že ani dnes užívané adjektivum *skleněný* na tom není jinak. Ba co víc, je zřejmé, že tento tvar není ničím jiným, než vokalizovanou podobou geminátové formy *sklenný*. Z toho vyplývá, že ne všechny následky mladší geminace se do dneška nezachovaly.

Zdvojování hlásek se konečně hojně v textu vyskytuje i u *f*. Většina těchto výskytů je u slov cizích, neboť hláska se do systému českého jazyka dostala se zpožděním³⁰. Přesto se ve všech zaznamenaných případech jedná o mladší geminaci, zdvojení hlásky totiž v žádném z nich nemá oporu v původním pravopisu. Jedná se o slova *harlauffy*, *kluffta*, *ffortunu*, *ffortele*, *Táffle* (které se ale na jiných místech objevuje s jedním *f*), *Jozeff*, *Delffijni*, jméno samotného autora *Preffát* a české *Dauffánij*. V tomto slově je mimochodem jeden z nejpůvodnějších výskytů českého *f*, to zde vzniklo z hlásek -*pv*- (původní tvar bezpředponového stč. *úfati* bylo patrně prasl. **u-pvati*).³¹

2.2.4 Vztah spisovnosti k fonologickému systému

2.2.4.1 Diftongizace *ú* > *ou* na začátku slova

Diftongizace *ú* v *ou*, o které bylo již dříve pojednáno, se v případech, kdy se samohláska nacházela na začátku slova, projevovala dosti specificky. Hlavním rozdílem oproti situaci v ostatních pozicích slova bylo to, že výsledky změny nebyly z dnešního pohledu definitivní, a to ani ve výslovnosti. Tendence vracet se k původnímu monoftongu *ú* se přitom zrodila již v 16. století. Narozdíl od ostatních pozic, kam v průběhu tohoto a dalších století proniklo psaní *au* komplexně a původní formu nakonec zcela nahradilo, začátek slova se stal místem, kde se *ú* v jistých případech nejen udrželo, ale navíc se zde později začalo opět rozmáhat. Jeho původní ústup, probíhající v první polovině 16. st.

³⁰ Hláska *f* se do češtiny dostala až v souvislosti se změnou bilabiálního *w* v labiodentální *v*, kdy začala fungovat jako jeho neznělá opozice (A. Lamprecht, 1986, 97).

³¹ SESJČ, 1967, 139.

paralelně se změnou v ostatních pozicích, byl totiž narušen stylistickými požadavky, s kterými přišla česko-bratrská produkce, především pak příklad bible Kralické. Její úzus *v-* (*u*) přímo preferoval, vedle toho ovšem v jistých slovech fungovalo dále *au-* (*ou*). Princip této stylistické diferenciaci popisuje Porák: „*jen s v- jsou doložena především některá abstraktní a knižní slova či slova z okruhu intelektuální slovní zásoby, podoba s au- převažují u slov svázaných s každodenním životem a patřících do běžné slovní zásoby*“ (J. Porák, 1983, 113-114).

Prefátův text tímto územ ještě viditelně zasažený není. Litera *v-* jakožto označení hlásky *ú* se zde sice vyskytuje, ovšem její užití je nesystematické, což svědčí o tom, že se jedná o zbytky původní formy před hláskovou změnou a nikoli o nově zaváděný stylistický činitel. Na pravdivosti tohoto soudu myslím nic nemění skutečnost, že většina slov tohoto typu, která se v textu vyskytují, zvláštní intelektuální, abstraktní nebo knižní povahy nejsou. Jedná se o výrazy: *auřad*, *auřednijk*, *auzký*, *auže*, *auterý*, *aumyl*, *audolij*, *austupek*, *auwoz*, *aurodný*, *aurodnost*, *auzko*, *Augezdské*³². Některé z nich přitom mají varianty s *v-* na začátku, konkrétně slova: *vřad*, *vmyl*, *vta* (u tohoto výrazu podoba s *v-* převažuje).

Co se týče výskytu litery *v-* na začátku slova, je třeba dodat, že označovala nejen hlásku *ú*, ale také *u* krátké, které pochopitelně s diftongem *au* nemělo tendenci alternovat. Za zmínku též stojí případ slova *vobgetij*, kde by se daly vést úvahy o výjimečné existenci diftongu *uo* na začátku slova, která by potenciálně mohla vytvořit *ú* dlouhé, které by se zapisovalo *û*. Ve skutečnosti ale jde o slovní šev, kdy vedle sebe stojí předpona *u* (psána *v*) a slovní základ *obgetij* (význam tohoto výrazu pak je „v objetí“).

2.2.4.2 Počáteční *o-* a protetické *v-*

U protetického *v-* (psáno *w-*) lze hovořit o podobné situaci jako v případě vývoje diftongu *ou* na začátku slov: v průběhu 16. století začalo být pocíťováno jako stylově příznakové, což se projevilo zejména v jeho celkové absenci v Bibli kralické³³. Ta se v- vyhýbala nejen proto, že tak činila již předchozí tradice náboženských textů, ale i díky moravské oblasti, kde vznikala a kde se *v-* proteze nikdy příliš neuchytila. Předchozí tendence zavést *v-* do spisovného úzu byla záležitostí hlavně českou.

³² Slovo *Augezdské* je jediným zástupcem místních jmen tohoto typu v textu. To je dáno především exotickou povahou celé knihy, v jiných soudobých tiscích se tato jména vyskytují hojně. Podle Poráka (1983, 108) podoba právě těchto slov, hojně žijících v mluveném jazyce, nejvíce vypovídá o soudobé výslovnosti.

³³ J. Porák, 1983, 125.

V Prefátově knize se protetické *v-* uplatňuje dosti hojně. Nelze ovšem říci, že by ve slovech dnes začínajících na *o* převažovalo. Vcelku důsledně se opakuje jen u určitých výrazů. Až na jednu výjimku se jedná o slova bez předpony. Tou výjimkou je výraz *wožrálý*. Proteze tak obyčejně nepostihuje předpony a ani předložky. Nejvíce se uplatňuje u substantiv. Jak u českých: *Wohni[[tě, Wokrijn, Wopice, wobilij, wohar, Worel, wokno*, tak u slov cizího původu, jako *Wornát*. Rovněž se vyskytuje u adjektiv od substantiv odvozených: *wolowěnný, wowčij*. Některé výrazy se v textu objevují jak s protezí, tak bez ní: *Wohni[[tě - Ohni[[tě, wokno - okenečko, wolowěnný - olowěnný, Wornát - Ornát*. Důsledně s *W-* na začátku se píše vlastní (autorovo) jméno *Woldřich*.

Vedle hojného množství slov začínajících na nepůvodní *v-* se však v textu objevuje i kuriozita, která je výsledkem tendence zcela opačné. Jedná se o slova *o[k, o[kový*, u kterých se *v-* vypouští zcela důsledně, ačkoliv se nejedná o protezi. *V-* se v tomto všeslovanském slově vyskytovalo od dávných dob, důkazem jsou i jeho obdoby v jiných indoevropských jazycích, jako je něm. *Wachs*³⁴. Tento jev zaznamenává i Porák, který píše: „*Ojediněle jsou doloženy hyperkorektní podoby jako o f k ... o f kované plátno ... (oba tisky Veleslavínovy)*.“ (J. Porák, 1983, 129). Je tedy zřejmé, že ačkoliv byl tento případ dosti nezvyklý, nebyl zcela ojedinělý.

2.2.4.3 Diftongizace *ý > ej*

Diftong *ej*, jeden z typických znaků současné obecné češtiny, není plodem pobělohorského období, jak se někdy soudilo³⁵, ale již doby starší. Změna probíhala paralelně a v souvislosti s diftongizací *ú* v *ou*, a také zde platí, že na výslovnostní úrovni byla na přelomu 15. a 16. století již završena. Rovněž její výskyt je vlastnější českému prostředí. Co se týče jejího odrazu v pravopisu, Porák uvádí: „*Diftongizované ej se začalo v hojnější míře v tiskařském úzu šířit od 30. let 16. st., zejm. v tiscích, a to především v kmeni slov (kromě sloves bývati, býti), mnohem méně v koncovkách adjektiv*“ (J. Porák, 1983, 138). Nejméně se vyskytovalo po souhláskách *c, z, s*. Vlivný kralický úzus se narodil od proteze diftongu *ej* nevyhýbá, nicméně jej užívá méně, než soudobá produkce česká. Velmi řídké je *ej* později u Komenského³⁶. Spolu s tím, že se tento diftong dostal do pravopisu později než *ou*, to stačilo k tomu, aby se ve spisovném jazyce natrvalo neudržel.

³⁴ SESJČ, 1967, 511.

³⁵ V. Koblížek, 1994, 104.

³⁶ J. Porák, 1983, 138.

V textu Prefátově se *ej* (*ey*) vyskytuje hojně. Děje se tak ovšem jen v kořenech slov a předponách *vej-*, přítomnost v koncovkách není doložena. Většinu slov, v kterých se *ej* pravidelně píše (způsobem *ey*), uvádí Porák (1983, 139-40) ve svém výkladu. Jsou to jednak výrazy běžného denního života: *teyden*, *meyti*, *meydlo*, *leyr* (což je výjimečný výskyt *ej* po *s*), *mleyn*, *wey[s]* (*zweg[lij]*, *wywey[eno]*, *obwey f f nau*, *neywey[s]*, *wey[ku]*), *weychod*, *weychodnij* (což jsou v textu obzvláště frekventovaná slova, a to z důvodu častých popisů umístění objektů v prostoru). Jen výjimečně se objevuje podoba *wýchod*, *wýchodnij*. Co se týče slov s předponou *wey-*, nalezneme zde dále slova: *weymluwa*, *wey[stupek]*, *wey[pů]*, *Wey[traha]*, *weyborný*. Podoba *wý-* se vůbec objevuje výjimečně, a to např. u slov *wýminka* a obvykle také u *wýgde[s]*, *wýgda*. Z dalších slov, které mají *ej* v kořeni, to jsou: *deym*, *kreyti* (*přikreywá*, *škreyti*) (což Porák uvádí jako méně časté), *korejtko*, *meyliti*, *zmeyliti*, *šleychawati*, *šleychati*, *leytko*, *bley[kánij]*, *bley[kati]*, *wy[keytati]*, *nacheyliti*, *reyžowý*, *Meyto*. Výjimečná je přítomnost *ej* ve vymešovacím zájmenu *teymiž* (týmiž).

U dalších slov výskyt tohoto diftongu kolísá, u frekventovaného slovesa *heybe* (*naheybá*, *vheybá*, *neheybe*) se rovněž objevuje podoba *hýbati* (*nehýbalo*). Sloveso *býti*, *bývati* se v textu píše s *y*, některé jeho odvozeniny však s *ej*: *vbeywali*, *přibegwali*. Nevyhraněné kolísání je zřejmé v různých tvarech a odvozeninách slovesa *týkati se*. Vedle podob *doteykalo*, *poteykánij* se tak objevují tvary *dotýče*, *dotýkal*, *potýkánij*, *potýkagijc*.

Kromě diftongu *ej*, který vznikl z dlouhého *y*, se zde ovšem vyskytuje i několik málo případů, kdy se tato dvojhláska nachází tam, kde bychom čekali *aj*, respektive (*ay*). Jedná se zejména o sloveso *najít*, které se zde objevuje v podobách *neydem*, *neyde[s]*, *neyde*. Důvod tohoto psaní, které nicméně do dnešních dnů nepřežilo, také souvisí se změnou *y* v *ej*. Porák to vysvětluje následovně: „Podobně jako u diftongizace *ú > ou* byla i zde (u diftongizace *y > ej*) první část diftongu původně nízká samohláska blízká hlásce *a* ... S tím souvisí také grafika *ay*, která ustoupila ve 2. pol. 16. st. psaní *ey*, *ojed.* eg. S diftongem, který vznikl z *y*, se ztotožnilo původní dvojfonématické spojení *aj* (psáno *ay*, *ag*) a změnilo se rovněž v diftong *ei*.“ (J. Porák, 1983, 134). Tato změna postihla také slovo *vejce* (v textu rovněž přítomné). Zde ovšem její vliv do současnosti přetrval. Původní forma *aj* se pak zachovala pouze v gen. pl. (*vajec*) a zdobnělině *vajíčko*. + *dušič*

Diftong *ej* se také uplatnil ve slovech přejatých z němčiny, jako: *Reythar* (z *Reiter*), *Krak[teyn]* (z *Kragstein*), *Gleyt* (z *Geleit*), kde byla původní výslovnost *ai*.

2.2.4.4 Starší é proti novějšímu í

Hlásková změna, kterou nazýváme úžení, zasahovala nejen staročeské *ie*, ale také dlouhé *é* a jejím výsledkem byl v obou případech vokál *í*. Rozdíl byl v tom, že *í* vzniklé z *é* nemělo měkkicí charakter³⁷. Tak mohlo v souvislosti s okolními souhláskami nabývat podoby měkké (*vhledati* > *vhlijdati*) i tvrdé (*študénka* > *študýnka*). Proces úžení *é* > *í* sice probíhal již v patnáctém století, „do spisovného jazyka však změna pronikla velmi pomalu. Dnešní spisovný stav se ustálil až na rozhraní XVI. a XVII. století, v slabice *lé* dokonce až ve století XVIII. (*zelé* > *zelí*, *chválé* > *chválí*)“ (A. Lamprecht, 1986, 115).

Není tedy divu, že i v Prefátově textu je úzus psaní těchto hlásek značně rozkolísaný. Záleží přitom i na tom, v které pozici ve slově se hláska nachází. Pokud jde o tento jev ve slovním základě, bývá pravidlem, že se vedle sebe uplatňují obě varianty. Tak je tomu u frekventovaných slov *dýl*, *zdýlij*, *nadýl*, kde se kromě této převažující podoby objevuje i forma *délegij*. Široké uplatnění mají v textu také odvozeniny slovesa *hleděti* (u nichž se teprve začíná tvořit formální diferenciace pro významy *hledět* a *hledat*). Vedle starších forem *vhledaly*, *nevhledáls*, *hlédage* zde nalezneme podoby *hlijdá*, *neuhlijdáme*. Dále se zde vyskytují varianty *mléko* i *mlijko*, *střeleti* i *střijleti*, *méně* i *mýně* (o psaní *y* v tomto slově viz 2.2.2.1.1), *wyléwagii* i *rozlijwá*, *wyliwagij*. Jen starší podoba s *é* je k spatření u slova *Mřeže*, naopak sloveso *lijiti* (*wlijiti*) se píše pouze takto.

Specifickou skupinou, kde se změna uplatňovala, jsou zdobněliny, respektive prodloužené samohlásky slovního základu před jejich sufixem. Jsou to slova jako *študénka* (které jen výjimečně přijímá podobu *študýnka*), *yabléčka* (slovo, jež se v textu s *-i-* neobjevuje), *kaménky* (kde je to stejné), ale *kljpek* (kde zase není doložena varianta s *é*) a také zdobněliny slov *okno* a *dveře*. Ty vykazují určité nepravidelnosti. Deminutivum *okenko* se výhradně píše takto krátce, avšak nebrání to existenci varianty *okýnko*. U slova *dveře* kolísá již podoba nezdobnělého tvaru mezi dlouhým *dwěře* a krátkým *dweře*. Zdobnělin je pak několik a zdá se, že k danému tvaru patří i ta která samohláska. A tak *é* se vyskytuje v případech *dwěřky*, *dwěřce* a *í* ve tvaru *dwijřka*. Toto neutrum s *í* se ostatně udrželo ve spisovné češtině dodnes.

V textu je také znatelně zastoupen případ uplatňování této změny, který Porák označuje jako „typ obilé, tedy jména na -l- patřící k původní střední stažené deklinaci substantiv“ (J. Porák, 1983, 145). Samotné slovo *obilé* se u Prefáta objevuje, a to nejen takto,

³⁷ A. Lamprecht. 1986, 112 - 115.

ale také ve formách *obilij* a dokonce *wobilij*. S oběma samohláskami jsou zde zastoupena slova *audolé* - *audolij*, *pohodlé* - *pohodlij* a také dnes již nefungující neutrum [kálé - kálíj. Výraz *obydlé* zde byl zaznamenán jen s *é*.

Konečně se toto úženi uplatnilo i u adjektivních koncovek (což platí samozřejmě i u adjektivních zájmen a číslovek). Tvary obsahující *é* tak získávaly *ý*, čímž ovšem začaly splývat s koncovkami jiných pádů. Takto bylo postiženo tvrdé složené skloňování u loc. sg. m., tedy tvary jako (o) *kerém*, (v) *jistém*, (na) *témž*, (po) *druhém* zde nalézáme v podobě: *o kterým*, *w gištým*, *na týmž*, *po druhým* (kteréžto tvary by šlo bez předložek zaměnit s inst. sg. m.). Podobně místo nom. sg. n. *celé (léto)* je psáno *celý (léto)* a místo nom. pl. f. *přivázané* (plachty) se objevuje *přiwázaný (plachty)*. Tvar na *-ý* by před touto hláskovou změnou odpovídal pouze nom. sg. m. V pádových koncovkách je přitom třeba odlišovat následky úženi od míšení jednotlivých tvarů, především záměn koncovek pl.n. *-á* za pl. f. *-é*, tedy *zazděné (okna)* m. *zazděná (okna)* nebo *udělané (koreytka)* m. *udělaná (koreytka)*.

2.3 Pravopis druhých dvou vydání cestopisu

Nepočítaje nejnovější počín Nakladatelství Lidové noviny³⁸ vyšla Prefátova kniha dosud třikrát, a to v šestnáctém, osmnáctém a dvacátém století. Každé z těchto vydání je specifické, a to i proto, že odráží svoji dobu. U F. F. Procházky je to osvícenství a rané národní obrození, u K. Hrdiny pak léta zasažená druhou světovou válkou. Oba vydavatelé sice k textu přistupovali s respektem a jeho obsah nijak neměnili, aktualizovali však jeho formu, a tedy především pravopis. Druhé vydání je pozoruhodné proto, že z dnešního pohledu stojí na přelomu staré a nové doby, uprostřed časového odstupu, který nás dělí od humanismu a renesance, v období znovuožívání české literatury, spisovného jazyka, a tedy i pravopisu.

Ve srovnání s pravopisem prvního vydání, tak jak zde byl popsán, vykazuje Procházekovo vydání jisté změny. Jelikož se jedná o stejný text, je velmi názorně vidět, co se za dvě stě let změnilo, jaké inovace bylo třeba udělat, aby byla kniha pro soudobé čtenáře čitelná.

Na konci 18. století se stále píše česky gotickým písmem (latinka sem proniká jen v italských a latinských slovech), nadále se používá *w* pro označení hlásky *v* a *au* pro diftong *ou*. Po souhláskách *s*, *z*, *c* je zachováno psaní *y*. Z textu ovšem zmizely dvojhlásky *uo*, všude je nyní psáno *ů* (*panům*, *ná[st]rogů*, *můžeme*). Ze spřežek zbylo jen [š] pro označení hlásky *š*, ne

³⁸ O pravopisu nejnovějšího vydání knihy je stručně pohovořeno v závěru kap. 1.2.

ovšem na konci slov, kde je důsledně psáno literou *s* s dvěma tečkami (*weyš, wezmeš, máš*)³⁹. Háčky se již píší i nad verzálkami (*Č, Ř, Ž* aj.), velká písmena ustoupila ze začátku většiny obecných jmen a vyskytují se v podstatě jen u vlastních jmen a na začátcích věty. Ohledně označování hlásky *j* významně posílilo *g* na úkor *y*, objevuje se tedy např. *gá* místo *yá*. Nad písmenem *g* označujícím hlásku *g* v cizích slovech se v některých případech píše háček (*Legát*). Zapisování dlouhého *i* se redukovalo na podobu *j* (*ob[j]rně, pondělj, měš[tějn]*).

Zachovány jsou ovšem některé geminace (*olowěnnými*), psaní diftongu *ej* (*weychod*), proteze a ovšem i hyperkorektní *[w]jce o[kowá]*. Vydavatel též podporuje původní oddělené psaní předpon a slovních základů u adverbii, či lépe řečeno je vnímá jako samostatná slova (*z důlu, na horu, z [j]řj*). Velkou inovací je naopak zavedení arabských číslic a také jimi tvořeného číslování stránek.

Druhé vydání má sice daleko k výpravnosti toho Prefátova, je tištěno na stránkách malého formátu (kterých je ovšem 596), malým písmem bez větších ozdob a přítomnosti původních dřevořezů, jeho nezanedbatelnou předností však je, že se zbavilo četných tiskových chyb příznačných pro knihu první. Pravopis je zde vůbec i systémově ustálenější a neoplývá již takovými variacemi a rozkolísáním jako ten z 16. století.

Zůstávala-li ještě za časů Františka Faustina Procházky čeština svým písmem gotická, není to již případ let druhé světové války, kdy své vydání připravoval Karel Hrdina. Zatímco druhé vydání bylo spíše „reprintem“, u kterého byl text zkorigován proto, aby byl lépe čitelný, a mohl tak fungovat jako vzor pro znovu se oživující spisovný jazyk, český člověk 20. století používající latinku, poznámenán završenou érou národního obrození, musel již jazyk této knihy vnímat jako cele historický. Nyní již archaický typ písma vyžadoval provedení transkripce, která mohla setřít většinu pravopisných zvláštností textu původního.⁴⁰

Zdá se, že K. Hrdina volil kompromis, který měl ty nejcharakterističtější pravopisné jevy zachovat, narozdíl od odlišností méně zajímavých, ať už svojí ustáleností či naopak nestálostí, respektive nahodilostí. Sám ke svému přepisu říká: „*Mohu s dobrým svědomím prohlásiti, že jsem hleděl opětovným pročitáním dosti vadného, jak jsem se toho v úvodě dotkl, textu tiskárny rozlišiti, co je chybou tisku, od pravděpodobného psaní Prefátova.*“ (K. Hrdina, 1947, 351). To je například znatelné u kvantity samohlásek, která je sice v transkripci

³⁹ Z grafických důvodů píší nad *s* místo dvou teček háček.

⁴⁰ Výrazné úpravy pravopisu přizpůsobující jej modernímu jsou typické pro výběry, ve kterých se od 2. pol. 20. st. úryvky textu objevily. Do značné míry to platí i o vydání nejnovějším.

zachovaná ve vší své výjimečnosti, ovšem jen potud, pokud k tomu či onomu jevu dochází v původním textu pravidelněji.

V souladu s moderním pravopisným územ, nahrazuje Hrdinova transkripce dvojité *w* jednoduchým, ruší *g, y* pro označování souhlásky *j*, po *s, z, c* zavádí psaní *i - y* podle současných pravidel. Původní organizace textu pomocí dvojteček, lomítek atd. je nahrazena moderní interpunkcí a četnějšími odstavci. Do textu se naopak vedle *ů* vrací diftong *uo*, který je zde možné sledovat ve stejné podobě a intenzitě, jako v původním textu. Zpřítomněna je zde i situace zastoupení jednotlivých grafických variant souvisejících s hláskovou změnou *ú > ou*. Diftong *ou* je postaru zapisován *au*, *ú* je psáno stejně jako zde, je-li přítomno na začátku slova, pak *u*. Důsledně je rovněž zachovávána proteze, přítomnost diftongu *ej* a také dnes v spisovném jazyce netradiční slovní podoby vyplývající buď z provedeného nebo neprovedeného úžení (*jabléčko, audolé, lísti*).

Narozdíl od moderním pravopisem podmíněné redukce *y* po *s, z, s* je z prvního vydání plně přepisováno užívání tvrdého *y* po tvrdých souhláskách ve slovech cizího původu (*kronyka, Veronyka, hystoryk, Palestyna, Marye*), a to včetně počtem nevýznamných odchylek (*Krystus* i *Kristus*). Transkripce zachovává i některé příznačné souhláskové skupiny, jako *-dl-* (*smrtdelný, učedlník, mučedlník*) či *-tc-* (*nětco, ovotce*). Geminace čili zdvojování hlásek je zaznamenána jen částečně. V originále běžné podoby slov *Mas[o, Dauffánij* nebo *Zlatto* se zde nevyskytují, důsledně jsou však přepisována slova s nemotivovaným dvojím *n* (*dřevěnný, volověnný, sklenný*), ale i případy výrazů, kde naopak jedna ze souhlásek chybí tam, kde je zdvojení patřičné (*čtverhraný, měký, kamené*). Důsledné je také zaznamenání značného kolísání *z - s* v předponách.

Autorovi třetího vydání se tak nejen podařilo vytvořit knihu blížící se svým bibliofilským provedením kráse vydání prvního, a to ať už jde o elegantní písmo nebo přítomnost původních dřevořezů, ale také v ní navzdory převodu textu do jiného písma a jeho systému uchovat nezanedbatelné množství toho, co dělalo původní pravopis osobitý a zajímavý.

Z této transkripce také vycházím já ve slovníkové části práce.

Kapitola

Lrv nob/ ač práwě ten okrauhlý plac ob gednoho Slaupu k dru
hému nadyl/ ani na ssjě se pře mēriti ne muože/ pro hrob Boží/ kte
rý stogij prostřed mezy tijn Ambitem/ pod tau derau ktera gest w
krowe/ a ten má takowý spuosob.

¶ O spuosobu hrobu Božího /

wnitř yzewnitř.

Kapitola XXV.

Zewnitř gest Wěz co by byla neyaka mala Kaplička / neb
Cyrkwička/drobet okrauhlá/ a zwlasse z tiech stran / kdes
sama osoba stogij/ a k ginyim připogena neny / yako proti
Poledni/ a půl noci/ a ta gest z weyssij od Zemězewnitř/ okolo půl
drube² Látka/ z ssjij pak proti weychodu/ kudy diweře donij gsau /
r nob/ a z dylj rvi nob/ nad tau Kapličkau/ neb Gesfynkau Božího
hrobu/ na hoře ge ystawena Wujka ne welmi wysoká/ ssestihraná
na rj Slaupych Mramorowych tenkých / a wždy dwa a dwa ti
Slaupowe gsau spolu s pogenij/ a tak gest gich wssich rj / ale roz
dylně/ neny gich než Ssest / na těch Slaupych na hoře/ gest wdcla
ný z dřiwij několička hranatý krowec/ co by bylo překlenuťo/ a w
nitř Malowanij Zudele Zlatem / a Lazauřem / pro starost gij to
ho dobře znáti neny. Gest také yakys Text Zlaty/ Latinskými Li
terami okolo/ ac se ten Text pro starost nynij dobře přecijsti ne mū
že. Ale poněwadž Eneas Siluius před mnoha Lety/ dokud k přecje
nij gestie zřetědlněyssij byl/ dal gest gey wypsati/ Protož ya gey tuto
wssetchen gseim položil.

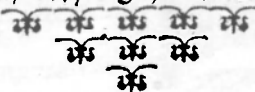
VITA MORI VOLVIT, ET IN HOC TVMVLO REQVIEVIT,
MORS QVIA VICTA FVIT, NOSTRAM VICTRIX ABOLEVIT.
NAM QVI CONFREGIT NIGRA INFERNA ILLE SVBEGIT,
EDVCENDO SVOS CVIVS DVX IPSE COHOCITIS.
TARTARVS, INDE GEMIT, ET MORS LVGENS SPOLIATVR.

A to gest Epitaphium, neb napis hrobu Pana Krysta/ na ho
ře ten krowec/ ktery na těch Slaupych stogij/ neb ta Wujka ge při
krytá plechy Olowennými / a ta Wujka stogij pod tau okrauhlau
dyrau/ ktera w krowe gest/ neb když Pressij / tehdy pressij tau derau
na rj wss

Obr. 1. Začátek 25. kapitoly. Názorný příklad užití různých velikostí gotického písma pro nadpis a zhlavi kapitoly, její očíslování a hlavní text. V něm jsou patrná cizí jména tištěná antikvou a především přepis latinského nápisu římskou kapitálou. Začátku kapitoly vévodí ornamentálně zpracovaná iniciála Z, následujícímu odstavci pak odrážka ¶. V textu jsou také patrné částečné mezery mezi předponou a základovým slovem (pře měřiti, ne muože).

Kapitola

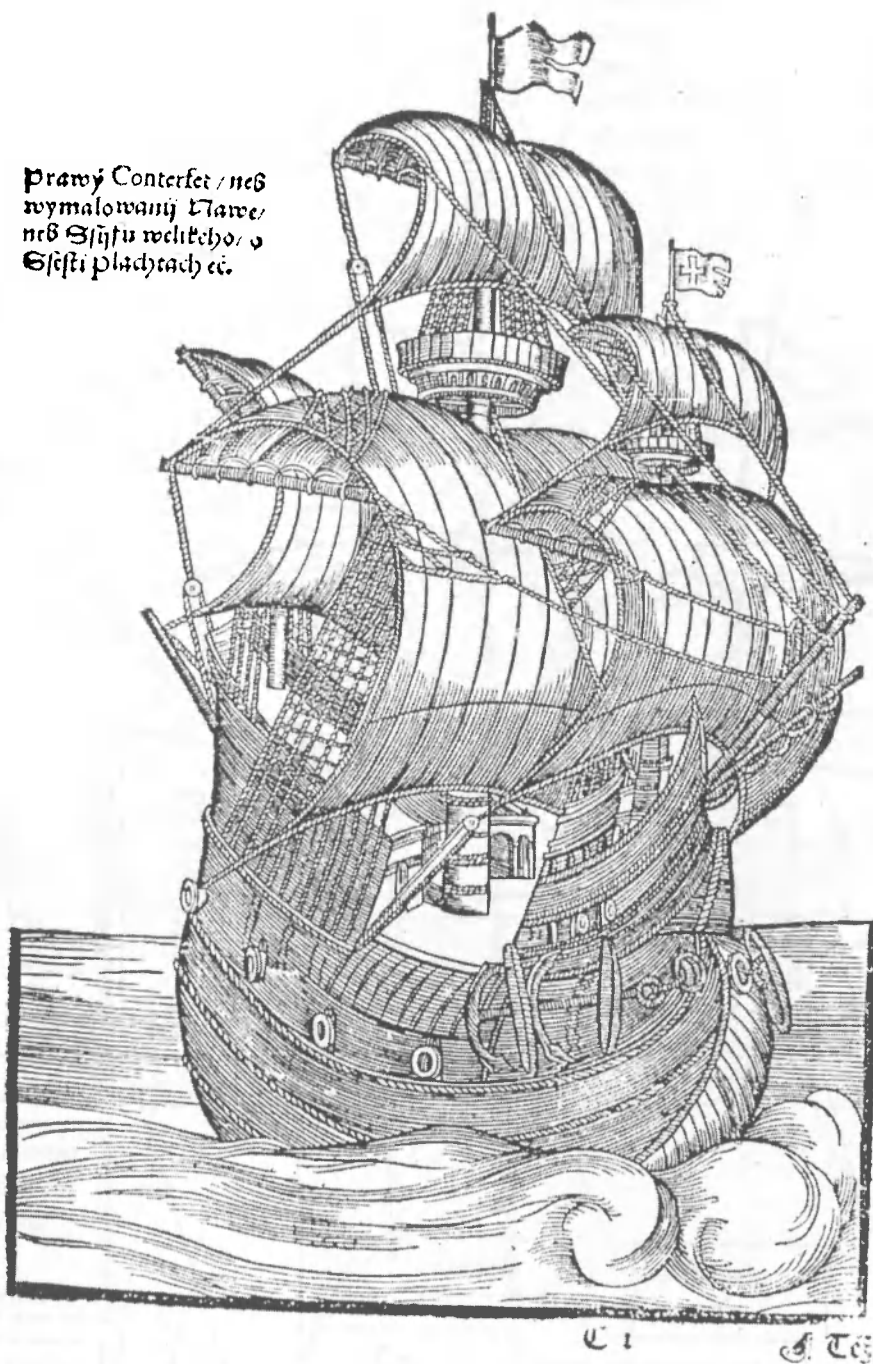
Dveřky / a po prawé straně byli také někdy takové druhé / ale nyní
 jsou zazděné / a když tam wýdeš / geš wnitř Kaplice ne weliká / z
 dylj rýj noh / z širij pak rýj / a z weyssi asy Latra / Ta má w pro-
 střed dwa Slaupe / na které geš sklenutá odezdi / není dýj žádné-
 ho Ořna / než Oltář w níj proti weychodu / nad Oltářem místo Ne-
 chy na malovaný Obraz Panny Marie / ana drží detátko / a tu
 hoří Lampa wstawicně / pod Oltářem pak geš coby neyake koreyt
 to bylo / šyroce ozdobene Mramorem / okazuje nám to místo Gar-
 dyan prawi / žeby na tom místě Kryštus Pan sedeti račil / prwe
 než ho na Kríž w bili. Z té Kaplicy když wýdeš zase do Ko-
 štela / gde se proti weychodu / a tu geš gýz troštku auže / mezy Ku-
 rem a ždij Koštelu / neb není než jeden Šlep od Kuoru že ždi půl
 nočníj Koštela překlenuj. Několik krokuow odedweřij té Ka-
 plice / geš gýná Kaplice malá / neb radegij austupěk / okráuhle delaný
 šewšech stran / krom z té strany kterau gde do Koštela / neb tu geš
 otewřená wšestka od země až na horu do klenutij / geš tež na hoře
 okráuhle sklenutá / z weyssi okolo úij Láter / do které je na horu mu-
 šý gýti od země po třech Stupnijch / a kde geš do Koštela otew-
 řená / geš z širij rýj noh: W té stogij Oltář mezy půl nocy a wey-
 chodem / a tu kde ten Oltář stogij / geš to místo / na kterém Kryštu
 Pánu s myššeli žluč s Octem / a napogi wšše žaubu / wložili na trest
 a podali mu na Kríž pýti / Rať o tom pišše Swaty Jan Ewange-
 lista / w rýj ka: W té Kaplicy před Oltářem wšy Lampa / ale teh-
 dáž ne hořela / Byly do té Kaply neb austupku někdy Ořna / gedno
 weliké / a dwe malé / ale nyní jsou zazděné: Pogda od tud ne dale-
 ko některý křeť / mezy Kuorem a ždij Koštelu / geš opět druhá tako-
 wá Kaplice / neb austupěk / okráuhle šewšech stran stawená / krom
 té strany do Koštela / kteráž to geš otewřená / té Kaply z weyssi / a
 ta má na širij dole rýj noh / a w níj Oltář mezy puol nocy a weycho-
 dem / před tijn wšy Lampa / a ta tehdaž hořela / do te byly někdy tři
 Ořna / yaťž znáti / ale nyní jsou zazděné / W té Kaplicy kde Oltář
 stogij / geš to místo na kterém Kryštu Pánu wšše Kry-
 sta Pána / Losy o geho Sufni metali.

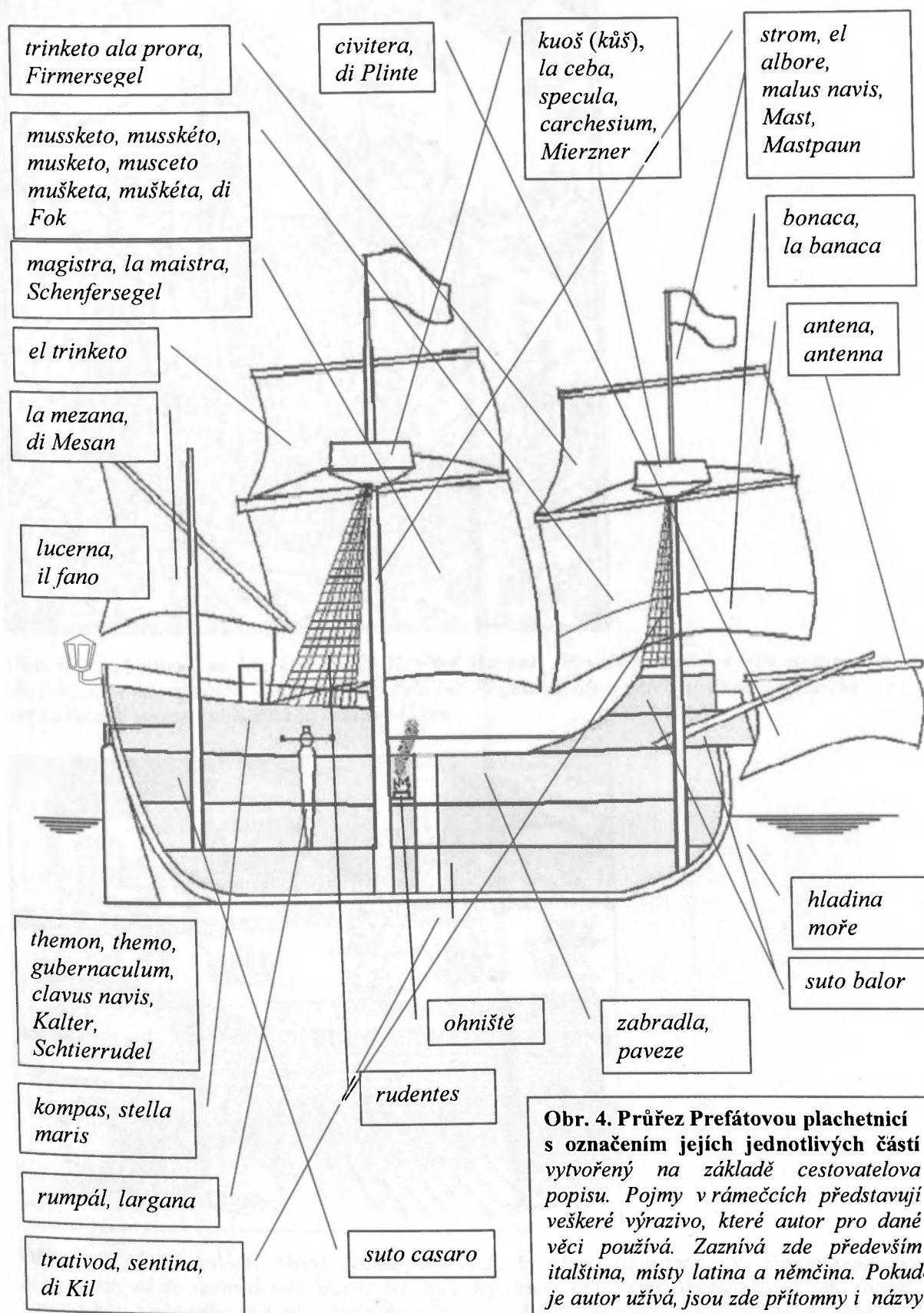
 O Kaple

Obr. 2. Závěr 26. kapitoly. V záhlaví listu je u litery l patrný náběh k přeškrtnutí, které ale není funkční a o jeho tvrdosti nevypovídá. V textu samotném můžeme spatřit obvyklé pravopisné jevy jako psaní y po c, z, s, používání v- pro hlásku u na začátku slova nebo přítomnost velkých písmen u jmen obecných a dalších slovních druhů. K vidění jsou také minuskulní formy pro zápis římských číslic či některé tiskové chyby jako á v distongu au (okráuhle). Ke konci textu můžeme spatřit nesystematicky používané rozdělovací znaménko. Vespodu zaujme dekorativní (liliovité) zakončení, za povšimnutí také stojí předzvěst začátku následující stránky.

Pravý Conterfet / neš
wymalowanij Flawe /
neš Sijstu wielkiego /
Sjesty plachtach cč.

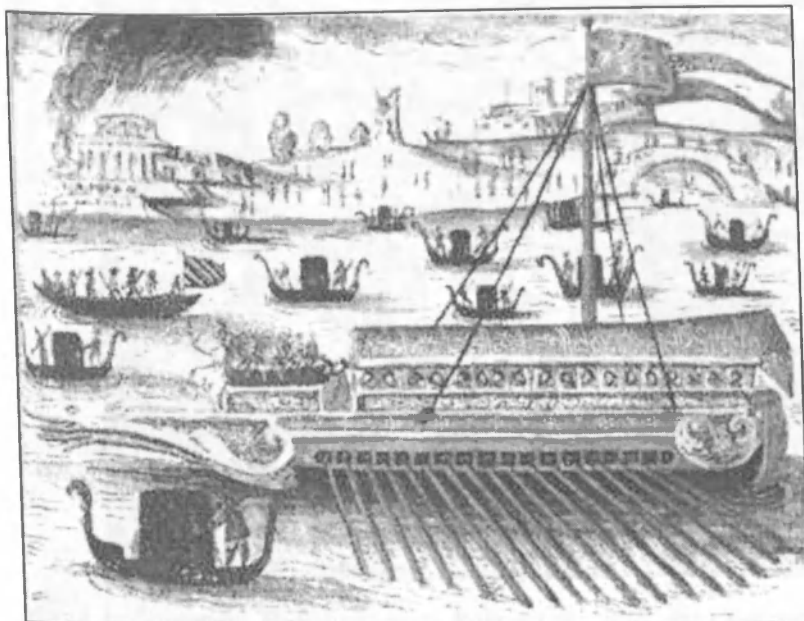
Obr. 3. Dřevorez námořní plachetnice **Liona**, na které se Oldřich Prefát plavil do Svaté země, podává dosti přesnou představu o skutečné podobě lodi. Tato ilustrace kraslí původní vydání z roku 1563, stejně jako to Hrdinovo z roku 1947. Pod obrázkem je vidět značka knižního archu (C i) a předzvěst začátku následující stránky.

Obr. 4. Průřez Prefátovou plachetnicí s označením jejích jednotlivých částí vytvořený na základě cestovatelova popisu. Pojmy v rámečcích představují veškeré výrazivo, které autor pro dané věci používá. Zaznívá zde především italština, místy latina a němčina. Pokud je autor užívá, jsou zde přítomny i názvy české.

Obr. 5. Plachetnice, na které se plavil Kryštof Harant. Dřevořez otištěný v jeho cestopise dobře ukazuje, že se již nejednalo o karaku, jako byla loď Prefátova, ale o galeonu. Přední nástavba je nižší než zadní a je výrazně posunuta za předový kloun.

Obr. 6. Benátská galéra. Původ rozměrných veslic lze hledat již v antice. Ve Středozezemním moři převažovaly až do sedmnáctého století, kdy byly definitivně překonány plachetnicemi. Toto zobrazení sice pochází z mladšího cestopisu Bedřicha z Donína, v Prefátově době však vypadaly obdobně.

Mapa 1. Zobrazení Prefátovy cesty Rakouskem. Bílá trasa znázorňuje cestu tam (do Benátek), černá cestu zpět (do Prahy), pruhovaná společné úseky. Odlišné jsou trasy v úseku mezi Linzem a Villachem, tedy v alpské oblasti. Zatímco na cestě tam překonával cestovatel horskými stezkami štýrské Taury, zpět se vracel přes Salzburg.

3. SLOVNÍ ZÁSoba PREFÁTOVA TEXTU

3.1 Rozložení a charakter slovní zásoby

Pro hodnocení lexikální roviny Prefátova cestopisu je důležitá látka, záměr, se kterým byla psána, respektive její účel. Určující je její žánr. Cestopiscova usilovná snaha přinést namísto *Bruncvíka a kroniky o Štylfrýdovi a místo jiných neužitečných básní* (OPC, 11), s kterými dle něho marnila řada lidí čas, knihu vsutku smysluplnou, která by sdělovala pravdivé svědectví *o té zemi Svaté a o tom městě Jeruzalémě, kteréž jest sobě předkem Pán Buoh všemohúci, potom i syn jeho milý, Pán a Spasitel náš, mimo jiná všechna oblíbil* (OPC, 11), byla koncepcí, která upřednostňovala fakta čili „dokumentární“ záznamy, epická složka literárního díla byla pro autora méně důležitá. Přesto Prefátův cestopis výrazný příběh obsahuje, a to jeho samotnou cestu. Její vývoj, jednotlivé krize i vyvrcholení tvoří epický rámec celého díla. Tato dějovost byla jistě jednou z hlavních věcí, které cestopisy obecně činily přitažlivější ve srovnání s ostatními naučnými spisy. Ten Prefátův, ač plný vyčerpávajících popisů a technických údajů, není výjimkou. Právě proto tu a tam pronikne na světlo stránek nějaká ta příhoda, ovšem také strhující drama, jako byl boj posádky lodi s útočícími piráty.

Chronologická osa knihy odpovídá časové kontinuitě deníku. To ovlivnilo slovní zásobu. Nepočítaje občasné exkursy, které navíc nikdy příliš neodbočují od tématu, střídají se místa cesty s důsledností divadelního dramatu. Každé prostředí, do kterého poutníci vstoupili, bylo odlišné, skládalo se z jiných součástí, a tedy i jejich názvů. V podstatě šlo jen o dvě scény, které se ale opakovaly. Bylo to prostředí námořní a prostředí exotické země, především té Svaté.

Cestopis nezačíná vyplutím z benátského přístavu ani prvním krokem z rodného města. Místo něho je obsáhlý úvod, který líčí okolnosti vzniku cestopisu a také adoruje cestování jako takové. Tuto předmluvu je třeba zmínit proto, že se zde obsažená slovní zásoba výrazně liší od vlastního cestopisu. Vyplývá to již z charakteru úvodu, který je vlastně úvahou. Ukazuje autorovu vzdělanost, a tedy kompetenci k takovému dílu, navíc jsou v něm i parafráze, ne-li citace několika autorů, což se projevuje i přejímáním jejich jednotlivých výrazů. A tak se v promyšleně budovaných větách můžeme setkávat se slovy jako *brachman* (bráhman), *mudřec* či *truksas* (dvorská hodnost stolníka) i s kuriózními výrazy typu *dotázka*

↓ *no kvi dvi!*

(dotaz, otázka), *domaválený*, *rytěřující* (působící někde jako rytíř), *zhovadilejší*. *pesky* (jako pes) a dalšími. Ani jedno z uvedených slov se v další části knihy nevyskytuje.

Začátek vlastního cestopisu je stručným vypsáním cesty z Prahy do Benátek, kde hlavní roli hrají názvy měst a jiných důležitých míst. Spíše než vyprávění je to vlastně toponymický seznam. Úvodní pasáž má tak z dnešního pohledu význam pouze ve světle toponomastiky. Jednotlivé názvy přitom obvykle zůstávají v původním jazyce, jejich podoba se však vlivem Prefátova pravopisu poněkud mění, přičemž se přibližuje češtině: *Altenmark* (Altenmarkt), *Ormint* (Ardning), *Perg* (Perchau), *Neymark* (Neumarkt), *Filach* (Villach) atd.⁴¹ Výrazně je cestovatelovu jazyku přizpůsobený například název alpského městečka ležícího na pomezí Rakouska a Itálie *Zafnice*, německá podoba je „Saifnitz“ (it. Comporosso in Valcanale). Počeštění tohoto slova nezahrnuje jen znělost souhlásky a podobu samohlásky v jeho kořeni, ale také tvar koncovky. Nutno dodat, že německé *-tz* se s českým *-ce* střídalo v názvech obcí pravidelně, a to v obou směrech. Důsledně česky píše autor obce, které mají jméno některého ze svatých, jako *Svatý Ján* (St. Johann an Tauern), *Svatý Vít* (St. Veit), *Svatý Danyel* (San Daniele del Fiuli). Výčet míst, jimiž cestovatel projížděl, se nachází také v úplném závěru knihy a týká se přirozeně jeho návratu domů z Benátek do Prahy. Nejde přitom jen o soupis těchž měst v obráceném pořadí, nevracel se totiž zcela stejně (viz Mapa 1.).

Příjezdem do Benátek začíná být cestopis podrobnější, pozornost ovšem není městu příliš věnována⁴², výjimkou je popis slavností spojených se svátkem Božího těla, kterého se účastnili nejen poutníci, ale také městská rada včetně dóžete. Středem popisu je způsob, jakým si cestovatel opatřil loď, komu patřila, kolik stála, jak byla stará atd. Na tomto místě se tedy otevírá první oddíl cestopisu, věnovaný cestě po moři, životě na lodi a popisu krajin, které výprava mījela nebo kde přímo stavěla. Tyto stránky jsou plny námořního názvosloví, jmen exotických věcí, jako jsou pokrmy (cestovatel popisuje jídla jemu do té doby neznámá, ale zmiňuje i ta pro něj běžná, jejichž názvy ovšem cize znějí zase nám), často jsou též nazývány různé druhy počasí, důležitého pro plachetní plavbu. V souvislosti s mījenými zeměmi se zde objevuje i řada místních jmen. Veliké množství výrazů je italského původu, spíše jako doplňující a vysvětlovací jazyk zde nalézáme latinu a němčinu. Intenzivní produkce rozsáhlé řady pojmů se nachází již v úvodu, posléze ovšem klesá, až v podstatě stagnuje, slova se opakují, a to mnohdy přímo mechanicky a v ustálených frázích. Velká hustota

⁴¹ Zde i dále viz K. Hrdina, 1947, 361-375. Názvy psané kurzivou jsou z Prefátova textu, ty bez kurzivy představují jejich současný německý pravopis, jak jej zachycuje K. Hrdina.

⁴² Dle V. Práška (1894, 362) je to způsobeno tím, že Prefát již dříve v Benátkách byl, a město tedy znal a nebyl jím již tolik překvapen a zaujat.

nových slov na začátku je dána především tím, že se zde nachází několik kapitol, které jednotlivé pojmy čtenáři představují. První z nich je přepisem smlouvy, kterou každý z poutníků uzavřel s patronem, pánem lodi. Protože se zde hovoří o mnohém detailu spojeném s životem na lodi, nacházejí se tu i výrazy tyto podrobnosti nazývající. Dochází k tomu nicméně spíše mimochodem, hlavním obsahem kapitoly je smlouva sama, totiž práva a povinnosti pasažérů i jejich přepravovatele. Následující kapitoly jsou již zaměřené přímo na rozličné pojmy. Popisuje se zde jednak podrobně celé plavidlo a jeho jednotlivé části včetně výzbroje a nákladu (kap. 4.: *O spu sobu a velikosti navi neb lodí i o tom, co v ní bylo*), jednak funkce, povolání a tituly jednotlivých členů posádky, tzv. *patronovy čeledi* (kap. 5.: *O čeledi patronově v navi a jaké jich práce*). Není to samozřejmě pouze slovníček, jde především o názorné vyličení jednotlivých předmětů (podoby věcí, pracovní náplně námořníků atd.), avšak názvy zde hrají klíčovou orientační úlohu. Podobným způsobem je zpracována i následující kapitola, zaměřená více na každodenní život poutníků, především na jejich stravování a způsob ubytování (kap. 6.: *Jakau nám stravu patron v navi dával a na čem jsme léhali*). Akt zasvěcení čtenáře do každodennosti námořního života i funkci přehledu pojmosloví si autor plně uvědomuje, na začátku čtvrté kapitoly přímo píše, že *tuto mi se zdá za potřebné býti, abych prvé nežli počnu co o našem plavení psáti, nětco o navi neb lodí, na které jsme se plavili, napsal, a to strany velikosti a spu sobu jejího a jmén plachet i jiných věcí, které se často v této kníze jmenovati budau, aby ten, kdož toto čísti bude, všemu dobře vyrozuměti mohl* (27). Prefátův výklad (jak v případě lodi, tak mužstva) je důkladný a popisované skutečnosti zachycuje komplexně. Situace, ke kterým na moři došlo a které cestovatele oslovily natolik, aby o nich učinil zmínku, jej ovšem do všech koutů plavidla nezavedly ani mu nedaly setkat se se všemi, kdo se na palubě plavili. Jinými slovy: v úvodním přehledu je více pojmů, než je pak v textu skutečně použito.

Tato etapa se končí přistáním u palestinské Jaffy, tehdy, po překonání byrokratických obtíží, vstoupili poutníci na půdu Svaté země, mořské scénérie tak nahradila biblická krajina s památkami oněch časů vystavená turecké současnosti, respektive přítomnosti. Popisy jsou z městského a venkovského prostředí, město, to je Jeruzalém, venkov vše ostatní. Památkami byly v první řadě stavby, ty se stávají objektem brilantních Prefátových popisů, které si stěží představit bez náležitého pojmosloví. A tak se setkáváme s velkým množstvím dobových českých výrazů používaných ve stavebnictví, jsou to názvy jednotlivých druhů budov, jejich částí, prostorů, ba i oken či dveří. Převahu mají prostory a stavby sakrální, jak jinak si také památky Svaté země představovat. Stavby z nejrůznějších údobí již tehdy dlouhé historie tohoto území. Dovídáme se i, jak se nazývaly jejich trosky. Na stránkách knihy jsou dále

hojně k spatření jména různých stavebních materiálů i výtvarných uměleckých postupů. Popisy stavebních památek propracované do takové míry, jakou v cestopise spatřujeme, se neobešly bez rozličných směrových adverbii, pojmů označujících světové strany a také míry. Je správné předpokládat, že se odlišovaly od těch současných. To platí i o přívlastcích, kterých se zde k vyjádření zachovalosti, důmyslnosti i krásy staveb též využívá hodně.

Tato země pak nebyla plna jen hmotných vzpomínek na biblickou historii, neméně intenzivně se připomínala prostřednictvím stále živých jmen, a to jak oněch kostelů, vsí, měst, hor a hájů, tak postav, jejichž působení bylo s tím kterým místem neodlučně spjato. Na udržení této paměti bylo potřeba lidí. Tehdejší páni země, Turci, tuto úlohu neplnili. Ti buďto tradice interpretovali po svém, nebo, a to častěji, si vytvářeli svoje vlastní. Křesťanský výklad mohli udržet jen křesťané, a ti v Palestině stále žili, ať už v celách Sionského kláštera v Jeruzalémě, nebo v chýších křesťanských vsí. Popsat a pojmenovat rozličnost církví a jednotlivých odnoží v tomto (alespoň ideovém) středu křesťanského světa rovněž po autorovi vyžadovalo znát příslušnou terminologii. Lidé zde ovšem nežili jen zbožností a nebyli jen duchovně založení, cestovatel se setkal i s řadou kupců, vojáků a vládnoucích honorací, také oni jsou zde nějak pojmenováni. Reflektována jsou i povolání, jako je tlumočník. Exotičnost země konečně nespočívala jen ve starodávné architektuře a lidských typech, byla to neméně a možná předně příroda, autor si všímá terénních útvarů, jejich porostů, rostlin a plodin, zejména těch nějak užitečných, které sám pojedl atd.

Po absolvování celého programu, který byl pro poutníky v Palestině připraven, přišla cesta zpět, v přístavním městě Jaffa se tedy opět navrací scéna námořní. Do značné míry se shoduje s tou první, opět se zde hovoří o životě na lodi, vývoji počasí, nesnázích plavby a práci námořníků, opět zde zaznívají tytéž výrazy. Je tu ovšem několik rozdílů, díky kterým je slovník této části významně bohatší. Rozdíl se odvíjí především ze skutečnosti, že cesta zpět byla o poznání dramatičtější. Mohly za to faktory přírodní i lidské. Narozdíl od plavby tam, která probíhala v letních měsících a problémem bylo maximálně bezvětrí, návrat se konal v čase pokročilého podzimu až zimy. V Středomoří to znamenalo větrné počasí hojně na bouřky a lijáky. Náporů živelů na zánovní bytelné, leč proti síle přírody přece jen křehké plavidlo nenechávaly cestovatele v klidu, tomuto ohrožení věnoval zvýšenou pozornost, rozumí se i na stránkách své knihy. A tak se zde setkáme s rozličnými jmény i slovesy označujícími intenzivní projevy větru, deště i strašlivých vln, zároveň pak následky těchto živelů na samotnou loď a její obyvatele. Četnost a nepřehlédnutelnost mořských bouří navíc vedla autora k sepsání zvláštní kapitoly věnované tomuto fenoménu, již zde zmiňované v souvislosti s nezvyklou barvitostí jejího slohu. Ta není pouhým popisem průběhu a projevů

povětrnostního běsnění, přechází totiž v obsažnou úvahu vyúsťující v argumentaci, proč je mořská bouře tím nejhorším, co může člověka na světě potkat. A právě různorodost předkládaných situací (věznění, válka, nemoc atd.), které mohou lidi ohrožovat, má významný a bezprostřední podíl na nezvyklé šíři slovní zásoby. Nejsou to totiž jen bezesporu barvitě výrazy vyjadřující dramatické děje (zejména zvuky) na moři, ale jsou to také slova spojená s prostředím, která kromě ohrožování života nemají s mořskou bouří nic společného a která by tak čtenář v textu sotva mohl jinak čekat. Tato rozmanitost je dána již úvahovým žánrem samotným, který je založen na hledání širších souvislostí.

Druhé drama, kterému byli poutníci na zpáteční cestě vystaveni, byl lstivý útok pirátů, který vyvrcholil *šarvátkou*, tedy dosti tuhou námořní potyčkou. V repertoáru výrazů se tak vedle námořních pojmů označujících různé druhy lodí, plachet, způsobů plavby a manévřů objevují názvy všemožných zbraní, kterými byla plavidla ozbrojena a které zasáhly do bojů. Významnou součástí jsou také výrazy vyjadřující skutky, vlastnosti, hodnoty a pocity, jako jsou lstivost, statečnost, hrdinství, strach, radost či smutek. K potyčce došlo na cestě mezi Jaffou a Kyprem, konflikt s námořními zloději přitom nespočíval jen v jednom střetu, piráti se cestovatelovy lodi drželi až ke jmenovanému ostrovu. Právě na něm setrvali poutníci kromobyčej déle. A to zhruba měsíc. Znamená to, že zpáteční plavba je mimo popisovaná ozvláštnění ve formě dramatu také rozdělena na dvě části, které odděluje tento pobyt na Kypru. Vsunutá pasáž opět nabývá rysů putování po Svaté zemi, znovu se zde objevují stavební pojmy, náboženská tematika a také výrazivo související s krajinou, a tedy přírodou. I zde bylo co k vidění, pravým důvodem prodlouženého pobytu byly ale obchodní zájmy pána lodi, který zde prodával své zboží a zároveň (a to zejména) nákládal nové, určené do Benátek.

Delší ze dvou částí zpáteční plavby, ta mezi Kyprem a městem sv. Marka, je etapou, kterou vyplňuje nepříznivé počasí, tedy již probírané bouře. Poslední zastavení měla loď v istrijském Parenzu, kde potřeboval patron vyhledat *cesty vuodce*, tedy znalce místních vod plných mělčin. Ty zabíraly zbytek plavby do Benátek a hrozilo nebezpečí, že na poslední chvíli loď uvízne. V tomto případě se však drama naštěstí nekonalo. Výprava úspěšně několik dní před vánočními svátky dosáhla Benátek. I tentokrát se autor zmiňuje o městě jen stručně, ačkoliv zde před cestou do Čech měl strávit celé tři měsíce. Zajímavá je ovšem informace o gondolách, které je z lodi do města dopravily. Jinak se v tomto závěru spíše věnuje rekapitulaci celé výpravy, a to především z hlediska její délky, nákladnosti a také ztrát na lidských životech. Pak již, podobně jako na začátku, následuje seznamovité vypsání míst, přes která se vracel domů. O nich již ostatně byla řeč.

Co se týče slovní zásoby obecně, Prefátův sloh má převažující tendenci prostého sdělování informací, a proto pracuje s přiměřeným, a tedy omezeným množstvím slov, která se nebojí až monotónně opakovat. To platí zejména o vrstvě původních českých slov. V rámci toho je ovšem schopen pracovat s různými variantami téhož slovního základu, obměňuje předpony, používá zdvořelín, někdy i několikerých, zvláštním případem jsou hojná substantiva hromadná středního rodu jo-kmenu, tedy výrazy jako *dříví* (ve smyslu stromoví), *štěpí*, *skálí*, *třítí* či *pomorančí*. Obdobně z dnešního pohledu neobvyklé jsou některé pojmy obecného významu, např. *otevření* (otvor) či *zavření* (uzavřený celek). Kapitoulou samou pro sebe jsou spojky. Je třeba počítat s mnohdy značně posunutými významy vzhledem k dnešní situaci. Tím ovšem Prefátův text nijak nevybočuje od ostatní soudobé literatury, za zmínku snad stojí hojné užívání archaické spojky *an* (*ana*), která již v jeho době byla značně na ústupu. Opakování stejných slov, pak má své stylistické limity, zvláště nastane-li situace vyžadující speciálnější formulace; tu sahá autor k výrazům, které z prosté lexikální repetice vybočují. Jde většinou o popisy neobvyklých jevů, a zejména pak o zmiňované úvahové pasáže.

Pestrá je slovní zásoba slov přejatých. Jde o námořní názvosloví, ale i další slova vycházející z každodennosti středomořské reality (potraviny, plodiny aj.). Ani zde přitom nejde o slohovou nepřiměřenost, důvodem je snaha zaznamenat co nejvíce z exotiky těchto krajín a jejich života. To platí též o vlastních jmenech (především toponymech). Pro význam, který cizí slova a toponyma v rámci slovní zásoby celé knihy mají, jim zde budu věnovat samostatné kapitoly. Zvláštní pozornosti se pak dostane z hlediska vývoje jazyka pozoruhodným výrazům (původu domácího i cizího) několika stěžejních tematických okruhů cestopisu, jednotlivé kapitoly budou na základě historické lingvistiky hledat jejich původ, vzájemné souvislosti a vztah k realitám. Příkladem pro tyto statě jsou mi především práce Igora Němce (*Dědictví řeči* aj.).

Jestliže bylo na začátku této kapitoly řečeno, že při hodnocení slovní zásoby Prefátovy knihy je třeba předně vzít v úvahu látku, kterou zpracovává, záměr, se kterým byla psána, respektive její účel, je vhodné nyní doplnit, že jeho slovní zásoba je jednak svědectvím o řeči lidí, se kterými se na své cestě setkával, a o češtině jeho doby, jednak je svědectvím o vlastní Prefátově jazykové kompeteci, tedy jak tehdejší češtinu využil a i sám obohatil.

3.1.1 Cizí slova

Podíl cizích slov na celém lexiku cestopisu je značný. Hojný výskyt přejatých výrazů je v první řadě dán povahou tohoto díla, cestopisec proniká nejen do krajů jiných mravů, ale také řečí, a podle toho i jeho vyprávění vypadá. Zároveň však přichází ze země, která zdaleka nesetrvávala v jazykové izolaci, a tudíž měla jeho řeč v sobě mnoho přejatého již dříve, bez autorova přičinění. Při rozboru cizích slov Prefátova textu je tak třeba počítat s jejich různými vrstvami ve slovní zásobě lišícími se svým původem i mírou zdomácnění.

Nejstarším cizorodým živlem v západoslovanské češtině jsou slova německá. Jejich pronikání do našeho jazyka lze sledovat již dávno před pobělohorským „úpadkem“, což platí i pro tuto knihu. Na jejích stránkách se běžně setkáváme s výrazy *fortel*, *grunt* (*gruntovně*), *handl* (*handlovati*), *krám*, *mandl*, *krchov*, *koštovati* či *šacovati* dodnes v češtině obvyklými, byť s poněkud pozměněnými významy. Vedle těchto výrazů blízcích se jádru slovní zásoby se s němčinou častěji setkáváme i v rámci některých oborů či tematických oblastí. K. Hrdina (1947, 359) stěží bez zaujetí přímo říká, že tehdejší čeština byla *porušená ... zakořeněnými tehdy germanismy v odborném názvosloví*. Takovou sférou je např. vojenství. Jedná se jak o názvy zbraní (a jejich součástí): *puška*, *duplhák*, *laduňk*, *moždířik*, *špis* či zbroje: *helm*, *šturmhaub*, tak o titulaturu osob s ním spojených: *hejtman*, *fendrych*, *knecht*, *rejtar* a také třeba *rytíř*. Některé tyto funkce spadají i do oblasti správní (*hejtman*). Některé názvy samozřejmě pocházejí i z jiných jazyků (italština, francouzština, latina), němčina však má zřetelnou převahu (více o vojenském výrazivu viz 3.1.3.4).

Také tato slova patřila do běžného jazyka, do obecné slovní zásoby a nelze je tak považovat za výsledek specializovaného autorova zájmu. To platí i o značné části slov náboženského rázu. Právě ona jsou také výrazně přejímková. Je to dáno především tím, že křesťanství nebylo domácím náboženstvím, a bylo tedy samo přejaté. Není zde na místě řešit, do jaké míry se o obohacování češtiny v tomto směru zasloužili bavorští misionáři a do jaké cyrilometodějská mise, podstatné je, že se v dosti rané fázi vývoje češtiny stala součástí její slovní zásoby slova latinského a řeckého původu. Z těch běžnějších se u Prefáta setkáváme například s výrazy: *pašije*, *páteř*, *sakrysta* či *nešpory*. Na některých pojmech je vidět zásah němčiny, přes kterou se k nám slovo z klasického jazyka dostalo, což se týká třeba výrazu *cirkev* (u Prefáta ve zdvojnásobě *církvička* ve smyslu kaple), ve stněm. znějícím *kiricha* a v původní řečtině *kyriake*⁴³. Vedle slov spojených s náboženskými rituály, o nichž byla řeč,

⁴³ SESJČ, 1967, 113.

se do jazyka dostaly také mnohé výrazy ze Svatého písma - z bible. Zde však obvykle nejde o přejímky cizojazyčné, nýbrž o české překlady. Závaznost těchto pojmů je obvykle činila odolnými vůči vývoji jazyka, a proto v něm tvořily (a stále v menší míře tvoří) zvláštní konzervovanou vrstvu.

Další skupina přejatých slov v cestopise již tolik nespadá do všeobecné slovní zásoby té doby a spíše vypovídá o tom, že autor patřil mezi vzdělance. Mám na mysli různé odborné výrazy a pojmy svědčící o nadprůměrném rozhledu tohoto muže. Charakteristickým příkladem těchto přejatých slov jsou názvy různých vědních oborů opatřené českou koncovkou *-i*, a tedy přiřazené k *jo*-kmenové deklinaci. V cestopise můžeme najít výrazy *astromomi*, *hystori* či *geografi*, do téhož tvaru jsou převedeny i další pojmy v původním jazyce končící na *-ia*, jako např. *ceremoni* či *reverenci*. Dnes tato slova v češtině obvykle končí na *-ie* (*historie*, *ceremonie*). Nepřekvapuje, že převažujícím zdrojem vzdělanecké slovní vrstvy je latina. Tuto skupinu přitom u Prefáta netvoří pouze substantiva, v textu se objevuje také řada sloves, obvykle s dosti specifickými významy (odlišnými od dnešních). Je dná se o pojmy jako *dispensovati*, *absolvovati*, *prezentovati* či *štrafovati* (o těchto slovesech a jejich významech viz 3.1.3.8). Dále je tu množina pojmů, které označují exotické suroviny, plodiny či materiály, u kterých přestává být zcela jasné, zda je autor znal díky svému vzdělání již dříve, nebo je do svého slovníku zařadil až během jeruzalémské pouti. Zde je třeba zhodnotit, zda mohla být věc, kterou slovo označovalo, v šestnáctém století v Čechách známá, a také sledovat, zda o ní autor mluví se samozřejmostí, nebo ji musí podrobněji charakterizovat. Pokud tak v textu čteme, že do útroby cestovatelovy lodi bylo nakládáno *popelu mnoho pytlů, z kterého v Benátkách sklenice benácké a mejdllo dělají, bavlny drahně žoků, pepře, hřebíčků mnoho pytlů, galles, skořípek, perlových matek, aloes, mastyx, gummy arabské a jiných mnoho věcí apatékářských a zboží rozličného, které se z těch zemí do Benátek dodává* (OPC, 253) a tato věta není dále komentována, je zřejmé, že pojmy jako *galles*, *aloes* či *mastyx*, kde bychom jinak mohli být na pochybách, autor dostatečně znal a rovněž předpokládal, že jim porozumí i jeho čtenáři.

Jinak tomu však bylo u rostliny, kterou nazývá *musí*. Jestliže píše *tomu štěpu neb kři, jak mi pravili, říkají musí; jaké pak ovotce nese, toho já nevím, neb tento tehdaž žádného ovotce na sobě neměl* (OPC, 301), jasně vidíme, že *banánovník*, který se v italštině nazývá *musa*, je ovocem, se kterou se cestovatel setkal prvně, a ani dosavadní znalosti mu v tomto nepomohly. *Musí* je tedy slovem, které do češtiny uvedl Prefát. Spolu s ním tuto nejzajímavější skupinu přejatých slov v textu tvoří další názvy rostlin a plodin (*daktyl*), jména ryb (*štyryon*, *sordel*) i dalších potravin (*presuti*, *salcycon*, *biskoktus*) a pak především

námořní pojmy. Zaznívají zde jména různých typů plavidel, která brázdila Středozemní moře, názvy jednotlivých částí těchto lodí, od plachet až po kouty podpalubí (viz 3.1.3.1). Neméně podrobně je zdokumentována posádka lodi. Autor zde zaznamenával pojmy tak, jak je slyšel od svých průvodců, vzhledem k jejich národnosti je pochopitelné, že převážná většina těchto slov je z italštiny. Toto pojmosloví dále obohacoval o latinské či německé ekvivalenty, čímž se snažil co nejlépe vyjádřit význam daných skutečností. Neitalské varianty je ovšem třeba počítat spíše k těm slovům, které znal. Na druhou stranu je možné, že některé německé výrazy poznal během cesty od svých německých druhů, ve františkánském klášteře na hoře Sinai zase nelze vyloučit jako dorozumívací jazyk některých mnichů s poutníky latinu.

Zjednodušeně lze říci, že v rámci přejatých slov Prefátovy slovní zásoby jsou ta každodenní německého původu, vzdělanecká z latiny a slova získaná na cestě do Svaté země italská. Neplatí to samozřejmě absolutně, zmíněné tři okruhy se, jak jsme viděli, prostupují, navíc do hry vstupují i další jazyky. Okrajově je to turečtina jakožto jazyk tehdejších pánů Palestiny (cestovatel zmiňuje několik pojmů, které cestou pochytil), setkáváme se s řečtinou, řečí všudypřítomně ve Středomoří ukryté antiky a pravoslavného křesťanství, ale také s francouzštinou a několika slovy i s jazykem španělským (*kortýna*) či nizozemským (*lavirovati*)⁴⁴.

Z hlediska hodnocení slovní zásoby cestopisu je závažnou okolností, zda autor cizí slova pouze citoval, uváděl pro dokreslení situace, nebo je přímo zakomponoval do svého jazyka a jako taková používal. Je-li slovo vskutku přejaté, nelze vždy jednoznačně posoudit, hranice mezi výchozím a výsledným stavem není příliš ostrá. Je zde však několik ukazatelů, díky kterým je možné se odpovědi na tuto otázku dosti přiblížit. O některých již v této DP byla řeč. To je případ grafické podoby slov. I tato v podstatě vnější součást jazyka nám může sdělit o míře přejatosti jednotlivých výrazů mnohé. Pokud se alespoň jedná o přejímání z italštiny či latiny. Tyto jazyky se na počátku novověku vrátily k písmu latinské antiky, přičemž opustily lomené písmo gotické, které nadále zůstalo němčině a také češtině. Jestliže se tedy slova z těchto řečí v textu píšou latinkou (přesněji antikvou), je zřejmé, že jsou vnímána jako cizí a v souladu s tím se zachovává příslušný typ písma. Objevují-li se původem cizí výrazy ve stejné podobě jako ostatní český text - v písmu lomeném, je to naopak dosti zřejmá známka toho, že jsou považovány za součást české slovní zásoby. Problém je, že grafickou stránku cestopisu je třeba přičítat spíše tiskařské dílně, kde kniha vznikla, tedy

⁴⁴ SESJČ, 1967, 282.

lidem, kteří převedli Prefátův text do tištěné podoby. Tím bychom mluvili o konvenci tiskárny Jana Kozla, a nikoli o přístupu k cizím slovům našeho cestopisce.

Více se o něm dozvídáme z pravopisu, který patrně tiskaři museli do jisté míry respektovat a zachovávat. Zde lze sledovat počesťování jinojazyčných výrazů například ve způsobu psaní *i, y*. Podoby jako *Afryka, Krystus, Palestyna, artykul* či *kronyka* (viz 2.2.2.1.1) jistě svědčí o začlenění těchto slov do našeho jazyka, nejsou to ale pravopisné úpravy, které by šly jednoznačně připsat Prefátovi. Jedno z mála slov, kde je pravděpodobnost jeho autorství značná, je výraz *štyryon* (ryba vyza), který se v textu objevuje vedle původního it. tvaru *stirion*. Zdá se, že proces přizpůsobování češtině je zde na půl cesty, kterou vykonává právě tento člověk.

Form

Avšak cizí slova se nestávají součástí jazyka jen tím, že se mu formálně připodobní. Ještě důležitější je, zda v něm uplatňují svoje významy, zda vstupují do větněčlenských vztahů, krátce: zda v něm fungují. To je dosti prokazatelné, když dané slovo v textu zaznívá častěji, když se po případném úvodním vysvětlení svého významu (např. u námořních pojmů) začne ve větách vyskytovat samozřejměji a bez upřesňování. Důkazem, že výraz vstoupil do české věty, může být také to, že v případě slovních druhů, které v našem jazyce patří k ohebným (o ty jde v rámci přejímek v naprosté většině), přijímá české skloňování či časování. Již byla řeč o názvech vědních oborů, které se v textu objevují v podobě končící na *-í* (*hystori*) a jsou tak přiřazené k jo-kmenové deklinaci (*znamení - stavení*). Cizích slov s českou flexí uvedených do různých tvarů je ovšem v textu celá řada. Jde o případy jako: *skalkovi*, (*s*) *larganau*, *luggierem*, *magistrau*, *sordeli*, *biskoktuo*, *chameleonti* atd. Zvláštní, ale nikoli ojedinělou záležitostí je skloňování cizích slov původním způsobem (tedy odpovídajícím výchozímu jazyku) v rámci českých vět. Vzhledem k flexivnosti jazyků, které se v cestopise objevují, připadají v úvahu výhradně deklinace latinské. Autor je používá zejména u vlastních jmen, a to především místních, která má patrně zábrany sám počesťovat, jsou to ale i další slova. Z pádů, které se častěji objevují, je to v singuláru genitiv: (*kaple*) *sanctae Mariae Golgatanae* (OPC, 120), méně dativ: *tu na puolnoci jest připojená Hora Syon k hoře Calvariae* (OPC, 94), hojně akuzativ: *ten* (navigátor) *opatruje kompas neb stellam maris* (OPC, 39), *tu jsme vjeli mezi ostrov Corfu ... a ... zemi Albaniam neb Epirum* (OPC, 52). Je možné narazit i na výskyt více tvarů pohromadě: *Jordán řeka dělí Arabiam a Palestina vel a Judea, Arabskau zemi od Židovské* (OPC, 206) (nejprve je zde akuzativ první deklinace (*Arabiam*), po předložce *a* (latinsky znamenající „od“) se objevují dvě místní

jména (*Palestina, Judea*) v ablativu téže deklinace)⁴⁵. V plurálu jsou hojné nominativy: *rudentes* (lodní lana), *triremes* (trojřadé plachetnice), *galles* (duběňky), *utres* (měchy) atd.

3.1.2 Geografická jména

Cestopisný žánr předurčuje Prefátově knize rovněž bohatou zásobu zeměpisných názvů. Ta nezahrnuje jen jména měst, městeček a vsí, tedy jména místní, ale též názvy řek, hor, údolí, lesů a dalších součástí krajiny, které se souhrnně nazývají jména pomístní. Prostřednictvím těchto názvů se setkáváme s větším množstvím jazyků. To je dáno nejen množstvím zemí, kterými cestovatel prošel, ale též jejich historií, kdy se na daných územích vystříдалo více národností a kultur různých jazyků. Neboť se tento vývoj nezastavil, většinu Prefátem uváděných jmen nahradil později jiné názvy, a tak bychom ty jeho v dnešním atlase povětšinou marně hledali. Nemalý podíl na tom ovšem má i jeho svérázný pravopis. Stejně jako ostatní cizí slova i zeměpisná jména zapisuje často poupraveně a nejednotně.

Porozumět jeho údajům začíná být pro nezasvěceného čtenáře problematické již po překročení hranic českého království, o to náročnější je orientace v toponymech benátských držav a samotné Svaté země. Světlo do této problematiky vnesla již na konci devatenáctého století práce J. V. P ráška (J. V. P rášek, 1894). Ten ve svém obsáhlém dvoudílném článku zkoumá Prefátovu cestu krok za krokem, přičemž rozpoznává jednotlivé lokality a objasňuje jejich jména. Prokazuje tak značné zeměpisné a historické znalosti této oblasti. O padesát let později tyto poznatky využil K. Hrdina (K. Hrdina, 1947), když ke třetímu vydání cestopisu vytvářel „Osobní rejstřík“, což (podobně jako v případě jeho „Věcného rejstříku“) není pojmenování příliš přesné, neboť jsou zde vedle osobních jmen zahrnuta právě i jména zeměpisná. Tento rejstřík je nicméně velmi hodnotnou pomůckou⁴⁶, jména jsou zde zaznamenána v podobě, kterou mají v textu, uvedeny jsou i jednotlivé varianty, následně se objevuje podoba jména v původním jazyce a název v Čechách známý v Hrdinově současnosti. I v tomto směru jsou mezi rokem 1947 a dneškem jisté rozdíly. Zdaleka ne vždy pak u hesla všechny jmenované součásti jsou, rozhodovala jistě míra známosti a srozumitelnosti daného

⁴⁵ Latinsky skloňovaná podoba výrazu *Palestina* je v textu spíše vzácností, toto slovo se totiž obvykle vyskytuje v počestěle podobě *Palestyna* a rovněž v českých pádových tvarech *Palestyny, Palestynau*, čehož si můžeme všimnout už v samotném titulu knihy.

⁴⁶ Orientaci v tomto rejstříku poněkud komplikuje zahrnutí hesel začínajících na *C* a *K* dohromady, byť to má vzhledem k variantnosti autorova pravopisu opodstatnění.

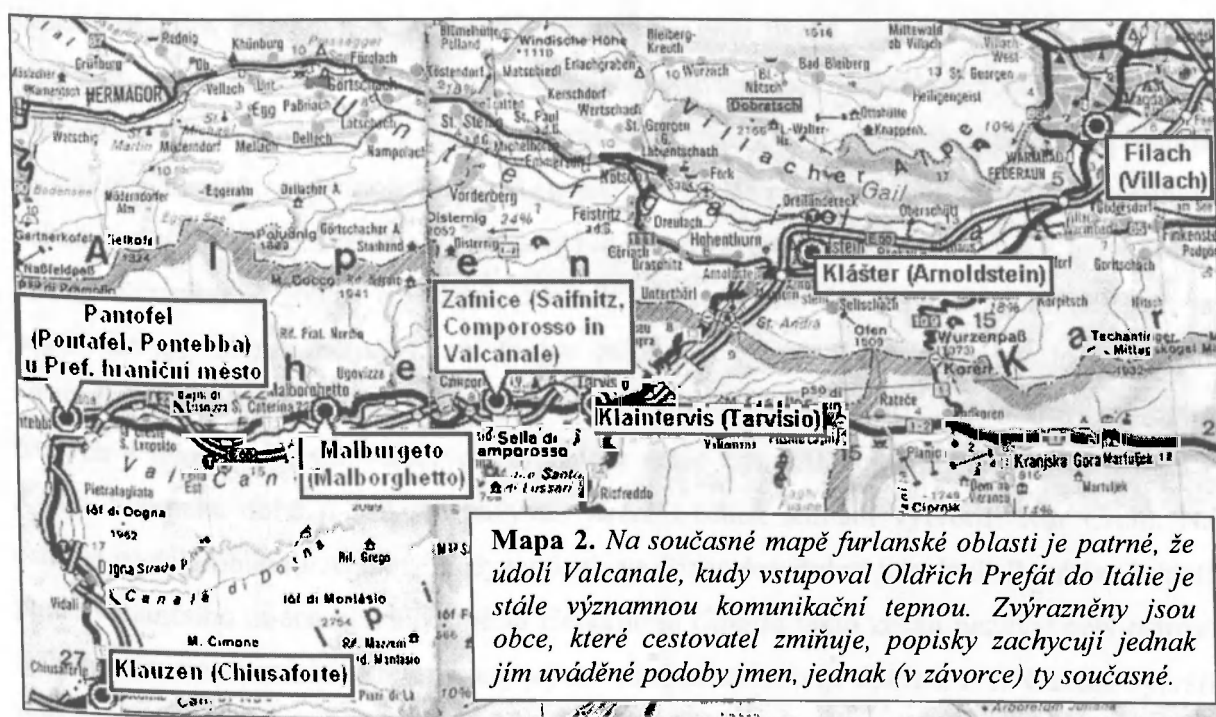
jména. Důsledně jsou ovšem uváděny odkazy na stránky, kde se to které jméno objevuje, což výrazně usnadňuje orientaci.

Hrdinův „osobní rejstřík“ vskutku zachycuje repertoár toponym textu v úplnosti. Díky tomu je na ně možné komplexně nahlížet a zhodnotit jejich charakter. Lze je různým způsobem rozdělit do několika kategorií, jako nejvhodnější se mi jeví obdobně jako v kapitole věnované celkovému rozložení slovní zásoby (3.1) řídit se tím, v jaké etapě cesty se názvy objevují. Nejde zde příliš o to, jestli jsou to slova spojená s námořním nebo suchozemským životem (jak tomu bylo ve jmenované kapitole), rozdělení na jména patřící ke kontinentální Evropě, Středomoří a oblasti Svaté země zde spíše sleduje geografické, kulturní a do značné míry jazykové hranice.

První skupina zahrnuje především jména obcí, kterými Prefát projížděl na cestě z Prahy do Benátek a posléze zpět. Okrajově sem patří i další názvy evropských měst, které se v knize příležitostně v různých kontextech objevují (*Amiens*, *Antorf* (Antverpy), *Normberk*, *Aušpurk*, *Prisel* (Brusel), *Kompostella*). O podobě názvů rakouských měst na cestě Alpami bylo již mnohé řečeno v kapitole 3.1, především o míře jejich zkomolení a počestění. Blízkost těchto míst k Čechům i jejich známost daná polohou na významných trasách staví jejich jména vskutku do pozice nejpočestěnějších. Přizpůsobená přitom bývá forma, v menší míře jde o překlady. Tyto tvary evidentně v našem jazyce fungovaly již dávno před Prefátem, znějí totiž naprosto samozřejmě. Zajímavý je počet těchto jmen. Jen několik stránek, kde se autor cestám mezi Prahou a Benátkami věnuje, jich obsahuje opravdu mnoho. Je to dáno tím, že nejde - jak už bylo řečeno - o klasické vyprávění, ale spíše o podrobný seznam, kde jsou kromě názvů obcí ještě uvedeny vzdálenosti mezi nimi. V rámci těchto jmen se uplatňují tři jazyky, a to čeština, němčina a italština. Jejich podíl se mění úměrně s tím, kde se dané místo na cestě z Prahy do Benátek nachází. Města v Čechách Prefát nazývá i dnes existujícími českými názvy, ovšem již u hraničního *Dvořiště* odkazuje také na německé jméno *Niederheid*, v jeho podání ovšem *Nyderheyd* nebo *Niderhaid*. Naopak u rakouského pohraničního *Freistadtu* (u Pref. *Freyschtot*) je uveden i český název *Cahlava*. Na území Rakouska pak užívá více či méně počestělé německé názvy - kromě dodnes známých pojmů jako *Linec* a *Salcpurk* (později spíše *Salcburk*) tu jsou například jména *Cardynk* (Zeiring), *Perg* (Perchau), *Pruk* (Vöcklabruck), *Ormint* (Ardning) či *Frysach* (Freisach). Tendence počestřovat však nesahá vždy tak daleko, třeba město *Villach* obecně ve starší češtině známé jako „Bělák“, zde vystupuje jen pod mírně upraveným názvem *Filach*. Kromě četných jmen měst a vesnic se můžeme setkat i s názvy některých hor, které cesta překonávala (*Tauren*,

Kacperk), i jednotlivých rakouských (dnešních i někdejších) zemí (Rakousy, Štýrsko, Korytany, Gransko).

Zajímavá je situace na rakouskoitalském pomezí. Je dnoak tím, že hranice se n alézá jinde než dnes, jednak tím, že pro většinu měst (i italských) Prefát užívá německé názvy. V nejednotné Itálii i členité rakouské a německé monarchii hrály významnější roli jednotlivé dílčí země, knížectví, království atd., přesto je cestovatel schopen obecnější geografické vztahy vnímat. Nehovoří ovšem o hranici mezi Itálií a Rakouskem, ale o tom, že *tu se koná země vlaská a počíná se země německá* (OPC, 343). Na jiném místě zmiňuje obě úrovně těchto geografických pojmů: *tu se začíná panství panuov Benátčan a země vlaská* (OPC, 14). Zmíněný posun hranic se týká tzv. *Furlanska* (it. *Friuli*) respektive cesty vedoucí hlubokým údolím (*Valcanale*) mezi *Karnskými* a *Julskými* Alpami. Tomuto průsmyku věnuje Prefát zvýšenou pozornost, soudě tak podle hustoty zaznamenávaných obcí v jiných etapách cesty neobvyklé.

Hranice dle cestopisce nebyla nad Arnoldsteinem jako dnes, ale až o zhruba 30 km dál u města Pontebba (u Pref. *Pantofel*). Z přiložené mapy je patrné, že kromě městečka jménem *Malburgeto* se i talština v této oblasti v cestopise ještě neuplatňuje a dále se objevují notně počestěné německé názvy. Výjimkou jiného druhu je jméno *Klášter* pro dnešní Arnoldstein. Zde ojediněle vstupuje do hry slovinština (Slovinsko i dnes začíná jen nedaleko tohoto města), v té se totiž obec, která se v češtině obvykleji nazývala *Ves pod Klášterem* než přímo

Kláster, jmenuje *Podkloster*.⁴⁷ Slovanské jméno má konečně i první z cílů Prefátovy cesty, středomořské kulturní, obchodní i mocenské centrum prvořadého významu - *Benátky*. Tom

Druhou skupinou jsou místní a pomístní jména úzce spojená se středomořskou oblastí. Z našeho pohledu není ani tak zásadní samotná geografická příslušnost, tím hlavním je společná antická minulost. Jde o místa poznamenaná touto kulturou, a to výrazně právě v rovině jejich názvů. Rozdíl od toponym předchozí skupiny je zřejmý. Mizí němčina, díky soudobému velmocenskému postavení Benátek dominuje italština a v pozadí výrazně zaznívá latina, potažmo řečtina. Italština je řečí autorovy současnosti, tou města a ostrovy Středozemního moře nazývají námořníci, kterých se cestovatel ptá, z klasických jazyků je cítit spíše Prefátova intelektuální výbava. To jsou jeho zeměpisné znalosti, které mohl získat z četby i bez podniknutí cesty.

Podrobněji lze sledovanou oblast rozdělit na jaderskou a egejskou. Vzhledem k zeměpisným okolnostem je v názvech první více latiny, ve jménech druhé pak řečtiny. Egejská oblast v Prefátově době Řekům nepatřila. Tento národ zde sice stále žil a hovořil svoji řečí, avšak pevnině vládli Turci a četným ostrovům zase Benátčané (ačkoli svoji moc pozvolna ztráceli). Poutnická loď dávala přednost křesťanským vodám, cestovatel tak přichází do styku výhradně s italštinou. Turecká jména této oblasti nezná a patrně ani znát nechce. Pokud hovoří o místech muslimy obsazených používá převážně staré latinské nebo řecké výrazy. Srovnáme-li jména egejských ostrovů, jak je známe dnes, s názvy Prefátovými, je jasně zřetelný návrat řečtiny. Není to jen záležitost moderní češtiny, platí to například i o současné angličtině, také její přizpůsobené názvy těchto ostrovů vycházejí ze jmen řeckých a nikoli italských. Dobrým příkladem může být přímo jméno největšího z nich - Kréty. V antické době ji Řekové nazývali *Krētē* z čehož Římané vytvořili tvar *Creta*. Na ostrově se dále objevili Arabové a Byzantinci, ve třináctém století ji ovládli Benátčané, kteří podle variantního jména hlavního města Heraklionu *Candia* takto začali nazývat celý ostrov. S tímto názvem se setkává Prefát, který jej dovedně přizpůsobuje češtině. Z it. *Candia* vytváří podoby *Candya*, *Candy* a také *Kandy*. Sám je dobře obeznámen s tím, jak to se jmény ostrova bylo. Přímě píše: *ostrov ten slove nyní Candya, někdy slaul Creta, ač i ještě mu tak říkají, neb Creta slaul ostrov všecek, ale město v něm nejhlavnější slove Candia. Nyní pak po tom městě říkají Candia ostrovu všemu, kterýžto někdy měl v sobě sto měst, jakož o tom hystoryci a poetové píší* (OPC, 63). Téměř sto let po Prefátově cestě (1645) padl také tento ostrov do tureckých rukou, v e kterých vydržel až do přelomu devatenáctého a dvacátého století, k dy

⁴⁷ K. Hrdina, 1947, 364.

jeho připojením vyvrcholily osvobozené boje započaté ve třicátých letech na pevninském Řecku. Toto obrození, které ve svém počátku výrazně přivilo právě vrcholící evropský romantismus, přineslo i novou vlnu zájmu o Řecko starověké. Teprve tehdy byla Západem doceněná klasická řečtina, která do té doby stála ve stínu latiny. Snad právě tehdy zeměpisci přijímají do svých jazyků původní řecké geografické názvy. V angličtině tak dnes funguje výraz *Crete*, v češtině *Kréta*.

Podobný vývoj proběhl i u dalších řeckých ostrovů, dnešní *Zakynthos* (v řečtině, češtině i angličtině) nazývá Prefát it. jménem *Zante* a uvádí, že *někdy slaul Zacintus* (58). Vychází tak z klasické latinské formy *Zacynthus*. Ostrov *Kythera* cestovatel nazývá it. jménem *Cerigo* (což italštině odpovídá i pravopisně) a odkazuje na starověký název *Cithera*, což je v podobě *Cythera* rovněž název latinský. Poněkud komplikovanější je situace v případě nedaleké *Antikythery*. Tu cestopisec nazývá *Cecerigo*. Jedná se rovněž o it. jméno, ačkoliv dnešní podoba v tomto jazyce zní *Cerigotto*. Tím hlavním rozdílem ale je, že současný řecký název je odlišný od toho starověkého. Prefát odkazuje na jméno *Aegilegia*, popř. *Aeialia*. To jsou podoby vycházející z lat. tvaru *Aegila*, který sám vznikl na základě řec. *Aigialia*.

Co se týče jaderské oblasti, zde ustupuje z geografických názvů řečtina a sílí pozice latiny. Objevují se navíc jihoslovanské jazyky, ovšem nikoli v cestopise, nýbrž v dnešních jménech ostrovů a pobřežních oblastí. Přítomnost slovanských etnik v těchto místech totiž není tak dávná záležitost, alespoň ne v tom smyslu, že by dané oblasti ovládali. Dalmátské pobřeží zůstalo narozdíl od vnitrozemí až hluboko do středověku v rukou Římanů, resp. Byzantinců. Později zdejší přístavy ovládali Benátčané a částečně Turci. A tak je například dnes chorvatský ostrov *Korčula* nazýván v cestopise *Cursula*, což je autorova forma it. *Curzola*. Dále pak odkazuje na starověký název *Corcira Nigra*, který je latinský⁴⁸. Jméno *Corcyra* bez přívlastku je přitom lat. název jiného ostrovu, který dnes známe jako *Korfu*. Ten již neleží v Jaderském moři, ale v Jónském a jeho pevninskými sousedy jsou dnes Albánie a Řecko. K tomu sám rovněž patří. Tak významný ostrov pochopitelně Prefát neopomíjí zmínit. Nazývá jej *Corfu*, *Korfu* nebo i *Korfona*, což je jméno italské a jak vidno, v tomto případě se i v jazyce, jako je čeština, dále používá. Řecký název je *Kerkyra*, který je dnes rovněž obecně známý a z kterého právě vychází lat. *Corcyra*. Cestovatel toto jméno - jakožto starověké - také uvádí, vedle toho ovšem říká, že se rovněž dříve jmenoval *Scheria aneb Phaecia*, o kterémžto ostrově mnoho máš v Homerovi (OPC, 52). Tyto názvy příslušely ostrovu bájného národa *Fajáků*, avšak jeho ztotožnění s *Korfu* považuje K. Hrdina (1947,

⁴⁸ Ostrov měl i řecký název *Korkyra Melaina* a staroslovanský *Krkar*. Ten ovšem Prefát neuvádí.

373) za Prefátovu domněnku. Byla-li řeč o tom, že Korfu přes moře sousedí s Albánií, je vhodné dodat, že i o této zemi je v cestopise zmínka, autor zná toto původem latinské jméno, kromě něho pak uvádí název *Epirus*, což je výraz rovněž latinský, ovšem starověký, označující zemi, která se zde nacházela v dobách klasického Řecka. Samotné toto jméno vychází z řec. *Epeiros*. Ani albánština jakožto jazyk současných (i tehdejších) obyvatel země do cestovatelova slovníku nepronikla, zdejší nejvýznamnější pobřežní město, které se v současnosti zve *Vlorë* nazývá *Valona*, tedy jménem italským a odkazuje na někdejší název *Aulon*, který vychází z řeckého *Avlóna*. Je přitom dobře vidět, že všechny tyto podoby jsou téhož slovního základu.

Do třetí skupiny toponym spadají výrazy, kterými cestopisec označuje místa ve Svaté zemi a jejím bezprostředním okolí. Ve srovnání s první a druhou kategorií je tato z jazykového hlediska nesporně složitější. Takto zeměpisně exponovaná oblast, odvěká křižovatka lidských kultur v sobě spojovala i nejrůznější řeči, ve zdejších jménech je proto možno vysledovat jak jazyky indoevropské, tak semitské či turkické. Podrobněji se zabývat jednotlivými místními jmény by zde nebylo na místě, dostatečně účelné bude poukázat na základní typy podob těchto jmen v textu, což dosti souvisí se zdroji, díky kterým se s nimi cestovatel seznámil.

Většina místních jmen, která se v textu v rámci této kategorie objevují, je psána neměnným pravopisem, což samotné ukazuje na to, že nejde o slova, která by Prefát pochytil cestou. Navíc mnohdy vykazují znaky české morfologie, jinými slovy jsou počestěná. Srovnáme-li jejich podoby s mnohdy dosti odlišnými tvary v původním jazyce, je již zcela zřejmé, že jde o výrazy, které autor znal z českého překladu bible. Že mezi jmény týkajícími se Svaté země, na kterou cestovatel vstoupil za účelem křesťanské pouti, tvoří pojmy známé z bible naprostou většinu, nijak překvapivé není, zajímavý je ten fakt, že cestovatel své znalosti názvů pod dojmem konfrontace s jejich originálními podobami nijak nekorigoval a nadále užíval v Čechách zažité formy. Vedla ho k tomu zřejmě jednak závaznost biblického překladu, jednak určitá komplikovanost převážně hebrejských názvů. V češtině tak samozřejmé slovo, jako je *Betlém*, zní ve staré hebrejštině *Bet-Lehem*, jméno potoku *Cedron* je správně *Kidrón*, *Jozafatské* údolí, ve kterém teče, pak *Jóšáfát*. Výraznou korekci v tomto směru udělal až ekumenický překlad bible na sklonku dvacátého století. Nutno dodat, že cestovatel na tyto názvy přímo na místě příliš narazit nemohl, neboť většina vsí a městeček již v této době nesla jména odlišná, často arabská, ta původní žila spíše ve vědomí zdejších vzdělaných křesťanů.

Podoby jmen biblické geografie v Prefátově textu lze rozdělit na tři druhy, o prvním již byla řeč, jsou to četné názvy převážně hebrejského původu přizpůsobené českému jazyku, v podobách, které prezentovaly české překlady bible. Jde o názvy jako *Emauzy*, *Jerycho*, *Sodoma*, *Gomora*, *Galilea*, *Syon* či *Syloe*. Jsou to slova vcelku různorodá, u některých ale lze přeci jen narazit na shodné rysy. Mezi názvy biblických městeček zaujme větší počet výrazů začínajících na slabiku *Bet-*. Kromě Betlému, o kterém již byla zmínka, se to týká i místních jmen *Betania*, *Betel*, *Betez* či *Betfage*. Není to náhodná záležitost, *Bet* není pouze slabikou, ale také c elým s lovem, v hebrejštině se ostatně (v příslušném písmu) píše odděleně od zbytku názvu. Toto slovo znamená „dům“, „sídlo“, v přeneseném smyslu též „chrám“. Jméno *Betel* (*Bét-El*) tak původně znamenalo „dům Páně“ (chrám boží), *Betlém* (*Bét-Lehem*) pak nejspíše „dům chleba“.⁴⁹

Druhým typem biblických jmen jsou ta, která nebyla do češtiny převedena, ale přímo přeložena, tedy kalky. To předpokládá, že daná slova v původním jazyce něco konkrétního znamenala. Teoreticky tak mohla být přeložena jména typu *Betel*, což se ovšem nestalo. Prakticky se to týká pojmů, jako je *Pole krve* (místo spojované s Jidášovou sebevraždou), které nicméně Prefát zaznamenává i v hebrejské podobě *Acheldemach*. Jiným příkladem je *Bravní rybník* (jeruzalémská vodní nádrž s údajně zázračnou vodou), u kterého pro změnu zaznívá jeho lat. jméno *Piscina probatica*. Také tyto překladové výrazy biblický text konzervoval, čímž se nemohly přizpůsobovat vyvíjející se češtině. Sám Prefát by asi dost nepravděpodobně užil pojmu *brav* (drobný dobytek, příkladně ovce), daleko spíše by nazval tento rybník (v)ovčí (což více odpovídá významu v originále) soudě tak podle jiných míst jeho textu, kde toto zvíře zmiňuje.

Latinský výraz jako *Piscina probatica* vychází také z biblického textu, respektive z jeho latinské verze, dosti pravděpodobně z Jeronýmovy *Vulgaty*. Několik takových případů, kdy autor použil formu daného jména v tomto jazyce, tvoří třetí typ našeho rozdělení biblických toponym. Obvykle se tyto podoby neobjevují v cestopise osamoceně, nýbrž jako doplnění jmen českých nebo hebrejských. Do jisté míry je to i případ názvu města, které bylo hlavním cílem Prefátovy pouti, Jeruzaléma. Různojazyčné formy jeho jména, které se v textu vyskytují, nejsou ovšem překlady, ale jen různé podoby téhož slovního základu. Nejčastěji se objevuje i dnes používaná česká forma *Jeruzalém*, někdy psaná krátce (*Jeruzalem*), která vychází z hebrejského *Yerushaláyim*. Vedle ní se pak uplatňuje i latinská forma *Hierosolyma*. V cestopise se vyskytují i přídavná jména odvozená od tohoto názvu. Kromě standardní české

⁴⁹ J. D. Douglas, 1996, 96 - 100.

podoby *Jeruzalémský* se tu uplatňuje i zvláštní tvar vzniklý spojením obou jazykových forem, který zní *Jerozolimitanský* (např. osobní jméno *Jan Jerozolimitanský*). Podobné kontaminace češtiny s latinou jsou přitom u adjektiv odvozených z cizojazyčných místních jmen vcelku běžné (o tom též v 3.2.1).

Prefátova toponyma týkající se Svaté země jsou sice převážně biblického původu, nacházejí se tu však i taková, o nichž získal povědomí z jiných zdrojů. Jméno, které prokazatelně ze Svatého písma neměl, byl například název jedné vsi, kterou poutníci míjeli nedaleko přístavního města Jaffa. O té píše: *jeli jsme mimo nějaké zbořené zdi; znáti, že byl někdy nějaký kostel, slove (jak mi pravili) to místo Lazuar* (OPC, 85). Je to jméno, které v bibli vskutku nenajdeme a není ho jednoduché zjistit ani jiným způsobem. O jeho identifikaci se ve svém rejstříku pokusil K. Hrdina (1947, 369), který Prefátův text srovnal s cestopisem jeho souputníka V. Holtzwirtha. Ten vesnici označuje *Azura*. Hrdina dochází k závěru, že se jedná o současnou obec *Jazur*, která leží na jihovýchod od Jaffy. Značná odlišnost podob jména u obou cestopisců (kteří jej přitom společně navštívili) nasvědčuje tomu, že zdrojem poznání tohoto názvu byly skutečně jen informace, které poutníkům sdělili jejich průvodci. O dalších jménech se pak jistě Prefát dozvěděl z odborných knih (např. *Descriptio terrae sanctae* Burcharda z Barby, kterou přímo zmiňuje), jedná se proto zejména o názvy latinské, používané římskými i středověkými geografy. Jsou to výrazy jako *Vallis terebinti*, *Quarantana mons*, *Arabia Petrea* či *Ragel fons*. Zvláštním druhem této kategorie jsou latinská jména měst, která obvykle na místech židovských vybudovali Římané poté, co si celou oblast podmanili a potlačili zdejší vzpoury (tzv. Židovskou válku). V první řadě jde o pojem *Helia*, kterým má autor na mysli lat. název *Aelia Capitolina*, jež získal po římském způsobu nově zbudovaný Jeruzalém. Podobně vzniklým jménem je *Caesarea Palestine* (zmíněn je i starší název obdobného typu *Turris Stratonis*) založená v římském stylu židovským králem Herodem. Syrský (dnes libanonský) *Trypolis (Tripolis)*, který by mohl na první pohled do této skupiny také spadat, je ve skutečnost pojmem starším, vycházejícím již z řečtiny doby helénistické.

3.1.3 Některé tematické okruhy

3.1.3.1 Lodě

Pro Středoevropana bylo setkání s mořem a lodní dopravou, která na něm fungovala, věci mimořádně zajímavou; proto není překvapivé, že těmto záležitostem věnoval Prefát mimořádnou pozornost. Neznámost této sféry v českém prostředí se projevuje velkým množstvím slov přejatých z cizích jazyků, zejména z italštiny, se kterou se na benátské lodi přímo setkával, a také z němčiny, která přeci jen oproti češtině měla v tomto směru slovník širší. Jak praví V. Koblížek (1994, 105): „*Prefát ještě nezná české slovo stěžeň, stožár, a tak říká, že „v třetině téměř lodí na dyl jest strom vsazený silně do navi, tlustý víc než v uobjetí, ssazovaný z několika jiných dřev a potahovaný zhusta provazy co sud obručemi“.* Autor připomíná, že „*slove vlasky el arbore, latině malus navis, německy der Mast oder Mastpaun.*““. Většina autorů, kteří hodnotili Prefátův jazyk, se zmiňuje o jeho neologismu *přistavadlo*, kterým označoval výraz *port* čili „přístav“. Hovoří o něm proto, aby upozornil, že ne všude mohly lodě s větším ponorem přistávat, že k tomu bylo třeba místa zvláště upraveného s dostatečnou hloubkou moře a zdmi, které plavidla chránily. Nebylo-li k dispozici takové zázemí, musela loď zakotvit v dostatečné vzdálenosti od břehu a k němu posílat menší čluny, které s sebou vezla. Hlubokému otevřenému moři říká Prefát *vysoké moře*.

Zmiňované menší loďky cestovatel jmenuje a podrobně popisuje, na své plavbě se setkal se třemi jejich typy. Největší z nich nazývá *bárka*, přičemž vychází z it. slova *barca* a uvádí i latinský název *scapha* a něm. volnější *Grospot* čili dle současného něm. pravopisu *Grossboot* (velký člun). Dodává, že *ta jest tak veliká byla jako neveliký prám, ač ne tak široká; vcházelo nás do ní čtyřidceti osob* (OPC, 38). Slovu *vcházelo* je třeba zde rozumět „vešlo se“. Menší loďku jmenuje *kundele*. To je také přejímka z italštiny, Prefát uvádí výraz *la cundela*⁵⁰, který odpovídá dn. *la gondola*, kterážto slovo známe i v češtině. Je zřejmé, že toto jméno neoznačovalo jen plavidlo charakteristické pro benátské kanály - i když také tento význam zde zachovává: *a já vstaupiv a mau truhlu vloživ do jedné lodičky, které kundele říkají, na kterýchžto se po městě Benátkách sem i tam vozí, dal jsem se vézt* (OPC, 341) - ale také čluny používané na moři při velkých plachetnicích. Prefát o této *kundeli* říká, že *jest co lodka hrubá* (OPC, 28), tedy člun větších rozměrů, a že se do ní vejde 20 lidí. Jako něm.

⁵⁰ V tehdejší italštině odpovídal nejspíše tvaru *gundula*, který byl odvozený od lat. slova *cunula* (kolébka) (<http://cronologia.leonardo.it/storia/biografie/dogi050.htm>).

označení uvádí výraz *Klainpot* (*Kleinboot*). Skutečně malou loďkou byl třetí typ, který jmenuje, a to *skiraca* (*skyraca*). Jméno jistě it. původu, ale nejasného významu a doložení. Jeho pravá it. podoba patrně byla *scirazza* či *sciarazza*⁵¹, každopádně se dle Prefátova popisu jednalo o člun pro pět osob. Tyto pomocné čluny a lodky pak byly obyčejně při plavbě taženy za velkou lodí, ke které patřily.

Co se týče samotných námořních lodí, brázdily tehdy středozevní vody dva základní druhy plavidel. Jejich rozdíl spočíval především ve zdrojích síly, které k svému pohybu využívaly. Těmito zdroji byl vítr a lidská síla. Oba tyto pohony se uplatňovaly již od starověku a až do moderní doby fungovaly vedle sebe, neboť každý měl své výhody a nevýhody. Oba se také do jisté míry kombinovaly. Veslice využívající desítek i stovek lidských rukou byly obyčejně vybaveny jednou či více plachtami, které ovšem nedosahovaly takové tažné síly jako u lodí ryze plachetních, které vesla a veslaře neměly. Nevýhoda bezveslých plachetnic byla zřejmá, slabý či žádný vítr je vyřazoval z provozu. Nespornou výhodou však byla úspora lidí, čili jinak početného veslařstva, a tedy i místa, které se tak dalo využít pro umístění nákladu. Síla větru, když vál, byla při dostatečné ploše plachet schopná utáhnout i dosti robustní a těžká plavidla, proto se tyto plachetnice často používaly jako nákladní. Štíhlé veslice, kde místa nazbyt nebylo, pak díky své obratnosti a schopnosti pohybovat se i v bezvětří byly naopak silou využívanou především vojensky, a ovšem i pro loupežení.

Různých variant těchto dvou základních druhů námořních lodí si Prefát užil vrchovatě a neopomněl toho zanechat patřičné svědectví. Nejintenzivnější kontakt měl pochopitelně s lodí, na které se sám plavil. Dle patrně nejpodrobnějšího popisu z celé knihy můžeme konstatovat, že šlo o loď plachetní (mající šest plachet), nákladní. To vyplývá již z úvodní autorovy definice: *ta lodí, na které jsme se plavili, byla jest nave veliká, kteréžto latině říkají navis oneraria magna* (OPC, 27). Pojem *oneraria* (i bez slova *navis*) označuje v latině právě nákladní loď. Je to přitom slovo odvozené od slovesa *onerare* (obtěžiti, naložiti)⁵². Transportem zboží se však funkce této lodi nekončila, jak je zřejmé, sloužila na své plavbě také k přepravě osobní, především poutníků do Svaté země. Ze zhruba sto padesáti členného osazenstva bylo sto lidí pasažéry. Z funkcí této lodi nelze vyloučit ani uplatnění bojové čili vojenské, stejně jako všechny velké lodi té doby ani tato se neobešla v nebezpečných vodách Středozevního moře bez dostatečné výzbroje.

⁵¹ Slova *scia* (brázda za lodí) a *razza* (paprsek, ale také rejnok) by snad mohla o opodstatněnosti této domněnky svědčit.

⁵² J. Kábrt, 1957, 282.

Ve výše uvedené ukázce pak vedle latinského označení typu plavidla zazněly i dva klíčové pojmy, s kterými se čtenář setkává v celé knize, a sice apelativa *lodí* a *nave*. První z nich je starší tvar slova *lod'*, který se skloňoval jako dn. slovo *paní*, tedy dle ěja-kmenové deklinace. Vyjadřoval totéž co dnes, v textu se ovšem tohoto obecného označení plavidla užívá poněkud méně než pojmů s užším významem. Takovým je výraz *nave*⁵³. Původně lat. *navis* (lod') začalo v této podobě (*nave*) označovat od 13. stol. nový typ námořního plavidla vzniklý v Itálii⁵⁴. Tehdy se vyvinula velká plachetnice oblých a bachratých tvarů schopná vozit těžké náklady. Právě tímto názvem označuje Prefát lod', na které se plavil nejčastěji, jím také rozumí bezveslou plachetnici obecně. Středověká *nave* však ještě vesla měla, byť pouze pomocná. Také v dalších věcech se od plavidla, které poznal náš cestovatel, odlišovala, po pravdě řečeno shodná byla jen jejich základní dispozice. Prefátova „nave“ tak *naví* z hlediska námořní terminologie nebyla, šlo totiž o vývojově pokročilejší plavidlo, které se nazývalo *karaka*. Tato lod' byla výsledkem řady konstrukčních změn, které zahrnovaly i přijetí některých prvků severské *kogy* (zejména čtverhranné plachty namísto trojúhelníkovitých). *Karaka* byla např. známá lod' Kryštofa Kolumba *Santa Maria*, v její době éra těchto plavidel vrcholila. O padesát let mladší Prefátova *la Liona* již představovala konečný typ jejich vývoje. Polovina šestnáctého století totiž znamenala nástup dalšího modernějšího plavidla, jímž byla *galeona*. Tato štihlejší a rychlejší lod' využívající některých konstrukčních prvků velkých veslic, která ovládla moře v 17. a 18. století, již vezla do Svaté země Kryštofa Haranta⁵⁵.

Že šlo v případě Prefáta o *karaku* a u Haranta o *galeonu* je možné rozpoznat jednak z popisů plavidel v cestopisech, a především pak z jejich vyobrazení (viz obr. 3 a 5). Co se týče hodnověrnosti rytin, lze předpokládat velkou objektivitu. Vzhledem k tomu, že detaily, které jsou v textu popisovány, odpovídají, dá se předpokládat i shoda s těmi, které v písmu zmiňovány nejsou. Rozdíl mezi dvěma lodními typy byl především v podobě trupu, zvláště pak v poloze a velikosti tzv. nástaveb. To byly kajuty převyšující úroveň hlavní (prostřední) paluby lodi umístěné na její zádi a přídi. Zatímco u *karaky* byla zpravidla přední vyšší než zadní, u *galeony* tomu bylo naopak. Přední nástavba (*il castello*) byla navíc u *karaky* vždy částečně vysunuta před příd' lodi, kde tvořila vlastní špicí. U *galeony* tuto funkci zastával tzv. *kloun*, vlastně útočný bodec převzatý z konstrukce veslic, který zde ovšem již plnil jiné úkoly. Nástavba se nacházela až za ním, tedy dále na palubě.

⁵³ Podobnost it. slova se stč. *náv* (svět zemřelých, záhrobí, podsvětí) je náhodná, výraz *nave* vychází z lat. *navis* a souvisí s it. *nuoto* (plavat), zatímco stč. slovo má formální i významovou souvislost s výrazy *nýti*, *unaviti* či *unyly*. Viz O. Pianigiani, 1988; SESJČ, 1967, 331, 338.

⁵⁴ V. Hynek, 1985, 79n.

⁵⁵ Kryštof Harant se na své cestě plavil minimálně na třech lodích, zde je v úvahu brána ta, která je zobrazena na dřevořezu v jeho cestopise.

Přes jistá prostorová zkreslení, která vyobrazení lodi (obr. 3) v Prefátově knize postihují, je zřejmé, že přední nástavba této plachetnice vyšší než zadní byla, a to o celé podlaží. Píše se o tom i v textu. Navíc je patrné, že také vystupovala dopředu, přičemž dále sahal už jen stěžen s přední plachtou. Na vyobrazení v knize Harantově (obr. 5) je naopak dobře patrné, že je přední nástavba výrazně posunuta dozadu a vlastní špice (*kloun*) vystupuje hodně nad vodu, přičemž je zakončena jakousi zvířecí hlavou (to už tak dobře vidět není), patrně bodcem, což výše uvedeným znakům galeony dobře odpovídá. Obě nástavby jsou zde přitom dvoupodlažní. U této rytiny ovšem nemůžeme mít takovou jistotu spolehlivosti, nemá zde totiž téměř žádné opory v textu. Harant loď nijak podrobněji nepopisuje, zájemce odkazuje na podrobný popis v jiné knize, a to právě Prefátově. Obrázku tak lze přikládat váhu spíše proto, že více než tomuto padesát let starému popisu odpovídá podobě, kterou loď na přelomu 16. a 17. století skutečně měly.

Je třeba dodat, že Harant své plavidlo nenazýval žádným cizím názvem, nýbrž důsledně českým výrazem *lodí*. Ten, jak bylo řečeno, Prefát užíval jen v omezené míře. Pokud mluvil o plachetnici, volil někdy vedle it. *nave* také původem něm. pojmenování *šíf*. Slovo *Schiff* (z kterého počestšle *šíf* vzniklo a které samo pochází ze starogermánského *skip*)⁵⁶ příliš konkrétní význam nemělo a nemá, můžeme se sice ve slovnících dočíst, že označuje mořský koráb, ovšem daleko spíše najdeme, že je to pojmenování lodi obecné (stejně jako je tomu v případě angl. *ship*, které je stejného původu). Prefát klade obě slova naroveň, o čemž svědčí formulace jako: *item bude povinen patron, když svojoj šíf neb navi ladovati bude, panuom pautníkuom jich míst nechávati prostranných a zbožím nezakládati* (OPC, 20) nebo: (námořníci) *nám to (zavazadla) dovezli do navi neb šífu, na kterém jsme měli jeti, a ten stál vně na vysokém moři* (OPC, 26). Lze tedy usuzovat, že výraz *nave* nevnímal natolik konkrétně, abychom řešili, proč nehovoří v případě své lodi o *karace*, nýbrž jím rozuměl základní dispoziční typ plavidla, tedy velkou nákladní plachetní loď, která nebyla veslicí.

Plavidla poháněná vesly oproti tomu souhrnně nazývá *galle*. Toto slovo souvisí s dn. *galéra* a *galeje*, ne však s pojmem *galeona*, které je patrně odvozeno z arab. výrazu *chalion* (lehká loď)⁵⁷. Prefátův výraz *galle* vychází z lat. *galea*. To je původem z řečtiny, kde znamenalo „lasička“. Veslice tento název získaly patrně díky svému štíhlému tvaru. V italštině se vedle tvaru *galea* vytvořila i forma *galera*, kterou bez změny významu převzala čeština. Slovo *galeje*, kterým dnes rozumíme otrockou trestaneckou práci obecně, se dříve

⁵⁶ SESJČ, 1967, 147.

⁵⁷ V. Hynek, 1985, 101.

vztahovalo pouze na povinnost veslovat na námořních lodích a také označovalo přímo tyto lodě. Je ostatně odvozeno bezprostředně z tvaru *galea*.

Prefát se na moři setkal s veslicemi nejrůznějších velikostí a také majitelů. Narozdíl od velkých plachetních lodí, které byly výsadou Benátčanů, Španělů, a tedy křesťanů, galéry používaly obě strany. Hbité veslice menších rozměrů byly hlavní silou tureckého námořního vojska, které bylo do značné míry pouze sdružením jednotlivých loupeživých skupin. S těmito piráty měl Prefát také co dočinění, na jejich lest málem doplatila celá jeho loď. Ačkoliv se posádka Liony nakonec ubránila, stála tato šarvátka život několika jejích členů. Loďky mořských lupičů útočily ve skupinách, přičemž obvykle využívaly své výhody v bezvětří. Proti palebné síle velkých lodí však většinou bez použití lsti neměly větší šanci. Některé z těchto menších plavidel nazývá Prefát *fusta*. Píše například: *rozprávěli nám také, kterak jsau u ostrova Milo viděli pospolu 11 fust neb malých gallí nějakých mořských zlodějuov* (OPC, 320). Toto původem italské slovo označovalo *galli* zvláště rychlou a pohyblivou. Benátské loďstvo takové také mělo, avšak nadto disponovalo veslicemi většími i skutečně velikými. Prefát je nazývá *galle grosse* (velké galéry), což odpovídá tehdejší italské terminologii. Z pojmu *galea* (nebo *galeere*) *grossa* vzniklo zkrácením slovo *galeosa*, kterýžto pojem fungoval v pozdější době. Vznik tohoto abnormálního typu veslového plavidla s délkou dosahující až 70 m se udává na začátek 16. století⁵⁸. Prefát se s dvěma těmito loďmi setkal na své zpáteční plavbě, měl s nimi společnou cestu, neboť se vracely do Benátek ze svých obchodů. O jejich předešlém počínání říká: *když jsme my v zemi Svaté byli, připlavily jsau se z Benátek dvě obecní veliké galle, kterým vlasky říkají galle grosse, latině biremes slovau, s znamenitým kupectvím též k Surí a k zemi Svaté, které přistaly k portu a k městu, kterému Tripolis říkají* (OPC, 292 - 3). Latinské slovo *biremes* je poněkud problematické. Je to plurál k výrazu *biremis*, což znamená „dvouveslice“. Lze jej pochopit jednak jako galéru s dvěma řadami veslařů nad sebou - ty se ovšem vyskytovaly jen do 12. století -, nebo jako loď, kde každé veslo ovládali dva muži. To by ovšem bylo na loď takových rozměrů málo, mělo by se zde počítat minimálně s pěti veslaři⁵⁹. V Prefátově označení se tak možná ukrývá fakt, že loď měla dvě podlaží nad sebou (což *galeosy* mívaly), byť jen jedno z toho bylo veslařské, nebo svědectví o tom, že autor tento výraz nepoužíval v původním smyslu, ale jen ve významu velké veslové lodi. Obdobně je tomu u výrazu *triremis*, který se v cestopise rovněž objevuje.

Již bylo řečeno, že popis lodi, na které se Prefát plavil - plachetnice *Liony* - je velmi podrobný. Na jeho základě V. Koblížek vyvozuje, že „*Délka lodi, na níž se z Benátek naši*

⁵⁸ V. Hynek, 1985, 96.
⁵⁹ Tamtéž.

byl a mloj nemožlo mch auti ?

poutníci plavili (*navis oneraria magna*), byla přibližně 24 m, šířka plavidla nahoře uprostřed kolem 7 m; výška lodi vpředu 12 m, vzadu 10 m, uprostřed asi 7 m.“ (V. Koblížek, 1994, 105). Podrobný popis obnáší i velké množství pojmů, které jednotlivé součásti plavidla označují. Převážně to jsou autorem „upravené“, tedy počeštěné, původní italské názvy, někde přikládá jména latinská a německá, je-li to možné, uvádí názvy české. Některá tato slova používá i dále v textu, jiná však zaznívají jen jednou, v tomto popisu. Přehled názvosloví zapojený do nákresu lodi se nachází na obr. 4.

O pojmenování stožárů již byla řeč na začátku. Tyto *stromy* byly na lodi celkem čtyři, přičemž přední byl výrazně horizontální, vysunutý před příď. Ráhna Prefát nazývá *příčné bidla*, respektive latinským *antennae*. Plachet měla loď šest a každá nesla vlastní název. Čelní stěžeň byl vybaven plachtou jménem *civitera*, první vzpřímený *strom* a ten za ním - stěžeň hlavní - nesly po dvou plachtách. Velkou spodní toho předního nazývá Prefát *mussketo*, popř. *mussketo*, *musketto*, *musceto* nebo počeštěle *mušketa*, *muškéta*, což vycházelo z it. slova *moschetto* (muška). Také je zde uvedeno *di Fok*, tedy něm. *die Fock* (kosatka). Dolní plachta prostředního (hlavního) stěžně, tedy ta nejdůležitější a největší je v cestopise jmenována *la maistra*, *magistra* (hlavní) a také něm. *Schenfersegel*. Obě horní plachty těchto stožárů jsou označovány *trinketo*, což vychází z it. *trinchetto*. Ta více vpředu má navíc přívlasek *ala prora*, což znamená „přední“. Na zadním stožáru se nacházela plachta *mezana* (je zde uveden i něm. tvar *di Mesan*). Tento název odpovídá italskému *mezzana*, což znamená nejen „cihla“ nebo „kuplířka“, ale také právě „vratiplachta“. Od ostatních se odlišovala svým šikmým čili zkoseným tvarem, Prefát říká, že byla *kosovatá*. Trojúhelníkovým plachtám s ráhmem upevněným šikmo nahoře se říkalo latinské a představovaly starší typ oplachtění středomořských plavidel. Na moderní lodi, jakou byla karaka nebo galeona, šlo vlastně o relikty. Přesto se na zadním stěžni udržely ještě dlouho. Šest plachet byl pro tyto lodě obvyklý počet, avšak mohly jich mít i více. Prefát zmiňuje dvě „nave“ (jménem *Barca* a *Barciot*), které se s nimi část cesty plavily, celkově větší než byla Liona, jež měly plachet sedm. Bohužel neuvádí, kde se tyto další nacházely, mohly být na zadním stěžni nad *mezzanou*, nebo mohly mít také stěžeň vlastní.

V souvislosti s oplachtěním hovoří Prefát také o tzv. *bonace*, což byla odjímatelná část větších plachet, pomocí které se mohla měnit jejich velikost. To umožňovalo lépe se přizpůsobit větrným podmínkám. It. *bonnacia* znamená „bezvětří“, lze zde vidět souvislost, že když je slabý vítr, tento díl plachty se přidává. V. Hynek (1985, 82) ve své knize o vojenských lodích toto zařízení nazývá *bonet*, což má patrně stejný slovní základ. Poněkud záhadné slovo je *harlaf(a)*, pl.: *harlafy*, kterým je označována tuhá nit nebo vlákno k prošívání plachet: na

tom stromu pod košem visí plachta veliká a čtverhraná, dvojnásob z plátna tlustého, pevného udělaná, jak i jiné všechny plachty, a prošívaná hustě harlafy, a ta se může spustiti po skřipcích doluov do navi a zas nahoru vytáhnauti (OPC, 28). V základu tohoto slova snad lze hledat něm. *Haar* (vlas).

Přední a zadní stěžeň byl vybaven strážním košem, Prefát ho jmenuje *kuoš* nebo *kūš* (sg. 2. *koše*) a uvádí také it. *la ceba* - to patrně odpovídá dn. *coffa* -, latinské *specula* (stráž) a *carchesium* (pohár - podle tvaru) a něm. *Mierzner*. Dále píše, že *od toho koše jde mnoho provazů s obau strán dolů v strany navy a ti jsau k kusům řetězům, kteří do navi jsau vbiti, přivázáni a jsau nataženi velmi tuze s každé strany okolo 15 provazuov, a ti jsau proto, aby strom tuze stál a snadno se nezlámá. Ti provazi slovau latině rudentes a jsau dosti tlustí a přes ty provazy napříč jsau jiní vázaní tenší a tak jest co řebříky, že muože po nich listi z lodí až nahoru do koše* (OPC, 28). Tyto postranní provazové žebříky - Prefát užívá nedisimilovaný tvar *řebřík* - vedly k oběma košům. Byl to prvek, který vystřídal nestabilní žebříky vysuté a prvně se uplatnil právě na karace⁶⁰. Výraz *rudentes* je plurál lat. slova *rudens* (lano).

Také popis trupu lodi obsahuje některé zajímavé pojmy. Vnitřek plavidla byl rozdělen na několik podlaží. Ta Prefát nazývá *ponebí*. Tímto dnes okrajovým slovem rozumíme patro v ústech (např.: *válet (víno) po ponebí*), původně to také bylo označení stropu. V cestopise jednak splývá s pojmem podlaha a pojmenovává tak celou přepažovací konstrukci: *(nave) jest měla od dna vnitř až do prostředku 3 podlahy neb ponebí, které jdau skrze všecku lodí* (OPC, 27), jednak označuje prostor, který podlaha a strop vymezovaly, tedy celé patro: *náš patron té soli plné nejdolejší ponebí v naší navi byl tu naládoval* (OPC, 294). V textu se vyskytuje též zdvojnásobení *ponebíčko*, ta ovšem označuje polici ve skřini: *v té almaře byl kompas ... nad kompasem neb stella maris jest ponebíčko a v něm dvě díry okrauhlé a v těch dvě lampy* (OPC, 34). Řeč je o skřini (*almaře*), která se nalézala na zadní (vyvýšené) palubě, kde stál navigátor (*piota*) a sledoval kompas, který v ní byl umístěn. Toto zařízení bylo patrně již v Čechách dostatečně známé (do Evropy se tento původem čínský vynález dostal ve 12. století), neboť jej Prefát nijak podrobněji nepopisuje. Uvádí pouze alternativní lat. názvy *stella maris* (mořská hvězda) a *pixis marina* (přesněji *pyxis*⁶¹, „námořní kompas“).

Zmiňována je spolupráce navigátora s kormidelníkem, který stál o patro níže, kde pohyboval kormidlem. Prefát ještě z ruštiny přejaté slovo *kormidlo* nezná, a tak hovoří o *veslu*, které *jest přidělané k navi na železné háky velmi silně, na nichž se hejbe sem i tam*

⁶⁰ V. Hynek, 1985, 82.

⁶¹ Slovo *pyxis* pochází z řec. *puxis*, které označuje bedničku, tedy způsob uložení kompasu. Souvisí s angl. *box*.

nápodobně *co dvěře na pantich* (OPC, 33). Připojuje it. název *themon* (dn. *timone*), který používá i dále (často v podobě *temon*), lat. *clavus*, *themo* a *gubernaculum navis* a něm. *Kalter* a *Schtierruder* (dn. *Steuer* nebo *Ruder*). Kormidelní kolo umístěné na palubě se začalo používat až v 18. století⁶², do té doby k ovládání lodě fungovala pouze páka vyvedená z listu kormidla do podpalubí. Kormidlující člen posádky tak nemohl pořádně vidět na cestu ani na kompas, bylo tedy za potřebí spolupráce dvou lidí. Prefát o tom píše: *z těch osmi pacholkuo, kteří slovu themoneri a mantikieri, vždycky dva, jeden nahoře u kompasu a druhý dole u toho trámce, kterým se themon nahejbá neb zpravuje, ve dne i v noci býti musí a vždy jeden zpívá a druhý mu odpovídá, aby neusnuli* (OPC, 41). Podpalubí, kam vedla kormidelní tyč, se zde nazývá *suto casaro* (it. *cassero* znamená „zadní paluba“) a šlo vlastně o podlaží zadní lodní nástavby. Ta začínala již za hlavním stěžněm, byl to tedy prostor dosti veliký. Nacházela se zde kajuta *patrona*, tedy velitele lodi, zbrojnice a také jídelna. O patronově příbytku mluví Prefát jako o *lozumentu*, což je slovo odvozené z fr. *logisment* (obydlí, příbytek), ve střední češtině dosti hojné, o čemž svědčí výskyt jeho různých variant v Jungmannově slovníku⁶³.

V tomto prostoru se též nacházel naviják čili vratidlo na lana plachet a kotev, které je nazýváno *largana*, což vychází z it. *argano*. Česky jej autor označuje *rumpál* nebo *vřeteno* a jeho podobu i funkci popisuje následovně: *a tu též pod tím ponebím jest slaup v prostředku tlustý, od něho jde vřeteno hrubé dubové až do druhého ponebí zespod skrz podlahu ... nahoře ten slaup má v sobě díry, do nichž se strkají 3 trámce napříč křížem a za ten každý trámec zastaupí 2 neb 3 pacholci marynáři, a když oni chodí okolo, provaz se na vřeteno vije* (OPC, 33 - 4). Kotev měla tato loď pět, ty byly zavěšeny na přídi. Prefát užívá poněkud jiného tvaru tohoto slova, místo dn. a-kmenového skloňování (sg.1. *kotva*, 2. *kotvy*) se důsledně řídí tzv. ů-kmenovou (bv-kmenovou) deklinací se vzorem *svekrev* (sg.1. *kotev*, 2. *kotve*)⁶⁴ (viz také kap. 4).

Přední lodní nástavba byla vyšší než zadní, obsahovala dvě podlaží. Autor je nazývá *suto balor* (nejasného významu) a říká: *potom napřed jsau dvě ponebí, jedno nad druhým, nízká, že posehna se musí pod nimi jíti, a mají mnoho okýnek s obau strán na vodu a jsau od vody vysoko ... a tu pacholci marynáři své truhly i jiné věci měli* (OPC, 35). Všechny paluby, hlavní i tyto zvýšené byly chráněny zábradlím, Prefát používá tvar *zábradla* a uvádí, že byla zvenku malovaná, čímž lze rozumět barevný nátěr. Vyložené výtvarné dílo bylo vyvedeno na zádi lodi nad kormidlem: *nad tím veslem byla namalovaná Fortuona neb Štěstí, an se plaví na*

⁶² V. Hynek, 1985, 103.

⁶³ J. Jungmann, 1989 II, 205.

⁶⁴ Dle Lamprechtovy *Historické mluvnice* (1986, 166) byl tvar *kotev* pozdějším a dočasným příklonem k této deklinaci, dn. podoba *kotva* je tedy starší.

delfínu (OPC, 33). Slovo *fortuona* s malým *f* ve spojení s adjektivem *zlá* pak v textu znamená mořskou bouři.

Jednotlivá patra lodi byla propojena šachtou, kterou se spouštělo do podpalubí zboží. Čtverhranným otvorům v jednotlivých stropích stejně jako poklopům, které je v případě potřeby zahrazovaly, říká autor *špunt*. Toto slovo převzaté z něm. je původu latinského, kde výraz *expuntum* znamená vyvrtanou díru⁶⁵. Ohledně možnosti pohybu těmito otvory Prefát píše: *když chceš ven nahoru z těch ponebí, musíš lísti po žebřících malých, k tomu připravených těmi děrami neb špunty* (OPC, 31). Vedle toho lodí procházely roury (*trauby*) pumpy, kterou se odčerpávala voda, která pronikla do lodi. Zařízení na dně plavidla, kde se voda shromažďovala, aby byla odčerpána, je zde nazýváno *sentina*. Toto slovo v italštině znamená jak „spodek lodí“ nebo „kýlu“, tak „shromažďovací prostor“. Pouze lodní dno označuje Prefátem uváděný něm. *di Kil* (dn. *Kiel*). V češtině nalézá patřičnou obdobu ve slově *trativod*. Ze sentiny, kterou popisuje jako sroubenou šachtu sahající od dna do druhého *ponebí* lodi, vedly trubky až na palubu, voda se jimi čerpala pomocí pístů, které jsou nazývány *píchy*. Čerpání probíhalo takto: *a tu pacholci marynáři táhnau za ta bidla těmi píchy a vytahují vodu všecku ven z té sentiny nahoru doprostřed lodí do žlábků a ona po tom z žlábků teče z navi zas do moře a tu sentinu často čistí* (OPC, 36).

Spodní dvě podlaží byla bez oken či jiných otvorů, nacházela se totiž pod úrovní hladiny. Ve třetím, tedy v tom, které leželo pod hlavní palubou, již otvory byly, a to jak okénka, tak střílny pro děla nebo díry nad podlahou pro odtok vody, která sem zatékala z paluby, přičemž byly *před těmi děrami udělané jako pytlíky koženné připravené tak, že voda z navi můž ven téci skrz díru, ale do navi z moře nic* (OPC, 32). Vniknutí vody zvenku totiž hrozilo při vlnobití, neb tyto otvory byly jen kousek nad hladinou. V tomto patře bylo také ohniště *veliké z prken udělané a pískem vysypané a nahoře cihlami podlážďené a k navi přibité* (OPC, 30), které se tak nemohlo za bouři posunovat. Na něm se vařilo všechno jídlo, kouř z něho byl odváděn otvorem na hlavní palubu. Z té k němu také scházely zvláštní schůdky. V lodní zádi v úrovni tohoto patra byla umístěna *špižírna, kde patron chová chléb a víno a jiné věci k jídlu* (OPC, 31), o které autor mluví také jako o *patronově komoře*.

Popisy jednotlivých podlaží jsou dále ještě podrobnější, přičemž je mimo jiné sledováno kdo kde bydlel, jaké zboží se kde nacházelo či jaká výzbroj, tedy hlavně děla, zde stála.

⁶⁵ SESJČ, 1967, 471.

3.1.3.2 Stavebnictví

Na souši si Prefát všímal především lidských výtvorů, tedy zejména nejrozumnějších staveb. Ve Svaté zemi bývaly hlavní připomínkou biblických scén, ať už zachovávaly původní podobu, nebo byly méně či více přestavěné, či přímo s původní zástavbou nesouvisely. Pro obecný význam „stavba“ používá Prefát převážně slovo *stavení*, které dnes evokuje spíše stavbu menších rozměrů. V některých případech toto neutrum v textu funguje i ve smyslu „stavění“ (čili stavební činnost) či označení stavební konstrukce, popř. jako jméno hromadné, tedy ve smyslu „zástavba“. Z následující ukázky je kromě toho patrné, že slova *ves*, *městečko*, *domek* a *chalaupka* odpovídají dnešnímu významu: *A tu k západní straně nedaleko od kláštera jest Betlém městečko, nyní velmi chatrné a sotva vsí slauti muože, neb není tu než koliks málo domkuov a chalaupek, v kterých bydlí sedláci křesťané řecké víry, ač znáti ještě, že tu bylo někdy čisté stavení, též i kostely, ale na tento čas všecko pobořeno, jen zdi, rum a kamení.* (OPC, 155)

Obraz pobořeného města či vsi je v tomto cestopise velmi obvyklý. Prefát to připisuje nedbalé péči či přímo boření mamluckých a tureckých pánů. Vedle adjektiva *pobořený* se v textu objevují výrazy *spuštěný* (souvisí se „spoušť“) či *splundrovaný* (z něm. *plündern*). Zbytky zdí, respektive suť se zde nazývají *rum*, což je slovo dodnes místy užívané, nesouvisějící ovšem s angl. *rum* (jménem nápoje), nýbrž vzniklé jako starý přesmyk slova *múr*⁶⁶ dodnes se vyskytujícího v podobě *mour* (uhelná drť) a ve slovenštině označujícího zeď. Od slova *rum* v textu existují odvozeniny *vyrumovati* a *vyrumovaný*. Znamenají vyprostit, resp. vyproštěný ze sutin. To se týká objevů různých věcí (zbytků kříže, brány) pohřbených v sutinách, zde řečeno *zasutých*. Nová výstavba přitom obvykle zůstávala ve stínu té původní, tedy římské, byzantské a křižácké. O povaze příbytků prostých Turků svědčí následující slova: *tu v těch starých zdech nadělali sobě Turci sedláci malých koliks domkuov, peleši a lepenic, v kterých bydlejí* (OPC, 167). Proti tomu vynikají nové městské hradby, některé výstavně (*vystavené*) domy v Jeruzalémě či muslimské svatyně - mešity, zde nazývané *moschea*, což je italský tvar vzniklý ze stejného arab. základu *masdžid* (místo modliteb)⁶⁷. Náš výraz *mešita* se do češtiny dostal přes španělské *mesquita*⁶⁸.

⁶⁶ SESJČ, 1967, 426.

⁶⁷ Ze je výraz *moschea* skutečně italským tvarem původně arab. slova, trochu zpochybňuje Prefátův výrok, že *tak Turci svým kosteluom říkají* (OPC, 174). Turecká podoba arabského výrazu *masdžid* je ovšem *metjid*, a tak lze spíše cestovatelova slova brát s rezervou a předpokládat, že mu byl název muslimské svatyně předkládán

Co se týče vlastní stavební činnosti a jejích výsledků, konkurují si v textu tvary a odvozeniny dvou slov téhož základu, a sice formy *stavít* a *stavět*. První zde nabývá podob *vystaviti*, *postaven*, *stavení*, *stavený*, *ustavený*, *vystavený* aj. Druhé pak např. *ustavěti*, *vystavěti*. Ačkoliv tato slova představují mnoho významů, třeba výraz *vystavený* znamená jak „vybudovaný“, tak „výstavný“, nelze říci, že by ta která forma na sebe některý z nich vázala výhradně. Zatímco dnes slovo *vystavít* znamená „viditelně umístit k zhlédnutí“ a *vystavět* má význam „vybudovat“, v Prefátově textu fungují ve smyslu budování slova obě. Tyto dvě varianty tedy zatím nenabýly významové diferenciace, pouze se některé v jistých pozicích užívá více než druhé. Ostatně ani dnes - přes značnou tendenci - nejsou tyto formy významově odlišené striktně, např. slovo *postavit* má sice shodně s tvarem *vystavít* nebo *nastavit* význam „nějak umístit“, avšak krom toho se vedle slov *stavět* či *vystavět* používá i ve smyslu „vybudovat“. Těžko bychom však dnes slovo *stavení* chápali ve významu „stavění“ čili „stavební činnost“ (viz výše).

S posunutým významem vůči dnešnímu stavu se setkáváme také u některých názvů typů budov a staveb. Je to případ slova *zámek*, které označuje nejen rozsáhlejší rezidenci novověkou (jako dnes), ale také správní sídlo středověké nebo novější opevněné, tedy „hrad“ či „pevnost“. Malou pevnost označuje zdobnělna *zámček*. Slovo *zámek* má druhý význam „zařízení pro uzamčení dveří“, a ten je také starší a původní (odvozený od stč. *mykati*). Zámek ve smyslu stavby se v češtině začal užívat vlivem němčiny, kde tomu bylo stejně. Také zde bylo slovo *das Schloss* původně výrazem pro zamykací zařízení. Od toho byl teprve odvozen název pevnosti, tedy budovy pevně uzamčené. V té době ještě novověký typ panského sídla, tedy neopevněného zámku neexistoval. Tento výraz se s ním tak nutně spojil až později. A tak i v češtině se slovo *zámek* jakožto budova objevuje nejprve v původnějším smyslu⁶⁹. Prefát *zámkem* nazývá strážné hrady středomořských ostrovů, jeruzalémskou citadelu a také Pražský Hrad. Forma *Pražský zámek* ovšem není výlučná, výraz *hrad* se také objevuje.

A objevují se zde také jeho odvozeniny, jako je *ohrada* či *zahrada*. Slovo *hradba* je sice zastoupeno výrazem (*městská*) *zed'*, ale vyskytuje se zde pojem *hráz* (s alternací *d > z*)⁷⁰ označující nejen zadržovací násep či vyzdění rybníka (jako dnes): *přejeli jsme přes hráz rybníka Bersabé* (OPC, 222 - 223), ale také zídku zahrady, vinice atd.: (vinice) *ohražená byla hrází kamennau asi do pasu zvejší, ač někde vejše, někde níže* (OPC, 140). Rozdíl mezi

františkány v italské formě a tu jedinou také znal. Zdá se ovšem, že o jeho podstatě sám neměl zcela jasno, neboť v jednom případě jej píše v lat. akuzativní formě *moscheam*, kterýžto tvar italština nemá.

⁶⁸ SESJČ, 1967, 311.

⁶⁹ SESJČ, 1967, 516; E. Wasserzieher, 1971, 203.

⁷⁰ Jde o praslovanskou změnu *dj > z* z pův. *gord-ja*, viz SESJČ, 1967, 34.

výrazem *hráz* a *zídka* (také v textu časté) je přitom neznatelný, snad jen, že *hráz* vyznívá mohutněji.

Některé názvy součástí staveb pocházejí z němčiny, je to případ výrazu *grunt*, *grunty*, který označuje stavební základy, popř. výkop pro ně určený. Také slovo *krakštejn* je zřejmě německého původu a ne náhodou nám může připomenout známý stavebně-historický výraz *krákorec* (kamenná podpěra arkýřů a jiných vyčnívajících částí staveb). Slovo *krakštejn* má stejný význam, nejde však původem o slovo zcela totožné. *Krákorec* je totiž počeštěná forma německého *Kragholz* (vyčnívající dřevo) a označovala tak původně jen dřevěný nosník. *Krakštejn* naopak vycházelo z výrazu *Kragstein* (vyčnívající kámen) a označovalo nosník kamenný. Neboť se toto slovo v češtině neudrželo, výraz *krákorec* jeho úlohu a význam převzal. V Prefátově textu se ovšem ještě neobjevuje. For

Ve významu oblouk se hojně užívá slovo *prampauch*, zejména pokud jde o rozpěrný oblouk mezi sloupy nebo dvěma budovami. Dle V. Machka (1997, 231) je toto slovo odvozeno z něm. *Brandboge* „ohnišťový oblouk“, tedy klenutí ve stěně nad otvorem pece. Klenutí či klenbu rovněž označuje původem české slovo *sklep*. To zde nefunguje zdaleka jen v dnešním významu (podlaží domu pod úrovní země), ale označuje jak klenbu, tak každou sklenutou místnost a také stavbu, pro kterou je klenba základním rysem. Se slovy *klenout*, *klenba* výraz *sklep* bezprostředně souvisí. Souhláska *-p* je zde reliktem původní podoby *klep-nouti*⁷¹. I. Němec o tom říká: „slovo sklep ... svou původní strukturou vystihuje specifickou techniku stavění z kamene a cihel - spojování klenutím. V obou slovech (hovoří též o slově *srub*) měla od původu důležitou úlohu předpona *s-*, protože zdůrazňovala, že jde o spojování. Proto jsou také v češtině slova sklep a sklenutí starší než bezpředponové klenutí“ (I. Němec, 1986, 237). Že mělo slovo *sklep* tentýž význam jako *klenba*, dokazují i jeho přívlastky *valní* či *křížový*, které také dnes označují jednotlivé druhy stropní klenby.

Českého původu je také výraz *krov* (popř. zdrobnělina *krovec*), který narozdíl od dnešního užšího významu „konstrukce střechy“ označoval u Prefáta střechu celou, nejen tedy konstrukci, ale i krytinu. To je opodstatněné původem slova *krov*, které úzce souvisí se slovesem *kryt*⁷². Konstrukci význam slova *krov* zahrnuje také, je-li totiž střecha rovná, hovoří Prefát o domu bez krovu. Na tento fakt přitom upozorňuje často, neboť se ve Středomoří s takovýmito budovami setkával běžně. Člověku uvyklému středoevropským dešťům, a proto vysokým hřebenovým střechám, přišlo toto řešení jistě netradiční a zvláštní. Způsoby

⁷¹ SESJČ, 1967, 242.

⁷² Jedná se o střidu *krytí - krov* (podobně jako *rytí - rov*), kde *-ov* je původně diftongem *ou*, viz SESJČ, 1967, 30 a 270.

zastřešení středomořských staveb podrobně líčí zejména v popisu zástavby krétského města Candia (dnešní Heraklion). Dovídáme se zde přitom mnoho o reáliích i příslušném názvosloví. *Domy jsau v něm dosti vysoké a čistě z kamene stavené, ale nemají žádných krovuov ani cihelných ani dřevěnných, ale někteří jsau klenutí až do vrchu a na to klenutí tak prší; kteří pak nejsau klenutí, mají podlahy, kteréžto jsau nahoře bité z vápna a cihel, však tak jest uděláno, aby voda dešťová doluov mohla spadati. Takž nemá žádný duom krovu, než všecko takové podlahy bité aneb klenutí krom věži u kosteluov a klášteruov, kteréž jsau dosti vysoké s zděnými krovky nápodobně co na pražském zámku u svatého Jiří* (OPC, 64). Bělostné opukové věže baziliky svatého Jiří si bez problému vybaví každý dnešní Čech, tím spíš tomu tak bylo v 16. století. Z ukázky je rovněž patrné, že vedle výše zmiňovaného slova *sklep* se již užíval i výraz *klenutí*. Obdobně jako zde: *a tu jest opět nad tau kaplicí dolejší jiná kaplice, klenutá chocholatě neb s okrauhlým klenutím* (OPC, 103). Výrazy *chocholatý*, *chocholatě* jsou přitom pro vyjádření oblosti dosti typické.

Poněkud nejasně v první z ukázek působí adjektivum *bitý* (*podlahy bité*). Těžko totiž spojovat cihly a vápno s nějakými údery. V tomto významu se zde ovšem slovo nevyskytuje ojediněle, zvláště četnější odvozeniny *zabitý*, *zabíjeti*, *zabíjený*, které kupodivu nesouvisejí s usmrcováním, dávají tušit, jaký společný význam v těchto slovech hledat. Pokud čteme, že *marynáři ... díry v šífu zahrazují a zabíjejí* (OPC, 325), že podlaha je *zabíjená ... knoty kaudelnými* (OPC, 30) či, že je *zabitá dobře, že tam žádná voda nemuož* (OPC, 31), začíná být zřejmé, že se jedná o jakési „utěsnění“ či „udusání“. V Jungmannově *Česko - německém slovníku* tento význam najdeme jak u hesla *bitý*, tak *zabíti*, resp. *zabíjeti*. V prvním případě uvádí spojení *dláždit bitou silnici* a *bitá podlaha* a překládá to něm. *gestampft*, což znamená „udupaný“, „upěchovaný“, „udusaný“⁷³. U slova *zabíjeti* pak určuje význam *verschlagen*, což znamená „obednit“, „zabednit“ a navíc přímo (s odkazem) cituje Prefátův text „*podlaha je zabíjená knoty koudelnými*“⁷⁴. Také *Příruční slovník jazyka českého* tento význam zaznamenává, i když pouze u adjektiva *bitý*.⁷⁵ Z toho tedy vyplývá, že mluvil-li Prefát o podlahách, *kteréžto jsau nahoře bité z vápna a cihel*, měl na mysli vyzděný povrch ploché střechy tvořený cihlami spojenými maltou, povrch nepropustný, a tedy utěsněný a těsnicí.

Význam „podlaha“, popř. „pozemní obkladová konstrukce“ mělo dříve slovo *pavlač*⁷⁶, zde se již ovšem vyskytuje s významem bližším se tomu dnešnímu. Označuje totiž vystupující ochozy městských věží. Právě ty obvykle podpíraly již zmiňované *krakštejny*. Jde

⁷³ J. Jungmann I, 1989, 128.

⁷⁴ J. Jungmann V, 1990, 435.

⁷⁵ PSJČ I, 1935, 215.

⁷⁶ I. Němec, 1986, 241 - 242.

většinou o cimbuří, tedy obranný ochoz se zubatou zdí. Prefát cimbuří nazývá *stinky*. Výraz *stinka* je zdobnělina od slova *stěna*. Dnes v odborném jazyce označuje zub cimbuří⁷⁷, zde ovšem pojmenovává celou tuto zeď. Ochoz čtvercové věže měl takové zdi čtyři, proto se běžně vyskytuje plurál *stinky*. Můžeme se tak dočíst, že *u vrchu každé té věže jest vydaná ven na krakštejny kamenná pavláčka, stinky, že se muož okolo nahoře jiti vuokol a vuokol* (OPC, 177). Cimbuří mohlo být i zastřešené, proto Prefát obvykle uvádí, když byly *stinky bez krovu* (OPC, 79).

Co se týče interiéru, také zde se objevují zajímavé pojmy. Uzavřený celek, a to jak ve smyslu uspořádání budov (např. kolem náměstí nebo v klášterním komplexu), tak vlastního interiéru, nazývá autor abstraktním slovem *zavření*, popř. *zavřetí*. Obdobně, je-li něco přítomno v tomto uzavřeném prostoru, je to zde *zavřené*. Prefátovy obsáhlé popisy budov nutně předpokládají přítomnost příslovečného určení místa. Těmi základními jsou vyjádření, je-li něco uvnitř daného celku či mimo něj, popř. je-li to jeho vnější součástí. Ve smyslu „uvnitř“ se užívá adverbium *vnitř*, ve významu „mimo celek“ pak i dnes obvyklé *vně*. Matoucí je však pojem vyjadřující pohled „zvenku“ (na něco). V tomto smyslu zde totiž funguje slovo *zevnitř*. Setkáváme se tak s formulacemi: *tuto již popíši klášter, jak jest zevnitř i vnitř* (OPC, 97) nebo: *strop té kaply ... jest malovaný dílem vysazovaným ... jakým jest Saudný den na zámku pražském na kostele svatého Václava zevnitř* (OPC, 128)⁷⁸. Výmluvná je též věta: *dole pak v navi také nic veselo není, neb nave se svíraje všecka praští a luští a vlny vně zevnitř v navi se všech strán tepau a bijí* (OPC, 326 - 327). Proč má v tomto textu slovo *zevnitř* přesně opačný význam než dnes, není zcela jasné, patrně se jedná o jistou kontaminaci adjektiva *zevní* s příslovečnou formou opozitního *vnitř*.

Na pomezí exteriéru a interiéru se pohybuje pojem „kaple“. V textu se vyskytuje v podobě *kapla* (s a-kmenovým skloňováním jako *žena*, blíže o tom v kap. 4) a v zdobnělinách *kaplice* a *kaplička*. Vedle toho se ojediněle objevuje pojem *církvička*, zdobnělina slova *církev*, které stejně jako původní řecký výraz (*kyri(a)kē ekklesia*) pojmenovávalo kostel. Varianty slova *kaple*, podobně jako dnes, označovaly jak nezávisle stojící menší svatyni - o takové Prefát říká, že stojí *sama o sobě* -, tak vysvěcený prostor, místnost či místo v rámci a uvnitř většího komplexu. Zvláštní, ale ve Svaté zemi obvyklou formu kaple tvoří svatyně v jeskyních. Ty byly zpravidla vytesané do podoby pravidelných místností, a napodobovaly tak kaple zděné, stavěné a klenuté (podobně, jako např. u nás

⁷⁷ T. Durdík, 2000, 518.

⁷⁸ Kostel *svatého Václava* značí chrám sv. Víta (jeho plné svěcení je i dnes sv. Víta, Václava a Vojtěcha) a myšlena je mozaika nad jeho jižním vchodem (umístěná zvenku).

ve Sv. Janu pod Skalou). Můžeme tak číst: *potom tam na poledne jest co sklep vytesaný z skály a oltářík* (OPC, 141) nebo: *z té jeskyňky jde se ... do jiné opět jeskyně též z skály udělané a nahoře okrauhle co valní sklípek vytesané* (OPC, 152) či: *ta jeskyňka jest vnitř čtverhraně tesaná na čtyři úhly, co by byl malý čtverhraný valní sklípek* (OPC, 114). Tyto úpravy šly tak daleko, že stěžejní jeruzalémská pamětihodnost - kaple Božího hrobu (původně skalní hrob) - byla (a je) jeskyně otesaná nejen zevnitř, ale i zvenku, navíc obložená mramorem, takže není vůbec znát, že jde o výtvar vytesaný z kompaktní skály. Obkladu kamenného místy i dřevěného se na zdejších stavbách, v místnostech i na podlahách užívalo hojně, a tak o něm i Prefát často hovoří. Obyčejně používá výrazy *tafle* (*táfle*) a *taflování*, což vychází z něm. *Tafel* (deska), a to z lat. *tabula*. Z textu se dozvídáme i něco o podobě a způsobu upevňování těchto kamenných desek: *věděti se má, že jsau z mramoru kamene tesané tafle dosti tenké a ty jsau na železa ke zdi přidělované* (OPC, 110). Dosti názorný obrázek Prefát také podává, když hovoří o zmiňovaném obkladu kaple Božího hrobu: *(jeskyňky) jsau zevnitř i vnitř ozdobené a taflované taflemi neb tabulemi mramorovými a alabastrovými pěknými krom vrchu neb stropu vnitř, kteréžto tafle drží se při nich na železích. Než kdyby ty tafle mramorové zevnitř i vnitř odebral, zuostaly by jeskyňky samy o sobě z kamene samorostlého vytesané, tak jakž jsau toho času byly za Krysta Pána* (OPC, 116).

Při popisu sakrálních interiérů hraje důležitou roli pojem *kuor* (*kůr*). Ten neodpovídá dnešnímu významu „vyvýšený prostor pro varhany a kostelní zpěv“, nýbrž se blíží jednomu z významů příbuzného slova *chór*. *Kůr* i *chór* vycházejí z lat. *chorus*, a to z řec. *choros*. Ačkoliv se výraz *chór* také obvykle vztahuje ke kostelnímu zpěvu, pěveckému sboru či místu, kde se zpívá, označuje také prostor v kostele, kde je jeho závěr, hlavní oltář, tedy presbytář⁷⁹. U Prefáta ovšem obvykle nejde jen o vlastní kněžiště, což je výrazněji oddělený prostor na konci kostelní lodi určený výhradně pro kněží, ale spíše o každý závěr podlouhlé části kostela s hlavním oltářem. V textu jsou zmínky i o různých bočních a menších oltářích, umístěných v prostorách různé velikosti. Pokud tvoří kapli pouze výklenek - ať už ve zdivu či ve skále - nazývá ji Prefát *austupek*. Je také odlišováno, zda se oltář dotýká zdi nebo je více v prostoru, kdy se může *svobodně objíti*.

Často se zde také mluví o *ambitu*, kteréžto slovo označuje nejen otevřené sloupopradí klášterního nádvoří, ale také kterýkoli jiný sloupy lemovaný ochoz, což se blíží původnímu významu lat. *ambitus* - „obcházení“⁸⁰. Menší místnosti nejen v kostelech nazývá Prefát

⁷⁹ L. Klimeš, 1981, 270.

⁸⁰ SESJČ, 1967, 76.

komuorka nebo také *since*, což je zjevná zdobnělina slova *siň*. Pro označení konírny se dodnes okrajově používá slovo *maštal*. Zde je to název obvyklý, ovšem v méně zkomolené podobě *marštal*. Ta se již příliš neliší od stněm. *marstal*, což bylo kompozitum slov *mar* (kůň) a *stall* (stáj)⁸¹. Z tohoto základu vychází také dvorský titul *maršálek*. Šlo totiž původně o správce koníren (o tom více v 3.1.3.7).

Vcelku bohatý slovník má autor pro označování různých prostupů exteriéru s interiérem. Slovo *dveře* zde nabývá podob *dvěře*, *dvěřce*, *dvěřky* (mění se tedy i jmenné rody), to odpovídá jejich velikostem, podobně tak *okno* forem *okenko*, *okýnko*, *okence* či *okenečko*. Pro obecné vyjádření otvoru ve zdi, respektive její nezazděné části, zde existuje abstraktní pojem *otevření*. Setkáváme se s ním ve větě: *a to samo jediné jest okno v té kaple krom otevření pod prampauchy, které do kostela jsou* (OPC, 130). Jiným spojovacím článkem prostorů je chodba. Její úzká podoba obvykle vedená skálou se zde nazývá *šije*. Toto slovo pak označuje i chodbu svažitou vybavenou schody: *po té straně jest též schod neb šije doluo, a ten jest přehražen zídkaui* (123). Singulár *schod* se zde místo očekávatelného plurálu *schody* vyskytuje z toho důvodu, že výraz původně neoznačoval jeden stupeň schodiště, nýbrž schody celé. Stč. *vzchod* znamenal cestu, „chodbu“ vzhůru⁸². Tento význam se v našem textu udržuje (ačkoliv není fixován jen na cestu vzhůru, ale i dolů), *schod* se zde skládá z jednotlivých *stupňů*. Totéž platí o deminutivu *schuodek*.

Kromě obkladů bývá na zdech také omítka. Ve významu omítnout se zde používá slovo *obvrcci*, což je starší forma infinitivu *ob-vrhnout*. Klenuté stropy bývaly zdobené zlatem a dalšími ornamenty, často také mozaikou. Té si Prefát všímá obzvlášť, v našich krajích totiž nebyla příliš obvyklá. Znamé bylo víceméně jen její použití nad Zlatou bránou svatovítské katedrály. Tu si bere za příklad, když čtenářům vysvětluje, o co vlastně jde: *také věz, že kdekoli v této knize položím, že jest malováno dílem vysazovaným, rozuměj, že jest děláno tak, jak jest malovaný anebo vysazovaný ten Saudný den na zámku pražském, na kostele sv. Václava na polední stranu proti dvoru královskému, neb to není malováno, než malými kausky skla vysazováno a slove to dílo latině opus mosaicum vel musatum a více stojí nežli žádné malování* (OPC, 103). Slovo *malovaný* (z něm. *malen*) má přitom širší význam, neznamená jen „vymalovaný“, ale také „natřený (barvou)“. Povrch omítky, tedy výmalbu nebo mozaikovou vrstvu, označuje Prefát slovem *dynch*. Jeho původ není zcela jasný⁸³, význam však ano, zaznamenává ho i K. Hrdina (1947, 376) ve svém „věcném rejstříku“. Prefát o něm

⁸¹ SESJČ, 1967, 305.

⁸² SESJČ, 1967, 436.

⁸³ Slovo snad vychází ze stněm. *tincta* (barva), a to z lat. *aqua tincta*, viz E. Wasserzieher, 1971, 232.

píše zejména jako o věci, která může zchátrat a opadat: *tu někdy v té kaplici byl strop vysazovaný zlatem a malovaný, ale nyní starostí spadal dynch, ale ještě znáti drobet toho malování* (103). V popisu výzdoby omítky nebo fasády se místy objevuje výraz *kveksy*, jehož původ je rovněž nejasný, v Jungmannově ani Gebauerově slovníku k nalezení není, rovněž tak v slovnících německých atd. K. Hrdina (1947, 377) jím rozumí „rozviliny“, tedy rostlinné ornamenty. Oprávněnost tohoto překladu se dá vytušit z věty: *nad druhými pak dveřmi, které jsou zazděné, jest kámen mramorový bílý a na něm vytesáno kvítí s kveksy* (OPC, 102). Prefát pak nehovoří jen o reliéfech - ty nazývá *řezbami z kamene* -, ale i o sochách. Používá pro ně výrazu *obraz*, což odpovídá původnímu významu slova, tedy *obraz* jakožto věc *obrazená* (otesaná). V této době však toto označení již získávalo i význam dnešní, a tak se rozlišuje *obraz vytesaný* a *obraz malovaný*.

Kromě prostor vytesaných do skály a budov stavěných z nespécifikovaného kamene se v textu také setkáváme s tzv. *kamenem štukovým*, popř. *štukverkem*. Zvláště podle druhého výrazu by se mohlo zdát, že jde o štukaturu, tedy o jemnou omítku či plastické ornamenty z ní vytvářené, neboť slovo *štuk* má v současné češtině i němčině (*Stuck*) právě tento význam. Obojí přitom vychází z italského *stucco* (rovněž s tímto významem). Při bližším prozkoumání textu však zjistíme, že zde tato slova význam omítky v žádném případě nemají. Čteme-li, že má město *dvě zdi ... z kamene štukového s tavené pevné s baštami o krauhlymi a s příkopem před nimi* (OPC, 64), že se *vchází na dosti veliký plac čtverhraný ... všečen dlážděný štukovým kamenem mramorem bílým* (OPC, 101 - 102) či že *proti vejchodní straně jest věž přistavěná k kostelu dosti veliká a vysoká čtverhraná, pěkně stavená z tesaného kamene štukového s mnoha okny* (OPC, 103), je zřejmé, že se nehovoří o dekorativní úpravě povrchu zdi, nýbrž o podobě či úpravě samotných kamenů, z kterých je dělána. V případě podlahy je pak přítomnost „štukatury“ zcela irelevantní. Vedle pojmů *štukový* a *štukverk* se pak v textu objevuje i substantivum *štuka* a také ono se vztahuje k úpravě kamene. Z kontextu i z Hrdinova slovníčku pak docházíme k závěru, že *štukový kámen* představoval kámen otesaný do podoby kvádrů, který narozdíl od neupraveného kamene do sebe dobře zapadal, a byly tak z něho budovány výstavnější neomítané stavby, především kostely, věže či hradby. (Z takovýchto kamenných bloků je ostatně v Praze stavěn Karlův most nebo chrám sv. Víta).

Stavby z rozměrných kamenných kvádrů byly typické především pro starověké megalomanské stavitelství. Nemuselo jít zrovna o Kyklopské zdivo v Mykénách, vybavíme-li si Zed' nárků v Jeruzalémě, i zde nacházíme bloky úctyhodné velikosti. Prefát tomuto posvátnému místu však zvláštní pozornost nevěnuje, což je dáno především tím, že kult reliktu hradby, která obklopovala od Herodových dob plošinu na které stála ústřední židovská

svatyně, se začal rozmáhat teprve od 16. století⁸⁴. Zato si všímá obřích kvádrů architektury kyperské, když popisuje kaple zdejšího kláštera sv. Kateřiny: *ten (sklep) jest všecken stavený a přikrytý z tesaného kamene štukového, k viře nepodobně velmi velikého, že jest se čemu podiviti, neb ze čtyř a nejvíc z pěti kusuov kamene štuk jest ten celý sklípek ustavený* (OPC, 283).

Zatímco *štukový kámen* znamená v textu výhradně kámen tesaný do kvádrů, slovo *štuka* má význam širší. Označuje totiž jakékoliv kamenné monolity, tedy objekty vytesané z jednoho kusu kamene, jako jsou sloupy: *v tom kostele jest 32 slaupuov kamenných mramorových, velikých a vysokých, každý z celého kusu neb štukey udělaný* (OPC, 142) nebo sarkofágy: *mrtvé ... v pěkných šatech ... do hrobuov kamenných z celé štukey kamene vytesaných kladli a je s těmi kamennými hroby hluboko do země zakopávali* (OPC, 284).

Původ těchto slov tak nelze hledat v italském *stucco*, nýbrž v německém *Stück*, což značí „kus“. Hledáme-li výraz *štuka* ve slovnících, nacházíme v PSJČ ve významu „kus“ jen „míru látky“, jinak se zde hovoří o omítce. To u Jungmanna již význam „tesaný kámen“ převažuje, přejímky z it. *stucco* jsou v menšině. Navíc je zde přímo citován Prefátův text. Je-li znát, že v průběhu 19. a 20. století převážil v povědomí pro slovo *štuka* význam „omítka“, neznamená to, že by ten dřívější zcela zaniknul. V Klimešově *Slovníku cizích slov* (1981, 711) jej nacházíme, ač v pozadí významů „štuková omítka“, „balík svinuté látky“ a „německý bombardér“⁸⁵. A dále můžeme zjistit, že nadále určitým způsobem funguje v kastelologickém názvosloví. V Durdíkově *Ilustrované encyklopedii českých hradů* (2000, 541) můžeme pod heslem *štuka* číst: „východočeský krajový název pro pískovcový kvádr užívaný jako stavební materiál“.

Prefátův rod sice z východních Čech pocházel, neznamená to ovšem, že by autor v tomto případě používal nějaký dialektismus, výrazy *štuka*, *štukový* ve významu tesaného kamene byly totiž ve své době užívány obecně, o čemž svědčí nejen zmiňovaný Jungmannův slovník, ale také jiné cestopisy, jako Harantův nebo Bedřicha z Donína, jejichž autoři rozhodně z východu Čech nepocházeli. Čteme-li u druhého z nich, že vedle kostela *vysoká věže z štukového kamene jest* (J. Polišenský (ed.), 1989, 90), shledáváme, že se tato formulace nese zcela v Prefátově duchu.

⁸⁴ K. Armstrongová, 1999, 320 - 322.

⁸⁵ Zde jde o něm. zkratku názvu letounu *Sturzkampfflieger* (střemhlavý bombardér).

3.1.3.3 Míry a mince

Snaha co možná nejvýstižněji a nejnázorněji zaznamenat a popsat spatřené pamětihodnosti a jiné zajímavosti se neobešla bez uvádění všeobecně známých jednotek míry. Šlo především o míry délkové. V šestnáctém století byla situace diametrálně odlišná od dnešní, metrický systém SI, který užíváme, založený na praktické desítkové soustavě, byl u nás zaveden teprve na sklonku devatenáctého století. Do té doby přetrvávaly jednotky odvozené především od rozměrů různých částí lidského těla, čemuž odpovídají i jejich názvy. Tyto přirozené míry sice nevyžadovaly nosit s sebou měřidla, avšak byla problematická jejich přesnost a také vzájemná převoditelnost. Systém jejich vztahů byl sice postupně vytvořen, nebyl však jednotný, lišil se zem od země, někdy i město od města. Proměňoval se i v průběhu času. A tak ani u Prefáta není zcela bez problému identifikovat hodnoty jednotek, které používá.

Delší vzdálenosti udává autor v mílích. Tato prastará jednotka vždy existovala v mnohých variantách, dodnes se rozlišuje míle pozemní (v anglosaských zemích) a námořní. Původ této jednotky je, ač to není na první pohled zřejmé, rovněž v rozměru vycházejícím z konstituce lidského těla. Latinské pojmenování, ze kterého náš výraz *míle* vznikl, bylo dvouslovné a znělo *mille passus*, což znamená „tisíc dvojkroků“. To odpovídalo vzdálenosti kolem 1,5 km⁸⁶. Z tohoto poměrně konkrétního rozměru však ve středověku vznikly v různých zemích rozličné vzdálenosti, které se pohybovaly od tohoto rozměru po dvanáct kilometrů. Mimo to se rozlišovaly míle krátké, dlouhé, zeměpisné, námořní či poštovní. Prefát systematicky užívá míle *české* a *vlaské*. Vždy uvádí, které má na mysli, u důležitějších údajů udává rozměry v obou těchto jednotkách. Tradiční *vlaská*, tedy italská míle (*miglio*) měřila 1488,6 km. V různých italských městech sice tento rozměr kolísal, pro šestnácté století lze ale brát 1,5 km za rozměr směřodátný. Složitější to bylo s mílí *českou*. Můžeme se totiž setkat s dvěma různými délkami. Pod názvem *staročeská míle* se v literatuře dočteme o vzdálenosti dlouhé 11,225 km (18 980 loktů). Počínaje Hájkovou kronikou (vydaná 1541), ve které je rovněž zaznamenána soustava českých měř, se však setkáváme se vzdáleností 7,452 km (12 600 loktů)⁸⁷. Polovina 16. století, kdy působil Prefát, je tedy z tohoto hlediska přelomová. To se odráží i v nejednotnosti, kterou byly cestopiscovy míle interpretovány. K. Hrdina (1947, 377) ve svém věcném rejstříku uvádí rozměr cestopiscem používané české míle 11,224 m, kdežto V. Koblížek (1994, 106) hovoří o 7,5 km. Chceme-li se přiblížit pravdě, je třeba

⁸⁶ M. Chvojka, 1982, 162.

⁸⁷ M. Chvojka, 1982, 20 - 21 a 162 a I. Hlaváček, 2002, 171 - 172.

všímat si pasáží jako: *leží Cyprus ostrov od lopen dvě stě a padesáte mil vlaských, to našich českých učiní padesáte* (OPC, 77). Z nich je zřejmé, že vzájemný poměr české a italské míle byl 1:5. Počítáme-li tedy s hodnotou *vlaské míle* 1,5 km, jako patřičný se jeví údaj Koblížkův, 7,5 km, který odpovídá rozměru z Hájkovy kroniky vydané nedlouho před Prefátovou cestou.

V cestopise se také hovoří o tzv. *malé české míli*. Je to v případech jako: *a tu asi hodinu před večerem malau míli českau od břehu spustivše dolův a svázávše plachty a završše jednu kotev, stáli jsme na místě* (OPC, 70), ještě častěji se objevuje tehdy, když jde jen o část této vzdálenosti, její polovinu nebo čtvrtinu: *když již na malé puol míle od nás byli, vystřelili opět ze dvou kusů* (OPC, 257), *jeli jsme odtud vždy dolem asi na malé čtvrt míle české* (OPC, 157). Spíše než o existenci nějaké krátké české míle, která v mně dostupných zdrojích doložená není, jde o specifický význam slova *malý*, které v tomto případě znamená „necelý“, „slabý“ (ve smyslu neúplnosti). O tom svědčí jak výskyt tohoto sousloví výhradně v případech malých vzdáleností (nikdy se nemluví např. o vzdálenosti *třicet malých mil českých*), tak *Malý staročeský slovník* (J. Bělič, 1978, 415), kde je vrámci hesla předložky *za* uváděn ve významu „ve“ příklad: „*za dvě malé míli vzdáli*“, který je přeložen: „*ve vzdálenosti slabých dvou mil*“.

V této staročeské ukázce zaznívá také příslovce *vzdáli* (ve vzdálenosti). To není cizí ani Prefátovi, naopak je používá v tomto smyslu důsledně: *jeli jsme dolem a potom na vrch k jakémus zbořenému kostelu, který vzdáli od té jeskyně, kde svatý Ján Křtitel pokání činil, na malau míli českau* (OPC, 158). Obdobná jednoslovná uvození určitého rozměru jsou u něj rozšířená obecně. Při svých popisech nezbytně autor rozlišuje mezi délkou, šířkou a hloubkou. Tomu odpovídají adverbia *zdýlí* (na délku), *zšíří* (na šířku) a *zhlaubí* (na hloubku). Specifický rozměr placatých a kulatých předmětů, jímž je tloušťka, uvozuje příslovce *zilauší*. Zde stojí za zmínku pojem *tlustost*, kterým Prefát označuje boční strany placatých věcí: *ten kámen jest od země a dlážení zvejší člověku asi do pasu, na kterémžto kameni vytesáno na straně, kterau jest ven do kaply, neb raději na tlustosti jeho, kde se k němu přistupá, literami latinskými textem černým takto* (OPC, 147).

Vzdálenosti kratší než míle či její základní zlomky (polovina, čtvrtina), avšak ještě příliš dlouhé na to, aby se vyjadřovaly pomocí měr vzniklých z rozměrů lidského těla, udává autor v *honech*. Dodnes ve frazeologii dochované slovo původně označovalo jednotku, jejíž rozměr byl neméně problematický než míle. K. Hrdina (1947, 376) *hon* definuje jako neurčitou míru, *asi 150 - 180m*. V *Malém slovníku jednotek měření* (1982, 115) jsou uváděny rozměry 124 a 154 m. Je citován A. Sedláček, který *hon* definoval jako vzdálenost, „*kterou mohl uběhnout zdravý člověk, aniž si musel odpočinout*“ (M. Chvojka, 1982, 115), rovněž se

zmiňuje jiný výklad, který *hon* označuje jako vzdálenost, na kterou se kolečko pluhu otočilo 60krát. Situaci komplikovalo i to, že šlo jak o míru délkovou, tak plošnou. U Prefáta nicméně vždy funguje jako míra délková: *vsedše na osly, i jeli jsme odtud zase nazpátek asi troje hony* (OPC, 158), *i jeli jsme odtud skuoro hony a tu jsme počali viděti zdi města Jeruzaléma* (OPC, 91). Z ukázek je zřejmé, že autor neužíval pro tuto jednotku singuláru *hon*, nýbrž plurálu *hony*.

Popis architektury se již nese ve znamení jednotek odvozených od rozměrů lidského těla a pohybů, které z těchto dispozic vycházejí. Jde tedy o míry jako *loket*, *noha*, *kročeť*, *píd'* či *sáh*. Zdá se, že Prefát pracoval zejména s rozměry, které mu nabízelo jeho vlastní tělo, nelze předpokládat, že by měl u sebe nějaká zvláštní měřidla. K určité normě se vztahují jeho údaje uváděné v loktech. Často hovoří přímo o *pražském lokti*, což byla přesně definovaná délková jednotka měřící 0,5194 m. Byla to základní veličina české metrické soustavy fungující již od dob Přemysla Otakara II.⁸⁸ Z formulací jako: *stojí v táfli tlusté kamenné čtverhrané jakýsi z kamene vytesaný hrubý kamenný děbán, zvejší na vejš⁸⁹ puol druhého lokte pražského a víc, skuoro dvau* (OPC, 287) lze ovšem vytušit, že autor pracuje pouze s důvěrně známou představou tohoto rozměru, a tyto údaje jsou tak rovněž jen přibližné. Lokte přitom využívá zejména tehdy, když hovoří o rozměrech vertikálních, tedy na výšku, dále pak při určování délky sukna atd.

Vedle toho Prefát ve svých údajích užívá i trojnásobku lokte: *sáhu* a čtyřnásobku *látra*. Usouvztažnění těchto jednotek je přitom umělé, vzniklé později. *Sáh* byla původně vzdálenost rozepjatých paží dospělého muže⁹⁰, *látro* (slovo převzaté ze stněm. *lachter*) pak výška, kam stojící člověk dosáhl, zvedl-li paži (ne náhodou je tato jednotka u nás prvně doložena v hornictví)⁹¹. Převedení těchto jednotek na lokty a se datuje do poloviny 16. století, 1 *sáh* pak měřil 1,774 m a 1 *látro* 2,366 m⁹². Vzhledem k přibližnosti Prefátových údajů není nutné dovozovat, zda se ho již tato změna dotkla. Tyto jednotky cestopisec používá tehdy, když rozměr něčeho odpovídá jedné délce této míry: *to druhé hořejší klenutí jest od dolejšího klenutí asi látra zvejší* (OPC, 109), několika délkám: *a tak jest díra okrauhlá nahoře veliká, majíc na dýl a na šíř skrz díru neb okrauhlost asi na dva sáhy* (OPC, 110), nebo když je

⁸⁸ Jeho prototyp pocházející z dob Karla IV. je, jak známo, zazděn na věži Novoměstské radnice (M. Chvojka, 1982, 149).

⁸⁹ Formulace *zvejší na vejš* je pozoruhodná a v textu jinak neobvyklá. Oba výrazy mají stejný význam (vysoký, na výšku), a jde tedy patrně pouze o umocnění dané skutečnosti.

⁹⁰ M. Chvojka, 1982, 207.

⁹¹ M. Chvojka, 1982, 142.

⁹² I. Hlaváček, 2002, 171 - 172.

vzdálenost větší a přesněji nezměřitelná⁹³: *ta* (lod') *byla zdýlí nahoře od jednoho konce až k druhému, to jest od předku až k zadku okolo 14 sáhuov, zšíří nahoře vprostředku okolo 4 sáhuov a zhlaubi od dna až do vrchu zpredu okolo 5 láter a z zadu okolo 4 láter a vprostředku okolo 3 láter* (OPC, 27), *těž kotve se nemohau nikdež zavrci v moři, leč jest mělko okolo osmnácti neb sedmnácti láter neb mělčejí* (OPC, 38).

Pokud jde o horizontální vzdálenosti, které lze měřit pomocí pohybu po zemi, přicházejí na řadu *nohy*, *kroky* a *kročej*. Pojem *noha* je synonymní s dnes srozumitelnějším výrazem *stopa*. Autor délkou svého chodidla měřil kratší pozemní vzdálenosti: *ta* (jeskyňka) *jest zšíří okolo 12 noh, zdýlí také 12, zvejší víc než látra* (OPC, 112), výjimečně i delší: *od Božího hrobu, jdauc proti puolnoci asi 58 noh pod ten jeden prampauch toho ambitu, jsau 4 stupně kamenné* (OPC, 118), především pak tak měřil ty vzdálenosti, kde mu obzvláště záleželo na přesnosti, na místech nejdůležitějších. Méně přesná, ale pohodlnější a rychlejší metoda pozemního měření bylo krokování. Prefát používá pojmů *krok* a *kročej*. První výraz je dodnes funkční, a tedy srozumitelný, druhý již nikoli. Slovo *kročej* odpovídalo latinskému *passus*, o němž byla řeč v souvislosti s původní antickou *míli*, a označovalo „dvojkrok“, tedy vystřídání obou nohou při chůzi. Jeho délka odpovídala 1,5 až 2 loktům čili zpravidla přesahovala 1 metr⁹⁴. K. Hrdina (1947, 377) uvádí ve svém věcném rejstříku k Prefátově knize vzdálenost 1,18 m. I zde je samozřejmě nutné počítat s konkrétní délkou cestovatelova kroku, ostatně ten sám vždy uvádí, že údaj je přibližný. Jednoduchého *kroku* (asi 60 cm) užívá na určení vzdáleností kratších: *pod tím sklepem ode dveří asi 6 krokuo právě proti dveřuom jest místo dlážené černým, bílým a červeným kamenem* (OPC, 132), *dvojkroku*, tedy *kročej*, na délky větší a tam, kde vycházel: *jest dole jeskyně hrubá v skále, 5 kročejuo asi zdýlí, 2 zšíří, látra zvejší* (OPC, 157). Někdy užívá obou jednotek vedle sebe: (kaplice) *jest nadýl od vejchodu proti západu okolo 6 kročejuo, na šíř 4 krokuo a více* (OPC, 166).

Kratší délky, než odpovídaly stopám nebo loktům, měřil autor na *pídě*. Toto slovo, které se v textu objevuje v nepalatální podobě *píd*, jeho genitiv pl. zní často *pědí* a jeho skloňování je důsledně i-kmenové (vzor *kost*), vycházelo z e stejného základu jako s *loveso napínat*.⁹⁵ To se slučuje s tím, že šlo o vzdálenost mezi napnutými prsty, mezi palcem a některým z jemu protějších. Klasická *píd'* představovala rozpětí mezi palcem a malíčkem, které se blížilo 20 cm. Odměřovalo se známým pohybem, kdy se palec vždy posouval na

⁹³ Sáhy přitom Prefát vyjadřuje horizontální vzdálenosti, látry vertikální.

⁹⁴ M. Chvojka, 1982, 136 a K. Hrdina, 1947, 377.

⁹⁵ SESJČ, 1967, 371.

úroveň protějšního prstu, pro podobnost svého pohybu s tímto získala ostatně jméno *píd'alka*.⁹⁶ V Hájkově kronice je píď' chápána jako třetina lokte, což činí 19,7 cm⁹⁷. Že Prefát využíval rozpětí vlastní ruky, je zřejmé nejen z těch míst v textu, kde výslovně mluví o *svých* pídích: *proti tomu oltáři ... jest věc co nějaké koryto, z skály holé samorostlé vytesané, z dýlí 5 pídí mých, zšíří 3, zhlaubí na půlnoční stranu 2 pídí* (OPC, 148). Vedle velikostně nespecifikované pídě se zde objevuje také *píd malá*. To byla vzdálenost mezi palcem a ukazováčkem. O jejím rozměru vypovídá věta: *rozsedlina v zemi na čtyři neb pět prstuov i na malau píd jest* (205). Také zde uváděné *prsty* byly tradičně užívanou jednotkou délky, podle Hájka to byla desetina pídě (velké), tedy 1,971 cm.⁹⁸

Vedle jmenovaných dobových jednotek se za jistých okolností cestopisec uchýloval i k jinému, ač méně přesnému vyjádření vzdálenosti. Vladimír Koblížek se k tomu podrobně vyjadřuje: „*jestliže není v jeho (Prefátových) silách přímo změřit vzdálenost či nemůže-li převzít údaje o vzdálenostech různých objektů přímo od námořníků, uchyluje se k mnohým přirovnáním typu: „co by z ručnice dostřelil“, „co by z luku dostřelil“, „co by mohl silně kamenem dohoditi“, „co by mohl silně hodě kamenem dohoditi“, „a tak blízko jsme jedna nave od druhé byly, že z jedné k druhé knechtským špisem dosáhnauti byl by mohl“ (s. 305)“* (V. Koblížek, 1994, 105).

Kromě délkových měr existují také plošné a tzv. duté, tedy objemové míry. Plošné míry, které se uplatňovaly zejména v zemědělství, Prefát nepoužívá, nemá k tomu ve svých popisech důvod. Výše zmiňované *hony* (jednotka délky i plochy) u něj vyjadřovala pouze hodnotu délkovou. Také slovo *štrych*, které by mohlo potenciálně jednotku plochy označovat, v tomto textu funguje jiným způsobem. Spíše v podobě *strych* (stejně jako *štrych*) odvozené z něm. *Strich* (pruh, čára na měřidle)⁹⁹ se užívalo ve významu *korec*, což byla jednotka objemu, ale také právě plochy. U Prefáta má ovšem výraz *štrych* význam „způsob“, „řád“, „forma“, který má s něm. významem „linie“, též zřejmou souvislost. Slovo se používá v případech jako: *jest to všecko, ty nás py, zed městská i bašty na ten spůsob a štrych staveno jako u zámku medyolánského, kdo jest v Medyolaně byl* (OPC, 289).

Duté míry se v textu vyskytují, ale také ne příliš hojně. O objemovém množství se převážně mluví v souvislosti s nápoji a v těchto případech přesné míry zpravidla zastupují nádoby, ve kterých se nápoje nacházely. Evidentně jiný objem měly *dčbán*, *flaška*, *hrubá flaše* *plechová*, *štaudev* či *sud*. Jednotkou objemu by mohla být *láka*, alespoň podle

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ M. Chvojka, 1982, 184.

⁹⁸ I. Hlaváček, 2002, 171.

⁹⁹ SESJČ, 1967, 454, 474.

K. Hrdiny, který k tomuto výrazu podává vysvětlení: „*míra na tekutiny, 69,75 l*“ (K. Hrdina 1947, 377). Toto slovo vycházející ze stněm. *lage* (z kterého vznikla i dn. *láhev*) skutečně ve staré češtině jako jednotka objemu fungovalo, v tomto textu však spíše odpovídá obecnějšímu významu, který uvádí SESJČ (1967, 279), což je „sud“. Svědčí o tom formulace jako: *dolejí jest bečvář, ten vlasky slove butero, a ten nad vodau sladkau vládne, ji vydává, pobíjí láky a sudy, do kterých vodu sladkau berau* (OPC, 40). Zcela bez pochyb je ovšem dutou mírou *pinta*. Toto slovo se k nám přes it. a něm. dostalo z latiny, kde výraz *pincta* znamenal „malovanou nádobu“¹⁰⁰. Hodnota této jednotky byla v šestnáctém století necelé 2 litry (1,93 l). V textu není příliš časté, objevuje se ve větě: *jest v tom ostrově dosti vína dobrého za laciné peníze, neb dčbán vína, co by u nás byl asi v puol pinty, kaupí se za dva solidy benátské* (OPC, 58). Je vidět, že přesné údaje přicházejí na řadu tam, kde se jedná o peníze.

Na několika místech je také určitými jednotkami vyjádřena hmotnost. Zaznívá zde slovo *libra*: *ti nebožátka, kteří na gallích ukování bývají, kteří mnohokrát, když se chleba nedostává, pšenici co jiné hovada jísti musí, a té ještě na libry odvažují* (OPC, 331). Byla to stará váhová jednotka, jejíž jméno pocházelo již z latiny. V souvislosti s určitou hmotností vstoupila do názvu britské měny. Jakožto základní jednotka váhy představovala v různých zemích různé hodnoty obvykle se pohybující kolem půl kilogramu. V těch našich to bylo 0,514 kg¹⁰¹. Blíže spjatá s cennými materiály byla váhová jednotka *lot*, v takové funkci se zde také objevuje: *vnitř jest ta dvojité jeskyně, kterau byl kaupil Abraham od Ephrona, syna Seor, za 400 lotuov stříbra* (OPC, 225), jak je však zřejmé, ani v nejmenším zde nevypovídá o soudobé situaci, ale odkazuje k dávným biblickým dějinám. Nicméně i v šestnáctém století našeho letopočtu se *lot* (slovo keltského původu¹⁰²) jako jednotka váhy používal, na základě údajů z Hájkovy kroniky je dovozeno, že odpovídal hmotnosti 16,054 g¹⁰³. Na opačném konci škály jednotek váhy, než byl *lot*, se nacházel *centnéř*. Slovo značící totéž co *cent* se vyvinulo z latinského *centenarius* (obsahující sto) odvozeného z číslovky *centum* (sto). V tomto původním významu vyjadřovalo, že je stonásobkem libry, což ovšem v českém metrickém systému již neplatilo. Zde jeden *centnéř* obsahoval liber 120, což odpovídalo 61,6 kg.¹⁰⁴. Prefát touto dlouho vůbec nejtěžší jednotkou, kterou překonal až *metrický cent* a *tuna*, vyjadřuje jistě udivující váhu lodních kotev, i když jen velmi přibližně: *a tu po stranách*

¹⁰⁰ SESJČ, 1967, 373.

¹⁰¹ I. Hlaváček, 2002, 172.

¹⁰² SESJČ, 1967, 293.

¹⁰³ I. Hlaváček, 2002, 171.

¹⁰⁴ I. Hlaváček, 2002, 171 - 172, M. Chvojka, 1982, 68, SESJČ, 1967, 111.

vprostředku ven z navi viselo pět kotví hrubých železných, každá váží několik centnérův (OPC, 35).

Jak už bylo řečeno, hmotnost mohla mít úzkou souvislost s platidly. Spíše než o množství cenného kovu obecně, se v cestopise mluví o konkrétních mincích. Pro současného čtenáře zde panuje situace značně nepřehledná. Autor má sice velkou snahu systém a hodnotu platidel, se kterými se ve Středomoří setkal, českému publiku názorně přiblížit, ovšem pochopitelně na základě soudobé české peněžní soustavy. Ta samotná představuje pro nezasvěceného tvrdý oříšek. Jednou z komplikací je to, že autor mluví i o mincích uherských či německých, protože i jimi bylo možné na našem trhu obchodovat, a byly tedy v dostatečné známosti. Stejně jako dnes měla i tehdy některá platidla větší prestiž než jiná a dalo se jimi platit na větším území. To se odvíjelo zejména od finančního potenciálu jejich producenta a potažmo od kvality materiálu, z kterého byly vyrobeny.

V roce Prefátova návratu z cesty (1547) byl u nás naposledy ražen pražský *groš*, stříbrná mince, která byla základem českého peněžního systému od dob Václava II. V té době již čtvrt století existovala nová mincovní veličina, která jeho místo postupně přebrala. Byla výsledkem upadající vážnosti *groše*, která volala po větším a ryzejším platidle. Objev kvalitního stříbra v jáchymovských dolech na počátku šestnáctého století napomohl tuto ideu realizovat. Rod Šliků zde začal razit 30 gramovou minci, dle něm. názvu (*Joachims*)*thal* nazývanou *thaler*, později *tolar*, kterou časem získal pod svoji kontrolu král Ferdinand I.¹⁰⁵ Pod jeho vlivem se stala směrodatným platidlem pro celou střední Evropu. *Groš* se sice razil i později, nebylo to však již totožné platidlo s klasickým pražským, šlo o mince výrazně nižší ceny. Co během této změny zůstalo zachováno, byly původní drobné mince, tzv. *peníze*. V průběhu čtrnáctého a patnáctého století se vyvinuly dva jejich typy, které fungovaly vedle sebe: *bílý peníz*, který své jméno získal od bělení, jež mělo levnější kov, z kterého byl vyráběn, připodobnit stříbru, a *malý peníz*, nazývaný též *černý* (jako opak bílého) nebo *halér*¹⁰⁶. Oproti bílému penízi měl menší hodnotu. Ve zmiňovaném roce 1547 Ferdinand I. vydal mincovní řád, a to v souvislosti s potlačením stavovského povstání. Využil tehdy situace dostat měnový systém v zemi více pod svoji kontrolu. Řád naposledy ještě počítá s pražským *grošem*, nabízí se zde proto jedinečná možnost vidět (ač v poněkud idealizované podobě) vzájemný vztah nových a starých platidel. *Tolar*, mince nejhodnotnější, sestával

¹⁰⁵ J. Vandas, 1994, 80 - 82.

¹⁰⁶ Slovo *halér* vzniklo z něm. *heller*, což znamenalo *Hallský denár*. Tato mince se totiž původně razila ve městě *Hallu* ve Württembersku (SESJČ, 1967, 186).

z třiceti *grošů*, každý *groš* ze sedmi *bílých peněz* a z čtrnácti *malých*¹⁰⁷. Tento poměr mezi *grošem* a *penězi* ostatně do značné míry existoval již ve starší době.

Hodnota drobných *peněz* je přitom směrodatná, chceme-li lépe porozumět Prefátovu textu. Narozdíl od *tolaru* a *groše* (pražského), o kterých se na svých stránkách nezmiňuje, jsou to totiž právě ony, na které převádí hodnotu některých mincí, které poznal ve Svaté zemi i jinde ve Středomoří. Je to případ drobných benátských mincí, kterými se v té době obchodovalo na Krétě. Autor mluví o měděných mincích, které se nazývaly *torneze* a velikostí se blížily českému bílému penízi. Hodnotu čtyř takových mincí měla měna nazývaná *un peco*¹⁰⁸. O té cestopisec říká, že svoji hodnotou odpovídala dvěma malým penízům českým. O něco hodnotnější byla stříbrná benátská mince nazývaná *solid*. Název tohoto peníze ceněného autorem na čtyři malé peníze české odkazoval k dávné měně, jejíž hodnota byla nesrovnatelně vyšší. Podobně jako u zmiňované devalvace pojmu *groš* i zde šlo o pouhé přetrvávání starého jména platidla již ve zcela jiné realitě. Pojem *solid*, respektive *solidus* byl odvozen od latinského *sollus* „celý“ a označoval hlavní minci byzantské éry, základní (tedy nedělené) zlaté platidlo mimořádné váhy a respektu. Její význam pronikl i do řady jazyků, v češtině výraz *solidní* dodnes znamená „stálý“, „spolehlivý“, „pevný“, „masivní“ a podoba *sold* vedla ke vzniku slova *žold*, potažmo *žoldněř*, *žoldák*.¹⁰⁹ V cestopise zmiňovaný *solid* ve smyslu malé stříbrné mince pak zřejmě vychází z it. tvaru *soldo*, označující jak minci, tak právě *žold*.

Nemluví-li Prefát o *groších* pražských neznamená to, že by zde toto slovo nezaznělo vůbec. Označuje tak například větší stříbrnou minci benátskou. Narozdíl od slova *tolar*, které v této době teprve vznikalo a vázalo se jen na minci raženou na našem území, *groš* bylo označení obecnější. Toto jméno vzniklo z lat. *grossus*, což znamená „tlustý“, a vyjadřovalo charakter vývojově novější stříbrné mince, která se svou tloušťkou odlišovala od dřívějších tenkých plíšků¹¹⁰. *Groš* tedy bylo spíše označení typu mince. Takovouto velkou stříbrnou mincí byl benátský *muceniger*, platidlo nazvané podle zdejšího dožete *Pietra Moceniga*, ale i o něco menší *marcelli*¹¹¹. Pro vyjádření hodnoty těchto peněz bohužel Prefát nevolí přepočít na české mince, nýbrž na německé, které byly v našich krajích dobře známé, na *kostnické pacy*. Jeden *muceniger* měl hodnotu čtyř těchto mincí, *marcelli* pak dvou. Slovo *pac* je počestěná forma něm. *batzen*. K. Hrdina jej definuje jako minci, která *platila 12 peněz nebo*

¹⁰⁷ Hodnota *malého peníze* kolísala mezi dvanáctinou a čtrnáctinou *groše*, zde odpovídá spíše čtrnáctině, viz K. Hrdina, 1947, 378.

¹⁰⁸ Zde se patrně jednalo o it. výraz *pezzo*, jehož významem je kromě jiného „mince“.

¹⁰⁹ SESJČ, 1967, 445.

¹¹⁰ SESJČ, 1967, 184.

¹¹¹ K. Hrdina, 1947, 377.

4 *krejcar* (K. Hrdina, 1947, 378). Tento přepoččet ovšem není přípustný před rokem 1561, kdy krejcar ještě neexistoval. Peníz je zde myšlen bílý.

Z toho vyplývá, že jeden *pac* byl necelý dvojnásobek pražského groše, *muceniger* (tedy dle Prefáta groš vlaský) osminásobek, což zároveň odpovídá přibližně čtvrtině tolaru, vycházíme-li ze situace z roku 1547¹¹². Na bílé peníze Prefát převádí rovněž hlavní stříbrnou minci tureckou, tedy platidlo, s kterým se ve Svaté zemi setkával na každém kroku, přesněji, kterým byl nucen na každém kroku platit. Mince, jejíž název vycházel z arabského *mu'ajjadi*¹¹³, byla prý penízem o něco větším a tlustším než český bílý, svoji hodnotou přitom odpovídala jeho osminásobku. Vedle toho se v cestopise hojně objevuje *puolmejdyna*, jejíž hodnota byla očekávatelně poloviční. Okrajový význam v muslimském peněžnictví hrála Prefátem přesto zmiňovaná drobná měděná mince čtvercového tvaru zvaná *flus*, kterýžto název byl odvozeninou lat. *folles*, což byla obdobně jako v případě solidu původně významnější antická mince.

Následující tabulky shrnují hodnotové vztahy platidel, o kterých byla zatím řeč. První z nich zachycuje český mincovní řád z roku 1547 (rok Prefátova návratu), kde pro větší přehlednost je zvlášť uvedena hodnota jednoho tolaru a jednoho groše. Druhá tabulka ukazuje vztah drobných benátských a českých peněz, třetí zobrazuje hodnotu větších stříbrných mincí, čtvrtá pak vzájemný poměr platidel tureckých a českých. (Všude je počítáno s tím, že malý peníz je čtrnáctinou pražského groše čili dvojnásobkem bílého peníze.)

<i>tolar</i>	<i>pražský groš</i>	<i>bílý peníz</i>	<i>malý peníz</i>
1	30	210	420
(1/30)	1	7	14

<i>solid</i>	<i>peco</i>	<i>bílý peníz</i>	<i>malý peníz</i>
1	2	2	4

<i>muceniger</i>	<i>marcelli</i>	<i>pac</i>	<i>bílý peníz</i>	<i>malý peníz</i>
1	2	4	48	96

<i>mejdyna</i>	<i>puolmejdyna</i>	<i>bílý peníz</i>	<i>malý peníz</i>
1	2	8	16

Tab. 3. Vzájemné kurzy některých v textu uváděných platidel v polovině 16. století.

Na vrcholu všech peněžních systémů (nejen) této doby stály mince zlaté. Tak také figurují v cestopiscových záznamech. Ve středomořské oblasti se v té době zlatý peníz

¹¹² I. Hlaváček, 2002, 467.

¹¹³ K. Hrdina, 1947, 377.

obyčejně nazýval lat. *ducatus*, it. *ducato*, česky *dukát*. Tento pojem, který vychází z lat. *dux* (kníže, vévoda) a původně označoval vévodský peníz¹¹⁴, Prefát ve své slovní zásobě má, vedle něj ovšem používá i výrazy další. O dukátu mluví v souvislosti s tureckými zlatými mincemi. Zde výslovně říká, že: *zlatý neb dukáty turecké v zemi Svaté obyvatelé berau, však ne všechny v jednotejných penězích, někteří víc platí, někteří míň* (OPC, 250 - 251). Prozrazuje tak, že dukát bylo v podstatě obecné označení pro zlatý peníz, který mohl nabývat různé hodnoty i v rámci jednoho systému. Tento pojem tak volí i pro zlatý benátský, o kterém však častěji mluví jako o *cykynu* (*cikynu*). To je zkomolenina italského výrazu *zecchino*¹¹⁵, což bylo konkrétní pojmenování zlaté mince města Benátek. Tyto peníze díky své hodnotě nacházely obyt i v muslimském světě, s tím ovšem, že byly preferovány mince *nového rázu a nedávno bité* (OPC, 251).

České země až na výjimečné etapy svojí historie vlastní zlaté platidlo neměly. Bylo to dáno především skromným výskytem tohoto kovu na jejich území. Jeho roli zde však s úspěchem plnily mince cizí, především *rýnské zlaté* a *uherské zlaté*. O německém platidle se Prefát nezmiňuje, naopak uherský dukát v cestopise vystupuje celkem často. Jednak jím (jakožto dobovému čtenáři známým platidlem) vyjadřuje hodnotu benátského cykynu, která byla údajně stejná: *jeden cikyn, to jest co uherský zlatý* (OPC, 296), jednak zde hraje roli svým způsobem stěžejní, neboť právě touto měnou je vyjádřena nákladnost celé cesty. Prefát, který si uvědomuje, že: *mnozí, kteří tuto mau je ruzalémskau cestu čísti budau, rádi věděti chítí budau, mnoho- li sem na ní tam i zas jeda utratil* (OPC, 342), na konci knihy celou tuto sumu zveřejňuje. Říká, že cesta ho stála bez mála sto uherských zlatých, a dále, že tyto peníze mu před odjezdem poslal do Benátek jeho otec.

Zvláštní a ne zcela jasný význam má v cestopise pojem *koruna*, tedy ve smyslu platidla. Dle Holubova etymologického slovníku (1954, 215) toto slovo daného významu nabylo až v 16. století, a tak jde u Prefáta o zjev dosti raný. Český výraz *koruna* odpovídá lat. *coronatus* a, jak se dá tušit, bylo to označení pro minci, kde byla vyobrazena panovníkova (korunovaná) hlava. Jungmann ve svém slovníku (1989-I., 225) korunu definuje jako peníz stříbrný i zlatý, popř. dukát. V tomto významu se objevuje i u Prefáta, ne ovšem na všech místech. Zatímco v případech jako: *i já tři koruny benátské jsem dal, jiní chudší po dvou korunách neb cykyních* (OPC, 238), se zdá nesporné, že slovo *koruna* funguje jako zástupný výraz pro benátský zlatý, v kapitole, kde cestopisec podává zprávu, s kterými evropskými mincemi a jak se dá v Palestině obchodovat, říká, že co se týče benátských zlatých - *cykynů*:

¹¹⁴ SESJČ, 1967, 143.

¹¹⁵ K. Hrdina, 1947, 376.

na těch jeden nic nestratí, neb rovně tolikéž v Jeruzalémě platí, co v Benátkách, avšak o korunách praví, že je Turci berou jen nevelmi rádi: a to jen toliko benátské s svatým Markem, které dobře vážné jsau, ale na těch stratiti musíš (OPC, 250). Zdá se tedy, že pojem *koruna* měl v Prefátově jazyce širší, ne-li nevyhraněný význam a podobně, jak už zaznělo v definici Jungmannově, i on mohl vedle zlaté mince nazývat *korunou* i tu stříbrnou.

3.1.3.4 Zbraně, zbroj a válečnictví

Neklidný, nebezpečný až válečný stav, který v polovině šestnáctého století ve Středomoří panoval, vedl k tomu, že se náš cestovatel setkával se zbraněmi na každém kroku a nevyhnul se ani tomu jejich účinky poznat na vlastní kůži a sám je použít. Obklopovaly ho přitom zbraně všelijaké, bodné, sečné, střelné, palné i jiné. V cestopise je jim věnována náležitá pozornost a můžeme se tak hojně setkat i s jejich dobovým názvoslovím.

Obecně tyto válečnické potřeby Prefát nazývá bezpředponovým tvarem *braně*. Předně se s nimi dostal do kontaktu na palubě lodi. Při jejím popisu se věnuje hlavně podobě a umístění děl. Tyto velké palné zbraně ho nejvíce zaujaly. V rekapitulaci svého obsáhlého líčení praví: *a tak jsme měli na náší navi sedmnácte děl: tři dole na třetím ponebí, kde ohniště, dva v patronově komoře neb špižírni, čtyři na ponebí suto casaro a čtyři na plácku vprostřed lodí a čtyři na té podlaze, kde kompas jest* (OPC, 35). Odchylné vyjádření rodu v číslovce *dva* je patrně dáno tím, že autor měl na mysli nikoli slovo *dělo*, ale výraz *kus*, kterého v textu užívá velmi hojně. Toto ve své době obvyklé označení děla, v plném znění *kus střelby*, které se zde také objevuje, je kalkem z němčiny, kde se v tomto smyslu užívalo již zde v jiné souvislosti zmiňované slovo *Stück*. Slovo *střelba* zde přitom nevyjadřuje děj, ale obecné označení střelných (palných) zbraní, což je patrné i v úryvku ze smlovy *patrona* s poutníky: *item jest povinen patron se dostatečně opatřiti dobrými puškáři, děly, kulemi, prachy i všelijakau střelbau a přípravami, kteréž by k bitvě náležely* (OPC, 22).

Na lodi se nacházela děla různých typů a velikostí. Prefát hovoří o dělech mosazných (spíše lze předpokládat bronzová) a železných, s lafetou (podstavcem) na kolech i bez nich, nabíjených zepředu i zezadu. Všimá si také ráže a materiálu jejich nábojů, tedy kulí. V podstatě ale šlo pouze o tři typy děl, kde byly tyto prvky nějak zastoupeny. Největší *kusy* na lodi byly mosazné, na kolech, nabíjené zepředu, *v těch kaule byly železné u velikost co mé pěsti* (OPC, 32). Byly umístěny v třetím podlaží, tedy těsně nad vodou. Ven z lodi vyhlédaly střílnami, které se daly v případě potřeby uzavřít a utěsnit. Poměrování velikosti dělové koule

lidskou pěstí je užívané všeobecně, a tak u druhého typu děla, které bylo stejné konstrukce, ale menší, u vádí, že tyto *kusy neveliké mosazné na kolečkách malých co plužních ... měly kaule železné neveliké jako dětské pěst* (OPC, 35). Je vhodné dodat, že kolečky *plužními* jsou míněna kola náležející polnímu pluhu. Tato děla stávala na obou palubách, tedy pod širým nebem. Třetí typ pak byl od obou předchozích dosti odlišný, pro Prefátu očividně zvláště zajímavý, neb praví: *v špižírni pak aneb v patronově komoře ... byly dvě děla na zadku lodi železná, v těchto našich zemích velmi neobyčejná, nebo stojí bez kol v ložech a pozadku se nabíjejí. Ty nesly kaule kamenné dvau pěstí zhraubi* (OPC, 32). Tyto zbraně - zjevně největší ráže - stály nejen v prostoru *špižírny*, ale také o patro výš, v zádi zadní nástavby.

Zadní nabíjení nebylo vynálezem devatenáctého století, užívalo se ho již v této době, ovšem poněkud jinak, než u pozdějších zadovek. V odborné literatuře se hovoří o tzv. komorových dělech¹¹⁶, kde nábojová komora byla vyjmutelnou součástí zbraně, která se nabíjela mimo ni, pak se do ní vložila, zajistila a střílelo se. Prefát se o tomto prvku zmiňuje a nazývá jej *laduňk* (*ladunk*) - což je odvozenina něm. *laden* (nakládat, nabíjet) - nebo *moždířik*. Moždíř byla nejen masivní nádoba na drcení - stněm. *morseare* vychází z lat. *mortarium* (nádoba, kde se hasí vápno) a pojem *hmoždíř* je výsledkem lidové etymologie, která slovo usouvztažnila se slovesem *hmoždit*¹¹⁷ - ale také krátké mělké dělo pro střelení na slepo, pojmenované podle svého tvaru. Původ označení oválné bytelné nábojové komory je tedy zřejmý¹¹⁸. Prefát se ovšem o ní nezmiňuje v souvislosti s uváděným dělem, ale se zbraní poněkud menší. Ve výzbroji plavidla se totiž vyskytovaly i další, lehčí palné zbraně. O nich souhrnně říká: *těž jsme měli pět kusuov malých mosazných, větších nežli hákovnice, které se jmenují německy Dupelhoken, které se též pozadu nabíjejí jako oni velicí kusové železní. Ručnic pak a puolhákuov okolo dvanácti jsme měli* (OPC, 35).

Lehké palné zbraně prodělaly od husitských válek značný vývoj, kdy se zlepšila jak jejich spolehlivost, tak především přesnost. V šestnáctém století tak mohly na lodích nahradit do té doby nepřekonané výkonné kuše. V souvislosti s Prefátovou lodí se již o žádném samostřilu nemluví. Naopak, jak vidno z ukázky, zde zaznívají výrazy *hákovnice*, *puolhák* či *Dupelhoken*. Návaznost na husitskou tradici je zřejmá. Česká i německá forma těchto výrazů upomíná na to, že věhlas husitského válečnictví vedl k přejímání českých názvů do cizích jazyků a zase zpět, jako tomu bylo u slova *píšťala* označujícího husitskou pušku protáhlého

¹¹⁶ V. Hynek, 1985, 87.

¹¹⁷ SESJČ 1967, 319, 320, 323.

¹¹⁸ K. Hrdina (1947, 377) slovo *moždířik* ve svém věcném rejstříku překládá jako „*dělo s krátkou hlavní, zpredu nabíjené a vrhající koule v strmém olouku*“, což sice může platit obecně, ne však v případech, v jakých se vyskytuje v Prefátově textu. Zde jde vzhledem ke kontextu a vojenské realitě skutečně jen o ládovací komoru zmiňovaných palných zbraní.

tvaru, z kterého se ve francouzštině stala *pistola* a u nás zpětně *pistole*¹¹⁹. S *hákovnicí* je to podobné, ačkoliv zde šlo také o překlady a nejen fonetické přejímky. Už slovo *hák* je třeba reflektovat, do češtiny se totiž dostalo ze stněm. *hake*, a to údajně souvisí se slovanským *kvaka* (hák) a *přikvačiti* (pův. přitáhnout hákem)¹²⁰. Proto překlad slova *hákovnice* do němčiny *Hakenbüchse* (kde *-büchse* znamená „puška“, přičemž slovo *puška* vzniklo právě z *büchse*) zní podobně. Také tento název pak prošel francouzštinou, aby se dostal zpět do češtiny. Z výrazu *Hakenbüchse* se stalo ve fr. *arquebuse*, to bylo zpětně poněmčeno na *Arkebuse* a do češtiny přešlo jako *arkebuza*, které stále zachovává význam „hákovnice“¹²¹. Na rozdíl od *pistole* jde sice o historismus, princip je ale stejný.

U Prefáta se sousloví *Haken-büchse* neobjevuje, v „německých“ názvech těchto zbraní se setkáváme pouze s prvním ze slov, které ovšem vyjadřovalo stejný význam jako celé sousloví. *Hákovnice* svůj název získala od háku, který vyčníval z hlavně a jeho účelem bylo tlumit značný zpětný ráz při výstřelu. Husité ho zapírali o bočnice vozu, v pozdějším válečnictví k tomu sloužily speciální přenosné lavice, na lodích se obvykle zaháknul o zábradlí paluby. Náš cestopisec vlastně odlišuje dvě zbraně tohoto typu: *duplhák* (*dupelhák*) a *puolhák*. Tyto počestěné výrazy vycházejí z něm. *Doppelhaken* (na toto něm. slovo Prefát odkazuje, ačkoliv jej zapisuje *Dupelhoken*) a *Halbhacke*. V překladu tedy „dvojitý hák“ a „poloviční hák“ (čemuž odpovídá jeho *puolhák*). Tyto násobky se přitom netýkají samotného háku, ale celé zbraně, *duplhák* tedy neměl dva háky, ale byl přibližně dvakrát větší než klasická hákovnice (což autor ve výše uvedené ukázce také říká) a *puolhák* byl naopak o to menší. Nejlehčí palnou zbraní na palubě lodi pak byla *ručnice*, jejíž název o její mobilitě vypovídá.

Loďní děla nenacházela uplatnění jen v bitvách, hojně se jich užívalo jako signálního zařízení. V této funkci je nahradily až parní píšťaly. Střílelo se, když se blížila cizí loď, když se vplouvalo do přístavu, bylo to znamení, že posádka připlouvá s přátelskými úmysly. Neládovalo se pochopitelně dělovými koulemi, nýbrž v těchto případech *patron ... nabiti kázal starými provazy, svinauc je co klubko* (OPC, 53). Tento výstřel autor nazývá *la securanca* (záruka) a dále uvádí: *latině tuším že by mohlo slauti securitas, to jest bezpečenství* (OPC, 60).

Přátelství svými výstřely předstíraly i pirátské lodě, které se lští dostaly do blízkosti té Prefátovy. Posádka tušila, že by mohlo jít o podvodníky, avšak věděla, že *penátčané, kteří po*

¹¹⁹ SESJČ 1967, 374.

¹²⁰ SESJČ 1967, 185 - 186, 275.

¹²¹ SESJČ 1967, 84.

moři handluji, pod velikau pokutau veliké a přísné přikázání mají, aby císaři tureckému a jeho poddaným žádné příčiny žádnau věcí nedávali, aby pokaj a smlauva, kterau páni Benátčané s tureckým císařem ustavičnau mají, tím rušena nebyla (OPC, 264). Museli tedy pokud možno vyhovět, učinit veliteli podezřelých pěti galér, které se vydávaly za lodě podřízené přímo tureckému sultánovi, *una praesente* (dar), tedy spustit k jeho počtě vrchní plachty (*trinketta*) a podarovat jej částí svého zboží. Když to tureckým pirátům nestačilo a žádali, aby na lodi poutníků spustili i hlavní plachtu (*magistru*), tehdy se teprve odhodlali k odporu, byť pasivnímu, a v tomto je neuposlechli, neb věděli, že by bez hlavního zdroje pohonu a navíc se spuštěnou plachtou blokující palubu byli ztraceni. A tehdy si piráti rovněž výstřely, tentokrát z ručnic, dali znamení, že zahájí svůj útok. Tomu Prefát říká *šurm*, v podobě slovesné *šurmovati*. Německé *Sturm* znamená v první řadě „bouři“ a také v tomto významu jej náš cestopisec na jiných místech používá. *Šurmhaub*, kde něm. *Haube* znamená „kryt“, „čepce“, má pak význam „přilba“.

Ačkoli měli piráti početní převahu, jejich lodě nebyly tak silně ozbrojené. Patrně z munice uvízlé na palubě Liony ví Prefát o ráži jejich děl, neb praví: *na každé té galli měli napřed uprostřed hrubý kus, který nesl kauli železnau malé pěsti zhraubí a vedlé něho dva malá kausky, z každé strany jeden, kteří kaule nesly železné, zhraubí co slepičí vejce* (OPC, 262). Ke střelbě dále používali i lehčích palných zbraní, obdobných co křesťané, vedle toho ovšem velká část útoku spočívala v lučištnících. Jejich střely důsledně nazývá *šipky* (nikoli *šípy*, jak známe dnes). Lučištníci stříleli vysokým obloukem, aby střely padaly na palubu shora a co nejvíc ji tak pokryly a zasáhly, avšak díky bezvětrí, které na jednu stranu dávalo pirátským veslicím obrovskou výhodu, plachty visely svisle nad lodí a palubu tak dosti chránili, neb v nich šípy zůstávaly. Krom toho se posádka kryla štíty, které jí byly spolu s dalšími ručními zbraněmi rozdány před vypuknutím bitvy. Štítům autor říká *pavézky* (z it. *pavese*, tedy *pavijský štít* podle města *Pávie*¹²²) nebo *terče*. Zde je známo, jak blízko k sobě má nástroj obrany s předmětem určeným k zasažení, což je význam dnešní. Nejen v češtině pak tyto významy kolísaly, stněm. *tartsche*, ze kterého naše slovo pochází, znamenalo stejně jako *stfran.* výraz *targe*, z něhož se vyvinulo, štít, ale dn. angl. *target*, které je s nimi rovněž příbuzné, má význam právě „cíl“, „terč“¹²³. O štítech Prefát říká: *ty terče, které jsme měli, byly nápodobné k těm, jako husaři mívají, než že sau drobet okružlé a ne tak hrubé* (OPC, 256).

¹²² SESJČ, 1967, 363.

¹²³ SESJČ, 1967, 481.

Další lehké zbraně, které byly z lodní zbrojnice poutníkům vydány, byly kromě palných *puolháků* a *ručnic* bodné *špisy* a bodné a sečné *rapíry*. První slovo oprávněně připomíná dn. *špíz*, tedy jehlu na upevnění grylováných pokrmů, obojí totiž vychází z něm. *Spiess*, což v první řadě znamená „oštěp“, „kopí“. *Rapír* je pak druh lehkého meče s ohebnou čepelí, který se začal uplatňovat od 16. století¹²⁴. Jeho název je odvozen z fran. *rapiere*. Je to lehčí obdoba *kordu*¹²⁵, o kterém se také v cestopise hovoří, ovšem spíše v témže smyslu. Co se týče mečů, používá se zde ve významu vytasit sloveso *dobyti*, obdobně zbraň, která není v pochvě, je *dobyta*. A tak, když kuchmistr (*skalko*) v lodní komoře neopatrností způsobil požár *patron doluo také přiběhl a vida, co se děje, skalkovi velmi lál a rapíru na něj dobyl, a kdybychom byli mu nebránili, stěžkem by ho byl neprobodl* (OPC, 316).

Lehký meč patřil k nezbytným doplňkům oděvu význačnějších mužů, konkrétně *patron* lodi na základě tohoto i dalších svědectví jej měl stále při sobě. Kord by nosili jistě i další ctihodní muži z posádky včetně Prefáta, avšak na cestě do Svaté země a zejména v ní, byla situace jiná, tito lidé se stali poutníky, což zahrnovalo i nosit zvláštní oděv. Náš cestopisec se zmiňuje o poznávacím znamení jeruzalémských poutníků, když píše: *těž jest ten obyčej, že každý pautník na levé straně u srdce má kříž dvojité červený a v něm malé křížky čtyři, erb města Jeruzaléma, přišitý na sukni* (OPC, 25). Kryštof Harant je pak v tomto směru výmluvnější. Píše: „Šestého dne měsíce Července vzali jsme šaty a oděv poutnický na sebe, s nemalou naší pro nezvyklost tak neobyčejného stroje příkrostí, byvše nerci-li jiným našim známým, ale i samým sobě dosti divní.“ (K. Harant, 1854, 1. díl, 5. kap.). Poutnický šat nebyla jen formalita, ve Svaté zemi se vyplatilo být jasně označen jako někdo, kdo má právo vstupovat na cizí území. Místní muslimské obyvatelstvo tak vědělo, s kým má tu čest, poutníky obyčejně na životě neohrožovalo, na druhou stranu ale stupňovalo své provokace a finanční nároky. Prefát zmiňuje trefné úsloví: *ne nadarmo říkají Vlaši, že kdo chce k Božímu hrobu do země Svaté jeti, potřebí jemu, aby s sebou vzal pytlíček dukátuov a dobrý pytel trpělivosti* (OPC, 81). Poutnickým výpravám se navíc na jejich cestách po Palestině dostávalo ozbrojeného doprovodu z tureckých vojáků. Sami poutníci s sebou zbraně, a tedy ani meče mít nesměli, panoval zde pro ně dosti tuhý režim. Prefát zmiňuje, jak je představený kláštera hory Sion, kde v Jeruzalémě bydleli, napomínal: *abychom byli trpělivi na té cestě a zvlášť v zemi Svaté a žádný aby se nehádal o víru s Turky a Saracény ani se s kým vadil; a by pak koho z nás který Turek udeřil aneb nějaké příkoří mu učinil, aby se nemstil. Těž aby s sebou*

¹²⁴ L. Klimeš, 1981, 586.

¹²⁵ Slovo *kord* má původ v pers. *kard* (nůž) (SESJČ, 1967, 261).

žádný žádné braně krom nože nebral, že toho Turci trpěti nechťi, než abychom se tak chovali jakožto vězňové a všechno snášeli (OPC, 80).

Přes ozbrojený doprovod se poutníci ve Svaté zemi několika konfliktům nevyhnuli. Na zpáteční cestě z *Ebronu* (Hebronu), kterážto oblast byla již tenkrát nebezpečná, na což důrazně upozorňoval představený kláštera (*gardyan*) i *patron* a poutníkům tam nejprve vůbec nechťeli dovolit jít, v úpravu o hrožoval jakýsi Arab s lukem, který ji nechťel pustit dál bez zaplacení výkupného. Již cestou tam byli přitom poutníci bití. Prefát píše: *tu nás potkal jakýs Turek na koni, musel býti nějaký pán neb auředník, a před ním běžel jeden s kyjem, ten nás pautníky tím kyjem bil a námi s oslů doluov strkal* (OPC, 223). Tento sluha je tloukl proto, že průvodci poutníkům zapomněli sdělit, že potkají-li nějakého ctihodného Turka, musejí slézt z oslů, na kterých se přepravovali, a vzdát mu tím úctu.

Turečtí vojáci bývali ozbrojeni různě, kromě *luků s šipkami* mluví autor o *dřevcích, šavlích* a také o *žilách*. To byly karabáče, čili kratší příruční biče. V přístavu Jaffa navíc potkal jakési dva ozbrojence, *kterí měli u sebe žiněnné provazy, řetězy i pauta, nevím, co jsau byli, katy-li či co* (OPC, 83). V okolí Jeruzaléma se poutníci setkali s celým tureckým vojskem, s třisetčlenným jezdeckým oddílem, který zde měl ležení. Vojáci sem přitom přitáhli, jak Prefát říká, *z pomezí Slovanské země, aby tu přes zimu zuostali* (OPC, 197). Jejich tábor sestával z vojenských stanů, na své cestě ovšem autor viděl i mnohé kamenné stavby sloužící k obraně. Městské hradební zdi již byly zmiňovány, nešlo však jen o Saladinovy hradby Jeruzaléma. Cestopisec si všímá i hrazených měst mimo Svatou zemi, pečlivě popisovány jsou zejména hradby krétské Candie a kyperské Famagusty. Druhý případ přináší svědectví o aktuálním vývoji vojenského stavitelství, Prefát píše: *jsau též ve zdi městské časté a zhusta bašty veliké okrauhlé, vnitř prstí vyplněné novým spuůsobem, jak obyčej jest těchto let ve Vlaších, stavené* (OPC, 289). Hovoří zde o tzv. bastionech, pětihranných vystupujících částech hradby umožňujících lépe kontrolovat prostor před nimi, které se začaly používat právě v první polovině 16. století a později se uplatnily i u nás (barokní pražské hradby atd.). Do té doby tuto funkci plnily předsunuté věže a věžice, které nejprve neobsahovaly zeminu, která pohlcovala nápor dělových koulí. Slovo *bašta* a *bastion* jsou přitom stejného původu, pocházejí z it. *bastire* (stavět). Tohoto základu je i fr. *Bastille*. Výrazem *bašta* se v češtině označovaly již různé obranné věže včetně těch hradebních a později také zmiňované novější prostředky aktivní obrany, jak vidíme u Prefáta a běžně i dnes. Výraz *bastion* je vedle toho novodobá přejímka používaná převážně v odborném vojenském, potažmo historickém

názvosloví¹²⁶. O důmyslnosti opevnění města Famagusty svědčí i další popis věnovaný příkopům a vnějším valům. Zde autor přímo analyzuje vojenskou funkčnost této obrany: *za tím příkopem ven do pole jest opět násyp veliký, takže když stojíš vně v poli, skuoro pro něj zdi městské nic neviděti ani města, leč kostely a co vyššího stavení. A ten násyp jest pro střelbu zevnitř za příkopem udělaný; proto jestliže střelba od nepřátel se vysoko postaví, chybovati a přestřelovati bude zed městskou i město, pakli nízko, tehdy kaule budau váznout v tom náspu před příkopem a zdi městské nic nebudau moci škoditi* (OPC, 289). Rovněž si pak všímá předsunuté pevnůstky bránící bránu do města. Zde umístěná opevněná stanoviště pro děla nazývá *haltěře*. Toto slovo označující dnes v zúžené podobě *haltýř* vodní jímky či sádky vychází z něm. *Halter* (držák, zadržovač), které je odvozené od slovesa *halten* „držet“.

Prefátova mírová poutnická mise probíhala světem, který žil válkou. Nejmocnější silou, která mohla vojenskému uchvatitelství konkurovat byla sféra obchodních zájmů (*handlu, kupectví*), proto mohly i v této době brázdit Středomoří benátské obchodní lodě, které přistávaly v přístavech bez ohledu na to, jakým mocnostem tato místa patřila. Obchodní lodí putovala do Palestiny Prefátova výprava, obchodní aspekt měl do jisté míry i její pobyt v této zemi. Rozhodně pro místní obyvatele, místodržící a vládce. Značnými omezeními zatížené povolení ke vstupu na nepřátelské území, které mělo zároveň poutníkům zajistit ochranu, se zde nazývá *glejt*. Slovo vzniklé z něm. *Geleit* (průvod, doprovod) dříve v češtině neoznačovalo jen průvodní list, ale přímo doprovod fyzický¹²⁷. V tomto textu jím však písemná smlouva míněna je. Že k bezpečí poutníků nepostačovala, bylo již několikrát zmíněno. Na cestách po Svaté zemi by se výprava neobešla bez ozbrojené eskorty, stejně jako na moři bez děl. Přesto byli poutníci byti pacholkem tureckého pána a zabíjení piráty, kteří *glejt* prostě nerespektovali. Sám Prefát byl při námořní potyčce zasažen tureckým šípem *v levau nohu ... ale neškodně* (OPC, 266).

¹²⁶ SESJČ, 1967, 94, L. Klimeš, 1981, 54.

¹²⁷ SESJČ, 1967, 180.

3.1.3.5 Potraviny a plodiny

Exotika subtropů, které cestovatel navštívil, zahrnovala rovněž řadu plodin a jiných zdrojů potravy, se kterými doma do styku nepřišel, nebo alespoň ne v takové míře. Exkluzivita jídelníčku pak byla umocněna zejména na palubě lodi, kde do hry zasahovaly ekonomické principy spolu s nároky na trvanlivost potravin. Právě stravování na lodi je nahlíženo nejpodrobněji, jeho pořádku a složení je věnována téměř celá kapitola. Z našeho pohledu jsou zajímavé i některé odkazy na potraviny v tehdejších Čechách běžné, o kterých se autor na některých místech zmiňuje ve svých tradičních srovnáních.

V názvosloví Prefát nejvíce užívá, pokud se týče plodin méně mu známých, jen lehce upravené varianty původních, zejména italských názvů, které obyčejně známe i dnes ve výrazněji počeštěné podobě. Tak je to s většinou ovoce, zejména citrusového. Rozeznává *pomoranci*, *lymauny* a *cytryny*. V prvním slově je zřetelně slyšet dn. *pomeranč*, jedná se přitom o středolatinskou složeninu italských slov *pomo* (jablko) a *arancia* (oranž), tedy vlastně o opisné označení „oranžové jablko“¹²⁸. Složitější je situace u druhých dvou názvů, jejich slovní základy totiž odkazují k témuž, a to k citrónu, respektive k citronovníku. Nejen dnešní odborný (latinský) název této rostliny zní totiž *citrus limon*. Vztah těchto dvou slov k téže plodině zřejmý i z řady dnešních jazyků (něm. *Zitrone*, angl. *lemon*) lze dosvědčit i v starší češtině. Oba názvy najdeme v Jungmanově slovníku, a to navíc vedle jiných variant i téměř v podobě, kterou užívá Prefát.¹²⁹ Oba zde označují citronovník či citrón. Existence těchto dvou výrazů pro stejnou věc je dána odlišností jejich původu, zatímco slovo *citrus* (které přešlo k dn. *citrón* zejména přes it. *citrone*) je latinské, vzniklé snad dříve z řec. *kedros* (v kterém má původ dn. *cedr*), *limone* je slovo italské, které latina přejala až později. Jeho původ sahá do perštiny, kde znělo *limún* a možná ještě dále, o čemž by mohlo svědčit staročínské *li-ming*¹³⁰ V těchto oblastech se ostatně hledá i původ samotné rostliny, ve Středomoří se totiž objevila ne zas tak dávno.

Je tedy zřejmé, že oba názvy se v italštině a potažmo latině vyskytovaly v šestnáctém století vedle sebe, tak je jistě zaznamenal i Prefát. Ten jimi ale zřetelně označuje dva různé plody či rostliny. A nejen on. Také Kryštof Harant ve svém pozdějším cestopise zmiňuje „*pomorancevú, limounovú a citronovú ... jablka*“ (K. Harant, 1. díl, 8. kap.). Mluví-li však o stromech, zde pojem *limoun* chybí. Ani Prefát ovšem vždy nezmiňuje oba pojmy zároveň.

¹²⁸ SESJČ, 1967, 384.

¹²⁹ SESJČ, 1967, 114, 289, viz J. Jungmann I, 1989, 120, 512.

¹³⁰ M. Novotný, 2002.

Zdá se tedy, že v pohledu českých cestovatelů se jednalo sice o rostliny podobné – jsou uváděny vedle sebe -, ale přeci jen poněkud odlišné – stojí jim za to je oba zvlášť uvádět. Šlo tak nejspíše o různé druhy citrónovníků, které se jim lépe podařilo rozlišit dvěma názvy, které z jazyka svého okolí dobře znali.

Z ovoce, kteréžto slovo se zde vyskytuje v již zmiňovaném tvaru *ovotce* (viz 2.2.1.2), se Prefát dále zmiňuje o granátových jablkách, ovšem i o jablkách obyčejných, o hruškách a také o *břeskvích*. Toto slovo tak, jak se zdá, skutečně označuje broskve, avšak přechod tohoto výrazu k tvaru dnešnímu pomocí klasických hláskových změn neproběhl. Došlo zde totiž ke s družení slov podobných, ale ne příbuzných. Zatímco výraz *břeskev* (stč. *břěskev*) vznikl z lat. *persica* a označoval toto švestkovité ovoce, slovo *broskve*, rovněž existující již ve staročeštině, vycházelo z lat. *brassica* a znamenalo „zelí“. Tento význam, dosud existující v polštině, v naší řeči postupně ztratilo a získalo význam slova *břeskev*, čímž převzalo jeho úlohu a přispělo k jeho zániku.¹³¹

Dnes nesrozumitelně naopak zní výraz *angura*. Tato Prefátova forma odpovídá slovu *anguria*, které dodnes v italštině označuje dužnaté ovoce, které u nás známe pod jiným původem nečeským názvem (vodní) *meloun*. *Angury* byly podle cestopisce významnou složkou jejich jídelníčku, podobně tak *dactyle*, popř. *daktyle*, tedy dnešní *datle*. Za pozornost stojí především popis, který autor věnoval stromu, na kterém toto ovoce roste, tedy datlové palmě. Začíná slovy: *jest palma štěp vysoký a dosti tlustý a rovný zduolu až k vrchu a aniž jest dole co tlustší než nahoře, až se postupně dostává ke koruně stromu: to větvoví aneb ratolesti nahoře roste okrauhle okolo stromu vuokol kolem a jest vždycky zelené, stojí co nějaké choštiště rozuondané* (OPC, 87). Slovo *choštiště* (renesanční mezičlánek mezi stč. *chvoštiště* a dnešním *koště*) *rozuondané* pro představu mohutně rozevřené koruny palmy působí vskutku názorným dojmem.

Podobně jako *angura* ani pojem *musí* (myšleno jako název rostliny) není zvláště průhledný. Teprve popis tohoto stromu, kde zaznívá, že nebyl příliš veliký, zato měl dlouhé zelené listy, dává tušit to, co člověk nalezne v italsko-českém slovníku pod heslem *musa*, a sice, že jde o banánovník. Ve značné míře používá Prefát pro označení stromu výraz *štěp*. Slovo, které souvisí se slovesy *štípat*, *štěpit*¹³² původně pojmenovávalo a v dnešní době v odbornějším smyslu stále nazývá ty ovocné stromy, které byly pěstovány pomocí *štěpování*, tedy roubování prutů (či tzv. oček) ušlechtlejších odrůd na méně kvalitní podnož, náš cestovatel jím však ve shodě se svojí dobou rozumí každý ovoce nesoucí strom, tedy nejen

¹³¹ SESJČ, 1967, 105.

¹³² SESJČ, 1967, 472.

dřeviny jako jsou jabloně, olivovníky, ale i různé plané keře i zmiňované datlové palmy či banánovník. Vedle podoby *štěp* se navíc uplatňuje i jméno hromadné *štěpi*, které označuje skupinu či souvislejší porost takovýchto stromů.

Kolektivum se též objevuje v souvislosti s cukrovou třtinou. Té si Prefát všímá na Kypru a pozoruje, že ony rostliny *všeho spůsobu jsau, jako zde u nás v Čechách třtiny, které v rybnících a při vodách rostau a bývají, krom že ony vyšší a tlustší jsau* (OPC, 300,1). Zde je třeba rozumět, že ne že bychom v šestnáctém století v Čechách pěstovali drobnou cukrovou třtinu, ale že pojem třtina byl v podstatě označení pro kteroukoli rákosovitou rostlinu, tedy i rákos. Zmiňované kolektivum zní *třtí*, a to svou podobou odkazuje ke stč. genitivu *trsti*, který se vztahoval k nominativu *trest*, což byla původní podoba slova třtina (nesouvisí přitom s maskulinem *trest* (odplata), které je odvozeno od slovesa *trestati*, ani od feminina *trest'* (tekutý výtažek), což je pozdější přejímka z polštiny).¹³³ V textu se objevuje v biblickém kontextu a označuje stéblo, na kterém byla Kristu na kříži podána houba. Byla-li řeč o zdroji cukru, na témže ostrově byla také ve velkém získávána sůl. Nesloužila k tomu pochopitelně žádná rostlina, ale mořská voda. Prefát se zaujetím sleduje mělké bazény, v kterých se voda odpařovala, a konstatuje: *jest se čemu jistě podiviti, že na tom místě ta zem neb dno od přirození tu moc má, že voda mořská se na něm horkostí slunečnou vysušuje a v čistau bílau sůl obrací* (OPC, 294). O množství takto vytěžené suroviny svědčí jiný postřeh: *a bylo tu tehdaž té soli několik hrubých hromad, co malé sedlské chalaupky; kteraužto sůl odtud na šífy ladují a do Benátek i do jiných zemí a krajin vozí* (OPC, 294).

Dostatečně známé byly zřejmě v této době v Čechách *fíky*, Prefát tyto plody ani strom, na kterém rostou, nijak blíže nepopisuje, pouze se zmiňuje o tom, kdy je ve větším množství zahlédli nebo přímo jedli. Pozornost si zasluhuje použití tohoto slova v souvislosti s komunikací. Děje se tak na místě, kdy autor popisuje chvíle, kdy se posádka připravovala na boj s piráty. Na otázku poutníků, zda-li by se mohli čtyřem nepřátelským lodím ubránit, dostali od patrona odpověď: *že s pomocí Boží muožeme dobře, by jich ještě tolikéž bylo, a kdyby dobrý vítr měl, že by jim chtěl fík okázati a jich se za nic nebáti* (OPC, 260). Zde nejde o ovoce, nýbrž o potupné gesto, kterého se v dřívějších dobách hojně užívalo a spočívalo v zatápní pěsti, kde mezi prsty vystupovala špička palce.

Značně exotická byla naopak pro cestovatele většina mořských ryb. Podobně jako u citrusových plodů, i zde se jejich italská jména objevují jen v lehce upravené formě, dané spíše neznalostí jejich grafické podoby, než nějak pokročilým zažitím těchto slov do češtiny.

¹³³ SESJČ, 1967, 493.

Hlavní potravinou tohoto druhu byla *sordel*. Jedná se o rybu, jejíž jméno dnes známe ve formě *sardel* a v italštině zní *sardella*. Původ má ve výrazu *sarda*, což znamenalo sardinský. Pro pořádek je nutno dodat, že tato drobná ryba není totožná se *sardinkou*, jejíž název je nicméně utvořen obdobně. Sardinky jsou sice ryby příbuzné, jsou však celkově větší, ač je známe dosti drobné, ale to jen proto, že se do nálevu ukládají nedospělé. Sardele se dnes objevují na jídelních stolech také, ale spíše pod označením *ančovičky*.¹³⁴ Už za Prefáta se uchovávaly ve slaném nálevu, on je nazývá *lák*, což je slovo používané v omezené míře i nyní. O samotných rybách praví, že to jsou *rybičky malé bílé, nasolené do láku v tunách co herynky*. *My jich v těchto našich zemích nemíváme, a jsau dosti dobré* (OPC, 46). Přirovnání k herynkům v *tunách* – což je vedle *láky* další výraz pro sud, slovo odvozené z něm. *Tonne* – dává tušit, že slanečci čili sledi, ryby rozšířené v severních mořích, u nás na rozdíl od středomořských sardelí známi byli. Výraz *herynek* totiž vychází z něm. *Haring*, což je označení právě pro slanečka.¹³⁵

Jiný, exotičtější název ryby je u Prefáta *stirion*. Setkal se s ním v italské řeči, což přímo říká. Vysvětluje, že o této *hrubé* rybě slyšel, že *jest vyzina*, avšak nadále ji v textu nazývá po italsku, někde v počeštěné formě *štyryon*. *Vyzina* neboli *vyza* je velká jeseterovitá ryba, která je sice počítána mezi sladkovodní, neznamena to ale, že by se v moři nevyskytovala. Vzhledem k jejímu doložení na severu Jaderského moře její přítomnost ve slaných nálevech sudů benátské plachetnice nijak překvapivá není. Dodnes se *vyza* v italštině nazývá *s torion*. Nebylo to pak jen maso, co z ní bylo využíváno, cestovatel rovněž hovoří o kaviáru, ne však jako o věci nějak samozřejmé. Píše: *to, jenž slove vlasky caviaro, praví, že jsau z vyziny jikry a jest věc černá co kolomast a slaná* (OPC, 46).

Narozdíl od sardelí, které byly podávány syrové, jak uvádí Prefát, *na studeno vařené* (OPC, 267), se *vyzy* obvykle servírovaly teplé. Vedle nakládaných se jedly samozřejmě i ryby čerstvé. Nebyla to však zdaleka jediná masitá strava, ke které bylo možno na lodi přijít. Ač by se dalo předpokládat, že ryby jakožto dary moře měly v palubním jídelníčku převahu, nebylo tomu tak, podobně jako na souši se jedl pouze o dnech pátečních a postních, jimiž bývaly předvečery čili *vigilie* svátků některých svatých. Jinak se podávalo maso hovězí i vepřové, kuřecí, také skopové a kozí. Na lodi se uchovávalo jak v konzervované podobě, toho se týká výraz *presuti*, vycházející z it. *prosciutto*, kterým cestopisec označuje nasolené a uzené vepřové plece¹³⁶ – toto slovo známe v dnešní gastronomii v podobě *pršut* –, tak ve

¹³⁴ SESJČ, 1967, 431.

¹³⁵ SESJČ, 1967, 190.

¹³⁶ K. Hrdina, 1947, 378.

stavu čerstvém, tedy v podobě živých zvířat. Ty pán lodi nakupoval v průběhu cesty, když loď přistála někde ke břehu, a jak autor píše: *ty voly živé vtáhli do navi a tam je chovali a jísti jim dávali. A když se nám masa nedostávalo a potřeba byla, tehdy jsme vola v navi zabili. Také skopcuov nakaupil a kozluov, druhdy jsme jich v navi měli patnácte živých, a když potřeba byla, bili je a vařili a pekli* (OPC, 47). Z výsledků těchto zabijaček jsou mimo jiné zmiňovány hovězí *dršťky* či skopové *játričky*, tedy játra, a *plíčky*, což je zdobně slova *plíce*, v potravinářství i dnes funkční pojem. Dále Prefát mluví o *salcyconech*, uzených klobásách, a to v tom smyslu, že: *v těchto našich zemích nejsau obyčejné* (OPC, 46). Jejich označení vychází z it. *salsiccion*, kterémužto slovu lze rozumět i jako *salám*.¹³⁷

Strava na palubě Liony byla až překvapivě barvitá a vyvážená, autor přímo píše, že *obyčejně nám dávali tři krmě k obědu i k večeri a sejr čtvrtý a ovotce* (OPC, 45). Sýr jakožto mléčný výrobek vyžadoval trvanlivost, proto zde měli jen určité druhy s touto předností. Setkáváme se tak z dodnes vyhlášeným tvrdým sýrem parmezánem, Prefát jej nazývá *parmazon*. Jméno tohoto výrobku spjatého z francouzským prostředím je slovem tohoto jazyka, které ovšem vyjadřuje, že svým původem se týká italského města Parmy. Zde se sýr také nejprve vyráběl.¹³⁸ Trvanlivost se vyžadovala také od pečiva, kromě obyčejného chleba, který bylo třeba v určitém čase sníst, byl na lodi přítomen také chléb dvakrát pečený, který je nazýván *biskokto* nebo *biskoktus*. Prefát o něm přímo uvádí, že je to: *chléb dvakrát pečený, který trvá dlouhý čas a nezkazí se ani brzo splesniví, ale jest tvrdý* (OPC, 45). Jeho název vychází z vulgární latiny, kde *bis-coctus* přímo znamená „dvakrát pečený“, je blízký it. *biscotto*, a jak je patrné, jedná se o slovo, které dalo vzniknout našemu *piškot*.¹³⁹ Tento chléb se dle autora podával s *koliandrem*, tedy s bylinou dnes známou spíše v nedisimilované podobě *koriandr*, což má blíže k pův. lat. názvu *coriandrum*.¹⁴⁰

Pečivem, sýrem a ovocem nabídka bezmasých jídel rozhodně nekončila, představu je možné si udělat z výčtu pokrmů, které mohli poutníci dostat k jednomu z chodů: *třetí pak krmě byla vařený hrách bobový neb zelí v hlávkách vařené neb mrkev, kteréž nakrájejíc co grošuov polili octem a olejem, aneb cibuli hrubau upekauc dali ji na misku a vlili na to oleje a octa aneb kaparuov navaříc nalili na ně oleje a octa aneb rejžovau kaši vařenau s mandlovým mlíkem bud' nětco takového* (OPC, 46). Zajímavé je přirovnání nakrájené mrkve ke *grošům* tam, kde bychom dnes patrně řekli *na kolečka*. Z ukázky je rovněž patrné, že v Evropě již byla v této době dobře známa rýže. O *kaparech* – nerozvinutých poupatech keře

¹³⁷ K. Hrdina, 1947, 378.

¹³⁸ SESJČ, 1967, 359.

¹³⁹ K. Hrdina, 1947, 376, SESJČ, 1967, 374.

¹⁴⁰ SESJČ, 1967, 262.

kaparovníku naložených obyčejně v octě a dodnes platících za pochutinu – zde není zmínka jediná, je zřejmé, že to byla dosti hojně pojídaná plodina Středomoří. V souvislosti s rostlinnou potravou je také zajímavé uvesti výraz, který na jednom místě zaznívá jakožto zastřešující pojem pro plodiny vhodné k přípravě pokrmů. Když cestopisec popisuje okolí Jeruzaléma s políčky zavlažovanými soustavou rybníků, zmiňuje, že zde *sobě Turci a Arábi sejí zelí, cibuli a jiná vaření* (OPC, 195). Tedy *vaření* nikoli jako substantivní vyjádření děje, nýbrž té věci, která je k němu určená.

Z peněz, které předem patron od poutníků vybral, bylo hrazeno nejen jídlo, ale také pití k němu. Zde hrálo hlavní roli očekávatelně víno. V Prefátem citované smlouvě se přímo píše: *item jest povinen patron dávatí panuom pautníkuom k stolu víno dobré dvoje, bílé a červené, a to nemíšené ani jak opravované* (OPC, 17). Zároveň měli mít ovšem stolovníci možnost nápoj ředit sladkou vodou. Že to v českých zemích nebyla běžná praxe, vyznívá z dodatku, který mísení vína s vodou nazývá *obyčejem vlaským* (OPC, 45). Víno bylo podáváno i k snídani, tu autor nazývá pův. it. slovem *kolací*, přičemž výchozí tvar zní *colazione*.¹⁴¹ V tento ranní čas nebylo naléváno obyčejné víno, ale tzv. *malvazí*. Pro poznání, o jaký nápoj vlastně šlo, je vhodné nahlédnout např. do knihy I. Němce (1986, 98), kde se píše: „Slovem malvazí stará čeština označovala těžká sladká vína dovážená z Řecka, především z města Malvasia na Peloponesu; podle tohoto města byl onen druh dováženého vína pojmenován.“ Tento výklad také do značné míry potvrzuje sám Prefát, když líčí svůj zážitek z Kréty: *Ten jistý kupec dal mi košťovati malvazí starého, velmi silného a tuhého, které jsem ještě jakživ lepšího byl nepil, a nerozumím, aby mohlo nad to silnější býti* (OPC, 67). Jemnější variantou ranního nápoje byl *muškatel*. Nebylo to víno tak silné, bylo ale výrazně vonné. Odvozeno od it. *moscatello* prozrazuje, že jeho vůně měla co dočinění s muškátovým kořením.¹⁴² V rámci nápojů z révy se v textu objevuje také výraz *mest*. Je to název, který svým původem odpovídá dnešnímu *moštu*. Zatímco však v současnosti tím rozumíme lisovanou ovocnou šťávu, která obvykle neprošla kvašením, u Prefáta jde o mladé víno, v kterém již proces kvašení započal, tedy to, kterému nyní říkáme *burčák*. Slovo údajně moravského původu, odvozené od slovesa *burkat*, což znamená „bouřit se“¹⁴³, je jistě mladší než *Mest* a potažmo *mošt* vycházejí z lat. *mustum*.¹⁴⁴ V souvislosti s tímto nápojem se také dovídáme o specifickém způsobu, jakým se v oblastech kolem Kypru víno uchovávalo. Výklad podává sám cestopisec: *právě včas přinesl našemu hospodáři jakýs sedlák Řek na oslu*

¹⁴¹ K. Hrdina, 1947, 377.

¹⁴² K. Hrdina, 1947, 378, SSČ, 2003, 190.

¹⁴³ SESJČ, 1967, 108.

¹⁴⁴ K. Hrdina, 1947, 377, SESJČ, 1967, 322.

dvě kuože plné vína mestu, jakž pak v těch zemích obyčej jest, že místo suduo víno v kožech chovají a nosí, též i vodu a říkají. těm latině utres (OPC, 292). Latinské slovo *uter* (pl.: *utres*) v substantivní formě vskutku znamená „měch“, „(kožený) vak“.¹⁴⁵

Alkoholické nápoje vinného typu tedy nacházely v tehdejšímu světě širokého využití. Sloužily k hodnotnějšímu osvěžení i pro vyložení pití na chuť. To bylo dáno i jejich rozlišnou kvalitou. A ačkoliv při každém jídle poutníci víno dostávali, jeho přísun byl přeci jen limitovaný zmiňovanými džbány, které sloužily několika stolovníkům dohromady. Proto si většina cestovatelů ještě nakupovala víno další, které pak přechovávala v soudcích (*lákách*) u svých věcí. A tak zatímco někteří hráli po obědě *vrhcáby*, v *karty*, někteří *sobě něco čtli*, jiní *kvasili* (OPC, 47).

Truňk, kterýžto pojem Prefát pro nápoj obecně používá, vždy zkvašený přeci jen nebyl, například pití námořníků (*marynářů*), které jim bylo na lodi k dispozici ve velkém sudu a nazývalo se *vlasky la vivanda*, byla pouze sladká voda s octem. Co se týče onoho italského slova, v současné době znamená spíše „pokrm“. Každopádně je odvozeno od slovesa *vivere* – „žít“.

Okamžiky, kdy se jedlo, více než dnes tenkrát rytmizovaly čas dne. Na lodi se navíc nedalo pohodlně jíst v každou dobu, stálá přítomnost stolů, či spíše lavic, které autor nazývá *štoky*, by bránila v pohybu posádky a tím pádem ovladatelnosti lodi. Proto byly vždy zvlášť v čas jídla stavěny. Polední doba byla s přijímáním potravy spojena natolik, že častěji než v *poledne* zde zaznívá časový údaj v *obědy*. Na druhou stranu původně ryze časový pojem *poledne* v textu výrazně disponuje již zmiňovaným významem směrovým, totiž jako označení jižní světové strany. Proces jedení jakožto určitý rituál dal název i místnostem, v kterých se měl odehrávat. Pro klášterní jídelnu používá autor i dnes srozumitelný a jen s lehkou jazykovou změnou užívaný pojem *refectorium*. Základ tohoto latinského slova sice netkví přímo v jídle jako takovém, ovšem onen původní význam „osvěžovna“ se od něj příliš nevzdaluje.¹⁴⁶ Z českého biblického překladu zase vychází pojem *večeřadlo*. Toto dokonale srozumitelné, leč nyní nepoužívané slovo, je poněkud konkrétnějším překladem lat. *cenaculum*, které Prefát také uvádí. Konkrétnější z toho důvodu, že zatímco latinské slovo označuje obecně „jídelnu“, to české přímo vystihuje okolnost, že v daném prostoru Kristus se svými učedníky večeřel.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Českému prostředí je známější adjektivní forma takto znějícího slova, a to především s pojmy *utrakvismus*, *utrakvista* atd., která znamená oboustrannost. Viz J. Kábrt, 1957, 431.

¹⁴⁶ SESJČ, 1967, 413.

¹⁴⁷ J. Kábrt, 1957, 60.

3.1.3.6 Popisy zvířat

V časech, kdy základním dopravním prostředkem byl kůň a hospodářský dobytek znali důvěrně i městští lidé, byla zvířata samozřejmostí, což ale neznamená, že by nepožívala jisté úcty. O rybách i suchozemských tvorech, kteří sloužili poutníkům za potravu, byla řeč v minulé kapitole, výraznějšího popisu se zde dostalo pouze některým rybám. I v této oblasti si cestovatelovu pozornost získávala hlavně jejich neznámost. Středomořský svět, to však nebyly jen lovné ryby, vyskytovala se zde celá řada cizokrajných zvířat. A právě taková, která nikdy předtím neviděl, byla, což nepřekvapuje, zdrojem těch nejpozoruhodnějších líčení. V rámci cestopisu se to týká zejména paviána, delfína a chameleona.

S opicí se Prefát setkal na Krétě. Měl ji zde jistý kupec přivázanou na řetěz u svého domu a cestovatel byl jistě fascinován. Píše, že spatřil *mistrné zvíře, jakaus vopici* (OPC, 67). Adjektivum *mistrný* se v tomto textu objevuje vícekrát a vždy má význam „podivný“. Obdobně adverbium *mistrno* znamená „divno“, „divně“. První, čeho si na zvířeti všímá, je obličej podobný lidskému, pouze konstatuje, že byl protáhlejší. Stejně tak upozorňuje na přední a zadní nohy, které měla *s prsty jako člověčí ruce* (OPC, 67). Poeticky vyjadřuje skutečnost, že od hlavy až do poloviny těla měla opice hřívu, tedy delší a hustší srst. Píše: *v těch chlupích se zdála, co by měla na sobě nějaký krátký pláštěček neb mantlíček* (OPC, 67). Druhé slovo je zdobnělínou počestělého něm. *Mantel*, tedy rovněž „plášť“. Podle dalších znaků, které uvádí, že: *na zadku měla dvě hrubé místa červené okrauhlé* (OPC, 67), ocas že vypadal jako lví a velikostí odpovídala většímu psu, se dá bezpečně potvrdit, že výraz *pabion*, jak se prý zvíře jmenovalo, skutečně znamená „pavián“. Není ovšem přesně jasné, z jaké řeči toto slovo převzal. V povětšinou přejímané italštině zní totiž dosti odlišně, a to *babbuino*, v němčině pak stejně, jako dnes v češtině, která jej právě z ní převzala. Slovo není latinského původu, nýbrž francouzského. V tomto jazyce zní *babouin* a je to prý odvozenina od slova *babine* (pysk).¹⁴⁸ Není jasné, jestli kupec, u kterého cestovatel opici viděl, byl Řek, Ital nebo někdo jiný, každopádně Prefátův výraz *pabion* nejbližší odpovídá španělskému tvaru *papión*.

Vedle toho uvádí i latinské jméno opice, z jeho formulace *mám za to, že tomu zvířeti latíně cercopitecus říkají* (OPC, 67) však není cítit úplná jistota. V dnešním latinském názvosloví, nesou paviáni rodové označení *papio*, což je evidentně odvozeno od francouzského jména, eventuálně *cynocephalus*. To je označení, které používal již Hérodot,

¹⁴⁸ SESJČ, 1967, 363.

Plútarch a Plinius.¹⁴⁹ Vedle toho se objevuje jméno *Hamadryas*, což se týká konkrétně paviána plášťového žijícího v Etiopii, známého v Egyptě (i dále) a s největší pravděpodobností odpovídajícího zvířeti, které viděl Prefát na Krétě. Jak píše Brehm: „Dostal jméno (myšleno *Hamadryas*) – buhvíproč – po lesní víle. Ve své povaze nic kouzelného a dívčího nemá.“ (A. Brehm, 1974, 54). Co se týče cestopiscem uváděného pojmenování *cercopitecus*, to je dnes (ve tvaru *cercopithecus*) odborným názvem pro kočkodana. Nebylo tak tomu ale vždy. Antický klasik Juvenál (Juvenalis) takto (*cercopythecus*) označuje právě paviána.¹⁵⁰ Ačkoliv se o tomto učenci Prefát na svých stránkách nezmiňuje, nelze vyloučit, že z něho čerpal.

Zaslouženou pozornost věnoval cestopisec také vytrvalým průvodcům své plavby, delfínům. Pro vyjádření hlásky *f* v jejich jméně nepoužívá lat. *-ph-* (jako třeba později Harant), nýbrž přímo literu *f*, nicméně zdvojenou (*Delffijn*), což je následek tzv. mladší geminace (viz 2.2.3.3). Z dobového hlediska nepřekvapuje, že tohoto savce považuje za rybu: *když se již smrkalo, viděli jsme metati se delfíny ryby v moři* (OPC, 69). Jistě ho ale nepovažuje za rybu ledajakou. Už ono *metání se* nad mořskou hladinu vzbuzovalo pozornost. Pro tyto skoky volí různá popisná označení, zvláště zajímavé je na několika místech uvedené vyjádření, že delfini *sebou stříleli*. Obsahuje je i věta: (delfini) *sebau střílejíc a nad vodau se vyskytujíc nám se ukazovali* (OPC, 303), pozoruhodná i dalšími výrazy. Z jiného vyjádření věnovaného pohybu delfínů: *a tu se dobrau chvíli okolo nás metajíc a sem i tam v moři běhajíc, zase od nás po moři vždy se vyskytujíc v hauřě táhli* (OPC, 306) je patrné, o kolik širší mělo význam sloveso *běhat*. Z dnešního pohledu neadekvátně zní i v souvislosti s jízdou na koni: *a tu počali Turci rejthaři, kteří nás vyprovázeli, mimo nás na koních běhati* (OPC, 213), kde je v současnosti normalizované sloveso *jezdit*. (Nic na tom nemění fakt, že z čistě logického hlediska, by tento pohyb měl být vyjádřen slovy: *běžet prostřednictvím koně*, popř. *sedět na běžícím koni*.) Sloveso *běžet* v Prefátově době zamenalo jakýkoliv rychlý pohyb kupředu činěný živým tvorem. V předposlední ukázce (té týkající se delfínů) zaznělo i slovo *houf*, které v souvislosti s větší skupinou těchto mořských tvorů je i dnes patřičné, což se ale nedá říci o pojmu *stádo*, který v tomto smyslu autor užívá na jiných místech.

Osobitý je i barvitý popis podoby zvířete plný nezvyklých výrazů a zvláštní svým laděním: *ta ryba delfín jest dosti veliká, některá bývá sáhu zdýlí i puol druhého a víc, ač také i nevelicí a menší bývají; a jest ryba drobet nakřivená, hřbet maje vysedlý, jako by byla hrbovatá, na hřbetě nahoře má jakaus hrubau plautev, co by byl jaký hák. Jest barvy zčerna*

¹⁴⁹ A. Brehm, 1974, 54.

¹⁵⁰ A. Brehm, 1974, 54, D. Burnie, 2002, 130 - 131.

názelené, skuoro takové, co ryba lín, napřed má nos dlauhý, nápodobně co svině, a protož těm rybám někteří mořské svině říkají. Usta má d ole p od t im n osem z zadu a j est v elmi rychlá a prudká ryba v moři (OPC, 303). Obraz tvora dnes pověstného svoji elegancí a oceňovaného pro aerodynamičnost těla vyznívá zvláště, je-li přirovnáván k svině a líčen jako hrbaté stvoření. Zde je potřeba si uvědomit, že ačkoliv již tehdy prase symbolizovalo zhruba to, co dnes (negativní hygienické i morální vlastnosti), nepřestávalo být tvorem respektovaným, a to zejména skrze svůj užitek pro člověka. Příklad je tedy nutno brát mnohem neutrálněji, než dnes působí. Zvláště když určitou podobnost protáhlé delfíní tlamy s rypákem prasete nelze upřít. Navíc nelze tento pojem spojovat s Prefátem, ten jej pouze uvádí jako existující a používaný. Označení *mořská svině* nebo *mořský vepř* bylo rozšířeno obecně, a to už v časech těm jeho značně předcházejících. Nejde přitom ani o pojmenování vzniklé na základě českého pohledu na exotické zvíře, je to záležitost překladová, kterou v lidové sféře zná už latina, a to v podobě *porcus marinus*.¹⁵¹

Z fyzických vlastností „hrbovatého zvířete“ autor oceňuje vedle schopnosti vysoko skákat především jejich rychlost. A tak v jedné zmínce o houfu delfínů, kteří připlavali k jejich lodí, o nich říká, že *ačkoli tehdaž nave velmi spěšně a rychle šla, neb silný vítr byl, však jsau delfinové ještě rychlejší a prudší v vodě byli, neb ji předbíhají a v moři hrajíc, k ní se zas nazpátek navracovali, neb ta ryba nepodobně velmi prudce co šíp v vodě jde* (OPC, 305 - 306). Dobře je zde mimo jiné vidět, že sloveso *hrát* ve smyslu „provozovat zábavu“ se ještě formálně neodlišovalo zvratnou formou (*hrát si*) od významů „herecky ztvárnit“ či „preludovat na nějaký hudební nástroj“. ¹⁵² Tuto nezvratnou formu nacházíme v podobné situaci např. ještě u K. Haranta. Adverbium *nepodobně* pak obdobně jako jeho adjektivní forma má význam „nadmíru“, „neuvěřitelně“.

Snad nejvíce byl ale cestovatel osloven povahou delfínů. Všiml si jejich družnosti, byl kolikrát svědkem toho, jak obklopili loď a dováděli kolem ní. Spolu s tím se mu dostávalo i mnoho informací a mýtů vztahujících se k těmto tvorům, řadu z nich ve své knize zaznamenal. Úvodem píše, že *o této rybě praví a píší, že by na člověka od přirození laskava byla* (OPC, 304). (Kondicionál zde po latinském způsobu (konjunktiv cizího mínění) vyjadřuje sníženou jistotnost výpovědi.) Výrazem *laskava* je míněna především přízeň. Ta se ovšem neměla projevovat jen družností delfínů jako takovou, ale také jejich oblibou v hudbě. Přímou je zde řečeno, že tato „ryba“ *hudební, traubení a pískání ráda poslouchá* (OPC, 304).

¹⁵¹ J. Kábrt, 1957, 307.

¹⁵² Zvratná forma - *hrát si* je dnes závazná pro bezpředmětové použití tohoto slovesa (*Hrál si na dvoře*). V ostatních případech nutná není (*hrál fotbal*).

Z této formulace je velmi dobře patrné, že čeština ještě neměla ustálený obecný výraz pro muziku, popř. její provozování. Napsal-li by totiž Prefát, že delfin rád *poslouchá* hudbu, omezil by jeho zájem pouze na *hudební*, tedy hru na housle či na jiné strunné nástroje. Slova *housle*, *hudební* a *hudba* mají společný základ sahající do praslovanštiny, kde byla odvozena od základu **god-*¹⁵³. V průběhu vývoje výrazy *hudební* a pozdější *hudba* ztrácely vztah s oním smyčcovým nástrojem a jejich význam se postupně zobecňoval, až v případě druhého z nich nabyl takové šíře, že se dostal na roveň významu původem cizího slova *muzika*.

Pozitivní vztah delfinů k libým tónům hudebních nástrojů se zřejmě tradoval jednak na základě faktu, že toto zvíře skutečně na zvuky reaguje (tím víc, je-li na některé naučeno slyšet), a jednak díky známé antické báji o pěvci Ariónovi, který dopadl lépe než jeho kolega Orfeus, neboť svržen do mořských vln byl zachráněn delfínem z houfu, který předtím přivábil svým zpěvem a hrou na lyru.¹⁵⁴ Tuto pověst zná i Prefát, ve své knize ji v souvislosti s delfíny také nastiňuje. Jejího hrdinu nazývá *Aryon* a nemluví o něm jako o pěvci, nýbrž jako o *hudci*. Neboť bylo řečeno, že tento muž svůj zpěv doprovázel lyrou, a jiné zdroje hovoří maximálně o *kitharē*¹⁵⁵, dá se s jistotou vyloučit, že by hrál na housle, což by se mohlo podle jeho označení na první pohled zdát. Stejně jako název oné činnosti (*hudební*) také pojmenování člověka, co tuto činnost provádí (*hudec*), zahrnovalo nejen hru na housle, ale i na jiné strunné nástroje, v tomto případě můžeme navíc slyšet i o významu „hudebník vůbec“.¹⁵⁶ Housle konečně můžeme vyloučit i z důvodu, že kol. roku 600 př. n. l., ke kterému je kladen život historické osobnosti toho jména, prokazatelně neexistovaly.¹⁵⁷

Prefátův racionální přístup ke světu v mezích křesťanské víry je potvrzován několika výjimkami. Především se zde jedná o důvěru ve věštby, předtuchy a znamení. Jedna taková výjimka se týká právě delfinů. Autor píše, že mezi námořníky platí pověra, že: *když se oni v moři lidem ukazují, rád potom bývá veliký vítr anebo bouře na moři*, a dále pokračuje: *tak tomu chtějí, že by se ty ryby lidem po moři plavícím proto ukazovaly, jako by jim tím návěstí a vejstrahu dávaly, že jim nějaké nebezpečí nastává* (OPC, 304). Pojem *návěstí* v současnosti když, tak známý jako název signalizačního zařízení, znamenal původně zhruba totéž, co vedle psané *vejstraha*. Ve tomto slově je ostatně dobře znatelné sloveso *věstit*, proto je možné výraz přirovnat např. k příbuznému pojmu *zvěstování*. V podobném smyslu se v textu objevuje

¹⁵³ SESJČ, 1967, 196 - 197.

¹⁵⁴ V. Zamarovský, 2005, 64.

¹⁵⁵ L. Svoboda, 1973, 71.

¹⁵⁶ MSS, 1978, 75.

¹⁵⁷ Kromě pověsti o Ariónovi Prefát zmiňuje i jinou vyprávěcí o delfinovi, který každého dne vozil na svém hřbetě jistě *pacholátko* z domova přes moře do školy a zpět. Jak sám uvádí, čerpal tyto příběhy z Plinia, z jeho knihy *Naturalis historiae*, kde jsou prý i další pověsti.

i slovo *praktika*. Také ono, ač je to od jeho pův. lat. významu „činnost“¹⁵⁸ dosti vzdáleno, označuje údajnou schopnost delfinů vidět věci budoucí. Pokud by šlo jen o počasí, nebyla by tato dovednost ničím zcela neuvěřitelným, jak známo zvířata obecně umějí vycítit, že se mění tlak atd. A i kdyby se jednalo o něco jiného, vyprávění o pověrách běžných mezi námořníky by ještě neznamenal, že jim autor sám věří. Avšak je to právě jeho doměnka a nic zprostředkovaného, že *ten den, který jsme s Turky šarvátku na moři měli, ráno se nám u naší nave po pravé straně dva velicí delfínové byli ukázali, tím nám, abychom se na péči měli, že na nás něco zlého přijít má, jako vejstrahu dávajíc* (OPC, 304).

Zdá se, že zde značnou roli sehrál otřesný zážitek onoho konfliktu, kdy o život přišlo několik lidí, se kterými byl autor téměř půl roku v každodenním kontaktu, a kdy i jemu samotnému šlo o život. Za takových okolností i člověk Prefátova vzdělání hledal iracionální indicie a nápovědy, kterými by mohl tuto hrůzu lépe uchopit. Nejsou to přitom jen delfini, kterým přisuzuje onu vidoucí a výstražnou úlohu, již dříve toto symbolické sdělení našel v oblasti snů. Stalo se to první noci, kdy zase po putování Svatou zemí spali poutníci poprvé v lodi. Prefát píše: *a tu jsem měl sen velmi hrozný, neb mi se zdálo, kterak čertí z moře do naší nave lezli a jí zatopiti chtěli a my jim bránili, takže jsem se hruozau probudil; ten sen mi se potom 7. dne zráčil, neb místo čertuo Turci byli* (OPC, 253). Krom jiného je zde zajímavé sloveso *zráčil* ve významu „vyplnit“, „zhmotnit“, „zrealizovat“.

Neméně pozoruhodné je vyprávění věnované chameleonům. Nejde přitom jen o jeho znamenitý obsah, Prefátovo nešťastné, leč komické zacházení s těmito tvory je ostatně zmiňované již v úvodní kapitole této práce (1.1). Pro připomenutí dlužno uvést, že je to ten případ, kdy cestovatel natolik důvěřoval klasickým přírodovědným spisům, že zvířátka držel o hladu, neb ze stránek těchto knih vyčetl, že jsou živa pouze z povětrí. Pohlédneme-li na výrazivo těchto řádek, také ono je tím, co zaujme. Většinu pasáže věnované chameleonům tvoří popis. Zvíře cestopisec nazývá *chameleon* což odpovídá současnému českému pravopisu. Odlišnější je plurálový tvar, který zní *chameleonti*. Přítomnost *-t-* je dána italskou podobou slova - *camaleonte*, která byla pro českého poutníka nepochybně určující¹⁵⁹.

Přiblížení tohoto exotického zvířete čtenářům je opět realizováno příměrem. Předně pokud jde o jeho velikost. Formulace *to zvířátko chameleon jest malé, tak veliké muož býti jako neveliká německá myš* (OPC, 244) již ovšem dnes není každému zcela průhledná, jde o porozumění výrazu *německá myš*. Frazeologický slovník nám potvrdí, že toto donedávna

¹⁵⁸ SESJČ, 1967, 389-390.

¹⁵⁹ Slovo *chameleon* se přitom do evropských jazyků dostalo z latiny, a do té z řečtiny, ve které je složeninou slov *chamai* (země) a *leon* (lev) (SESJČ, 1967, 202).

běžné označení, střídané někdy univerbizovaným tvarem *němkyně*, bylo pojmenováním potkana.¹⁶⁰ Německo bylo zemí odkud se k nám tito hlodavci dostali. Německých slov volí cestopisec k vyjádření hranatého tvaru hlavy tohoto živočicha: *co by nějaký helm neb šturmmaub na sobě* (zvírátko) *mělo* (OPC, 244). Oba tyto výrazy (*helm*, *šturmmaub*) označují přilbu.

Zajímavá je dnes nepoužívaná zdobnělina *prstky*. Zaznívá v (přínejmenším z dnešního pohledu) poetickém a malebném příměru: *u každé nožičky má toliko dva prstky proti sobě co berlička* (OPC, 244). Více místa je pak věnováno barvám, které chameleon mění. Zde zaujme výraz *popelatý*. Objevuje se tam, kde bychom dnes patrně psali adjektivum *šedý*. Toto slovo sice již v Prefátově době existovalo, jeho význam však byl poněkud užší. Ve shodě se svým původem¹⁶¹ označovalo spíše tóny zšeřelé a ne ty jasnější, blíží se stříbrné, jako je bělavá barva popela. Pokud by se dnes přesto volilo označení vycházející z odstínu spáleného materiálu, užilo by se tvaru *popelavý*.

3.1.3.7 Lidé a jejich příslušnost

Na své pouti se Prefát setkal s nejrůznějšími lidmi, rozdílných řečí, víry i způsobů. Ačkoliv Praha šestnáctého století nebyla prosta cizinců, návštěva krajin, kde byli tito lidé doma, byla zážitkem o poznání intenzivnějším. Díky svému vzdělání radě z nich alespoň částečně rozuměl, na druhou stranu musel jako jediný Čech v celé devadesáticenné poutnické výpravě zažívat nesporný pocit odcizení. V takovémto spolku vzal za vděk cizinci jemu poněkud méně cizími, intenzivnější kontakty udržoval s několika Němci. Byl přímo jedním ze sedmi členů jisté skupiny, tito členové se spolu pohybovali a vzájemně si vypomáhali. Cestovatel toto sdružení nazývá *tovarystvo*, jeho členy pak *tovaryši*. Toto slovo zde nemá význam „řemeslník v zácviku“ (jak jej známe dnes), nýbrž spíše „druh“, „kolega“. V souvislosti s tím je zajímavé uvést na jiném místě se vyskytující sloveso *přitovaryšiti se*, které má význam „přidružit se“, „připojit se“. Tento význam je doložen již ve staročeštině¹⁶², původ slova ovšem tkví v základu *tovar*, který sám o sobě označuje hotový výrobek. Slovo,

¹⁶⁰ F. Čermák, 1988, 189.

¹⁶¹ SESJČ, 1967, 465.

¹⁶² MSS, 1978, 404, 514.

kteřé dalo vedle tovaryše vzniknout také pojmu *továrna*, má pak kořeny dosti exotické, vychází totiž z jazyka tatarského¹⁶³.

Kromě Němců se na lodi plavili také Španělé, Francouzi, Řekové, Nizozemci, ty cestopisec jmenuje v nepřeložené, leč poněkud přetvořené formě *Nyderlender*, popř. *Nydrlander* či *Nydrlander*. Je pro Prefáta spíše typické, že takováto komplikovanější cizí slova píše pokaždé jinak. Nizozemské národnosti byly mezi cestujícími také ženy, pro ně užívá tvar *Nyderlendka*. Nejpočetnější skupinou na lodi byli pochopitelně Italové. Zde nešlo jen o poutníky, ale i o téměř celou posádku, což bylo dáno tím, že plachetnice byla benátská. Pro Italy používá cestopisec označení *Vlach*, *Vlaška*, což je dodnes známé, byť už ne příliš používané slovanské označení této národnosti. Slovo *Vlach* snad vzniklo z názvu jistého keltského kmenu, ze kterého bylo odvozeno i jméno rumunských pastýřů - *Valach*¹⁶⁴. O Vlaších mluví cestovatel obvykle jen tehdy, pokud přesně neví, z jaké části Itálie jsou. Jde-li o Benátčany, systematicky to uvádí. Itálie nebyla jednotným státem a Benátská republika byla stále ještě velkou mocností. Její obyvatele nazývá *páni Benátčané*. Je zmiňuje i tehdy, když chce vyjádřit, že je něco benátské. Jako v případě: *pravil, že jsme z měst panuov Benátčan a pod jejich panstvím* (OPC, 83). Etnikem, které měl cestovatel možnost poznat vskutku důkladně a které ve srovnání s Vlasy působilo zajisté cizokrajněji, byť stěží sympatičtěji, byli Turci. Autor je nazývá stejným jménem, jako je dnešní. Vedle toho ve Sváté zemi odlišuje *Aráby*, které tu a tam tituluje *Saracéni*. Podle tetování ve tvaru křížku poznává místní křesťany a nepřehlíží ani Židy. Na Kypru se cestovatel setkal s *Albanezi*, tedy s Albánci, kteří zde sloužili Benátčanům jako strážci vod kolem ostrova. Zná také tmavé obyvatele Afriky - černochoy, pro které měla starší čeština výraz *mouřenín*. Poněkud paradoxně pak zní jeden autorův záznam: *také jest zastřelen bílý Mauřenín, služebník biskupa z Cypru* (OPC, 266). Odhalit, jaké že etnikum se skrývalo pod tímto zvláštním označením, není zrovna jednoduché, vyplatí se nahlédnout do Harantova cestopisu, který pracuje s podobným názvoslovím. Najdeme zde větu: „*Patron lodí naší byl z Egypta se dvěma pacholky, kteříž slovou snědí neb bílí mouřeninové, tak jakoby žlutou barvu v komíně očadil, pro rozdíl Nigritův a právě černých mouřeninův*“ (K. Harant, 1854, 2. díl, 6. kap.). Dalo by se tedy tušit, že se tak označovali černoši usazení v Egyptě, avšak situaci komplikuje fakt, že na jiném místě rozděluje Harant arabské obyvatelstvo na *mouřeníny* (ti, co žijí v městech) a *Araby* (ti, kteří vedou kočovný život). U Prefáta, jenž Araby vymezuje (někdy pod jménem

¹⁶³ SESJČ, 1967, 485.

¹⁶⁴ SESJČ, 1967, 500.

Saracéni) dost důsledně, však lze spíše počítat s tím, že se skutečně jedná o světlejší egyptské černochoy.

Cestovatel se zmiňuje též o Slovinech. Užívá pro ně z dnešního pohledu poněkud závadějící označení *Slovák*. Jestliže píše: *byl mezi námi pautníky jeden mnich bosák Slovák* (OPC, 262), nabízí se ještě jeden výklad, a sice, že tento mnich byl vyznavačem slovanské liturgie. Pravděpodobnost této verze ovšem slábne, když na jiném místě autor uvádí: *postřelen byl také kulí z kusu i pátý pacholek marynář Slovák* (OPC, 266). Neboť lze těžko mnicha počítat mezi námořníky, jde s největší pravděpodobností o slovanskou etnicitu. Vzhledem k prostoru, o který se jedná, pak konkrétně jihoslovanskou¹⁶⁵. Nejen o národnost se však jedná, když je řeč o *Rusech*, *Armenínech* či *Suryánech* (Syřanech) a místy též *Řecích*. Každý z těchto národů totiž zároveň symbolizoval jednu z odnoží křesťanského náboženství, určitou církev nebo sektu.

Případ sám pro sebe byli tzv. *Abiseni*. Víme-li, že *Abissinia* je historický název Etiopie, slovo, ze kterého vznikla donedávna používaná česká forma *Habeš*, je zřejmé, že v případě Abisenů se jedná o obyvatele této země, tedy Etiopany. I oni zároveň představovali jednu z křesťanských monofyzitských¹⁶⁶ církví, a to tu nejvzdálenější civilizovanému Středomoří. Především odlehlostí této africké země byl nepochybně dán vznik řady mýtů a záhad, které se k ní vázaly. U samotného Prefáta se setkáváme se dvěma důležitými pojmy, záhadností až tajemnem rozhodně ne chudými. Jedná se o *zemi kněze Jana* a *indyánské křesťany*.

Již rané křesťanství zrodilo touhu znovuobjevit ztracený ráj, nebo se mu alespoň přiblížit.¹⁶⁷ S tím souvisela víra v existenci říší, které měly v předpolí ráje po staletí fungovat a v souvislosti s touto příznivou polohou prosperovat velmi šťastně. Mělo zde panovat to nejčistší, nejpůvodnější křesťanství, díky izolovanosti země nezasážené pozdějšími nánosy, kterými trpělo veškeré křesťanství ve známém světě. Většina učenců situovala ráj na východ, na jistou náhorní plošinu. Na východ měl odejít šířit víru apoštol Tomáš, kterému se právě prisuzovalo založení legendární země kněze Jana. Mělo jít o v podstatě utopický stát, jehož vladař držel v rukou jak světskou, tak duchovní moc. Nepředpokládalo se přitom, že by zde jeden člověk - kněz Jan - vládl přes tisíc let, v tomto jméně byl spatřován spíše titul těchto vládců. Pro svoji odlehlost a s tím související konzervovanou formu křesťanské víry byla s tímto státem nejčastěji ztotožňována právě Etiopie. Že byla vzhledem ke Středomoří spíše

¹⁶⁵ K. Hrdina přímo uvádí, že jde o Chorvaty. Viz K. Hrdina, 1947, 373.

¹⁶⁶ Monofyzitské křesťanské církve věří pouze v jednu, a to boží podstatu Krista.

¹⁶⁷ Informace k této problematice jsem čerpal především z knihy J. Delumeau: *Dějiny ráje. Zahrada rozkoše*, 2003, 79-104.

na jih než na východ bylo menším problémem, než by se zdálo. Toho se týká zjevná zeměpisná nesrovnalost, když Prefát na nejednom místě nazývá Abiseny *indyánskými křesťany*. Přímou pak říká, že *indyánští křesťané* neb Abiseni *to jsou ti křesťané z Afriky, kteří jsou pod správou a panováním velikého kněze Jana, kterému vlasky říkají Prete Ian, latinsky Presbiter Ioannes* (OPC, 137). Co se týče adjektiva *indyánský*, lze s jistotou vyloučit vztah k americkým *Indiánům*, slovo se jednoznačně týká *Indie*. Vysvětlení tohoto paradoxu tkví v archaických zeměpisných představách, které kladly africký Somálský poloostrov, kde leží Etiopie, do značné blízkosti tomu Indickému, ba dokonce jej nazývaly *India ultima* nebo *Egypti*. Kdo tedy postupoval do hloubi Etiopie, měl posléze dojít do Indie a pak klidně i doplout dále na východ.

V případě Prefáta mám spíše pocit, že pracoval se zažitými středověkými pojmy, které neměl potřebu korigovat, ač se svými přírodovědnými, zejména astronomickými znalostmi již nemohl této fikci plně důvěřovat.

Indii jako takové cestopisec věnoval zmínku také, a to hned v úvodu své knihy. V pasáži, kde se dovolává učeneckých autorit, aby o bájil smysluplnost cestování, vypráví o mudrci Apolloniovi, který se vydal do *perské země a veliká království indycká prošel a na konec přeplaviv se přes široký potok Fizon, přišel až k brachmanům, mudrcům indyckým tak řečeným* (OPC, 7). Ačkoliv se na tomto místě dá předpokládat demonstrace znalostí, která má čtenáři naznačit, s jak učeným autorem má tu čest, přesto informace o bráhmanech, příslušnících hinduistické kněžské elity, je vcelku účtyhodná. Prefát navíc není klasickým autorem své doby, své znalosti předvádí jen pokud je to nutné, narozdíl od jiných spisovatelů včetně Kryštofa Haranta prosazuje princip prostoty a nehledaného slohu. Jako oporu pro svoji strategii přímo zmiňuje úsloví: *veritatis simplex est oratio* čili *pravda na sprostných slovích záleží a žádné cizí nepotřebuje ani barvy ani ozdoby* (OPC, 10). Když se vrátíme k pojmu *Indie* a jeho odvozeninám, v pasáži o bráhmanech si můžeme všimnout, že autor nepoužívá adjektivního tvaru *indyánský* (jako v případě Etiopie), nýbrž i dnes fungující (odhlédneme-li od pravopisu) podoby *indycký*. Tedy i z čistě jazykového hlediska je zřejmé, že cestopisec cítil mezi jednotlivými „Indiemi“ rozdíl.

Rozmanité křesťanské církve, o kterých byla řeč, odpovídající zpravidla jednotlivým národům Blízkého východu, kterážto pravidlo narušuje v Prefátově podání pouze církev jakobitská (jiná monofyzitská církev působící v Sýrii), zmiňuje autor především proto, že se se zástupci každé z nich přímo setkal. Stalo se tak v chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě. Svatyně takového významu totiž budila zájem všech těchto křesťanských odnoží, a tak každá z nich zde měla alespoň jednu kapli a někoho, kdo o ni pečoval. Jak už to tak bývá, takovéto

společné vlastnění chrámu nepřinášelo příliš dobroty, a dějiny této správy jsou proto provázeny neutuchajícími konflikty. Především mezi řeckou a římskou církví. O římských katolicích mluví autor jako o *křesťanech Římanech*. Protestantské církve nezmiňuje, což není ovšem vzhledem k prostředí, ve kterém se vyskytoval, nijak překvapivé.

Kromě působení rozličných křesťanských věrouk se mohl cestovatel v Jeruzalémě setkat také s životem řeholním. Poutníci byli totiž ubytováni na hoře Sion ve františkánském klášteře. Představeného této komunity, která tvořila výspu západního světa v nepřátelském veskrze muslimském okolí, nazývá autor *gardyan*. Toto nepřiliš průhledné slovo odpovídá dnešnímu pojmu *kvardián*, které se pro označení představeného františkánů nebo kapucínů stále používá. Prefátova podoba s g- na začátku se přitom více blíží výchozímu italskému slovu *guardiano*, které původně označovalo někoho, kdo hlídá, sloveso *guardare* také znamená „hlídat“¹⁶⁸. S klášterním prostředím souvisí také pojem *bosák*, který autor tu a tam uvádí. To je označení pro mnicha z přísnějšího řádu, mezi jehož regule patřilo jen dosti spore obutí. Na pomezí řeholní a světské sféry stojí pojem *bekyně*. Cestopisec jej používá ve větě: *bylo také (na lodi) žen starých (nevím, co jsau byly, jeptišky-li čili bekyně)* (OPC, 42). Je zde řečeno mnohé. Bekyně vypadaly jako jeptišky, ale nebyly jimi. Šlo o členky laických sdružení žen, které sice žily podle přísných pravidel a sloužily pouze bohu, ale oficiálně v žádném řádu nebyly. Nejasnost jejich statutu a neprůhlednost jejich učení na ně nejednou uvrhly podezření z hereze. Ponurý zjev těchto dam je dodnes zachycen ve jméně šedavého motýlka *bekyně mniška*¹⁶⁹.

Vedle osob, jejichž povoláním byla ta či ona duchovní činnost, další velkou skupinu lidí, se kterými cestovatel přicházel do styku, byli vojáci. Křesťanští i muslimští. Autor nezná pojem *voják*, obvykle hovoří o *žoldněřích* a volí i další varianty vycházející z téhož slovního základu *zoldat* a *žoldát*. Tímto základem je slovo *žold*, respektive *sold*. O něm již byla řeč v souvislosti s platidlem zvaným *solid* (viz 3.1.3.3). Jako další z variant slov označujících vojáka, který pobírá žold, zní výraz *žoldán*. Jeho původ a význam je však zcela odlišný. V textu se vyskytuje výhradně ve spojení *žoldán ejiptský* a objevuje se tam, kde je řeč o někdejší nadvládě Palestiny egyptskými Araby. Pojem *žoldán*, tedy neoznačuje žádného vojáka, nýbrž vladaře. Celá pravda spočívá v tom, že jde o počestělý tvar tureckého slova *soltán*, které dnes dobře známe v podobě *sultán*¹⁷⁰.

¹⁶⁸ L. Klimeš, 1981, 393 a SESJČ, 1967, 275.

¹⁶⁹ SESJČ, 1967, 96.

¹⁷⁰ J. Jungmann V, 1990, 350 a SESJČ, 1967, 458.

Z němčiny pochází pojmenování *knecht*, které původně rovněž označovalo vojáka a až později čeledína na statku nebo obecně sluhu. Prefát jej používá okrajově, ovšem zřetelně ve významu vojenském, což dává dobře najevo ve větě: *přivezl (hejtman) z Benátek žoldáty (to jest vlaské knechty)* (OPC, 277). Na jiném místě hovoří o *knechtském špisu*, čímž má na mysli vojenské kopí. Přesto v jednom případě o domácím sluhovi mluví, tehdy je ovšem probíraný výraz součástí složeniny *hauzknecht*.

Cestopisec důsledně odlišuje vojáky na koních, ve většině případů takovéhoho ozbrojence nazývá *rejthar*. Slovo vycházející z něm. *Reiter*, tedy přímo „jezdec“. Také starý český výraz *rytíř* má podobný původ, rozdíl je pouze v tom, že staroněmecká předloha označující jezdce na koni zněla *Ritter*¹⁷. Obligátní výraz *rejthar* pak autor někdy nahrazuje jeho českou obdobou, substantivizovaným adjektivem *jízdný*. Toto slovo zaznívá např. ve větě: *mají páni Benátčané v Cypru ostrovu na 300 i víc jízdných* (OPC, 275). Zmiňovaní jízdní měli navíc i svého *fendrycha*. To byl velitel jednotky, který nesl její prapor. Toto slovo zřetelně německého původu v sobě ve své původní podobě (*Fähnrich*) obsahuje výraz *Fahne*, a to je právě „prapor“.

Pokud jde o pojmenování větších vojenských jednotek, nenajdeme v Prefátově slovníku příliš pojmů, spíše než shrnujícího názvu se dočkáme odhadu jejich počtu. Výjimku tvoří výraz *armada*. V Prefátově době ovšem toto slovo neoznačovalo zcela totéž co dnes. Zatímco v současnosti jím rozumíme souhrnné vojenské síly obecně, v šestnáctém století šlo výhradně o ty námořní. Historickým pojmem je „neporazitelná“ *Armada* Filipa II., poražená Angličany půl století po Prefátově cestě, nebyla to ale jen ona, jak zřejmo z tohoto cestopisu, mělo slovo i obecný význam. Cestopisec totiž přímo říká jaký. Uvádí, že *armada: latine classis slove, to jest 20 neb 30 víc neb míň gallí* (OPC, 303). Rozumí se, že tato plavidla vezou na svých palubách vojsko. Toho se dotýká, když vyvrací pověru, že moře na sobě nesnese žádné nemanželské dítě. Argumentuje: *dobře možné není, aby mezi sto, dvěma neb třmi sty i víc osobami, kteří, jak se trefuje na jednom šífu spolu bývají, některý mezi nimi z levého boku nebyl. Mlčím pak o celé armadě, 30 neb 40 i víc gallích, kde se jich několik tisíc pospolu plaví* (OPC, 271). Co se pak týče slova samotného, je odvozené od lat. *arma*, což je zbraň.

Vojenské velitele nazývá autor *hejtmany*. Slovo odvozené z něm. *Hauptmann* se v češtině úspěšně uchytilo, což je patrné mimo jiné i z toho, že bylo jakožto úřední funkce nedávno obnoveno. Ostatně *hejtmany* Prefát nazývá i některé správce, např. určitých ostrovů.

¹⁷ SESJČ, 1967, 427.

Je pravda, že i v tomto případě šlo spíše o vojenské velitele. K pojmenování lidí v čele měst a států někdy volí i čistě český pojem *vladař*, to se týká především titulování tureckého místodržitele Jeruzaléma. Zná i pojem správce, píše jej ovšem se z- na začátku. Benátský držitel Kypru je pro změnu nazýván *gubernator*. Toto latinské slovo ve svém původním významu označovalo lodního kormidelníka. Souvztažnost s osobou řídící věci veřejné je zřejmá. O benátských radnících jinak mluví jako o *senátorech* (či *senatorech*). Pro mocné úředníky na jednom místě nalézá také výraz *potentát*, dnes plně srozumitelný, ale výrazně pejorativní.

V cestopise se vedle místodržitelů hovoří také o skutečných vládcích. O *žoldánu ejiptském* již řeč byla, panovníků ve středomořské oblasti bylo ovšem více. Již v Benátkách se právě zformovaná poutnická výprava setkala se zdejším dóžetem. Prefát ho ovšem tímto titulem (odvozeným z lat. *dux*¹⁷²) nenazývá, pro něj je to *Jeho Milost kníže benátské*. Jak je vidět, nt-kmenová deklinace slova *kníže* více než dnes vykazuje známky středního rodu, který je ostatním slovům tohoto skloňování vlastní. Děje se tak v případě shodného přívlastku. Ten nabývá střední formy *kníže benátské* a na jiném místě také *kníže burgundské*. Přirozený rod se naopak již prosazuje v příčestí 1-ovém. Jako ve větě: *a tu Jeho Milost kníže benátské v svém majestátu ... přišel a na svau stolici se posadil* (OPC, 24). Střední rod a rovněž jeho deklinační typ má u tohoto slova opodstatnění, byť značně zastřené a dnes již nečitelné. Skloňování nt-kmenové je dodnes vlastní slovům, která označují mláděta, potomky, nedospělé jedince. To se týká i singuláru slova *dítě*. A také výraz *kníže* původně označoval potomka. Potomka *kněze*. Je to odkaz na raně středověkou realitu, kdy *kněz* nebyl čistě duchovním činitelem. Toto slovo již v dávných dobách přetvořené ze stněm. *kuning* (které dnes v němčině zní *König* a pojmenovává krále)¹⁷³ tehdy titulovalo vladaře, „knížete“, který nicméně vedle světské moci disponoval i tou duchovní. Proto nebylo později pro jazyk takovým problémem obě slova významově oddělit do vcelku protichůdných poloh. V tomto světle pak zajímavě vyznívá v cestopise uváděné sousloví *knížata kněžská*. Objevuje se v jedné z pasáží odkazujících na novozákonní děje. Věta zní: *tu prvé byl onen duom, do kterého jsau se byli shromáždili knížata kněžská a starší lidu a radu brali, kterak by Krysta Pána lstivě jali a jej zabili* (OPC, 196). Řeč je, jak zřejmo, o mocných židovských hodnostářích - *farizejích* a *saducejích*. Zmiňovaným souslovím autor vyjadřuje to, co bylo této elitě vlastní, totiž právě spojení moci politické s náboženskou. Vyplývá z toho, že slovo

¹⁷² Lat. slovo *dux* znamená „vůdce“, „kníže“ (SESJČ, 1967, 139).

¹⁷³ SESJČ, 1967, 244.

kníže mělo v Prefátově době již čistě světský význam a zároveň výraz *kněz*, respektive *kněžský*, význam duchovní.

Na druhou stranu ale mělo slovo *kníže* o něco širší význam než dnes¹⁷⁴, označovalo i panovníka či přední osobnost obecně. Psalo se tam, kde bychom dnes spíše hovořili o *králi*. To je případ vyjádření negativních vlastností jistého Zachea (novozákonní postava)¹⁷⁵. Je nazýván *knížetem zjevných hříšníkuov* (OPC, 209). Titul *král* zná ovšem Prefát samozřejmě také, podobně jako zná *císaře*. Rovněž tuto hodnost je schopen uplatnit pouze na základě míry moci, aniž by se tak titul daného panovníka skutečně nazýval. Chána Sulejmána tak označuje *císařem tureckým*.

Systém hodností, respektive různých osobních funkcí a povolání v rámci jednoho kolektivu je výtečně popsán v kapitole věnované posádce lodi, na které se cestovatel plavil. Tato kapitola má název *O čeledi patronově v navi a jaké jich práce* (OPC, 39). Zde zaujme pojem *čeled'*, dnes výhradně vztahovaný k pomocným silám na statku (nemluvě o přeneseném botanickém významu). Je zřejmé, že toto slovo mělo mnohem širší význam, označovalo podřízené pracovníky téměř obecně. Na druhou stranu je nutné si stále uvědomovat, že námořní loď byla (nejen) z hlediska pojmosloví pro Prefátu velkou neznámou, a tak i zde si mohl pomoci známým českým termínem.

Tato *čeled'* byla výrazně hierarchizována, lze hovořit o lodních důstojnících a o mužstvu, sám cestopisec ovšem takovéto pojmy nepoužívá. Zmíněné vertikální vztahy vyjadřuje přiložená tabulka. Kromě hierarchie zachycuje především rozličná, autorem uváděná jména lodních funkcí. Pole v prvním sloupci je vyplněno, pokud v textu zaznívá české nebo alespoň češtině dostatečně přizpůsobené označení tohoto povolání, druhý sloupec je věnován jménům cizojazyčným, pokud se objevuje jméno téže funkce v několika jazycích, jsou zde všechny verze uvedeny. Třetí sloupec obsahuje překlad do současné češtiny, ten je zaměřen především na náplň jednotlivých funkcí, nejde o snahu nalézt odpovídající jméno hodnosti v současném námořním výrazivu. Pro větší názornost je pak ve čtvrtém sloupci (na základě Prefátových údajů) uveden počet osob, které dané povolání vykonávaly.

Prefátem uváděný český (počeštělý) název lodní funkce	Prefátem uváděné cizojazyčné názvy lodních funkcí	význam v současné češtině	počet těchto osob na lodi
<i>patron, hospodář lodí</i>		velitel, správce lodi	1
<i>hejtman</i>	<i>capitaneo de la nave</i>	kapitán	1

¹⁷⁴ V SSČ (2003, 136) najdeme význam: „*titul panovníka kmene a státu*“, který v podstatě omezuje moc této funkce na oblast osídlenou jedním etnikem.

¹⁷⁵ Lukáš 19,2, 19,5, 19,8.

<i>cesty vuodce</i>	<i>piota, gubernator navis, Stirman</i>	navigátor	1
	<i>luggiero, luggier</i>	správce plachet	1
	<i>paron</i>	velitel mužstva	1
	<i>peneze</i>	správce kotev	1
<i>skalko (kuchmistr, maršálek)</i>	<i>scalco</i>	správce potravin, vrchní kuchař	1
<i>šenkýř</i>	<i>canuer</i>	správce vína	1
<i>kuchař</i>		kuchař	2
<i>písař</i>	<i>schrivan</i>	správce nákladu	1
<i>podpisaří</i>	<i>schrivanello</i>	pomocník skalka	1
<i>řezník, kuchtík</i>	<i>massaro</i>	řezník (a správce lan)	1
<i>puškář</i>	<i>bombardero</i>	střelec, správce zbraní	2
<i>barvíř</i>		lazebník	2
<i>bečvář</i>	<i>butero</i>	správce (sladké) vody	1
<i>tesař</i>	<i>marangone</i>	tesař	4
	<i>temonero</i>	kormidelník	4
	<i>mantikiero</i>	obsluhovač plachet (i kormidla)	4
<i>marynář</i>	<i>marinero</i>	námočník, člen mužstva	20
<i>„pachole“</i>		nezletilý posluhovač	2

Tab. 4. Přehled všech výrazů v cestopise týkajících se lodních hodností a funkcí.

Při pohledu na horní řádky tabulky zaujme, že kapitán není na lodi tím nejdůležitějším. Český tvar *kapitán* zde sice nenalezneme vůbec, toto slovo je ovšem dobře čitelné v italském *capitano de la nave*. V Prefátově jazyce tento výraz nalézá českou obdobu *hejtman*, což je slovo, se kterým jsme se již setkali v souvislosti s vojenskými veliteli. Podíváme-li se na slovní základ obou pojmů, zjistíme, že jde o překlad vcelku šťastný, oba jsou totiž odvozeny od slov s významem *hlava*, respektive *hlavní*. Jde o lat. výraz *caput* a něm. *Haupt*.¹⁷⁶ Nevysvětluje to ovšem, proč se tato „hlavní“ lodní hodnost nachází až za pozicí *patrona*. Věc se má tak, že *patron* nebyl pouze velitelem lodi, ale jeho kompetence byly širší. Měl na starost obchody, tedy nákup a prodej na lodi převáženého zboží, které tvořily významnou složku nápně celé plavby. Co bylo ale nejdůležitější, ve shodě s pův. významem slova (ochránce) byl tím, kdo držel ochrannou ruku nad poutnickou výpravou, a to i tehdy, když se pohybovala po souši, čímž mám na mysli především riskantní putování po Svaté zemi. Nic na tom nemění, že zde tuto úlohu pomáhal plnit i představený sionského kláštera. Patron byl zástupce majitele lodi (s tím se Prefát vůbec nesetkal), s patronem každý z poutníků uzavřel zmiňovanou přepravní smlouvu. Sám cestopisec o něm mimo jiné píše: *ten vším vládl, jako by sám pán byl, též i patronem slaul a říkali mu Antonio Diaganzi* (OPC, 39).

¹⁷⁶ SESJČ, 1967, 189, 232.

Jiná situace ovšem panovala na palubách dvou galér, které plachetnice jeruzalémské výpravy doprovázela na zpáteční cestě. Zde byl vedoucí osobností člověk, kterého autor důsledně tituluje *pan hejtman*. Velel oběma plavidlům naráz. Stěží však šlo o kapitána, jakým byl *hejtman* z cestovatelovy lodi, galéry totiž vezly vojsko, a tak *pan hejtman* byl zcela určitě vojenský velitel těchto jednotek. Jeho autoritě navíc podléhal i sám *patron* Liony. Inu, jak už bylo řečeno, slovo *hejtman* se v češtině úspěšně uchytilo, dosáhlo širokého užití a nabylo řady významů.

Názvy dalších lodních funkcí jsou zřetelně italské, v současném slovníku však najdeme jen málokterý. Situaci i zde komplikuje Prefátův svérázný pravopis. To vše na druhou stranu bohatě vynahrazují hojně uváděné české ekvivalenty a především výstižné popisy náplně práce jednotlivých osob. Díky tomu je celá věc i dnes dostatečně srozumitelná. To přesto, že ne všechny zmíněné cestopiscovy české ekvivalenty vyznívají jasně. Zvláště například působí překlad pojmu *scalco*. Kromě počestlé podoby *skalko* nacházíme v autorově výkladu také výrazy *kuchmistr* a *maršálek*. První z nich nejasnosti nevyvolává, italské slovo *scalco* i dnes vrchního kuchaře označuje, jinak je to v případě toho druhého. Pojem *maršálek* je z dnešního pohledu spjat především s vojenským prostředím, zejména díky Burianově filmové postavě upomíná někdejší rakouskouherskou armádu. Co se ovšem týče historické reality samotných Čech, zde šlo o titul dvorský, popř. zemský.¹⁷⁷ Nejde přitom o zdrobnělinu pojmu *maršál*. To se dá vysvětlit ze způsobu pronikání tohoto původem stněm. slova do různých jazyků. Výchozí tvar byl *marschalk*. Podobně jako v případě již zmiňovaného výrazu *marštal* i tento má souvislost s koňmi. Slovo *marš* bylo stněm. označením tohoto zvířete. Maršalk byl původně správce koníren. Funkce stejně jako jí podobné pozvolna přecházela v titulární dvorský úřad, který čím méně měl společného s koňmi, tím více nabýval na významu. V nové němčině získalo slovo tvar *Marschall*, v této podobě pronikalo do dalších jazyků a nabylo kvality nejvyšší vojenské funkce. Do češtiny se naopak přeneslo včetně závěrečného *-k*, které jazyk doplnil samohláskou *-e-*. Vznikl tedy výraz *maršálek*. Ten se zažil jako označení třetího nejvýznamnějšího zemského úřadu v království.

To celé ovšem nevysvětluje původní problém, tedy jaktože Prefát takto označuje vrchního kuchaře na lodi. K odpovědi se přiblížíme, když v jeho textu vyčteme, že *scalco* byl spíše než přímo kuchařem jakýmsi vedoucím, správcem kuchyně a potravin. Výslovně se zde praví, že *vydává špízi kuchaři a co má vařiti* (OPC, 40). Na druhé straně pak pojem *maršálek*

¹⁷⁷ Zde i dále viz SESJČ, 1967, 304, L. Klimeš, 1981, 431 a L. Vykoupil, 2000, 329.

neměl v češtině jen onen konkrétní význam významného státního úředníka, ale do určité míry i obecný, označující funkci správce všeho možného. Tedy i *špíže*. K tomu, že cestopisec zvolil jako jeden z českých ekvivalentů italského pojmu právě toto slovo, možná přispěla i jedna podobnost. Ve středověku vzniklá latinská forma onoho staroněmeckého výrazu *marschalk* totiž zněla *marscalcus*. Styčné body s výrazem *scalco*, který je odvozen od slovesa *scalcare* (krájet), jsou zřetelné. Řídil-li se však autor skutečně tímto jevem, lze odhadovat jen stěží.

Podivuhodným pojmem je také *barvíř*. Na první pohled by byl patrně spojován s obory jako je textilnictví, tedy s procedurami barvení látek atd. Přečteme-li si ovšem v textu, že lidé tohoto řemesla *hlavy myjí, holí a hojí, kdo potřebuje, a nám pautníkuom k stolu posluhují* (OPC, 40), je zřejmé, že s *barvou* - slovem německého původu - toto povolání asi moc společného mít nebude. Od němčiny se však odvracet žádoucí není. Právě v tomto jazyce se dá totiž nalézt dnes již zastaralý výraz *Barbier*, který označoval holiče či lazebníka. Hlásková změna *b > v* není záhadou, lze zde uvažovat o lidové etymologii, která nesrozumitelné slovo *barbíř* poupravila. Co se týče německého výrazu, ani on není ve svém jazyce původní, má totiž kořeny v latině. Zde slovo *barba* znamená vous.¹⁷⁸ Zaznívá například v přízvisku jednoho z největších císařů středověku - Friedricha I. Barbarosy.

S názvy různých profesí se cestovatel setkával i mimo loď. Na cestě Svatou zemí poutníky provázel muž, který byl pro výpravu takřka nezbytný. Lidé si jej brali s sebou i tehdy, pokud šli jen v malé skupince krátce navštívit město. Prefát jej nazývá *glaitzman* nebo *tlumač*. První slovo je z dobové němčiny a jazykově souvisí s dnešním *begleiter*, což znamená „průvodce“. Pravou podstatu povolání ovšem vystihuje slovo druhé, české. Uvedeme-li, že vedle tohoto substantiva užívá autor i od něj odvozené sloveso *tlumačit*, začíná být zřejmé, o co jde. *Tlumač* je výchozí (již staročeský) výraz, kterým se do češtiny dostala soustava slov označující překladatele a překládání. Dle etymologických slovníků jde o slovo východního původu.¹⁷⁹ Stejného základu je i něm. *Dolmetsch* (tlumočník). Je zajímavým jevem, že onen původní výraz *tlumač* byl postupně nahrazen druhotně vzniklým slovem *tlumočník*. U Prefáta je celý proces vzácně zachycen ve svém průběhu. Běžně se zde užívá substantivum *tlumač*, sloveso se objevuje jak ve tvaru *tlumačit*, tak *tlumočit* a na jednom místě dokonce zaznívá i z tohoto slovesa vzniklé substantivum *tlumočník*. A tak, jak je běžné v autorově pravopisu, i zde se nová forma objevuje vedle staré.

¹⁷⁸ J. Kábrt, 1957, 45.

¹⁷⁹ SESJČ, 1967, 483.

3.1.3.8 Vyjádření dějů – slovesa

Tematické členění předchozích kapitol je touto poněkud narušeno, výběr slov se již neřídí příslušností k určité sféře vnějšího světa, nýbrž formálně jazykovým hlediskem, tedy slovním druhem. Předchozí probírané výrazy byly především substantiva, šlo o názvy lidských povolání, zvířat, rostlin, věcí, předmětů a dalších skutečností, jiné slovní druhy je obvykle jen doplňovaly. Ovšem pozoruhodnost výraziva Prefátovy knihy nespočívá jen v rozmanitých názvech hodnotných svou autenticitou a nedocenitelnou informativností, ale též v něčem, co již svojí povahou vnáší do textu dynamiku, tedy ve slovesech. Právě mezi nimi se dá najít několik výrazů vskutku mimořádných, v literatuře, zejména slovníkové, často citovaných. Nejvíce jich je příznačně k nalezení v kapitole věnované mořské bouři, v oné snad nejdynamičtější části celé knihy. V menší koncentraci se však zajímavá slovesa objevují i jinde. Do jisté míry lze tak i tuto kapitolu považovat za tematicky koncipovanou, pokud za hledisko výběru považujeme dynamiku či dějovost. Pohled na slovesa zde přitom bude poněkud širší než jen rozbor několika málo výrazů souvisejících s bouří.

Zajímavostí tohoto slovního druhu v rámci Prefátova textu je více. Například více než u jiných druhů je zřetelné, jak význam slova ovlivňovaly předpony - jejich přítomnost nebo absence -, jak byly v průběhu vývoje jazyka obměňovány a upravovány. Je zde řada slov, která jsou v kontextu srozumitelná, ale v dnešním jazyce již neexistují nebo mají jiný význam. Například výraz *oblevovati* v dnešním jazyce nenajdeme, avšak ve větě: *před svitaním přšeti přestalo, vítr drobet oblevovati počal* (OPC, 315), je slovu dobře rozumět. Jednak proto, že významem odpovídá současnému velmi podobnému *polevovati*, a jednak díky substantivu, které zachovává původní předponu - *obleva*. Nutno dodat, že slova se základem *-levit* nemají nic společného se slovesy *lít*, *-lévat*, jak by se mohlo zdát z výrazu *obleva*, nýbrž souvisí s pojmy *ulejvák* a *levný* a souhrně označují slábnoucí intenzitu.¹⁸⁰

Změny významů názor ně představují slova jako *přimluviti* či *prodělati*. Co se týče prvního, jeho význam byl takřka opačný. Nešlo o mluvení v něčí prospěch, ale o napomínání. Sloveso ovšem mělo jinou vazbu, *někdo se nepřimlouval za někoho*, ale přimlouval *někomu*. I v tomto případě bychom mohli na místo slovesa dosadit současné významově odpovídající s jinou předponou. Bylo by jím slovo *domluviti* (někomu). V případě mnohovýznamového pojmu *dělat* byla vždy situace barvitá. Stejně jako dnes se dá slovo použít v řadě smyslů, i v šestnáctém století označovalo leccos. Počítaje varianty s předponami byla tato množina

¹⁸⁰ SESJČ, 1967, 286.

o to větší. A také zde se jednotlivé významy vyvíjely. Konkrétně slovo *prodělat* dnes vnímáme jako pojem poněkud abstraktní, ať už jde o přestání něčeho či ztrátu. U Prefáta naopak zaznívá v dosti konkrétních, doslovných rysech, jedná se o jakési proražení či provrtání otvoru skrz. V současnosti by se slovo v tomto smyslu použít nedalo. Zajímavé je, že dnes neexistující význam se objevuje také u samotného výrazu *dělat*. Ve větě *jeli jsme mimo mnoho vinic, které drží a dělají ti křesťané* (OPC, 156) nacházíme význam slova, který bychom při použití stejného základu dnes vyjádřili výrazem *obdělávat*. Důvod ztráty tohoto významu ze škály, kterou bezpředponové *dělat* disponuje, lze spatřovat v ústupu o becného povědomí o zemědělství jako takovém. Věc méně obvyklou je již třeba vyjádřit konkrétněji, v tomto případě použitím předpony.

V textu je více sloves bez předpon, které dnes v daném významu známe s nimi. Jedním z nich je výraz *jednati*, který má v daném kontextu význam „zjednávat“. Jiným je slovo *konati se*, které je dobře známé v současném jazyce, kde ovšem označuje něco jiného než zde. Nelze mu tedy rozumět, že se něco děje nebo uskutečňuje, nýbrž že se něco končí. Ostatně výraz *konec*, potažmo *končit* je stejného základu. Existuje-li dnes výraz *končit*, sloveso *konat se* v tomto smyslu je nadbytečné. Význam však víceméně uchovává jeho forma s předponou - *skonat*. Ohledně slovního základu *-kon* je také zajímavé, že souvisí se základem *-čít*. Je to jeho střída. To znamená, že protiklady jako *končit* a *začít* mají k sobě blíž, než by se zdálo. Se základy *-čít/ -kon* ovšem nesouvisí sloveso *čít*, které se v knize rovněž objevuje. V současné slovní zásobě stojí sice na okraji, je ovšem dobře známé z odvozených slov, jako je *čidlo* nebo *živočich*. Jeho význam byl a je „vnímat“, „používat smysly“, u Prefáta je použito v poněkud odvozenějším smyslu „tušit“. Používá ho v souvislosti s již probíranými delfíny, zaznívá ve větě: *delfín budaucí bauře a veliké větry čije a přezvídá* (OPC, 304).¹⁸¹

Nahrazení jedné formy druhou při zachování téhož slovního základu jako v případě výrazů *konat - končit* lze zaznamenat i u dalších sloves v cestopise. Pouhou obměnou přípon je změna auterem užívaného *stoliti* za dnešní *stolovat*. Avšak starým tvarem, dnes nahrazeným novým, druhotně odvozeným je pojem *břesti*, resp. *břednou ti*. Objevuje se ve větě: *po ... dřevu ona Sibilla Nichaula jíti nechtěla, než raději vodau bředla* (OPC, 163) a s předponou: *pokoštoval jsem se, mohl-li bych jej (Jordán) přebřesti, ale uprostřed mne stačiti nemohlo, než musel jsem splovati* (OPC, 206). Slovo v současné češtině známe pouze v podobě *zabřednout*, které v dosti obecném smyslu označuje jakési uvíznutí. Původně toto uvíznutí bylo dosti konkrétní a týkalo se chůze brodem čili *brodění*. Staročeské sloveso *břísti*

¹⁸¹ SESJČ, 1967, 119, 253.

mělo se substantivem *brod* stejný základ. Sloveso se v průběhu času vyvíjelo, jeho první osoba singuláru *brdu* postupně získala podobu *brdu* a *bředu*, od toho vznikl zpětně nový infinitiv *břednouti*. U Prefáta není jasné, jestli již tuto podobu znal nebo ji byl schopen užít, infinitiv používá pouze v případě slovesa s předponou. Jeho podoba - *přebřesti* - ovšem spíše odkazuje na věrnost tvaru původnímu. Nová podoba infinitivu naopak zaznívá v onom reliktu tohoto slovesa v dnešním jazyce, tedy ve zmiňovaném *zabřednout*. Co se týče nyní používaného slovesa *brodit*, nemá s pojmem *břísti*, *břednouti* přímou souvislost, je totiž odvozeno od substantiva *brod*.¹⁸²

Specifická je situace ohledně sloves se základem *-hled-*. Existuje zde řada formálních variant, stejně jako několik významových okruhů. Vedle základního významu odpovídajícímu tvaru *hledět*, tedy „dívat se“, „sledovat“ se zde objevují již oba odvozené *hledat* a *hlídat*. V renesančním cestopise ovšem ještě nejsou tak výrazně formálně odlišené, jak je tomu dnes. Toto rozlišení je tvořeno zejména úžením (pokud se uplatnilo či nikoli) a různými podobami dokonavých a nedokonavých tvarů. U Prefáta existuje základní řada tvarů *hleděti(ati)* - *hlédati* - *hlídati*. Nenalezneme zde naopak podoby jako *hlédnout* či *hlížet*. U sloves s předponou funguje vidová dvojice *pohleděti* - *pohlédati*. Slova jsou srozumitelná, v současné době by se ovšem v rámci zachování významu použilo jiných tvarů: *pohlédnout* - *pohlížet*. Nedokonavý tvar *-hlížet* je je tím, který dnes jasně upozorňuje na to, že jde o sloveso s významem „dívat se“. Naopak podoba *-hlédati* se ještě prolínala s výrazy s významem „dávat pozor“. Z cestopisu je totiž jasně patrné, že úžení bylo značně rozkolísané, objevují se tu jak podoby *-hlédati*, tak *-hlídati* v obojím významu (o úžení viz 2.2.4.4). Například ve větě: (Turci) *tu ustavičně jsau a hlédají, aby pacholata a chasa ledajakás ... do kostela nešla* (OPC, 232) není zcela jednoduché určit, do jaké míry Turci „hlídají“ a do jaké „hledí“. Mezi těmito významy je také třeba rozhodnout v případě rozvinutého slova *(ne)uhlédati*, resp. *(ne)uhlídati*. Bez kontextu by sotva šlo odvodit, že odpovídá dnešnímu „uvidět“, „spatřit“ či „zahlédnout“.

Zvláštního významu v cestopise nabývá sloveso *vážiti*. Vedle tradičního smyslu „zjišťovat nebo mít hmotnost“, který se projevuje i v adjektivu *vážný* označující správně těžkou minci (s dostatečným obsahem cenného kovu), se zde hojně uplatňuje spojení *vážiti vodu*, popř. *váživati* či *navážiti*. Nejde přitom o zkoumání její hmotnosti, nýbrž o její získávání ze studny. Cestopisec takovéto nabírání vody označuje tímto slovem zcela systematicky a bez výjimky. Co má společného měření hmotnosti s vytahováním vody ze studně, se na první pohled nezdá příliš jasné. Odpověď lze v tomto případě snadno nalézt ve

¹⁸² SESJČ, 1967, 106, MSS, 1978, 27.

slovnících. V (malém) staročeském sloveso v tomto významu ještě nenajdeme, avšak ve střední češtině se již používalo dosti hojně a obecně. U Jungmanna (V., 1990, 33) se tak dozvídáme, že *vážiti vodu* znamená: „vodu ze studny vytahovati vlastně váhou, ale i jinak“. Nebyla to však jen renesanční a barokní doba, která tento význam slova *vážiti* znala, v češtině fungoval dále, což lze zjistit i v Příručním slovníku jazyka českého, kde je zformulován: „*vahami, okovem a p. ze studně vytahovati, čerpati (vodu)*“ (PSJČ VI., 1953, 823). V současných slovnících (tedy SSČ) jej již nenajdeme. Zůstává otázka, co to byla ona *váha*. V PSČJ (V., 1953, 10) objevíme mezi různými významy slova *váha* vcelku vágní informaci, že se jedná o „zařízení, jímž se váží voda ze studně“. Podrobnější vysvětlení tkví v tom, že šlo o pákový stroj, kde se pomocí ramene vyzdvihl okov s vodou z hloubky nahoru. Na jedné straně ramene zátěž v podobě plného vědra, na druhé člověk rameno zatěžující, aby okov vyzdvihl. Uprostřed kloub. Vnitřní i vnější podoba a souvislost s váhou coby měřidlem hmotnosti je tak zřejmá.

Jak už bylo předesláno, patrně nejzajímavějšími slovesy celé knihy jsou ta, která označují všemožné zvuky, zejména dramatické, hlučné, zkrátka takové, které zaznívaly na lodi, když udeřila vichřice a bouře. Byly to zvuky různého druhu. Když Prefát zaslechl silný hřmotný úder (naráz jedné lodi do druhé), vyjadril to slovy *velmi (to) hrochlo*. Zvláště znějící sloveso *hrochnouti* se v češtině vyskytovalo již ve staročeštině (*hrochnúti*) a šlo s největší pravděpodobností o výraz onomatopoický. Se současným označením tlustokožce (*hroch*) tak nemělo nic společného. To i z toho důvodu, že tento zoologický pojem je novotvarem J. S. Presla z počátku devatenáctého století odvozeným ze slova *roch* (válečný slon, věž v šachu)¹⁸³. Sledované sloveso nabývalo mnohých a dosti rozdílných variant, v MSS (1978, 72) se setkáváme s podobami *hrochnúti*, *hronúti* a *ronúti*, u Jungmanna (I., 1989, 763) je dokonce usouvztažňováno se slovy *rochat* či *chrochtat*. To jen potvrzuje jeho zvukomalebný původ. V Prefátově cestopise se jeho forma nemění, jedinou modifikací je převod do substantivní formy - *hrochnutí*.

Prudký náraz či praskot vyjadřuje také sloveso *hurtnauti*. Společně s výrazem *lusknaviti* rovněž označujícím zapraskání se objevuje ve větě: *jak se kde co hrubě hurtne neb luskne aneb veliká vlna že do navi udeří, hned se v něm (v člověku) srdce leká* (OPC, 327). Tato věta je citována též v Jungmannově slovníku (I., 1989, 782). Narozdíl od onomatopoického *hrochnauti* výraz *hurtnauti* pochází z němčiny. Výchozím slovem je stněm. *hurt*, které znamenalo „náraz“.¹⁸⁴ V germánských jazycích se stále v upravené podobě

¹⁸³ SESJČ, 1967, 198.

¹⁸⁴ SESJČ, 1967, 200.

vyskytuje (např. angl. *hurt* - „rána“, „zranit“) a také v češtině, kde se sice již sloveso *hurtnout* neexistuje, můžeme narazit na výraz, jako je *zhurta*, který ve svém významu prudkost a příkrost „nárazu“ dosud obsahuje.

Kromě zmiňovaného slovesa *lusknavi* se v popisu mořské bouře objevuje i jeho nedokonavá varianta *luštiti*. Na první pohled se sice nezdá, že by spolu slova bezprostředně souvisela, jako nedokonavou variantu by bylo lze očekávat spíše výraz *luskati*, přesto jde o slova téhož základu, která korespondují rovněž po významové stránce. Širokou skupinu slov odvozených z tohoto základu je možné prezentovat třemi základními tvary: *luskat*, *louskat* a *luštiti*. V jazyce existovaly v době Prefátově, stejně jako v něm spočívají i nyní. Upravily se ovšem významy některých z nich. Dva hlavní smysly těchto slov jsou „vydávati krátký pronikavý zvuk, tedy lusknutí“ a „otevírati tvrdý obal něčeho, pronikat k jádru“. S prvním významem se obvykle drží slova s krátkým *u* (*luskat*), s druhým pak slova s *ú* d dlouhým, respektive s *ou* (stč. *lúskati*, nč. *louskat*). Tato diference ovšem nikdy nebyla a ani dnes není zcela neprůchodná. Důkazem je mimo jiné právě slovo *luštiti*. Dnes pod ním zpravidla rozumíme mysl procvičující hledání tajenky křížovek a vůbec odpovědi na hádanky a další záhady. S louskáním ořechů či luskáním prsty jako by nemělo nic společného. A přesto zde souvislost je, a to docela čitelná. Řekneme-li *rozlousknout tvrdý oříšek*, vybaví se nám obraznost tohoto vyjádření, a tedy i spojitost luštění křížovek a louskání ořechů.

Mnohé pak napovědí slovníky, které méně či více zachycují, jak se význam slova *luštit* vyvíjel. Jungmannův (II., 1989, 365) přímo tento výraz nezachycuje, jsou zde uvedena pouze substantiva jako *lušta* (umazaná osoba), *luštěnice* (druh kapradě), *luština* (slupka), ovšem také *luštění*. Je zřejmé, že jde o podstatné jméno z onoho slovesa vzniklé. Jeho český výklad ve slovníku zní *zaluskování*, což není zrovna jednoznačně pochopitelné slovo. Podíváme-li se na něj do téže knihy, najdeme jen jeho slovesnou formu *zaluskovati* a ta je vyjádřena výrazem *louštiti*. Tím je zjištěno, že hledané sloveso se ve slovníku objevuje v dlouhé formě (tedy s *-ou-*). Nacházíme jej ve slovním spojení *louštiti hrách*, což znamená vyjímání z něj zrníčka. S tím koresponduje i MSS (1978, 129), kde se slovo sice objevuje v podobě krátké (*luštiti* a nedisimilované *luščiti*), ale znamená totéž¹⁸⁵. Tuto formu i význam nacházíme také v Machkově *Etymologickém slovníku jazyka českého* (1997, 344 - 345). Zde je též vysvětleno, že na základě této činnosti vznikl název pukavého plodu hrachu - *lusk* a také obecné označení zralých semen luskovin - *luštěniny*. Ještě v PSJČ (II., 1937-8, 654) je pod

¹⁸⁵ Navíc se zde objevuje pouze odvozený význam „násilím dobývat“, „vydírat“.

heslem *luštiti* uváděno otevírání a vybírání lusku jako jediný význam slova, z čehož vyplývá, že označení činnosti, kdy se řeší nějaký rébus, tedy význam dnešní, je dosti pozdní.

Přečteme-li si pasáž Prefátova cestopisu, kde slovo *luštiti* zaznívá: *dole pak v navi také nic veselo není, neb nave se svíraje všecka praští a luští a vlny vně zevnitř v navi se všech stran silně tepau a bijí* (OPC, 326 - 327), je zřejmé, že je pro tento případ nutno uvažovat o významu jiném, než nám nabízí většina slovníků, že spíše než o „louskání“ jde o „luskání“, tedy o projev zvukový. Velmi návodná je přítomnost slovesa, které s námi sledovaným tvoří několikanásobný přívlastek věty, tedy *praští*. Prefát takovéto slovesné dvojice používá často a vždy jde o slova s podobným, ne-li stejným významem. Z toho je zřejmé, že výraz *luští* musí označovat praskavý zvuk, tedy opakované luskání. Otázka, jak je možné, že slovo mezi oběma významy takto kolísá, je vysvětlitelná tím, že jeden vyplývá z druhého. Původnější je přitom ten zvukový, slovo totiž vzniklo onomatopoicky napodobujíc zvuk lusknutí, což platí jak pro podobu *lusknout*, tak *lousknout*. Význam „rozlousknout“ se pak vytvořil na základě zvuku, který otevírání tvrdé (v případě hrachu spíše křehké) skořápky provázel.¹⁸⁶ Ostatně v PSJČ (II., 1937-8, 654) je uvedena příznačná věta: „*lusk při luštění lupne*“. Pozoruhodné je, že zcela obdobně tyto významy spojuje i německé *knacken*, použité Jungmannem jako překlad slova *luštiti*, jedná se rovněž o slovo svým původem zvukomalebné a překládá se obvykle výrazy *lousknout*, *prasknout* či *lupnout*.

Průběhový, tedy nedokonavý charakter má také sloveso *zučeti*. I ono označuje určitý zvuk. Zatímco předchozí vyjadřovaly různé odstíny lomozu, které vydávalo dřevo lodi namáhané bouří, toto se vztahuje k větru, který na plavidlo útočil. Cestopisec o něm píše: *mezi mořem pak a nebem vítr velmi veliký a hrozný, co by všecko všudy svau prudkostí pobrali chtěl, fučí a zučí* (OPC, 325). Slovo je zaznamenáno u Jungmanna (V., 1990, 791), jeho význam je vyjádřen výrazem *zvučeti*. Hned pod tímto heslem je velmi podobné *zučiti*, při bližším pohledu však vyjde najevo, že se nejedná o výraz příbuzný, neb z- na začátku je předpona a jeho základ je tedy *učiti*. (Význam tohoto slova je „naučiti“.) Tento výraz je narozdíl od zde probíraného *zučeti* uveden i v MSS (1978, 412). S tímto významem. Naopak v PSJČ (II., 1937-8, 654) se naše slovo objevuje, přičemž výklad jeho významu lépe než u Jungmanna odpovídá smyslu, v jakém je slovo použito Prefátem. *Zučeti* zde znamená: „*hučeti vysokým tónem, bzučeti*“. Hukot přecházející v kvílení je přesně tím, co si lze představit v rámci zvukového projevu vichřice. Akceptovatelný je též výraz *svištěti*, který ve svém věcném rejstříku uvádí K. Hrdina (1947, 379). Z etymologického hlediska není pochyb,

¹⁸⁶ SESJČ, 1967, 294, 296 a V. Machek, 1997, 344 - 345.

že i toto slovo je zvukomalebného původu¹⁸⁷. Svoji podobou i významem totiž dobře zapadá do řady sloves *bzučet, fučet, hučet*, které onomatopoi jsou.

Poslední z pozoruhodných sloves souvisejících s mořskou bouří zní *chvěpliti*, popř. *chvěplati*. Od předchozích se liší v tom, že neoznačuje zvuk, ale pohyb. Není jasné, kterou podobu zvolit, v textu se totiž sloveso nevyskytuje v infinitivním tvaru a ve slovnících se objevují obě podoby. Vzhledem k tomu, že jeho přezens zní *chvěplí* (a ne *chvěplá*), dalo by se předpokládat, že infinitiv bude s *-i-*. Ovšem ve slovnících má *-a-* převahu a sám K. Hrdina, který se ve svém slovníčku vyjadřuje přímo k Prefátovu užití slova, jej v infinitivním tvaru s *-a-* píše také¹⁸⁸. Líší-li se podoba slova, neplatí to o jeho významu, v něm se slovníky značně shodují. Z věty *stromové, na kterých plachty visí, se vším se třesau, viklí a chvěplí* (OPC, 326), je patrné, co zhruba slovo označuje. Ve slovnících přímo najdeme vysvětlující pojmy *třást se, silně se hýbat, klátit se*. Etymologické nám pak prozradí, že tento výraz byl variantou dodnes používaného slovesa *chvět se*. To bylo dáno původní podobou slovního základu - (ch)věp- (ten vcelku překvapivě souvisí s lat. *vibrare*), kde *ch-* bylo přidáno jakožto expresivní prvek již praslovanštinou a *-p* bylo v případě varianty *chvěti (se)* odsunuto, v případě *chvěplati (se)* nikoli¹⁸⁹. Ohledně významu těchto slov je také vhodné říci, že též podoba *chvěti se* původně označovala kymácivé pohyby všeho druhu a teprve později byl její smysl zúžen do podoby dnešní, tedy jen „lehkého vibrování“.¹⁹⁰

Závěrem bych chtěl věnovat pozornost některým slovesům převzatým z cizích jazyků, především takovým, jejichž význam je bez kontextu obtížně odhadnutelný a v dnešní češtině se již nevyskytuje. Sloveso *koštovat* do této kategorie příliš nespadá, ať ve smyslu „ochutnat“, „zkusit“ (který bývá spíše vyjadřován předponovými formami *okoštovat, pokoštovat* atd.), tak ve významu „stát něco“, „mít cenu“ je totiž v češtině, ač obecné, stále přítomno. Přesto je zde něco zvláštního. Rozdílnost dvou významových okruhů je dána již situací v němčině, kde obě slova jsou na sobě nezávislými homonymi. To s významem „okusit“ vychází z něm. *Kost* (strava, stravování), to „stanovující cenu“ se přes it. *costare* dostalo do němčiny z lat. *constare* (pevně stát).¹⁹¹ U Prefáta se setkáváme pouze se slovy prvního významového okruhu. Jedno jeho použití je ovšem natolik nezvyklé, že stojí za to se nad ním na tomto místě pozastavit. Jedná se o větu: *kdyby pak i všickni mudrci, kolik jich koli*

¹⁸⁷ Zde používané etymologické slovníky tento výraz neobsahují.

¹⁸⁸ Přímou Prefátův výraz pak do určité míry zaznamenávají i další slovníky, jeho text (a tedy i užití slova *chvěpla/iti*) totiž citují. Platí to o Gebauerově *Slovníku staročeském* (I., 1970, 571) i o Jungmannově (I., 1989, 839).

¹⁸⁹ SESJČ, 1967, 207.

¹⁹⁰ V. Machek, 1997, 210.

¹⁹¹ SESJČ, 1967, 264.

všudy po vší zemi jest, se sešli a rozkázáno jim by bylo o této věci, aby se koštovali hodnau řeč učiniti, zajisté ani nejmenší stránce svým hádaním zadost by učiniti nemohli (OPC, 182). Komplikovaný sloh této věty poněkud vybočuje z cestopiscova standardu. Je to dáno tím, že jde o text převzatý. Takový by za normálních okolností ležel stranou našeho zájmu, neboť by o Prefátově jazyku nic nevypovídal, avšak zde je situace poněkud jiná, protože se jedná o autorův vlastní překlad z latiny (jak sám poznamenává). Stavba souvětí a slovosled dobře prozrazuje původní jazyk, výrazivo je však české. K pochopení významu slova v této větě je nutno proniknout do její stavby a ozřejmit si vztahy v ní panující. Její znění lze parafrázovat: *Učencům bylo nakázáno, aby se koštovali o dané věci diskutovat (= hodnau řeč učiniti)*. Je zřejmé, že sloveso zde nemá přímo význam „ochutnat“, „okusit“, ale že je třeba hledat význam poněkud odvozený. K tomu zdárně dojde, když za podtržené slovo ve větě dosadíme výrazy *zkusit* nebo *pokusit se*.

Význam „oceňovat“, „odhadovat cenu“ má v textu rovněž v obecné češtině dosud známé slovo *šacovati*. To odpovídá něm. předloze *schätzen* (cenit). Dnes obvyklejší význam „prohledávat oděv, kapsy“ je pozdější, vzniknul jistou kontaminací významu „cenný“, „cennost“ a formy slova připomínající výraz *šaty*. Tím tedy vzniknul smysl „hledat cennost v šatech“.¹⁹² V cestopise se objevuje jistá obdoba tohoto významu, která by se dala vyjádřit slovy „vyžadovat, vymáhat cennost“¹⁹³. Setkáváme se s ní v záporné formě ve větě: *toho patron dopustiti nemá a své čeledi příkázati a jim zapověděti, aby panuov pautníkuov v ničemž nešacovali a peněz od nich nebrali* (OPC, 22). Ačkoliv z této věty není úplně zřejmé, jakým způsobem nemá mužstvo od poutníků cennosti získávat, z širšího kontextu je jasné, že nejde o loupení či kapsářství, ale o žebrání. Také něm. sloveso *werten* má význam „cenit“, „oceňovat“, v knize se objevuje v podobě *vertovati*, znamená však něco dosti jiného. Je užito na jediném místě, a to ve větě: *a já vertujíc se v těch knihách nalezl jsem některých Čechuov, kteří přede mnau tam byli, napsaná jména* (OPC, 281). Slovo zde nepochybně znamená „listovat“, „procházet“, „pročítat“. Potvrzuje to i K. Hrdina (1947, 379) ve svém věcném rejstříku.

I v současném jazyce se můžeme setkat se substantivem *dispens*, mnohem řidčeji pak se slovesem *dispensovati*. Jde o v podstatě právníký pojem, podstatné jméno znamená úlevu od nějakého obecně platného opatření či pravidla, sloveso pak tuto „úlevu či prominutí udělit“.¹⁹⁴ Je vcelku zajímavé, že již v šestnáctém století toto sloveso fungovalo ve stejném

¹⁹² SESJČ, 1967, 463.

¹⁹³ Tento význam je v podstatě zachycen v L. Klimeš, 1981, 699-700 ve znění „vymáhat výkupné na někom“.

¹⁹⁴ L. Klimeš, 1981, 116.

smyslu jako v dnešní době. Ani v cestopise není používáno obecně, objevuje se jen ve zvláštním případě, když se mluví o tom, že gardyan je při pasování na rytíře Božího hrobu ochoten odpustit čestným poutníkům jejich nešlechtický původ. Slovo je použito ve dvou větách, jednak ve zvrtné podobě: *by pak kdo i stavu rytířského nebyl ... s každým tím dispensuje se od otce gardyana* (OPC, 200), jednak v trpném rodě: *pakli (poutník) není stavu rytířského a od gardyana s ním dispensováno jest, tehdy přísahá, že o tom dokonale ví, že otec jeho i předkové jeho dobře a ctně jsau se chovali* (OPC, 200). Překvapí jistě vazba, kterou sloveso tvoří, místo očekávatelné aktivní: *gardyan někomu něco dispensuje*, zde nacházíme pasivní formu: *(ono) je dispensováno / se dispensuje s někým od gardyana*. Její určitá komplikovanost poněkud brání srozumitelnosti, na významu však nic nemění.

V dosti podobném smyslu se zde uplatňuje sloveso *absolvovati*. Tím je rovněž řečeno, že se jeho význam musí výrazně lišit od dnešního, těžko si lze představit, že by zde logicky zněly výrazy jako „vystudovat“ či „zúčastnit se“. Při studiu textu také vychází najevo, že smysl tohoto slova použitého ve větě: *(gardyan) absolvoval nás všechny, kteří jsme listuov od papeže neměli* (OPC, 80), je třeba vysvětlit jako „oprostit od povinnosti“. V Klimešově slovníku (1981, 2, 3) u hesla *absolvovat* tento význam nenacházíme, avšak objevuje se zde i odvozené substantivum *absolutorium* a u něj již stopa je. Jeden z jeho uvedených významů je totiž „propuštění z odpovědnosti“. Při dalším průzkumu lze zjistit, že původní latinské sloveso *absolvere* mělo k významu, jaký se uplatňuje v cestopise, blíže než k tomu současnému českému. Znamenalo: „odvazovati“, „vyprostiti“ a právě „osvoboditi“¹⁹⁵. Z toho vyplývá, že novodobý význam je značně odvozený, neboť jeho vztah k tomu původnímu je stěží vypozerovatelný¹⁹⁶. Jejich styčným bodem je přechod od nějaké závislosti čili povinnosti k stavu, který ji překonává. Čili úspěšné završení studia nás zbaví dosavadních povinností s ním spjatých.

Již vskutku neznámým výrazem je sloveso *pronunciovati*. Prefát jej používá na více místech a pokaždé ho píše jinak. Ostatní varianty jsou *pronuncovati* a *pronunkciovati*. Zaznívá např. ve větě: *hejtman náš z navi nás pronuncoval a Turci jednoho po druhém čtauc pauštěli do kostela* (OPC, 105). Svou podobou možná sloveso upomene na obecně známý anglický výraz *pronunciation* (výslovnost), které s ním skutečně souvisí, a je to tedy správná cesta k odhalení jeho významu. Můžeme najít i jeho dnes již zastaralou českou obdobu

¹⁹⁵ J. Kábrt, 1957, 8.

¹⁹⁶ Odvozené významy „vystudovat“, „zúčastnit se od začátku do konce“ sdílí s češtinou němčina, která je do ní také s největší pravděpodobností vnesla, naopak jiné jazyky zachovávají původní význam latinský, jako např. angličtina, kde výraz *absolve* znamená „zprostit“, „osvobodit“ a také „dat rozhřešení“ (vl. osvobodit od hříchů).

pronunciace, která jednak znamená „výslovnost“ a jednak označuje „vyhlašování“.¹⁹⁷ Původ slova je v lat. slovese *pronuntiare*, které znamená „provolati“, „prohlásiti“, „rozkazovati“. V Prefátově případě je význam pozměněn minimálně, podle kontextu i Hrdinova slovníčku (1947, 378) toto slovo znamená „vyvolávat“. Jedná se zde o vyvolávání jednotlivých osob z davu jejich jmény.

Zvláštním slovním významem v cestopise disponuje sloveso *prezentovati*. Zatímco substantivum *prezent* nacházíme ve vcelku známém smyslu „dar“, o slovesu to říci nelze. Nejčastější dnešní významy „představit“ či „darovat“ bychom u Prefáta hledali marně. Se slovem se setkáváme ve větě: (kostel) *při tom místě stojí, kde někdy byl klášter, do kterého byla blahoslavená Panna Marye prezentována neb obětována* (OPC, 174). Také zde je vhodné předpokládat, že má sloveso velmi podobný význam jako to, které s ním tvoří rozvitý přísudek. Bereme-li tak v úvahu výraz *obětovati* a jeho sovislost s klášterem, nabízejí se výklady jako: do kláštera *zasvětit, odevzdat, přijmout* atd. S tím relativně korespondují okrajové významy, které u slovesa *prezentovat* uvádí Klimešův *Slovník cizích slov* (1981, 556), a to „dosadit (do úřadu)“ charakterizovaný jako zastaralý a „přijmout do služby“ označený jako vojenský. Ve své podstatě pak všechny tyto významové okruhy stále jen rozvíjejí původní latinský smysl slov tohoto základu, který lze vyjádřit pojmy *přítomnost, přítomný, nynější* či *zpřítomnit*. Představit se vlastně znamená zpřítomnit sám sebe v nějakém a pro nějaké prostředí, což lze s trochou představivosti tušit i v případě vstupu do vojenské služby či kláštera.

Na nejednom místě se objevuje sloveso *mustrovati*, popř. *zmustrovati*. Německý původ je zřejmý, význam již méně. V dnešní obecné češtině se ještě celkem hojně užívá substantiva *mustr*, které označuje „předlohu“ či „vzor“. To odpovídá něm. *Muster*, u kterého bývá kromě zmiňovaných výkladů uváděn taky význam „ukázka“. To jej spojuje s lat. slovesem *monstrare*, z kterého německý výraz vznikl. Jeho význam je „ukazovat“. Z téhož základu samozřejmě vychází i námi sledované sloveso, které ale neznámá „ukazovat“, nýbrž „prohlížet“. V cestopise se vyskytuje např. ve větě: *proč jest nás ten turecký hejtman tak mustroval, zdali aby na nás pohleděl, co za lidi sme, čili proč jiného, toho já nevím* (OPC, 242). I na základě této věty je na místě k významu „prohlížet“ doplnit upřesňující výrazy „kontrolovat“ či „prověřovat“. Nespádají sem již naopak významy „kritizovat“, „poučovat“ či „kárat“, které nadto uvádí slovník Klimešův (1981, 463).

¹⁹⁷ L. Klimeš, 1981, 564.

Hodily by se ovšem pro vyjádření významu jiného slovesa, které můžeme v cestovatelově díle objevit, a sice *štrafovati*. Vychází z něm. *strafen* (trestat), nesouvisí ze *schraffen* (šrafovat) a v textu se vyskytuje ve větě: *vtipnější a učenější (čtenáři) štrafovati budou obšírné a zbytečné mluvení, prostějším pak některé věci zvlášť neznámé zdáti se budou krátce a zatměle vypsané* (OPC, 9). Konkrétně v tomto případě by se asi nejlépe hodilo pro vysvětlení slovo nahradit výrazem *vyčítat*, popř. *kritizovat*. Parafráze věty by pak zněla: *vzdělanější čtenáři mi jistě budou vyčítat zbytečně obšírné pasáže*.

Další z na první pohled nesrozumitelných výrazů je sloveso *hyndrovati*. Původní slovo bychom rovněž našli v němčině, a to v podobě *hindern*. Znamená „bránit“, „překážet“ a tento význam se dá v podstatě zjistit i u Prefáta. Dá se říci, že ve větě: *v zemi Svaté bude povinen patron platiti od oslů, na kterých páni pautníci jezdit budou, ... a to proto, aby páni pautníci od Turkuov ... hyndrováni nebyli* (OPC, 18), vyjadřuje sloveso významy „obtěžovat“ či „trápit“, což jsou přímo výrazy, které uvádí K. Hrdina (1947, 376). Oproti slovu *hyndrovati* zní další z cizojazyčných přejímek - sloveso *harcovati* - podstatně známěji. Není však překvapivé, že se v cestopise vyskytuje v jiném významu, než v jakém jej známe dnes. Výjimečné na něm je, že nepochází z němčiny nebo latiny, jazykem původu je zde maďarština. Slovo *harc* v této řeči znamená „boj“ a od této skutečnosti se také odvíjí vcelku pestrý vývoj českých významů.¹⁹⁸ V Klimešově slovníku (1981, 231) je uvedeno pět jejich skupin. Slovo *harcovat* podle něj (v stručnějším znění) znamená: 1. útočit, bojovat, potýkat se, 2. slovně útočit, 3. prudce se pohybovat, uhánět, cválat, 4. něčím prudce pohybovat, 5. (se zvratným *se*) potloukat se, potulovat. Srovnáme-li s touto nabídkou Prefátovu větu: *když oni (Turci) s patronem rokovali, tehdy čtyři Turci rejthaři harcovali spolu dva s dřevci a dva s šavlemi dobytými dobrau chvíli a my se jim dívali a potom nás opět zečtili* (OPC, 91), jednoznačně se prosazuje význam první, jedině ten navíc připadá v úvahu. V výrazy *bojovat* a *potýkat se* jsou přesně těmi, které by šly bez problémů do věty za sloveso *harcovati* dosadit. K. Hrdina (1947, 376) sice toto slovo překládá formulacemi *vyjeti před šik*, *vyzývati k boji*, avšak ty se na základě uvedených skutečností jeví jako nadbytečné, ne-li přímo nepřesné. Co se týče významu, který je dle mého soudu v současné době nejpoužívanější, a sice *harcovat se* jakožto „příliš dlouho a nepohodlně cestovat“, ten v Klimešově slovníku vlastně vůbec nezaznívá (blíže k němu má pouze význam pátý) a není ho zcela jednoduché najít ani v aktuálním SSČ. Pod heslem *harcovat (se)* je zde (2003, 91) v podstatě uveden pouze pátý významový okruh ze slovníku Klimešova a teprve v závěru lze objevit vazbu *harcovat se*

¹⁹⁸ SESJČ, 1967, 187.

vlakem, kde hledaný význam vyjádřen je. Považuji však za neudržitelné omezovat jej jen na jízdu vlakem.

Ke dnes neznámým slovesům patří výraz *retovati*. V cestopise se vyskytuje též ve formě substantiva *Retuňk* (o jeho pravopise viz 2.2.1.4). Obě slova existují již v němčině (*retten*, *Rettung*), ze které se do našeho jazyka dostaly. V obou řečech označují „zachraňování“, „záchranu“ či „pomoc“. Autor jej používá tehdy, když líčí, jak piráti vyslali jednu svoji loď stranou šarvátky, aby hlídala, kdyby pluly kolem nějaké křesťanské plachetnice, jak říká: *aby nám na pomoc přispěti a nás retovati nemohli* (OPC, 257). Vyložení k námořnímu prostředí se pak vztahuje sloveso *lavirovati*. Dnes se v tomto odvětví používá stále¹⁹⁹, pouze s dlouhým *-í-*, a existuje pro něj také český výraz *křižovat*. Jedná se o způsob plavby proti větru, kdy loď s přitaženými plachtami jízdou ze strany na stranu pozvolna postupuje vpřed. To dosti názorně vysvětluje sám Prefát, přičemž jasně vyznívá, že český pojem pro tento postup v jeho době ještě neexistoval. Věta zní: (luggier) *laviroval se sem i tam jezdě, aby na své cestě zuostati mohl, až by lepší vítr přišel. Laviren říkají vlasky, česky se to můž vyložiti: sem i tam po moři vození* (OPC, 317). Výraz *lavieren* existoval a existuje také v němčině, jeho původ je však holandský.²⁰⁰

* Také obecně
císl „Amidol“,
k číslu se
putlou 1“

¹⁹⁹ Stejně znějící slovo se používá také ve výtvarnictví pro rozmývání nanesené barvy, jeho původ je však odlišný (SESJČ, 1967, 282).

²⁰⁰ SESJČ, 1967, 282.

3.2 Diferenční slovník

3.2.1 Strategie slovníku

Šíře, rozmanitost a zvláštnosti slovní zásoby Prefátova cestopisu jsou souhrnně zaznamenány v následujícím slovníku. Jsou zde uvedeny nejen všechny výrazy, které byly podrobněji probírány v předchozích kapitolách, ale také další, na které se vzhledem k výběrovosti jednotlivých tematických okruhů nedostalo. To na druhou stranu neznamena, že by slovník obsáhl celou slovní zásobu textu, také on je výběrový, a to v tom smyslu, že zachycuje pouze slova vyznačující se nějakými zvláštnostmi vůči dnešnímu stavu jazyka. Jak je řečeno nadpisem, jedná se o slovník diferenční, tedy skládající se z výrazů odlišných od současné češtiny. Tyto odlišnosti jsou pak v podstatě dvojího druhu, jednak se jedná o slova, která v češtině 21. století vůbec nenajdeme (např. *angura*, *tlumač* či *zučiti*), jednak o slova, která se v ní stále vyskytují, ale méně či více se změnil jejich význam (*čistý* ve smyslu hezký, výstavný, *hospoda* s významem ubytovna, penzion atd.). Ohledně pojmu *dnešní jazyk* je třeba říci, že výchozí normou je pro mě *Slovník spisovné češtiny* (2003) (SSČ), a to jak co do přítomnosti slov, tak jejich významů. Výrazy, které se v něm nenacházejí, pokládám v této DP za historické a hodné zaznamenání. Opačně to ovšem neplatí, do slovníku DP byla zařazena i řada pojmů, které SSČ obsahuje, ale já je považuji za méně známé a srozumitelné. Jsou to slova jako *artykul*, *brslen*, *brunátný*, *glejt* či *nešpory*. Obdobná je situace s odlišnými významy dnes používaných slov. U mnohovýznamových výrazů, které se v textu objevují jak v dobových, tak v současných smyslech, je věnována obvykle pozornost pouze těm významům, které se v SSČ nevyskytují. Jen v některých případech zde zaznívají i ty v SSČ přítomné, leč dle mého soudu málo známé.

Ve slovníku jsou uvedena i slova, která ač v dnešním jazyce nejsou v daném smyslu přítomna, v kontextu, ve kterém se v knize nacházejí, jsou plně srozumitelná. Jedná se obvykle o již nepoužívané kombinace předpon a slovního základu, které pro dobrou známost obou složek vyznívají jasně. Hovoří-li se o tom, že pro pohyb rumpálem za každý jeho trám *zastaupí* dva marynáři, je zřejmé, že se k němu (za něj) „postaví“. Zrovna tak o plachtě *ošívané* silnou nití můžeme oprávněně usoudit, že je prošíta dokola neboli „obšitá“. Zvláštním případem jsou slova, kde se místo dnešního *s* v předponě píše v cestopise *z* a naopak (*zpráva* = správa, *zbrátí* = s(e)brati, *spůsob* = způsob). Jsou zde zaznamenána přesto, že jde spíše o záležitost pravopisnou (viz 2.2.1.1). Slovem na hraně zájmu tohoto slovníku je též např.

adjektivum *obyčejný*, jehož význam má velmi blízko k dnešnímu, avšak přeci jen zde rozdíl je. Píše-li se v textu, že pokud obyvatelé ostrova uvidí hořet oheň na *obyčejném* místě, vědí, že je poplach, je tím míněno místo, kde je *obyčej* (zvyk) oheň pálit, nikoli místo „běžné“ či „ničím nezajímavé“. Adjektivum má tedy výrazně blíž ke slovu z kterého vzniklo než dnes. *For*

Ve slovníku se nevyskytují jen slova původu českého, vzhledem k již zmiňovanému podstatnému podílu výrazů cizího původu na lexiku knihy ani ona nemohou být ignorována. Nejde ovšem o slova vyloženě „cizí“ - těm je věnovaný samostatný slovníček přiložený za tím hlavním - ale o pojmy tak či onak počestělé. Počestělým slovem se zde rozumí jednak takové, které bez ohledu na autora přejala čeština, a je tedy doložitelné ve slovnících (z velké části přejímky z němčiny), jednak takové, které do svého jazyku s největší pravděpodobností pojal sám cestopisec (námořní pojmy atd., tedy zejména italská slova), funguje třeba jen v rámci tohoto textu a české slovníky jej nutně obsahovat nemusí. Aby ovšem takové slovo bylo „počestělé“ a ne „cizí“ (a bylo tedy součástí hlavního slovníku), nesmí být uvedeno jen jako určitý pojem, ale musí vstupovat do vztahů ve větě, případně nabývat české flexe či musí být alespoň hojněji užívané (více o adaptaci cizích slov viz 3.1.1). Obě části slovníku pak zachycují jen termíny uvedené v textu samostatně nebo v souslovích, reflektovány nejsou delší cizojazyčné (hlavně latinské) citace. Jednak proto, že jejich podíl na slovní zásobě textu je nepodstatný, jednak proto, že je autor sám v knize překládá. Tyto překlady již pro slovník zajímavé jsou, zvláštním případem je rozsáhlý dopis císaře Konstantina. Ten se v cestopise nachází pouze v překladu a, jak již zde bylo řečeno, Prefát sám uvádí, že jde o jeho vlastní. Zachovává zde složitou syntaktickou stavbu latinského originálu, ale výrazy používá svoje.

Slovník je zaměřen na apelativa, ne však bez výjimky. Vzhledem k tomu, že vlastní jména, především místní, byla již podrobně zpracována ve starších pracích (viz 3.1.2), zde jim samostatný slovník věnován není, několik z nich je ovšem zařazeno do hlavního lexikonu. Jde zejména o adjektiva odvozená od vlastních jmen, a to často na základě cizojazyčných forem těchto přídavných jmen, která jsou méně srozumitelná, a proto hodná zaznamenání. Jsou to výrazy jako *frantský* (francouzský), *rodyzský* (od *Rodyz* čili *Rhodos*) či *kandyánský* (od *Kandy* čili *Candia*, což je it. název Kréty). Vedle toho se zde objevují i některé zvláštnější označení národní příslušnosti (*Nyderlender*, *Nyderlendka*, *Vlach*, *Vlaška*).

Objasnění významu některých náročnějších pojmů jazyka cestopisu přineslo čtenářům již vydání z roku 1947.²⁰¹ K. Hrdina zde v závěru vedle jmenného rejstříku zařadil *Věcný*

²⁰¹ Zcela nově se slovník obtížně srozumitelných výrazů knihy objevuje v jejím nejnovějším vydání z července roku 2007. Vzhledem k tomu, že se mi do rukou dostal až nyní, do mých výkladů zahrnut nebyl. Jen stručně lze poznamenat, že se svými 500 hesly je rozsáhlejší než ten Hrdinův, nejvíce problematické výrazy zachycuje

rejstřík (na str. 376 - 379), který neodkazuje na jednotlivá témata a pojmy v textu, jak by se dalo očekávat, ale spočívá většinou jen v překladu vybraných slov; jde tedy spíše o stručný slovník. Do jisté míry plní i roli vysvětlivek, ovšem bez odkazů na stránky (které naopak ve jmenném rejstříku najdeme). Podrobněji jsou objasňovány hodnoty peněz (např. o slovu *mejdyna* se neříká jen, že jde o *stříbrný peníz egyptský*, ale také, že *platil (podle Prefáta a Haranta) 8 bílých peněz českých; 1/25 dukátu*) či měr. Vedle jednotlivých slov se zde objevují i některá sousloví a kratší fráze, to se opět týká peněz: *bílý peníz*, *malý peníz*, ale i dalších věcí (*červená nemoc*, sv. *Jána chléb* či *křížový sklep*). Co se týče frází, je to například úsloví *fik okázati* (to je zde vysvětleno slovy: *strčiti palec mezi ukazováček a prostřední(k), znamení posměchu nebo pohrdání*), nebo latinský obrat *nec longitudine nec latitudine est in medio* (*ani co do zeměpisné délky ani co do šířky není v středu (světa)*).

Jednotlivá slova jsou v Hrdinově slovníčku buďto jen prostě překládána (*kortýna* je *koberec*, *baldachýn*), u slov zvláštního významu je výklad delší (*bekyně* je *nábožná žena*, *členka klášterní společnosti bez řeholního slibu*, *terciářka*), méně známé přejaté výrazy mívají zmínku o jazyku, z kterého pocházejí, a jak v něm zní (např. *kolací* je (z *it. colazione*), *snídaně*). Nejpodrobnější informace bývají u názvů rostlin (plodin). Kromě původního tvaru zde bývá uveden i současný odborný lat. název (*angura* je (*it. anguria*), *Colecyntis Citrullus* (L.) O. Ktze, *meloun vodní*).

Na základě souhrnného pohledu lze prohlásit, že tento stručný Hrdinův slovník obsahuje ta nejzajímavější slova knihy, zajímavá svoji neobvyklostí či náročností na porozumění. Jsou zde všechna výše uváděná slovesa hluku a mořské bouře, hůře pochopitelné stavební pojmy (např. *dynch*, *kveks*, *sklep*), přejaté názvy mořských ryb a dalších potravin (*štyryon*, *presuti*, *lymoun*), námořní pojmy jsou uvedeny jen základní (názvy lodí, ne již jejich částí a členů mužstva). Hrdina zaznamenává řadu názvů již zmiňovaných rostlin, větší prostor je věnován též různým materiálům, zejména textilním, tedy látkám (*aksamit*, *barchan*, *damašek* či *zlatohlav*). Avšak vedle toho jsou zde další pojmy, které dle mého názoru k problematickým na porozumění nepatří, a na druhou stranu chybí některé, které bych zde očekával. Je tu např. slovo *blesk* (ve významu *lesk*) nebo *díně*, kde není třeba pochybovat o tom, že se jedná o *dýni*. Téměř zarážející je přítomnost a vcelku podrobný popis výrazu *kuš* (*kuše*, *samostříl*). Naopak chybí kupř. výraz *břeh*, který má v knize značně odlišný význam

vyváženě a vysvětluje výstižně, redukuje však variantní podoby některých slov, ze souvislých řad synonym uvádí vysvětlení jen jednoho a nezahrnuje cizí výrazy, které jsou autorem v textu vysvětleny. Spíše než jazykovědnou práci zůstává praktickou pomůckou pro čtenáře i proto, že jednotlivá hesla jsou tvořena pouze lemmatem a stručným vyjádřením významu, morfologické či etymologické informace, popř. ukázky užití slova v textu sem narozdíl od této DP zahrnuty nebyly.

od dnešního (jež se zde nicméně v jiné situaci také objevuje), neznamená totiž pruh země podél vody, ale „stráž“, „svah“. To platí i o cizích (rozumí se počestlých) slovech, je zde uvedeno všeobecně srozumitelné sloveso *handlovati* (obchodovat, vést obchody), významově problematické pojmy jako *dispensovati*, *absolvovati* či *prezentovati* však chybí. Patrně se tu projevují subjektivní faktory (oboustranně) a také doba vzniku. Od vydání práce K. Hrdiny uběhlo více než půl století, a tak lze počítat s tím, že v dnešní době jsou českému čtenáři srozumitelná jiná slova, než tomu bylo tehdy.

Srovnáme-li Hrdinův slovník uvedený v závěru jeho vydání cestopisu s tím, který jsem zpracoval zde, rozdíl je především v rozsahu. Oproti jeho 238 heslům je v mé práci přítomno přibližně 1100 hesel v hlavním slovníku a 139 ve slovníku cizích výrazů. To znamená, že vůči celkovému počtu hesel slovníku mé DP tvoří počet hesel v práci Hrdinově 19,2 %. Je to způsobeno především přístupem k slovní zásobě, který byl výše vysvětlen, kdy jako zaznamenání hodná nejsou v mé práci uvažována jen slova zcela nesrozumitelná, ale i ta, která přesto že nejsou součástí dnešní češtiny, dobře srozumitelná jsou. Zatímco Hrdinův slovník má v podstatě vysvětlující funkci, má čtenáři (včetně laika) pomoci porozumět češtině střední doby, můj slovník byl vytvořen s úmyslem zaznamenat zvláštnosti a odlišnosti Prefátovy slovní zásoby v co možná nejúplnější formě. Rozdíl je také ve zpracování hesel, Hrdinův slovník je stručný, můj se naopak kromě vlastního překladu soustředí i na základní morfologickou charakteristiku slova, jeho původ a zasazení v kontextu. Značnou část slovníku tak zabírají citace knihy, které jsou doplněny odkazy na příslušné stránky. To i z důvodu, že narozdíl od K. Hrdiny, který svým „věcným rejstříkem“ pouze doplňoval kompletní text knihy, v mé DP vlastní cestopis k dispozici není.

Podrobnější informace o řešení hesel tohoto slovníku nabízí následující tabulka a výklad za ní²⁰²:

1 lemma (subst.)	2 varianty	3 2. sg konc.	4 rod u sub.	5 tvary v textu	6 původ slova etymologie	7 význam slova (jednotlivé významy)
galle,	gallea, gallia	-e	f.	(sg.1. <i>galle</i> , <i>gallea</i> , <i>gallia</i> , 2. <i>galle</i> , 3. <i>galli</i> , 4. <i>galli</i> , 6. <i>galli</i> , 7. <i>gallí</i> , pl.1. <i>galle</i> , 2. <i>gallí</i> , 3. <i>gallim</i> , 4. <i>galle</i> , <i>gallee</i> ,	z it. <i>galea</i> ;	štíhlá převážně menší námořní loď s malým ponorem poháněná vesly, druhotně plachtami
(jiné sl. druhy)		u sloves dokonavost, jinak sl. druh				
slauti		ned.				

²⁰² Poněkud jednodušší řešení hesel *Slovníku cizích pojmů* (kap. 3.2.2.2) je popsáno a vysvětleno na jeho začátku.

pesky		adv.	6. <i>gallich</i> , 7. <i>gallemi</i> ;		

8 ukázka z textu (s číslem stránky)	9 v textu přítomné cizí varianty či odkaz na významově blízké slovo	10 výrazy odvozené ...	11 v užší míře 2-9 ...
<i>tu mi pacholci marynáři oznámili, že viděli pět gallí (255)</i>	(...)	12 sousloví	11 v užší míře 2-9
		<i>galle grossa</i>	'největší typ námořní veslice (až 70m délky), vyvinutý na zač. 16. st.; ⁹ (biremis)

Tab. 5. Přehled jednotlivých položek slovníkového hesla s uvedením příkladů

1. Lemma - Jména se uvádějí v prvním pádě jednotného čísla, slovesa v infinitivním tvaru. Pokud se slovo v textu v tomto tvaru nenachází, jeho podoba je zjištěna na základě příslušných slovníků. Vždy to ale možné není (např. výraz *galles* (duběnky) se v textu objevuje pouze v této podobě a není zřejmé, zda tento plurál funguje u Prefáta skutečně jako množné číslo, také není jasné, jestli jej vůbec skloňuje. Jako lemma je proto zařazena tato forma). Některá adjektiva se pak uvádějí v komparativních tvarech, zvláště pokud jde o elativ, který má specifický význam.
2. Varianty - Nachází-li se slovo v textu ve více podobách, přičemž jde prokazatelně stále o pojem téhož významu, jsou zde všechny tyto varianty uvedeny. Více podob je zaznamenáno i tehdy, když se v textu nenachází tvar slova, v kterém se má uvádět v lemmatu, ale je v zásadě odvoditelný a není zřejmý jen nějaký detail (např. sloveso *chvěplí* se v knize v infinitivu nevyskytuje a ve slovnících se ve stejném významu nalézají ve dvou podobách: *chvěplati* i *chvěpliti*. Obě jsou zde proto uvedeny)
- 3., 4. Morfologické údaje - U substantiv se uvádí koncovka, popř. delší část závěru slova v gen.sg. (*mest*, -u; *pulpítec*, -tce), je-li v tomto tvaru více variant, jsou zde zaznamenány (*nave*, -e/i). V případě jmen pomnožných je zapisován gen. plurálový (*nebesa*, -bes). Nenachází-li se v textu gen. tvar daného slova, je určen na základě příslušných slovníků. Je-li výraz nesklonný, je toto místo hesla proškrtnuto pomlčkou. Za touto informací je uvedena zkratka gram. rodu podstatného jména (*m.*, *f.*, *n.*). U sloves se určuje dokonavost, a to pomocí zkratk *dok.* a *ned.* Ostatní slovní druhy jsou vyjádřeny zkratkou svého lat. názvu. Pokud se adjektiva nacházejí v lemmatu z nějakých důvodů v komparativním, elativním či superlativním tvaru, je to zde rovněž zkratkou uvedeno. Označení zájmen a číslovek je dále

doplněno vyjádřením jejich druhu. U spojek se určuje, zda se jedná o spojku podřadící či souřadící, předložky jsou doplněny zkratkou lat. názvu pádu, ke kterému se vážou (viz *Seznam zkratek*). Pokud se slovo v textu objevuje ve více slovních druzích či jejich podskupinách (např. výraz *an* je v různých situacích spojka souřadící, podřadící a také vztažné zájmeno), jsou všechny tyto varianty součástí jednoho hesla, přičemž jejich výklady jsou postupně zařazeny za sebou. Každý z nich uvozuje příslušná zkratka, oddělení jednotlivých slovních druhů je pak zvýrazněno pomocí značky □.

5. Tvary v textu - Tato pozice je obsazena jen u některých hesel, a to tehdy, když je flexe daného slova nepravidelná, dubletní, nebo alespoň zvláštní. Jsou zde uváděny pouze ty tvary, které se v textu nacházejí.
6. Původ slova, etymologie - Etymologický výklad je zařazen všude tam, kde jde o slovo přejaté, což je v Prefátově slovní zásobě jev dosti častý. Reflektována jsou jak nová slova, která nejspíše do jazyka zavedl sám autor, tak pojmy v něm setrvávající již déle. V první řadě je sledováno, z jaké řeči slovo pochází, popřípadě přes jakou (jaké) se k nám dostalo, dále je uváděna jeho původní podoba (nebo její vývoj na cestě jednotlivými jazyky), stranou zájmu nezůstávají ani souvislosti, tedy případné dle mého soudu překvapivé a leccos vysvětlující vztahy k jiným slovům. Etymologický výklad je přítomen i u některých českých výrazů, zejména tam, kde je skrze něj možno objasnit nezvyklou podobu slova (to se týká např. výrazu *schod*, který v textu funguje ve smyslu celého schodiště. Etymologický náhled zde objasňuje, že slovo ve staročestíně znělo *vzchod*, označovalo cestu vzhůru, a tak singulár, který se spolu se ztrátou povědomí o tomto smyslu slova vytratil, je zde pochopitelný). Informace o původu slov jsou v naprosté většině čerpány z etymologických slovníků, o moje vlastní vývody jde jen v nemnohých případech.
7. Význam slova - V jednodušších situacích jsou pojmy překládány dvěma nebo třemi odpovídajícími slovy současného jazyka, v těch složitějších je zde uveden podrobnější výklad. Jestliže má slovo více významů, které dnešní čeština nezná, jsou zde uvedeny jeden za druhým pod tučně tištěnými číslicemi.
8. Ukázka z textu - U většiny hesel je k vyjádření každého významu slova připojena ukázka z cestopisu, která má slovo představit v daném kontextu a obsah výkladu podpořit a názorně objasnit. Text těchto citací je psán kurzívou a jejich délka je co možná nejkratší, ovšem ne tak, aby přestávalo být zřejmé, o co ve větě jde. V případě potřeby jsou vypouštěny některé její pro celkový význam nepodstatné pasáže, což se vyjadřuje třemi tečkami. Není-li ve větě přítomný podmět (nachází-li se například již v jedné z předchozích), je do citace vepsán v nekurzivní podobě do závorky. U většiny slov (slovních významů) se nachází jedna

ukázka, ve výjimečných případech, kdy je význam hůře vysvětlitelný, i dvě. Každá citace má na svém konci uvedenu stránku (stránky), na které se (v Hrdinově vydání cestopisu, 1947) nachází.

9. Odkaz na významově blízké slovo či cizí varianty - V závěru hesla, nebo jeho jednoho oddílu (v případě, že slovo spadá do více slovních druhů či jejich poddruhů), se může nacházet odkaz na slovo, které tomu heslovému nějakým způsobem odpovídá. Pokud jde o výraz významově podobný, který se navíc nachází v týchž kontextech, uvozuje jej zkratka sr. (srovnej). (Tak je tomu třeba v případě slovesa *počísti* (sečísti), u kterého je odkaz na výraz *zčísti*, který znamená v podstatě totéž.) Slova ke srovnání jsou psána kurzívou. U výrazů, jako je námořní pojmosloví, se vzhledem k tomu, že autor tato slova obvykle uvádí ve více jazycích, často nacházejí odkazy na odpovídající jinojazyčné formy. Jsou psány bez kurzívy v závorce. Zvláštním případem jsou pak v podstatě nerealizovaná hesla. Má-li slovo více variant a ty jsou svoji podobou daleko od sebe v abecedě, nacházejí se ve slovníku na obou (nebo více) místech, avšak zpracováno je jen jedno. Ta ostatní k němu odkazují. To tak, že za lemmatem uvozuje onu variantu zkratka v. (viz). Takovéto odkazy jsou psány bez kurzívy tučně a vlastně odpovídají grafické podobě lemmatu.
10. Výrazy odvozené - Pokud mají některá slova textu k sobě velmi blízko, neboť je jedno od druhého zřetelně odvozené, bývají zpracována v rámci jednoho hesla. To se týká zejména adjektiv a adverbí, ale i některých sloves a substantiv. Počet těchto sdružených výrazů nemusí končit dvěma, například ke slovesu *zavřítí* jsou připojena ještě tři z něho odvozená slova - subst. *zavřetí*, adj. *zavřený* a z něho vytvořené subst. *zavření*. Jednotlivé pojmy jsou sice kladeny za sebe jako jiná hesla (ačkoli jejich uspořádání se řídí odvozovacími vztahy a ne abecedou), avšak graficky upozadněná poloha (odsazení od kraje) odvozených tvarů názorně vyjadřuje, že se nalézají v rámci slova jim nadřazeného.
11. V užší míře 2-9 - Rozdíl je také v tom, že odvozená slova neobsahují nutně všechny výše uvedené kategorie (2-9), chybějí zde nejen ty, které by heslo nevyjadřovalo bez ohledu na své umístění, ale také ty, které má shodné se slovem, z kterého je odvozeno a v rámci jehož oddílu už daná položka (např. etym. výklad) zazněla. Vyjádření významu a citace textu zde však obvykle přítomny bývají.
12. Sousloví - Heslové slovo také může nabýt specifického významu, stane-li se součástí určitého ustáleného sousloví. Jednou možností je příklad v tabulce, tedy *galle grossa* jakožto poněkud jiné plavidlo než samotná *galle*. V jiných případech je heslové slovo rovnou bráno jako součást sousloví, samo o sobě zvláštních (zaznamenání hodných) významů nenabývá, a proto je vypuštěna většina položek hesla jen jeho se týkajících

(s výjimkou morfologických informací). Tak je to například s výrazem *čas*, který sám o sobě v textu znamená totéž co dnes a nevšední je teprve v souslovích: *na ten čas* či *časem svým*. Stejně tak přívlastek *červený* má zvláštní význam až v kombinaci *červená nemoc*. Také bod 12 pak doplňují některé součásti hesla (vyjádření významu, ukázka), jak je popsáno v bodě 11.

Porozumění rozličným výrazům Prefátovy slovní zásoby by bylo nemyslitelné bez použití širší škály slovníkové literatury. Bylo potřeba jednotlivá slova prověřit nejlépe několika příručkami najednou. Z grafických důvodů by nebylo únosné zaznamenávat u každého hesla konkrétně využití knihy, souhrnně proto o nich pohovořím na tomto místě. V zásadě platí, že se jedná o tituly, které se již objevily v poznámkách předcházející části DP (kap. 3.1).

K základní literatuře patří Hrdinův *Věcný rejstřík*, který má přes svoji stručnost tu nespornou výhodu, že se přímo vztahuje k textu Prefátova cestopisu, a hovoří tak o významech jednotlivých slov v bezprostředních kontextech. Na druhou stranu byl právě tento slovník z týchž důvodů podroben z mé strany nejdůslednější kritice, která přinesla i několik korekcí²⁰³.

Co se týče rozsáhlejších prací, k hledání a ověřování významu českých slov jsem ve velké míře užíval Gebauerův *Slovník staročeský* (1970), na něj navazující akademický *Staročeský slovník* vycházející od roku 1968 a, jak známo, zastavený u hesla *pravý*, což vyžadovalo slova nacházející se dále v abecedě konfrontovat s podstatně stručnějším *Malým staročeským slovníkem* autorů Běliče, Kamiše a Kučery (1978). Ač se jedná o slovníky staročeštiny, do Prefátovy doby obvykle zasahují a, jak již bylo řečeno, některé z nich přímo na cestopis vrámci určitých hesel odkazují prostřednictvím citací. To je věc pozitivní, neboť moderní slovník střední češtiny k dispozici není. Existuje ovšem šestisvazkové dílo Jungmannovo (z let 1835-1851 nově vydané 1989-1990 v pěti dílech), které vedle barokního jazyka rovněž zaznamenává i mnohé z češtiny šestnáctého století. Tento slovník jsem proto také hojně využíval, ani zde nebyly řídké odkazy přímo na Prefátův text. V neposlední řadě mi byl především z hlediska české slovní zásoby v mnohém užitečný osmidílný *Příruční slovník jazyka českého* (1935-1957). V něm byla k nalezení mnohá slova a jejich významy,

²⁰³ Jedná se například o význam slova *moždířik*, kde K. Hrdina patrně vychází z obecněji rozšířeného významu „dělo s krátkou hlavní“ (což se ovšem týká spíše nezdobněle podoby *moždír*) a nevšímá si specifického kontextu v Prefátově textu, z něhož jasně vyplývá, že se nejedná o celou zbraň, ale pouze její součást, konkrétně vyjímatelnou nabíjecí komoru děla se zadním nabíjením.

kteře již sice v době vzniku slovníku pro svoji archaičnost spočívaly na okraji slovní zásoby, avšak díky úctyhodnému rozsahu tohoto díla se na jeho stránky přece jen vešly.

Samostatný okruh literatury si vyžádalo zkoumání původu slov. Výrazný podíl přejatých výrazů na slovníku Prefátova cestopisu znamenal, že předmětem etymologického bádání byla především cizí slova. To vedlo i ke skutečnosti, že vedle velkých prací Holubových (1952) a Machkových (1997) jsem ve velké míře využíval *Stručný etymologický slovník jazyka českého* (1967), který je právě se zvláštním zřetelem k cizím slovům koncipován. V mnohých případech bylo ovšem nutno sahat přímo k cizojazyčné lexikografické literatuře, a to jak k naší (slovníky německo, italsko, latinsko - české), tak k té zahraniční. V tomto ohledu jsem s povděkem využíval možností, které nabízí internet, tedy zejména přítomnosti elektronických verzí velkých slovníkových děl německých (např. Grimm, J. a W., 1971) či italských (Pianigiani, O., 1988).

Díky rozmanité lexikografické literatuře bylo možno formální existenci a významový obsah jednotlivých slov doložit a potvrdit, zásadní důležitost ovšem pro mě měla funkce toho kterého výrazu přímo v kontextu, ve kterém (nebo ve kterých) se v cestopise nacházel. Je to v první řadě Prefátova čeština ve své jedinečnosti, co tvoří předmět mého zájmu, proto bylo pro mě konkrétní užití daných slov důležitější než nutně zobecňující pohled slovníků. Nejen z důslednosti, s jakou se snažím uvádět ukázky z textu, je tak zřejmé, že tuto tendenci jsem při zpracovávání hesel uplatnil jako závazné pravidlo.

3.2.2 Slovník

3.2.2.1 Hlavní slovník

A

Abisen, -a m.; od it. *Abissinia* – Habeš (dn. Etiopie); příslušník monofyzitské křesťanské církve etiopské, u P-a zdá se i koptské (egyptské): *Abiseni, to jsou ti křesťané z Afriky, kteří jsou pod zprávou a panováním velikého kněze Jana* (137)

absolvovati, dok. (l-pt.: *absolvoval*); z lat. *absolvere*; upustit od sankcí za jisté provinění, zbavit povinnosti: *absolvoval nás všechny, kteří jsme listuovali od papeže neměli* (80)

ač, ačkoli, konj. podr.; přípustka, i když, třebaže, třeba: *za zdí vnitř v městě jest násyp a val, za roveň na vejš skuoro se zdí široký, že dva vozové na něm se mohau dobře minauti, ač někde jest širší a místy užší* (288,9); *ač proto – ač přesto: a tak všecko (město) změněno jest, ač proto chrám Šalamaunuov nynější na témž místě stojí, na kterém stál ten prvnější* (179); *ačkoli–však – spojková dvojice přípustkového souvětí, kde výraz však má význam přeci, přesto: ačkoli tehdaž nave velmi spěšně a rychle šla, neb silný vítr byl, však jsau delfínové ještě rychlejší a prudší v vodě byli* (305); konj. souř.; odporovací, však, avšak, ovšem: *jest také jakýs text zlatý latinskými literami okolo (věžičky), ač se ten text pro starost nyní dobře přečísti nemůže* (111)

Albanez, -e m.; Albánec: *Albanezi rejthaři postavše tu na břehu chvíli, zase domuov se rozjeli* (277)

ale, konj. souř.; odporovací vztah na základě nesouměřitelnosti, různé intenzity, ovšem: *leží pak Kandy od ostrova Zante pět set mil vlaských, to učiní našich českých sto, ale od Benátek leží tisíc čtyři sta mil vlaských* (63)

almara, -y f. (sg.6. *almaře*); z lat. *armarium* (skříň); 1. přístřešek na kompas na lodi, 2. výklenek ve skále: *tu při něm hořela lampa v jakés almaře v skále vytesané* (152)

almárka, -y f. (sg.1. *almárka*, 2. *almárky*, 7. *almárkau*); v 1. tentýž význam (slova v různých pádech zaměňována), dále malá skříňka, výklenek, vitrínka: *jest v něm čtverhraně vydlabáno, co malá almárka* (273)

aloes, neskl.; z lat.-řec. *aloe* původu hebrejského; výtažek z listů rostliny Aloe vera sloužící jako léčivo: *do ní (lodi) vozili ... aloes, mastyx, gummy arabské a jiných mnoho věcí apatekářských* (253)

an, konj. (sg.m.: *an*, f.: *ana*, *an*, pl.m.: *ani*) souř.; 1. důvodová, vždyť: *jiní opět řeknou: an tomu již na 18 let, pročez jest pak tak dlouho nám toho nevydal?* (10), 2. ve spojkovém podr. výrazu *an* kdyby, i kdyby: *nerozumím, by mohl solný slaup skůro čtyři tisíce let trvati, an kdyby z mramoru byl, vítr a déšť v tom čase by jej snědl* (208); konj. podr. 1. obsahová, jak, kterak: *okolo obědu počali jsme zdaleka viděti velikau navi, an se k nám plaví* (319), 2. časová; když: *an onen filozofus jsa otázan, co by v světě nejnesnadnějšího bylo, odpověděl: „Všechněm (řka) se zalíbiti“* (10); □ pron. vzt.; který, jenž: *na tom třetím ponebí bylo pět kusův střelby neb děl hrubých, an měly díry ven z lodi nad vodau asi dva neb tři lokty, aby se mohlo jimi ven z navi stříleti* (32)

angura, -y f. (pl.1. *angury*, 2. *angurý*, 4. *angury*); z it. *anguria*; *Colocynthis Citrullus* čili vodní meloun: *přinesl nám jakýs sedlák Aráb na oslu ve dvou koších vína v hrozních a angurý* (209)

aniž, konj. souř. sluč.; záporná slučovací spojka: *nyní jest všecko zbořené krom té věže, jakž napřed jsem položil, aniž co znáti toho znamenitého portu, o kterýmž též Iozefus píše* (76)

antena, -y f.; z lat. *antenna*; dle P-a: *příční bidlo na kterém velká plachta visí* (312), ráhno: *tak blízko nás vítr k ní (skále) přihnul, že naše antenna ... koncem*

o skálu drobet štrejchovala (312); (antenna)

apatéka, -y f. (sg.1. *apatéka*, pl.1. *apatéky*); z lat. *apotheca*; dn. fam. *apatyka*, lékarna (ve smyslu shromaždiště léků): *tu spomoci nemuože žádné umění, žádní doktoři a lékaři, žádné byliny, pilule, recepty a apatéky* (329)

apatekářský, adj.; léčivý, lékárnický: *do ní (lodi) vozili ... mnoho věcí apatekářských a zboží rozličného* (253)

archa, -y f.; z něm. *Arche*, a to z lat. *arca*; svatostánek (tabernaculum), skříňka na oltáři: *v tom sklípku nebo žaláři svaté panny Kateřiny stojí oltář neveliký ..., na kterémžto jest archa stará* (283)

aršíčka, -y f.; drobný svatostánek: *do té almárky postavili mniší aršíčku dřevěnnau, na které svatý František vyřezán* (118)

armada, -y f. (sg.1. *armada*, 2. *armady*, 6. *armadě*); šp. *armada* z lat. *armata*; námořní vojsko: *mlčím pak o celé armadě, 30 neb 40 i víc gallich, kde se jich (lidí) několik tisíc pospolu plaví* (271); (classis)

artykul, -u m. (sg.1. *artykul*, pl.1. *artykulové*, 2. *artykuluov*, *artykuluo*, 4. *artykule*, 6. *artykulích*); z něm. *Artikel*, a to z lat. *articulus*; článek smlouvy: *potom tato smlauva a artykulové její se na dva listy přepsali* (23)

astronomi, -í f.; z řec. *astro-nomia*; astronomie (v humanistickém slova smyslu): *k liternímu svobodnému umění a zvlášť k astronomii a k těm tajnějším a skrytějším uměním náchylen byl* (6)

austupek, -u m. (sg.1. *austupek*, 2. *austupku*, 4. *austupek*, 6. *austupku*, 7. *austupkem*, pl.1. *austupkové*, 2. *austupkuov*, 6. *austupcích*); výklenek, zpravidla ve skále či zdi zapuštěná kaple: *byly do té kaply nab austupku někdy okna* (122)

auřad, uřad, -u m.; zaměstnání, pracovní náplň: *v ten čas (bouře) moře patronem jest a vítr luggierovi a piotovi auřad odejme, a ne kam by oni chtěli, než kam je vítr žene, tam se plaviti musí, buď jim libo nebo žel* (328)

auředník, -a m.; vyšší hodnostář, správní úředník: *před obědem pak připlavil se k nám do naší navi hejtman neb ten auředník jopenský s několika jinými Turky* (81)

auže, adv.; nepr. komp. od *auzce*; dn. úžeji: *jde se proti vejchodu a tu jest již trošku auže mezi kuorem a zdí kostelní* (121)

axamit, -u m.; z lat. *examitum*, a to z řec. *hexamiton*, z toho i čes. *samet*; hedvábný samet, aksamit

axamítový, adj.; sametový: *v sukních šarlatových a axamítových* (24)

až, konj. podř.; když: *i nebyli jsme ještě právě toho vrchu a té skály, která tu při moři leží, minuli, až se od nás bárky odvázavše nazpátek po Barcu jely* (312)

B

barchan, -u m.; z něm. *Barchent*, to ze šp. *barrakán*; dn. *barchet*, silná bavlněná látka: *z Benátek se pak (bavlna) dodává nahoru do Němec, do Ulmu a Aušpurku, kdež z ní barchan dělají* (288)

bárka, -y f. (sg.7. *bárku*); z it. *barca*; větší člun zhruba pro 40 lidí používaný při velké lodi k dopravě na břeh; *hned z města s jednau dosti velikau bárkau k naší navi se připlavili* (337); (la barca, scapha, Grosput)

barvíř, -e m.; fon. přejímka z něm. *Barbier*, a to od lat. *barba* (vous); holič, lazebník, ranhojič: *ten barvíř má panuom pautníkuom hlavy mejti, je holiti a všelijaké pohodlí jim činiti* (22)

bečvář, -e m.; stejný zákl. jako *bečka*; ten kdo se na lodi stará o sudy a pitnou vodu v nich; (butero)

běhati, ned.; rychle se pohybovat, nejen prostřednictvím nohou: *a tu se dobrau chvíli okolo nás metajíc (delfini) a sem i tam v moři běhajíc, zase od nás po moři vždy se vyskytující v haufě táhli* (306); *na koních běhali* (213) – vl. běžet prostřednictvím koně

bekyně, -e f.; z fr. *béguine*; členka klášterní společnosti bez řeholního slibu, terciářka: *bylo také (na lodi) žen starých (nevím, co jsau byly, jeptišky-li čili bekyně)* (42)

bezpečiti se, ned.; ubezpečovat se: *když pak člověk krom Pána Boha na nětco jiného a v věci lidské se bezpečí, spoléhá a daufá* (330)

bezpečný, adj.; zaručující bezpečnost: *jest patronu i nám všem pautníkuom od něho (pána jeruzalémského) dán glejt bezpečný jezdi i choditi svobodně po zemi Svaté bez překážky* (101)

bezpečněji, adv. komp.; bezpečněji

bidlo, -a n.; od *bíti*; **1.** delší tyč: *v těch trúbách jsau bidla a dole pích, německy slove ta příprava di Pumpen* (36), **2.** ráhno: *nad (lodním) košem pak jest opět jiná malá plachtice, jenž na tom bidle visí, které nad košem pod praporcem jest* (28,9)

bílý, adj.; *bílý peníz* – jednostranná bělená (do barvy stříbra) i stříbrná mince o váze asi 0,4 g (7 jich činilo 1 groš): *kuře vařené za turecký peníz, za mejdynu, dávali, to učiní za našich 8 bílých peněz* (87)

biskoktus, biskokto, -u m. (sg.1. *biskoktus, biskokto*, pl.2. *biskoktuo, biskoktů*, 4. *biskokty*, 7. *biskokty*); z lat. *biscoctus* (dvakrát pečený), z toho i dn. piškot; *dvakrát pečený bílý trvanlivý chléb: jest povinen patron ... dávati (měkký chléb) k stolu, dokudž by mohl trvati a neplesnivěl by, a potom teprva biskokty* (16)

bíti, ned. (2.sg.imp.: *bí* (bibl.), 1-pt.: *bili*); zabíjet: *pakli jsau bili skopce, tehdy nám dávali játričky a pličky od nich anebo klobásy* (046)

bitý, adj.; **1.** ražený (o mincích): *berau také rádi i dukáty benácké, kterým cykyny říkají, když jsau vážní a nejradši nového rázu a nedávno bité* (250), **2.** zadělaný, utěsněný: *kteří pak (domové) nejsau klenutí, mají podlahy, kteréžto jsau nahoře bité z vápna a cihel* (64); sr. *zabíjeti*

blesk, -u m.; souvisí s *lesk*; *lesk, záře, oslnivost (přeneseně): (Jeruzalém, Boží hrob) hodným bleskem ozdobeno bylo* (183)

bodení, -í n.; otvor vzniklý bodnutím: *řekl (Kristus) k svatému Tomášovi, aby vpustil prst do bodení hřebů* (99)

bonaca, -y f.; z it.; bonet, odnímatelná část plachty pro měnění velikosti její plochy: *a tak marynáři odundavše bonacu, plachtu nahoru vytáhli a rozestřeli* (334); (la *banaca*)

bosák, -a m.; bosý františkán, observant (ve skutečnosti nosili opánky): *potom okolo nešporuov připlavil se k nám do naší navi gardyan Hory Syon s jedním mnichem bosákem* (79)

bosácký, adj.; patřící bosákům; v.t.

brachman, -a m. (pl.3. *brachmanuom*); z ind. *brahmana*; bráhma, indický mudrc, příslušník kněžské kasty: *přišel až k brachmanuom mudrcuom indyckým tak řečeným* (7)

branba, -y f.; obrana: *okolo toho kostela vuokol a vokol jest zed nová, dosti vysoká a pevná, nahoře stinky, stavená k branbě* (225)

braň, -ě f.; zbraň: *jak jsme na krchov vešli, tak nás hned Turci s braněmi všudy kolem ostaupili* (241)

bráti, ned.; **1.** uchopovat, přijímat, získávat, **2.** přijímat platidlo, obchodovat s ním: *i věděti se má, že zlatý neb dukáty turecké v zemi Svaté obyvatelé berau* (249); *bráti se* – ubírat se, putovat: *hvězda, kterau viděli na vejchod sluonce, brala se před nimi* (139); *bráti radu* – radit se, poradit se: *pro cesty vuodce do města Parenco poslal, s ním chtěje radu bráti* (337)

bravní, adj.; od *brav* (drobný dobytek); týkající se drobného dobytka: *Bravní rybník* (219); (*probatice*)

brslen, -u m.; keř s červenými plody využívanými jako barvivo: *měl ovotce červené co brslen* (139)

brunátný, adj.; ze staroněm. *brun(at)* (hnědý); tmavě rudý: *v sukních šarlatových a axamítových červených a někteří v brunátných* (024)

břeh, -u m.; z něm. *Berg*; stráň, svah: *proti vejchodu jest zed rovná, pod ní břeh doluov příkrý do audolí Jozafat* (172)

břeskev, -kve f.; stč. *břeskev* z lat. *persica*, podoba *broskev* pův. označovala zeli; *broskev*: *tu nám dosti jísti přinášeli ... vína v hrozních, angurý, chleba, břeskví i jiného ovotce* (245)

břesti (břednauti ?), ned.; souvisí s *brod*; *brodit*: *po ... dřevu ona Sibilla Nichaula jíti nechtěla, než raději vodau bředla* (163)

C

centněř, -e m.; z něm. *Zentner*, a to z lat. *centenarius* (z *centněře* pozd. *cent*); váhová míra (asi 60 kg): *a tu po stranách vprostředku ven z navi viselo pět kotví hrubých železných, každá váží několik centněruov* (35)

ceremonye, -e f. (pl.1. *ceremonye*, 4. *ceremonye*, 6. *ceremoních*); z lat. *caeremonia*; obřad: *kostely drží řečstí kněží a Řekové a v nich svým obyčejem ceremonye a službu boží puosobí* (64)

cídívati, ned. iter.; od stč. *cúdit*; čistivat: *těz těch šest pacholkuov, na které bdění přijde, cídívají sentinu* (42)

cíl, -e m.; *určitý cíl* – daný termín, smluvená doba: *jsem již k šífu našemu pospíchali, neb přes určitý cíl v smlauvě nás patron s navi u břehu čekal* (231)

církvička, -y f. (dem.); ze stněm. *kiricha*, a to z řec. *kyri(a)kē ekklēsia* (chrám Páně); kaple (pův. význam slova *církev* byl kostel): *zevnitř je věž, co by byla nějaká malá kaplička neb církvička* (111)

cisterna, -y f.; z lat.; uzavřená vodní nádrž, jímka: *byla tu také, jak znáti, cisterna veliká na mnoho slaupuo kamenných sklenutá a hluboká* (282)

co, pron. neurč.; něco: *i pravil jsem o tom gardyanovi a tázal jsem se ho, ví-li o tom zkameněným obrazu co* (203); □ konj. podř.; jako: *okrauhlý co čapí hnízdo* (28)

contrefet, conterfet, contrfet, kontrfet, -u m.; z fr. *contrefaire* (napodobit); vyobrazení, znázornění: *aby každý tomu všemu, co jsem tuto o té naší navi nebo šífu psal, lépe vyrozuměti mohl, teď pravý její conterfet neb vymalování má* (36)

cykyn, cikyn, -u m. (sg.1. *cykyn*, 2. *cykynu*, 4. *cykyn*, *cikyn* 6. *cykynu*, pl.1. *cykyny*, *cikyny*, 2. *cykynuo*, *cykynu*, 6. *cykyních*); z it. *zecchino*; benátský zlatý dukát: *každý dal po půl dukátu benátském, kterýžto slove v Benátkách cykyn a platí ten dukát málo víc než uherský zlatý* (92)

cytryn, -u m.; z něm. *Zitrone*, to z it. *citrone*, to z lat. *citrus*, a to z řec. *kedros*; citrón: *přijeli jsme k jakés veliké a čisté zahradě, opletené plotem, v které roste rozličné ovotce: granatové jablka, cytryny, pomorančí, lymauny, fiky a jiné* (209); sr. *lymaun*

Č

čas, -u m.; *na ten(to) čas* – toho času, v té době: *na ten čas, když jsem já tam byl, nebylo tu žádné vody* (123); *časem svým* – za nějaký čas: *nic mrtvého, ale ani nic jiného, co plove, ono (moře) v sobě netrpí, aby toho časem svým k břehu nepřihnalo* (272), *zimním časem* (163) – v zimě; *časy* – počasí: *v létě dobří větrové a pokojní vějí a časy čisté i teplé jsau příhodné k plavení* (23)

časem, adv.; 1. občas, někdy: *těz nám často dávali maso pečené hovězí i skopové a časem, ač zřídka, i slepice* (46), 2. většinou: *mají sic i jakés čtverhrané malé měděné penížky a říkají jim flus, ale za ten časem 1 ani za 2 ani za 3 nic jeden kaupiti nemuože, než za několik* (250)

časně, adv.; včas: *bylo nám oznámeno, jestliže by kdo list od gardyana a jistotu toho, že jest v Jeruzalémě byl, míti chtěl, ten aby časně oznámil, že každému, kdo ho žádá, dán bude* (237)

čeled, -i f.; skupina lidí ve služebném postavení, družina: *vidí mi se za potřebné býti, abych čeled na těz navi, která byla patronova, a jaké jsau jich auřady, popsal* (39)

čep, -u m.; zařízení pro čepování, ventil: *na levé straně té cesty jest jakás čistá raura a voda z ní tehdáž tekla dvěma čepy mosaznými, kteréžto jsme se napili* (226)

červený, adj.; *červená nemoc* - název podle vylučované krve; dysenterie, střevní úplavice

čí, vzt. pron. přívl. (pl. 1. *čí*, 6. *čích*, *číchž*); jehož, jejichž: *ti sedláci Turci, čí jsau byli oslové, vzali je od nás* (86), *v zemi Sváté bude povinen patron platiti od oslů ... aby páni pautníci od Tuorkuov, na číchž oslích jezdití budau, hyndrování nebyli* (18)

čistý, **čistci** (komp.), adj.; 1. jsoucí bez špíny: *Elizeus prorok tu zlost a hořkost té vody proměnil jest v čistau, zdravau a dobruu vodu* (210), 2. morálně (tělesně) čistý: *tak nám ukázáno místo to od gardyana, kde se Krystus Pán z čistě a blahoslavené Panny Marye na tento svět pro nás hříšné naroditi ráčil* (143), 3. průzračný, svěží: *dole jest v hluboké skále studénka čistá a voda v ní dobrá píti* (194), 4. pohledný, výstavný, hezký: *na malým vršku jest opět jakés jiné stavení, a jakž znáti, byl někdy čistý a veliký klášter a při něm kostel* (160), *odtud vedl nás opět mnich až k jakés dosti čistě vinici* (227), *byl na tom vršku malý stánek rozbitý, pod tím seděli čtyři Turci, čistí muži* (82), *byl ráno po vejchodu sluonce čistý a jasný den a sluonce svítilo* (338), 5. dobrý, pěkný (o počasí „čase“): *okolo snídání pomalu vítr i moře se tišilo, takže před obědy zase čistý čas byl a tichý větrík vál* (333) **čistě**, adv.; 1. pěkně, dobře: *v tom městě Caesarea někdy čistě vystaveném, ale nyní zbořeném a splundrovaném, svatý Petr onomu Korneliovi Krysta Pána zvěstoval* (76), 2. pořádně, řádně: *každého vepře zabijíc opářili a střeva a osrdí z něho vyndajíc, napoly ho rozpolzili a čistě nasolíc do šífu ladovali* (319)

čiti, ned.; cítit, tušit: *delfín budaucí bauře a veliké větry čije a přezvídá* (304)

čtení, -í n.; text ke čtení: *item hrob Krysta Pána podlé čtení svatého Jána byl prvé za městem* (179)

čtverhranatý, adj.; čtverhranný

čtvermo, adv.; po čtyřech (ve smyslu pohybu): *sehna se dobře, uhlédáš po*

straně proti puolnoci druhau díru, auzkau a nízkau, že skrz ni čtvermo musíš lésti (167)

D

dactile, **daktyle**, -e f.; z lat. *dactylus*, a to z řec. *daktylos*; datle: *po obau stranau toho potoku na břehu stojí mnoho palmových stromuov, na kterýchž roste to ovotce, kterému daktyle říkají* (309)

damašek, -šku m.; od lat. *Damascus* (město); jemné plátno s vetkaným lesklým vzorem

damaštcenský, **damascenský**, adj.; od lat. *damascenus* (damašský); vztahující se k městu Damašek

daremný, adj.; od *darmo*, a to od *dar* (z *daremný* vzniklo *darebný*); marný, bezcenný: *v čas bauře na moři všecky ty trošty a naděje lidské věci daremné jsau a nic neplatí a tehdáž od člověka odstaupí* (329)

darovati, ned.; obdarovati: *patron pána jeruzalémského daruje nějakau věcí* (92)

dáseň, -sně f.; dáseň, patro v ústech: *kus ramene levého a dásně všecky i s bradau mu ustřelila* (dělová koule) (265)

dáti, dok.; *dáti místa* - pokládat za patřičné, za pravdu, souhlasit: *jini pak praví, že ta díra, v které stál kříž, na kterým Kristus Pán viseti ráčil, jest vprostřed světa, ale ani tomu nemohu místa dáti* (134); *dáti se najíti* - být k zastižení, přítomen: *těž nám bylo oznámeno od našeho patrona, aby každý z nás pautníkův ten večer se dal najíti s svými věcmi v navi, že té noci preč ... se poplaví* (295)

dávati, ned.; *dávati místo* - v. *dáti místo*

dělati, ned.; obdělávat: *jeli jsme mimo mnoho vinic, které drží a dělají ti křesťané* (156)

dělití se, ned.; odlišovat se: *ta jich víra a ceremonye v mnohých věcech a artykulích se dělí od víry římské* (65)

dětinství, -í n.; dětství: (dědic) *nedlauhý čas živ jsa v dětinství umřel* (278)

díl, -u m.; část: *jde se ... do jiné opět jeskyně též z skály udělané a nahoře*

okrauhle co valní sklípek vytesané, díl z skály, díl zděno (152)

dispensovati, dok. (3.sg.pr.: *dispensuje*, n-pt.: *dispensováno*); přes *dispens* (osvobození) z lat. *dispendere* (různě vážit); omluviti, odpustiti (něco): *by pak kdo i stavu rytířského nebyl ... s každým tím dispensuje se od otce gardyana* (200) – vl. *gardyan* to takovým promíjí

díti, dok. (3.sg.pr.: *dí*, 3.pl.pr.: *dějí*); pův. význam klást; říci, pronést: *jiní opět dějí: proč dříví do lesa vozí* (9) – vl. *jiní* řeknou

díti se, dok.?: ztratit se, podít se: *tolikéž se na nich o kříži Krysta Pána (věděli-li by co o něm, kam by se po umučení jeho děl) vyptávají* (125)

dívati se, ned.; (+ dat.) hledět, sledovat: *a tak dobrau chvíli jsme se tu kaupali a Turci na břehu stojíc nám se dívali* (206)

divný, adj.; podivný: *na pulnoční stranu pod vrchem hory Olivetské jest jakás divná jeskyně* (188)

divně, adv.; podivně, podivuhodně: *o tom jezeře někteří divně rozpravují a píší, že člověk ani žádné hovado ani co živého se v něm potopí a utopiti nemůže* (207)

dlauhý, adj.; vysoký: *bylo do té kaplice někdy také okno dlauhé kostelní, ale nyní jest zazděno* (127)

dlaň, -ě f. (sg.4. *dlani*); délková míra, asi 8 cm: *proti vejchodu ta strana muž býti hluboká dlani neb víc* (148)

dobrý, adj.; *dobrý člověk* – šlechtic; *dobrý muž* – statečný muž; *mít dobré srdce* – být statečný, srdnatý: *napomínal nás všech (patron), abychom dobré srdce měli, se nic nestrachovali a nebáli* (256)

lepší, (komp.); *mít lepší srdce* – být statečnější, odvážnější

nejlepší, (sup.); *nejlepší město* – nejvýstavnější, nejkrásnější město

dobře, adv.; 1. *hodně, dost, dostatečně: jeli sme dále a bylo dobře tma* (213), 2. o dost (s komp.): *ta prostřední (kaple) jest vyšší dobře než ty po stranách, které jsau nižší* (145)

dobyti, dok.; vl. *dobýti* 1. *zmocnit se bojem*, 2. *vytasit: (patron) skalkovi velmi lál a rapíru na něj dobyl* (316)

dobyti se, dok.; dostat se ven: *do vězení svévolně jde, z kterého se nemuoz vylámati, dobyti ani utéci* (332)

dobytý, adj.; vytasený: *náš pak patron z dobytým kordem běhaje sem i tam po navi nás napomínaje těšil jako dobrý muž* (262)

domaválený, adj.; neopouštějící domov, tz. bez touhy cestovat a poznávat cizí: *nad člověka neumělého, nevycvičeného a domaváleného nic nemuoze býti nic horšího, protože ten všechno jiné tupí, haní a všemu se posmívá* (6)

dopustiti, dok.; 1. *schváliti, dovoliti: židé vidauce, že zemřítí musí, svaté Heleny za prodlení žádali, aby o to spolu rozmlouvání míti mohli, čehož jim královna dopustila* (125), 2. *způsobit, aby se něco stalo: Pán Buoh nenadále, než se on (člověk) naděje, to mu jináč změnit, zjinačiti a mnohé zlé věci a časem i smrt naň dopustiti ráčí* (330)

dostaviti, dok.: *býti dostaven* – být přítomný: *pakli by co tuto v této smlauvě pozapomenuto aneb dostaveno nebylo, ... patron to všechno zdržeti má* (22)

dotázka, -y f.; dotaz, otázka: *větší byla by mi práce na jich dotázky odpovídati nežli toto všechno spisovati* (10)

dotýkati se, dotejkati se, ned. (3.sg.pr.: *dotýče*, 1-pt.: *dotejkalo se*); *týkati se: co se stravy dotýče, každý se opatřil v Benátkách chlebem, sejrem, vínem, vodau sladkau a jinými věcmi* (42)

drahný, adj.; pův. dlouhý; velký (množstvím): *těž v té kaple nám pautnikuom ukazoval to místo, kde někdy stál drahý kus dřeva kříže* (106)

drahně, adv.; *hodně: také jest v městě Jeruzalémě drahně Židuov, kteří tam bydlejí, neb ti hned svau zvláštní ulici mají* (178)

druhdy, adv.; někdy: *nave stává druhdy míli českau od kraje v moři, někdy víc* (38)

držeti, ned.; 1. *vlastnit, mít v držení: trošku v té straně té věže k poledni jest kapla*

svaté Maří Egypťské a tu drží křesťané řeči (104), 2. dodržovat: item jest povinen patron a má tuto smlauvu a artykule všecky tak, jak tuto sepsání stojí, panuom pautníkuom držeti a podle nich se zachovati (23), 3. zachovávat, setrvat: a protož slušně a hodně hrob Krysta Pána před jinými místy svatými předeck drží (117), 4. věřiti, pokládati za pravdu: ačkoli o volku a oslíku evangelistové žádné zmínky nečiní, však od staré hned cirkve z řeči proroka Esaiáše za to se drží (150), 5. dbát něčeho, uznávat něco: o očistci také a prosbách za mrtvé (řečti křesťané) málo drží (310)

dřevěnný, adj.; *dřevěnný olej* - olivový olej, podle dřeva stromu olivovníku

dříví, -í n. (sg.1. *dříví*, 2. *dříví*, 7. *dřívím*, pl.6. *dřívích*); 1. *dřevo (materiál): na těch slaupích nahoře jest udělaný z dříví několikahranatý krovce (111), 2. dřeva (kůly): měli tu stánky a plachty na dřívích roztažené (89), 3. dřeviny: neroste na něm žádné dříví, než toliko byliny (66)*

duplhák, dupelhák, -u m.; z něm. *Doppelhaken* (dvojitý hák, vl. hákovnice); *velká hákovnice (střelná zbraň s hákem na tlumení zpětného rázu): to jsau ty ladunky, kterými se nabíjejí ty kausky, kterým duplháky říkají, větší než hákovnice, pozadu (53); (Dupelhoken); sr. puolhák*

duše, -e f.; dech: *mi hrubě mdlo, horkoa těžko bylo, takže jsem sotva duši popadal (212)*

dušno, adv.; stejný zákl. jako *dušný*; *dusno*, k nedýchání: *k tomu tam dole parno, dušno a nevonno jest, neb obyčejně v bauři všickni doluo do navi se shrnau (327)*

dvamezcítmý, num.; řadová varianta přechodné formy číslovky z pův. *dva* na *deset*; *dvanáctý: ve čtvrtce pak ráno, to bylo dvamezcítmého dne měsíce července, byl vítr velmi slabý (60); sr. jedenmezcítmý, třimezcítmý, sedmmecítmý, osmmecítmý*

dvěřce, -ec m. (sg.1. *dvěřce*, 2. *dvěřec*, 3. *dvěřcuom*, 7. *dvěřci*); *dvířka, malé dveře: před těmi dvěřci jest zed (98)*

dynch, -u m.; snad ze stněm. *tincta* (barva), to z lat.; *výmalba omítky, příp. mozaika: tu někdy v té kaplici byl strop vysazovaný zlatem a malovaný, ale nyní starostí spadal dynch (103)*

E

ejiptský, adj.; egyptský

epištola, -y f.; z lat. *epistula*, a to z řec. *epistole*; *nabádavý list (zde jako adresovaná předmluva)*

erratum, n. (pl.1. *errata*); z lat. *erratum*; *chyba, omyl: přitrefila jsau se také při vytištění této knihy nepilnosti impressoruo některá errata, buďto že místem liter dostaveno není aneb jedna za druhau položená (12)*

F

fabule, -e f.; z lat. *fabula*; *báje, vypravování, pověst: rozprávěl nám žoldát, že by na té věži Leda, máte oné pěkné Heleny, od jejího otce chována měla býti, jak o tom poetská fabule jest (286)*

fendle, -e f.; z něm. *Fahndel* (praporec) (z toho i *fangle*); *praporec: zadu byl postaven hrubý tafatový červený praporec, co fendle knechtská (258)*

fendrych, -a m.; z něm. *Fähnrich* od *Fahne* (prapor); *praporečník, velitel voj. jednotky nosící její prapor: též mají svého fendrycha na koni s praporem červeným, na němž malovaný jest vorel (276)*

Festus, -u m.; jméno místodržitele Judei (Porcius Festus): *také v tom městě Caesarea na svatého Pavla před Festem Židé žalovali a i odtud jsa vězněm do Říma odeslán jest (76)*

figura, figuora, -y f.; z lat. *figura*; 1. *vyobrazení: také Řekové žádných obrazuo v svých kostelích rytých, kamenných ani dřevěnných ani jakých jiných nemají krom kříže a krucifixa neb Božího umučení; než malované obrazy a figury (309,10), 2. příběh, podobenství:*

a tak což ono v figuře s Abrahamem se dalo, to Krystus Pán skutkem vyplniti ráčil (235)

fík, -u m.; z lat. *ficus*; potupný posunek: *kdyby dobrý vítr měl (patron), že by jim (pirátům) chtěl fík okázati a jích se za nic nebáti* (260)

flaše, -e f.; z něm. *Flasche*; nádoba na tekutinu (nejen skleněná): *těž každému dali truňk vína, neb dvě hrubé flaše plechové z kláštera na oslu přinesli* (212)

flus, - m.; z lat. *follis*; turecký čtverhranný peníz nízké hodnoty: *mají sic (Turci) i jakés čtverhrané malé měděnné peníčky a říkají jim flus, ale za ten časem 1 ani za 2 ani za 3 nic jeden kaupiti nemuože* (250)

fortel, -u m.; z něm. *Vorteil* (přednost, prospěch); **1.** prospěch, výhoda: *item patron jest povinen dáti voditi pány pautníky v zemi Svaté na všecka místa svatá ... nehledaje v tom žádného fortele* (19), **2.** přednost, výhoda: *ten fortel oni (piráti) před námi měli, že k nám se přitáhnauti vesly a zas od nás odjeti mohli* (264), **3.** faleš, podvod: *dva (Turci) obzvláště k tomu (k aktu samozapalování svíček) od vladaře jeruzalémského vyslání bývají, aby na to pilně šetřili a pozorovali, aby v tom se žádný fortel, podvod a šibalstvo od křesťanuov nedálo* (232)

fortuona, fortuna, -y f.; z lat. *fortuna* (osud, náhoda, štěstí); *zlá fortuona – nepříznivá událost na moři, bouře: protož tuto o bauři mořské a zlé fortune veliké, kterak se při ní od počátku děje až do konce, krátce položí* (325)

Fortuona, -y f.; bohyně Štěstěna: *a tu zevnitř nad tím veslem byla namalovaná Fortuona neb Štěstí, an se plaví na delfínu* (33)

frantský, adj.; francouzský: *náš hejtman některé (z nás) pravil býti Francauze a z zemi krále frantského, a z nás žádný francausky mluvíti neuměl* (242)

fusta, -y f. (pl.2.: *fust*, 3. *fustám*); z it. *fusta*; malá rychlá veslová loď, vybavená též plachtami: *rozprávěli nám také, kterak jsau o ostrovu Milo viděli pospolu 11 fust*

neb malých gallí nějakých mořských zlodějuov (320)

G

galle, (gallea, gallia) -e f. (sg.1. *galle*, *gallea*, *gallia*, 2. *galle*, 3. *galli*, 4. *galli*, 6. *galli*, 7. *galli*, pl.1. *galle*, 2. *galli*, 3. *gallim*, 4. *galle*, *gallee*, 6. *gallich*, 7. *gallemi*); z it. *galea*; štíhlá převážně menší námořní loď s malým ponorem poháněná vesly, druhotně plachtami: *tu mi pacholci marynáři oznámili, že viděli pět gallí* (255); *galle grossa* - největší typ námořní veslice (až 70m délky), vyvinutý na zač. 16. st.; (*biremis*)

galles, neskl.; z lat. *gallae aleppicae*; stč. bublénky, hálky, duběnky (k lékařské potřebě): *mnoho pytlů galles* (253)

gardyan, -a m.; z it. *guardiano*; kvardián, představený domu františkánů

geografi, -í f.; z řec. *geografia*; geografie, zeměpis: *jak se to podlé geografí vyhledati muože* (64)

glaitzman, -a m. (pl.1. *glaitzmanové*); souvisí s něm. *Begleiter* (průvodce); tlumočník: *dva tlumačové neb glaitzmanové z Jeruzaléma* (82)

glejt, -u m.; z něm. *das Geleit*; průvodní list zaručující bezpečnost: *summy peněz od osoby za glejt žádal* (93); *glejt bezpečný* – vl. pleonasmus zdůrazňující bezp. funkci glejtu

grunt, -u m. (sg.1. *grunt*, 3. *gruntu*, 4. *grunt*, pl. 4. *grunty*, 6. *gruntich*); z něm. *der Grund*; základ, **1.** stavební základové zdívo: *onoho chrámu grunty odkryli* (175), **2.** výkop pro základové zdívo: *neb grunt byli kopali* (285), **3.** myšlenková podstata: *všecken grunt spisu* (10), **4.** základ obrazně: *to obé mořem pohne a jako z gruntu je vyzdvihne* (325)

gruntovně, gruntovněji (komp.) adv.; řádně, hluboce, patřičně: *jini přede mnau o tom obšírně a gruntovně psali* (198)

gubernator, -a m. (sg.1. *gubernator*, 2. *gubernatora*, 7. *gubernatorem*); z lat.; **1.** kormidelník, **2.** správce území, místodržící: *od pana gubernatora ostrovu Cypru* (296); (1: *piota*)

H

hájiti, ned. (l-pt.: *hájily*); bránit, krýt: *naše terče dobře nás před šipkami hájily* (262)

haltěř, -e m.; z něm. *Halter*, od *halten* (držet); srubovité opevnění pro děla: *před tau branau vně za městem jest bašta znamenitá, veliká a pevná, nahoře jsau na ní jakés haltěře, s kterých střelba vyhlédá* (289)

handl, -e m. (sg.2. *handle*); z něm. *Handel*; obchod, obchodování: *v městě Jeruzalémě nejsau, jak tomu rozuměti, bohatí lidé, neb tam žádného velikého handle není* (178)

handlovati, ned.; z něm. *handeln*; obchodovat, vést obchody: *město Benátky, město lanua a Pisa (neb ty tři města tehdaž spolu handlovaly na vejchod sluonce) mnohá panství i některá města v zemi Svaté v těch končinách pod svú mocí měly* (178)

harcovati, ned.; z maď. *harc* (boj); bojovat, zápasit: *když oni (Turci) s patronem rokovali, tehdy čtyři Turci rejthaři harcovali spolu dva s dřevci a dva s šavlemi dobytými dobrau chvíli a my se jim dívali a potom nás opět zečtli* (91)

harlaf, -u m. (pl.7. *harlafy*); snad od něm. *Haar* (vlas); provázek z žíní: *na tom stromu pod košem visí plachta veliká čtverhraná ... prošívaná hustě harlafy* (28)

hauzknecht, -a m.; z něm. *Haus* a *Knecht*; čeledín, pacholek, sluha, podomek: *když jsme se přibližovali k kostelu svaté panny Kateřiny, uhlédali jsme k nám jeti na oslu pacholka neb hauzknechta našeho hospodáře z města* (285)

hejbati, ned.; šířit se: *z toho (z běsnění vln) velmi veliký a hrozný zvuk, přelívání, šplechot a jekot po všem moři povstává a hejbá* (325)

hejtman, -a m.; z něm. *Hauptmann*; velitel: *1. kapitán lodi: po patronovi jest druhý hejtman lodi, který slove vlasky capitaneo de la nave* (39), *2. vojenský velitel: páni Benátčané drží a chovají ustavičně z rok do roka 500 vlaských knechtů neb žoldnéřův, kterým vlasky*

žoldáti říkají, s jich hejtmanem a jim žold platí (290); (capitaneo se la nave)

helm, -u m. (sg.1. *helm*, 2. *helmu*); z něm. *Helm*; přilba, helma: *hlavu má (zvířátko chameleon) jakaus hranatau, co by nějaký helm neb šurmhaub na sobě mělo* (244); sr. *šurmhaub*

herýnek, -nka m. (pl.1. *herýnky*); z něm. *Häring*, nasolený sled, slaneček: *v páteční pak dni aneb postní, jako u vigilji některého svatého, dávali ryby z láku (jenž sordelle slovau vlasky), rybičky malé bílé, nasolené do láku v tunách co herýnky* (46)

historí, v. **hystorí**

hlaupý, adj.; naivní, nevzdělaný, prostý, (ne tak silný význam jako dnes): *jsau to všecko rozprávky od lidí hlaupých pošlé, kteří tomu nerozuměli a astronomí neuměli* (248)

hlaupější, adj. elativ; méně důvtipný: *i mohl by tuto někdo hlaupější říci: Pročpak se tak velice hrob Krysta Pána od křesťanuo velebí* (117); -ího m., substantivizované adj.; ten kdo je méně důvtipný: *o čemž (přirovnání k Praze) jsem tuto proto zmínku učinil, aby hlaupější spíš porozuměti mohli, jaký toho tam v Jeruzalémě spusob a položení jest* (192)

hlásati se, ned.; hlásit se k něčemu, vyznávat něco: *mnoho křesťanuo jest a bydlí v zemi řecké, palestynské, syrské, armenské, arabské, ejiptské, perské a indyánské, kteří se všichni ve jméno svaté Trojice křtí a k Krystu Pánu se hlásají* (249)

hlédati, ned.; hlídat: *Turci dvéře kostela Božího hrobu otevrau a v nich 2 neb 3 Turky s žilami postaví, kteří tu ustavičně jsau a hlédají, aby pacholata a chasa ledajakás turecká a arabská do kostela nešla* (232)

hluboce, adv.; hluboko: *a vyčistivše je (místo pod Golgatou), hluboce tři kříže nalezla, totiž kříž Krysta Pána a dva, na kterých lotři viseli* (119)

hnauti, dok.; zvlnit, zvířit (vodu) (což zde má zázračné účinky): *člověka nemám,*

- aby když hnuta bude voda, vpustil mne do rybníka (219)
- hnutí**, -í n.; zvlnění, zvíření: když Pán přišel, našel u něho (rybníka) mnoho neduživých, slepých, kulhavých a uschlých ležeti, kteří očekávali vody hnutí (219)
- hněd**, par.; přímo, dokonce: také jest v městě Jeruzalémě drahně Židuov, kteří tam bydlejí, neb ti hněd svau zvláštní ulici mají (178),
- hodiny**, - f. pl.; tzv. hodinky, pravidelné řeholní modlitby: tu několik hodin přede dnem začali říkat mniší jich hodiny v kaple Panny Marye (137)
- hodně**, adv.; zaslouženě, patřičně: a protož slušně a hodně hrob Krysta Pána před jinými místy svatými přede drží (117)
- hofrecht**, -u m.; z něm. *hoverecht*; hudba na něčí počest: před obědy přišel do kláštera k nám bubeník turecký a píštec od dvoru pána neb vládaře jeruzalémského a ti nám tu hofrecht na čtvrt hodiny udělali a patron jim spropiti dal (101)
- hony**, -uo(v) m. pomn.; odvozeno od vzdálenosti, která se zorá bez zastávky; neurčitá délková míra, asi 150-180 m: šli jsme proti poledni pod vrchem jakýms asi hony, potom se drobet uhnuli na západ (195)
- hora**, -y f.; důl: jest tu mezi tau studénkau a kostelem svatého Barnabáše i okolo sem i tam v zemi bez počtu jam, kopání a vejspů velmi mnoho, nápodobně co by tu nějaké hory zlaté neb stříbrné byly (284,5)
- hospoda**, -y f.; obydlí přijímající hosty na byt a stravu, ubytovna: ten celý tejden až do čtvrtku zůstali jsme v naší hospodě tu v městěčku Arnyku (294); býti (státi) hospodau – být někde ubytován: šel též s námi z toho domu, v kterém jsme hospodau byli, domovník, který nám cestu ukazoval (272)
- hospodář**, -e m.; pán, správce: před večerí přijel do naší hospody jeden mnich z města Nykosý z kláštera svatého Františka, který ten duom ... na místě všeho konventu zpravoval a jeho jako hospodářem byl (277)
- hotov, hotový**, adj.; připraven, nachystán: též rozkázal patron puškářuom střelbu všecku nabiti a zpravit, se vším aby hotovi byli, kdyby potřeba kázala (255); sr. *nahotově*
- hovado**, -a n.; dobytče, zejména hovězí: v masový den první krmí k obědu dávalo se obyčejně, když hovado v navi zabili, dršťky zřezané na kausky (46)
- hráz**, -e f.; stejný základ jako *hradba*; mohutnější zídka, kamenná ohrada, zeď: jeli jsme ... před jakús vinicí, kterážto ohražena byla hrází kamennau asi do pasu zvejší, ač někde vejše, někde níže (140)
- hrochnauti**, dok.; zřejmě onom., nesouvisí s *hroch* (Preslův novotvar); třesknout, zarachotit: v noci tu navi Barciot, která blízko u naší navi na kotvech stála, obrátil vítr a přirazil k naší navi, takže velmi hrochlo, neb se na Barciotu zlámalo kus mřížky dřevěnné (309)
- hrochnutí**, -í n.; rána, zarachocení
- hromada**, -y f.; v *hromadu* – dohromady: kde se pak prkna v hromadu spojují, tu jest (lod') zabitá (=utěsněná) kaudebnými knoty a všecka zevniř posmolená (28)
- hrubý**, adj.; 1. velký: na polední stranu při městě u moře jest jakýs zámek starý, neveliký co hrubý dům, a ten má okolo sebe prostau zed (290), 2. vysoký, velký: máť v sobě (ostrov) dosti hrubé vrchy a hory (54)
- hrubě, hruobě**, adv.; hodně: málo před západem slunce vítr tuhý vál a moře se bauřilo a hrubě hřímati a blýskati se počalo a bauře na moři býti (298)
- hudec**, -dce m.; od *housti*, *hudu*; houslista či hráč na jiný strunný nástroj, popř. hudebník vůbec: hudce Aryona, kterého marynáři do moře byli uvrhli, ta ryba delfín na svooj hřbet vzala a zdravého i s hauslemi až k břehu donesla (304)
- hudení**, -í n.; od *housti*, *hudu*; hra na housle i jiné strunné nástroje: o této rybě praví a píší, že by na člověka od přirození laskava byla a hudení, traubení a písčání ráda poslauchá (304)

hurtnauti, dok.; ze stněm. *hurt* (náraz); zapraskat, trhnout sebou: *jak se kde co hrubě hurtne neb luskne aneb veliká vlna že do navi udeří, hned se v něm (v člověku) srdce leká a domnívá se, že již nave se láme neb tone* (327)

hyndrovati, ned.; z něm. *hindern* (bránit, ztěžovat); obtěžovat, bránit, trápit: *v zemi Svaté bude povinen patron platiti od oslů, na kterých páni pautníci jezdit budau, ... a to proto, aby páni pautníci od Turkuov ... hyndrování nebyli* (18)

hystorí, historí, -i f.; z lat. *historia*, a to z řec. *historia*; historie, dějepis

hystoryk, -a m.; historik, dějepisec

CH

choděcí, adj. (pl.4. *choděcí*); *choděcí šaty* (49) – oblečení na ven, na chození

chocholatý, adj.; okrouhle klenutý, zakulacený: *ta má nahoře krov chocholatý a okrauhlý* (174)

chocholatě, adv.; tentýž význam jako adj.: *kaplice, klenutá chocholatě neb s okrauhlým klenutím* (103)

choštiště, -ě n.; stč. *choštiště*, dnes zkrácením (haplogogií) *koště*; *stojí co nějaké choštiště rozuondané* (87) – jako rozčepířené koště

chovati, ned. (3.pl.pr.: *chovají*); vydržovat: *Albanezi, kterýchž páni Benátčané několik set v ostrově Cypru chovají* (71)

chtítí, ned. (3.pl.pr.: *chtí, chtějí*, 1-pt.: *chtěl, chtěli*, nt-pt.sg.m.: *chtěje*, pl.: *chtíce i chtíc*); 1. vyžadovat, chtít, 2. považovat za jisté, tvrdit: *a jak někteří chtějí, dal jej stavět Carolus Magnus* (175); *chtítí míti* – považovat za pravdu: *někteří chtějí míti, že jest Pán Buoh Adama na poli nedaleko od města Damašku stvořil* (228)

chundeliti se, ned.; bezděky vytvářet *chundel, chumel, chomáče: peřina ... prošívaná, aby se vlna nemohla chundeliti* (48)

chutně, adv.; hbitě, spěšně, neprodleně: *tu hned marynáři pacholci vidauc, že bauře nastává, chutně plachty do navi doluo spauštějí* (325)

chvěpliti, chvěplati, ned. (3.pl.pr.: *chvěplí*); ze základu *(*ch*)věp- je též dn. *chvět se*; *kymáčet se, klátit se: stromové, na kterých plachty visí, se vším se třesau, viklí a chvěplí* (326)

chybovati se, ned.; minout se střelbou: *ale vždycky krátce stříleli a nave se chybovali* (267)

I

impres(s)or, -a m. (sg.2. *impressora*, 3. *impressorovi*, pl.2. *impressoruo*, 3. *impresoruom*); z lat.; tiskař: *přitrefila jsau se také při vytištění této knihy nepilnosti impressoru některá errata* (12)

indyanský, indyánský, adj. (sg.6.f. *indyánské*, pl.1.m. *indyanští, indyánští*, 2.m. *indyanských, indyánských*); odvozeno od *India*; indický, což se ovšem nevztahuje k indickému poloostrovu, nýbrž k poloostrovu Somálskému (resp. Etiopii), o kterém se ve středověku předpokládalo, že je s indickým v kontaktu: *křesťané indyanští* (102), *v zemi ... indyánské* (249); sr. *Abisen*

item, sp.; z lat.; též, taktéž, rovněž: *item jest povinen patron panuom pautníkuom dávati jisti k obědu i k večeri maso pečené i vařené* (016)

J

jacobita, -y m.; odv. od jména zakladatele církve *Jakubu Baradaiovi*; příslušník syrské pravoslavné církve: *jest ta kaplička vnitř klenutá a v ní oltář a drží ji křesťané jacobité* (113)

jakobitský, v. **jacobita**

jaký(s), pron. neurč.; nějaký, jakýsi: *z toho auvozu doluov jda pod horu Olivetskau od toho místa, kde Pán na oslíka vsedl ... jest kámen samorostlý, skála co stupeň jaký veliký* (186) *tu jest v zemi jakýs čtverhraný plácek dlážený* (189)

játríčky, -ček f. pomn.; dem. od játra: *pakli jsau byli skopce, tehdy nám dávali játríčky a plíčky od nich anebo klobásy* (46)

jeden, num. zákl.; *jeden každý* – zdůrazňovací funkce, každý z celku: *tu gardyan na jedné každé osobě té pilně se*

vyptává, odkud jest (200), jeden sámý – pouze ten, pouze jeden: Krystus Pán také nekázal svým učedníkuom jíti do jedné samé některé krajiny kázati čtení, ale říci jest ráčil: ... jdauce po všem světě, kažte čtení všemu stvoření (249)

jedenmezcítmý, num.; řadová varianta přechodné formy číslovky z pův. *jeden na deset*; *jedenáctý*: v středu pak ráno, to bylo *jedenmezcítmého dne měsíce července*, patron se plavil k městečku Zante (59); sr. *dvamezcítmý*, *třimezcítmý*, *sedmmecítmý*, *osmmecítmý*

jednati, ned.; objednávat, zjednávat: *protož obyčejně všickni k městu Parenco s navemi přistávají a cesty vuodce, kteří dobře moře svědomi jsau, sobě jednají, aby mohli bezpečně k Benátkám přistati* (337)

jedné, adv.; 1. jednou: *nynejší pak tato mnohá, rozením toliko urozená mládež, když jedné od roduov dobře zachovalých pojde, hned se domejšlí, že jí všecko dobře sluší* (6), 2. najednou: *bývalo k stolu vína dosti dobrého ... bílého i červeného, též chleba i sejra, co jsme mohli jedné snísti* (46)

jedno, konj.; *jednak*: *tuto pak mau práci proto ke jménu a ku poctivosti Vaší Milosti a všeho rodu jsem připsati umínil: jedno, že pan otec Vaší milosti slavné paměti tam prvé byl a Vy že na též cestě a téhož umyslu a vuole jste býti ráčili* (8); □ adv. omezovací; jenom, pouze: *na tom místě jest kostelík dosti veliký a znáti, že někdy při něm byli domové a stavení, ale nyní všecko zbořeno, jedno zdi stojí* (89)

jednorozený, adj.; jediný narozený, jsoucí jediný potomek: *Buoh Otec všemohúcí syna svého jednorozeného na obět' vydati jest ráčil* (235)

jednostejný, adj.; ze stč. *jednostajný* (stále stojící), dn. *stejný* je zkrácená podoba; *stejný*, *totožný*, *pravidelný*: *jest (jeskyně) vnitř všecka z holé skály vyrostlá, dosti široká, vysoká, též i dlauhá, ale zevnitř po stranách jednostejná není, než jak jeskyně bývají, nerovná* (188)

jednostejně, adv.; *stejně*: *v neděli pak ráno ... měli jsme dosti malý stranní vítr a ten trval vždy jednostejně ten den i tu celau noc* (69)

jednota, -y f.; organizace, společenství, zejm. církve, sekta: *a tak vejdauc ti všickni křesťané do kostela Božího hrobu, každá jednota neb sekta s svými biskupy...* (232)

jich, pron. přív. (mn. neskl.); jejich: *item má patron své čeledi, marynáruom a pacholkuom, prikázati, aby když páni pautníci jedí, oni jim při stole nepřekáželi, a jakž obyčej jich jest, jídla neb pití od nich nežebraли* (17)

jistiti, ned.; zaručovat, ujišťovat: *ten dčbán okazuje nám kněz toho kostela pravil a to jistil, že by byl jeden z těch šesti dčbánův ... které Krystus Pán na svadbě v Káni Galilejské vodau naplniti rozkázal a vodu tu v víno obrátil* (288)

jistota, -y f.; ujištění, záruka, potvrzení, garance: *o napomenutí pautníkuov, aby pomoc učinili gardyanovi a konventu Hory Syon, a na jaký spusob se listy pautníkuom dávají, jistota toho, že jsau byli v Jeruzalémě, od gardyana* (236)

jiti, ned.; 1. pohybovat se (zde: plout): *věděti se má, že všickni šífové velicí neb nave, které hluboko v vodě jdau a od vejchodu se plavívají a k Benátkám chti, ti k tomu městu Parenco nejprvé přistávají* (337), 2. být v oběhu (o platidlech), platit: *mince tu jde benátská, taková, která v městě Benátkách, veliká i malá* (58)

jízdny, -ého m.; jízdní žoldněř: *mají páni Benátčané v Cypru ostrovu na 300 i víc jízdnych, kterým z rok do roka žold platí* (275); sr. *rejthar*

jmenovati, dok.; nazvat, pojmenovat: *toto město lopen neb Jaffa bylo jest velmi staré, které po potopě Jafet, syn Noe byl vystavěl, jak se o tom v kronykách nachází, a po svém jménu Jaffa je jmenoval* (84)

jímiti, ned. (v textu jen jako: n-pt.: *jmin*); míti, považovat, uznávat za: *ten každý tak od gardyana v Jeruzalémě pasovaný rytíř po*

*všem křesťanstvu i všudy má za rytíře
držán a jmin býti* (200)

K

kancelaří, -í f.; z lat. *cancellarium*
(úřadovna); pracovna (nejen úřední): *ta
kaple byla někdy kancelaří aneb příbytek
svatého Jeronýma, v kterým se jest učival
a psával* (153)

kandyánský, adj.; od toponyma *Kandy*, to
od *Candia* (it. název Kréty a jejího
hlavního města); krétský: *osmnáctého
dne měsíce listopadu ve čtvrtěk tolikéž
i v pátek vždy jsme v portu kandyánském
na místě stáli* (311)

kapary, -uov m. pl.; z lat. *capparis*, a to
z arab. *kabbár*; nerozvinutá poupata
kaparovníku používaná jako pochutina:
*třetí pak krmě byla vařený hrách bobový
neb zelí v hlávkách vařené neb mrkev ...
aneb kaparuov navaříc nalili na ně oleje
a octa* (46)

kára, -y f.; ze stněm. *Karre*, a to z lat.
carrus (čtyřkolový vůz); vůz, povoz: *po
večeři asi hodinu před večerem vsedl
jsem já s třmi služebníky pana Jana
z Rechperku na káru, kterau jsme sobě
najali a tu dva volí táhli* (278)

karbuňkulus, -kulu m.; z lat. *carbunculus*
(žhavý uhlík); rudý drahokam, rubín: *tu
jest byl nám ukázán jeden znamenitý
klénot ze tří klénotuov, kteří jsou ve všem
křesťanstvu nejdražší, jako kamen
karbuňkulus, hrubý co slepičí vejce* (26)

kaštel, -u m.; z lat. *castellum* (pevnost);
opevněná ves, městečko: *to nám ukazuje
gardyan pravil, že by tu byl někdy kaštel
Betfage, do kterého Pán poslal dva
z učedlníkuov, aby mu oslící s oslátkem
přivedli* (169)

kausek, v. **kus**

kázati, ned.; rozkázat přesun, poslat: *také
kázal patron ženám, které na navi byly,
i dětem a některým starým pautníkuom
dolu do navi* (255)

klátiti, ned.; pohybovat sem a tam, mávat:
*zapískal (luggier) a my zkřikli a klobauky
sejmauc, jimi jsme klátili, tím jich
(posádku jiné lodi) pozdravujíc* (302)

kliditi, ned.; uklízet: *to jest ten, který klidí
po lodí a schovává provazy, kusy plachet,
knoty kaudelné a zas vydává* (40)

klufta, -y f. (pl.2. *kluft*); z něm. *Kluft*
(trhlina, propast); výkop, jáma: *a tu
všude okolo toho kostela až k té studénce
jest v zemi mnoho děr a kluft kopaných
do země hluboko* (284)

knecht, -a m.; z něm. *Knecht* (dn. význam:
čeledín, sluha); voják: *na které (navi)
přivezl (hejtman) z Benátek žoldáty (to
jest vlaské knechty) kteří mají býti
v městě Famagustě*. (277)

knechtský, adj.; vojenský: *tak blízko
jsme jedna nave od druhé byly, že z jedné
k druhé knechtským špisem dosáhnauti
byl by mohl* (305)

knížka, -y f.; dem. ke *kniha*; jeden list
papíru, jednotlivá písemnost: *já pak
rozsvítil sobě ostatek svíce oskové, která
mi po procesí zuostala, chodil jsem po
klášteře a po těch kapličkách i jeskyních,
měře je a spisuje spuosoob jich na knížky*
(154)

knot, -u m.; ze stněm. *knote* (uzel); *knot*
kaudelný - stočená (zauzlená) koudel,
užitá k těsnění: *ta podlaha nad tím
ponebím jest nahoře zabíjená
(=upěchovaná, utěsněná), kde se prkna
spojují, knoty kaudelnými* (30)

kolací, -í f.; z lat. *collationes* (přednáška,
resp. jídlo po ní); snídaně: *item jest
povinen patron každého dne ráno pánům
pautníkuom, jakž vstanau, kolací učiniti
z malvazi a chleba bílého* (16)

koli, part.; zobecňovací příklonná částice
(nevázaná tak těsně na zájmeno jako
dnes): *a protož tomu někteří chtějí, že
kdo jsa živ na tomto světě v tom audalí
Jozafat vezma kámen, na kterým by jej
koli místě v týmž audolí položil, že na
tomto místě, když z mrtvých vstane a Pán
poslední a hrozný saud sauditi bude, že
on stane* (192,3)

koliks, num. neurč.; několik, nemnoho: *na
druhé straně audolí prostřed vrchu leží
jakás ves a koliks chalaupěk, v kterých
bydlí sedláci Arabi* (158)

koliandr, -u m.; z lat. *coriandrum*
(l vzniklé disimilací r-r / l-r); bylina

koriandr: každému pautníku bylo dáno do čišky cínové s veliký trunk malvazí dobrého a k tomu kus chleba biskoktu bílého s koliandrem, k tomu pečeného (44)

koltra, -y f.; z it. *coltre* (přikrývka); přikrývka vycpaná bavlnou: a tak každý večer vyňma tu matracen z truhly a koltru neb hauni, kterau se přikrejšvá, ustele sobě do toho korejtka a tak leží celau noc (49)

konati se, ned.; končit, skonávat se: z Klauzen do Pantofel městečka jest jedna míle a tu se koná země vlaská a počíná se země německá (343)

konec, adv.; 1. na konci (kde): a tu konec toho kuoru stojí oltář proti vejchodu, okolo kterého se muože jíti (133), 2. na konec (kam): od přehrazení až konec kuoru nevím, jak jest daleko, neb jsem tam nemohl jíti (133)

konfekt, -u m.; z it. *confetto*; drobný cukrářský výrobek, cukrovinka: náš patron, znaje ten obyčej, rozkázal chutně přinesti kuoš a do něho vložil několik krabiček okrauhlýh, dosti velikých, plných konfektuo rozličných, a k tomu několik čistých a pěkných benátských sklenic (259)

kontrfet, v. *contrefet*

kopání, -í n.; výkop, jáma: tu na té cestě jsme též viděli mnoho děr a kopání i hrobuo kamenných (285)

kortýna, -y f.; ze šp. *cortina* (záclona, baldachýn); koberec, baldachýn: v té kaple na zdi, která jest na západ, visela tehdáž kortýna, na které stálo malováno, jak Krysta Pána v zahradě jímají (120)

koruna, -y f.; z lat. *coronatus*; stříbrná i zlatá mince s hlavou panovníka (od 16. století), zde používáno v souvislosti s benátským zlatým: a tak někteří bohatší pautníci dávali po pěti cykyních, někteří po čtyřech, někteří po třech, neb i já tři koruny benátské jsem dal (237,8); sr. *cykyn*

kosovatý, adj.; šikmý, kosý: zadu pak opět jest čtvrtý strom bez koše ... a na tom visí plachta kosovatá, podobná k křídlu,

a jest dosti veliká a ta slove vlasky la mezana (29)

košile, -e f.; z lat. *casula*; plášť: všedši pak do města šli jsme do hospod, kdežto každý dal sobě zeprati košile černé s jinými šaty (63)

koštovat, ned.; z něm. *kosten*; 1. okusit, zkusit, ochutnat: ten jistý kupec dal mi koštovat malvazí starého, velmi silného (67), 2. zkusit, pokusit se, snažit se: kdyby pak i všickni mudrci, kolik jich koli všudy po vší zemi jest, se sešli a rozkázáno jim by bylo o této věci, aby se koštovali hodnau řeč učiniti, zajisté ani nejmenší stránce svým hádaním zadost by učiniti nemohli (182)

krajina, -y f.; země, území, kraj: ač my se domníváme zde v těchto našich, že v těch krajinách, které pod mocí pohanskau jsau, jména Krysta Pána a víry jeho již není, ale není tak (248)

krakštejn, -u m. (pl.4. *krakštejny*, 6. *krakštejnich*); z něm. *Kragstein* (vyčnívající kámen); vyčnívající kamenný nosník balkónů, ochozů, arkýřů atd., krákorec (to od něm. *Kragholz*, což byl ovšem název jen pro dřevěné nosníky): stojí také tu v straně věž vysoká ... a jest pavláčka okolo ní na *krakštejnich* vydaná (104)

krám, -u m.; ze stněm. *kram* (pův. stanové plátno); kupecký stánek: byli též mezi nimi (Turky) někteří kramáři, kteřížto své krámy měli a mnohé rozličné věci prodávali našim marynářům a jiné čeledi patrona našeho z nave (252)

kramář, -e m.; drobný mobilní obchodník: též vyšli ven ti dva Turci kramáři, kteří svíce prodávali, neb i ti s námi tam přes noc byli (137)

krchov, -a m.; z něm. *Kirchhof* (kostelní dvůr); prostranství kolem kostela, obyčejně hřbitov: vešli jsme jakýmsi dveřmi ... na plac neb krchov dosti veliký, obezděný zdí, na kterém stojí kostel čistý (219)

kročej, -e m.; dvojkrok, délková míra odvozená od délky dvou kroků (1,5 nebo 2 lokte, tedy od 1 do 1,2 m): od toho

kamene asi 12 kročejuov jdauc proti puolnoci jest opět jiný kámen (95)

krok, -u m.; délka jednoho kroku: *tu se teprve vchází na dosti veliký plac čtverhraný, kterýžto má na dyl od kostela, jdauc proti poledni okolo 47 krokuo a na šíř okolo 20 krokuo (101,2)*

krom, 1. pre. +gen.; s výjimkou, až na to: *ta (opice) měla tvář nápodobnau k člověčí, krom že delší byla a měla od hlavy až do polovice života na sobě hrubé chlupy a dlauhé (67); 2. adv.; vedle, mimo (místně): krom ještě stojí jakás kaplice neb kostelík dosti veliký (208,9)*

krov, -u m.; střecha tvořená konstrukcí (ne rovná): *domy jsau v něm (ve městě) dosti vysoké a čistě z kamene stavené, ale nemají žádných krovuov ani cihelných ani dřevěnných, ale někteří jsau klenutí až do vrchu a na to klenutí tak prší (64)*
krovec, -vce m.; stříška: *na těch slaupích nahoře jest udělaný z dříví několikahranatý krovec (111)*

kšaft, -u m.; z něm. *Geschäft* (pořízení); závět': *komu spravedlivě náležeti bude (pozůstalost), tomu se to od knížete Jeho Milosti a od rady dá, leč by ten nebožtík to jinému za zdravého rozumu dal a poručil kšaftem (21)*

který, pron. neurč.; některý: *jest také ten obyčej Turkuov a tureckých pacholat, že když kterého pautníka vidí, křičí naň, aby jim dal po stuze (90)*

kuchmistr, -a m.; z něm. *Küchenmeister*: vrchní kuchař, správce kuchyně; sr. *maršalek, skalko*

kundele, -e/i f. (sg.1. *kundele*, 2. *kundele*, *kundeli*, 4. *kundeli*, 6. *kundeli*, 7. *kundeli*); přes *cundela* (patrně P-ův fon. přepis) z it. *gondola*; 1. člun zhruba pro 20 lidí používaný při velké lodi k dopravě na břeh, *lodička kundele*, 2. benátská gondola (k dopravě po kanálech): *a já vstaupiv a mau truhlu vloživ do jedné lodičky, které kundele říkají, na kterýchžto se po městě Benátkách sem i tam vozí, dal jsem se vézti (341); (la cundela, Klainpot)*

kuor, **kůr**, -u m.; z lat. *chorus*; místo v kostele pro hlavní oltář a duchovenstvo, presbytář: *a tu Jeho Milost kníže benátské v svém majestátu s legátem papežským i s jinými pány ... do kuoru přišel a na svou stolicí se posadil (24)*

kupadlo, -a n.; lázně, koupaliště: *také studénka neb kupadlo Syloé byla prvé v městě, nyní daleko od města nynějšího (179)*

kupectví, -í n.; 1. obchodování, obchod: *někteří benáčtí měšťané a kupci, kteří po moři handlují a své kupectví puosobí ... do hospod, kde pautníci stávají, přicházejí (15), 2. věci k prodeji, zboží: bylo v něm (v ponebí) zboží rozličné, totiž kotly, kotlíky měděnné i s jiným nádobím, truhly se skly a sklenicemi benátskými, mísy a vokříny s jinými věcmi a rozličné kupectví s několika palíky vlaských suken (30)*

kůr, v. **kuor**

kus, -u m.; kalk z něm. *Stück*, pův. *kus* střelby; dělo, kanón: *když se k nám již přibližovala (lod'), tehdy náš patron kázal vystřeliti ze dvou kusuov bez kulí z těch, které stály prostřed lodí na plácku (70)*

kausek, -sku m.; malé (lehké) dělo: *náš patron kázal vystřeliti ... ze tří malých moždířikuov, to jest z těch laduňkuov od těch malých kauskuov, o kterýchž máš nahoře psáno (70)*

kvasiti, ned.; pít alkoholický nápoj: *když po obědě bylo ... někteří sobě něco čtli, jiní rozprávěli, někteří kvasili, neb každý skuoro z pautníkuov měl v své truhle svého vína láku neb puol (47)*

kveks, -u m. (pl.1. *kveksy*, 7. *kveksy*); ornament, rozvilina: *strop neb vrch té kaply byl malovaný dílem vysazovaným, zlatem a barvami, kveksy a jiným malováním pěkně, ale dynch nyní někde místy opadal (145)*

kvitancí, -í f.; z fr. *quittance*, to z lat.; potvrzení o přijetí, kvittance: *pakli mu chce všecky (pautník patronovi peníze) hned v Benátkách dáti, má toho vuoli*

a patron má mu na to kvitanci dáti, že jest mu dal a zaplatil (19)

kynauti, ned.; kývnout, sklonit: *on hlavau na podladu kynuv, tak jakž se byl položil, hned umřel (265)*

kytle, -e f.; z něm. *Kittel*; suknice: *a těch stuh sobě natáhají (Turci) do sukni neb těch kytlí napřed místo knoflíkuov (90)*

L

ladovati, ned.; z něm. *laden*; nakládat: *tak jsme stáli tu s naví na vysokém moři za míli českau a víc od Benátek ten celý den v pondělí a noc, ladujíc ji a strojíce se na cestu (26)*

ladování, -í n.; nakládání: *tesaři jakés prkna strojili k ladování bavlny v Cypru (255)*

ladunk, **laduňk**, -u m.; z něm. *Ladung*; vyndavací nabíjecí (ládovací) komora děla se zadním nabíjením: *patron kázal vystřeliti ... ze tří malých moždířikuov, to jest z těch laduňkuov od těch malých kauskuov (70); sr. moždířík*

lák, -u m.; z něm. *Lake* (slaná voda); konzervující tekutina na potraviny: *v páteční pak dni aneb postní ... dávali ryby z láku (jenž sordelle slovau vlasky), rybičky malé bílé, nasolené do láku v tunách co herýnky (46)*

láka, -y f.; ze stněm. *lage*; sud: *když jsme sobě již střelbu i jiné všecky věci na navi zase zřídili a přihotovali, patron rozkázal přinesti nahoru láku dobrého vína, a tu postaviv na dno, druhé hořejší vyrazil, a my berauce sobě z láky víno číškami cínovými, i pili jsme (267)*

largana, **larkana**, -y f.; z it. *argano*; vratidlo, naviják, rumpál: *ta příprava nebo rumpál slove vlasky la largana, kteraužto vytahují se plachty a kotve, a takovým strojem vytahuje se nepodobně věc těžká a hrubá (34); (la largana)*

larkana, v. **largana**

latině, adv.; latinsky: *my pautníci sešli jsme se všickni před dvěře přední jeskyňky, která před tau Božího hrobu jest, i mniši a zpívali jsme nahlas mši latině, jak obyčej jest (137)*

látro, -a n.; ze stněm. *lachter*; délková míra (asi 4 lokty, tedy 2,4 metru): *ta (jeskyňka) jest zšíří okolo 12 noh, zdýlí také 12, zvejší víc než látra, zevnitř se všech strán ozdobená taflemi mramorovými bílými (112)*

laučový, adj.; *loučové dříví* – borové dřevo (obvyklý materiál na louče): *zzadu je (lod') rovná, co by ji uřal, dole a nahoře drobet ven povydaná z zadu a jest všecka dělaná z dříví a z prken tlustých laučových a dubových a zbíjená zhusta hřeby hrubými a mocnými železnými (28)*

lavirovati, ned.; z něm. *lavieren*, pův. holandské; křižovat (proti větru): *náš luggier obávaje se, abychom daleko na poledne tím větrem z cesty sehnání nebyli, i laviroval se sem i tam jezdě, aby nás na své cestě zuostati mohl (317); (laviren)*

lazaaur, -u m.; z něm. *Lasur*; jasně modrá barva, lazur (též *azur*), pův. z nerostu lazurit (lazulit): *na těch slaupích nahoře jest udělaný z dříví několikahranatý krovec, co by bylo překlenuto, a vnitř malování andělé zlatem a lazaurem (111)*

leč, konj. podr.; leda, ledaže: *jísti jsme nalezli dosti co kaupiti, ale pití nic než vodu, leč kdo s sebau v flašce přinesl vína z navi (84), ani člověk pro to kolébání a sem i tam zmitání v ní (v lodi) rovně státi nemuž, leč se něčeho drží, neb jda ničeho se nedrže, potácí se sem i tam, co by byl vožralý (326)*

lékařství, -í n.; léky, věci k léčení: *některí nabrali s sebau lektvaři, počistění, lékařství, koření a jiných věcí pro nemoc (49)*

lermo, -a n.; ze stněm. *lerman*, a to z it. *allarme*; poplach: *v pátek pak, to bylo 24. dne měsíce září, opět lermo bylo a trubač jezdil na koni po městečku zhuoru traubě (277)*

levita, -y m.; z lat. *levita* (člen kněžského žid. kmene Levi); starožitovský kněz: *na tom vršku a místě, kde (kostel) stojí, ... učíval a kázával pokání svatý Ján Křtitel a tu též jsau k němu vyslali Židé z Jeruzaléma kněží a levity, aby se ho otázali, kdo jest (208)*

ležeti, ned.; stonat, být upoután na lůžko: *jeden z nás pautníkův z Nydrlantu, jménem Vilhelm, tu v městečku těžce ležel a stonal ... na červenau nemoc* (294); *ležeti polem* – tábořit v rámci vojenského tažení: *u toho kosteliku leželo polem drahně Turkuov, kteří několik stanuo rozbitých a ležení své tu měli* (241)

lidný, adj.; lidnatý: *zámkuov a městeček otevřených a vsí má v sobě ten ostrov mnoho a jest lidný a leží dlauze od západu na vejchod* (63)

litera, -y f.; z lat. *littera*; písmeno: *jest také jakýs text zlatý latinskými literami okolo, ač se ten text pro starost nyní dobře přečísti nemůže* (111)

literní, adj.; psaný, knižní, učenosti se týkající: *jest pak známé všem, kterak pan otec Vaší Milosti netoliko k liternímu svobodnému umění a zvlášť k astronomii ... náchylen byl, ... ale nadto vajíš i sám také mnohé krajiny* (navštívil) (6)

lodí, -í f. (sg.1. lodí, 2. lodí, 3. lodí, 4. lodí, 6. lodi, pl.4. lodi, lodí); ja-kmenová forma slova *lod'*: *po poledni viděli jsme velikau lodí neb navi zdaleka před námi se plaviti až skůro do večera* (269)

lodička, -y f.; lod'ka, člun: *ti vyslaní nedali nám na zemi z bárky vstaupiti i museli jsme tu čekati asi na čtvrt hodiny, až teprva, když za námi z nave se přivezl na druhé lodičce kundeli náš hejtman* (53)

lodka, -y f.; malý člun, lod'ka: *la cundela... jest co lodka hrubá* (038)

loket, -kte m.; předloktí: (Symeon) *vzal na své lokty děťátko Krysta Pána v chrámě* (138); *loket pražský* (sg.2. lokte, pl.1. lokty, 2. loktuo, loktuov, loket, 4. lokty) – kodifikovaná délková míra (0,5914 m): *někteří o tom píší, že jest byl kříž, na kterým Krystus Pán ukřižován býti ráčil, zdýlí 15 noh, to jest víc drobet než 7 loktuov pražských* (129)

lot, -u m.; z něm. *Lot*, to z lat. *lotum*; váhová, potažmo peněžní míra (asi 16 g): *vnitř jest ta dvojité jeskyně, kterau byl kaupil Abraham od Ephrona, syna Seor, za 400 lotuov stříbra* (225)

lozument, -u m.; z fr. *logisment*; obydlí, příbytek, byt: *jest při kostelu Božího hrobu zadu refectorium, kuchyně, studnice a komuorky, kde oni (kněží) své lozumenty a příbytky mají* (199)

lože, -e n. (pl.6. ložech); podstavec děla, lafeta: *v patronově komoře ... byly dvě děla na zadku lodí železná, v těchto našich zemích velmi neobyčejná, nebo stojí bez kol v ložech a pozadku se nabíjejí* (32)

luggiero, luggier, -a m.; z it.; lodní funkce, správce plachet: *když jsme se již plavili, počalo dosti hrubě pršeti a vítr tuhý a dobrý váti, a tu kázal luggier vytáhnouti a rozestříti ještě jednu plachtu zadní kosovatau* (50)

luono, -a n.; 1. klín: *tu též vté jeskyni oltář mramorový proti vejchodu, kterýžto na tom místě ustavený, ... na kterým blahoslavená Panna Marye seděla majíc děťátko Krysta Pána na luoně, když Tři králi přídše obětovali Pánu Krystu dary* (148) 2. mořský záliv: *tu moře jde mimo jakýs veliký vrch, při moři ležící, a se vylévá podál do země a činí sinum maris, to jest luono neb okrauhlost moře* (323)

lusknauti, dok.; zapraskat, udeřit: *jak se kde co hrubě hurtne neb luskne aneb veliká vlna že do navi udeří, hned se v něm (v člověku) srdce leká a domnívá se, že již nave se láme neb tone* (327)

luštiti (luštěti), ned.; praskat, skřípat, vrzat: *dole pak v navi také nic veselo není, neb nave se svíraje všeka praští a luští a vlny vně zevnitř v navi se všech strán silně tepau a bijí* (326,7)

lymaun, -u m.; z it. *limone* (lat. *malum limonium*); citron: *item jest povinen patron dávatí pánuom pautníkuom k stolu ovotce, jakožto jablka, hrušky, víno v hrozních, lymauny, pomorančí, melauny, angury a jiné ovotce v těch zemích obyčejné* (17); sr. *cytryn*

M

magistra, -y f.; z lat.; hlavní velká plachta: *tu vítr se počal tišiti, i spustili a svázali zadní plachtu mezanu a dvěma (totiž magistrau a mussketau) plachtami*

jsme se vezli až do večera (50); (la maistra, Schenfersegel)

málo, adv.; 1. trochu, kousek (místně): *když sejdeš zase doluov do kostela po tom schuodku, pojda málo vedle kuoru. na západ jest roh (131), 2. chvíli, krátce (časově): málo před západem slunce vítr tuhý vál a moře se bauřilo (298), 3. o něco, o trochu: každý dal po půl dukátu benátském, kterýžto slove v Benátkách cykyn a platí ten dukát málo víc než uherský zlatý (92), 4. ztěžl, těžko: té naděje jest ku Pánu Bohu všemohúcimu, že na nás buohdá málo vyhraji (256);*

málo, -a n.; nemnoho počtem, pár: *z té příčiny málo nás koliks do kostela vešlo, kteří jsme jej ohledali (160),*

maličko, adv.; trochu, ve smyslu alespoň trochu, nikoliv málo: *neb ten kandyánský port za tím vrchem a skalau leží a protož z něho nesnadno šifové, kteří na západ se plaviti chtějí, s rozestřenými plachtami vypraviti se ven do moře mohau, a zvlášť když vítr maličko silný jest (312)*

malovati, ned.; z něm. malen; zobrazit: *v té kaple na zdi, která jest na západ, visela tehdaž kortýna, na které stálo malováno, jak Krysta pána v zahradě jímají (120); malováno dílem vysazovaným – ztvárněno mozaikou: věz, že kdekoli v této knize položím, že jest malováno dílem vysazovaným, rozuměj, že ... to není malováno, než malými kausky skla vysazováno a slove to dílo opus mosaicum vel musatum a více stojí nežli žádné malování (103)*

malovaný, adj.; natřený (barvou): *jsau pak se všech strán až do pasu a vejš zabradla zevnitř malovaná, sic všecka lodí jest černě posmolená (34),* zobrazený, znázorněný: *a protož pěkně-li jsau čili škaredé (arabské ženy), toho jeden viděti nemuože, jakž pak ted' po zomto obrazu, jich kontrfetu malovaném, lépe porozumíš (240); malovaný dílem vysazovaným – v. malovati
malování, -í f.; obraz, malba: *nad tím vytesáním jest v prampauchu tabule dřevěnná stará a malování na ní skuoro**

pro starost neznati, však proto znáti, že byl malovaný obraz Panny Marye, an chová děťátko (102)

malvazí, -í n.; z it. malvasia (podle řec. města Malvasie); sladké víno, malvaz: *ten jistý kupec dal mi koštovati malvazí starého, velmi silného a tuhého, kterého jsem ještě jakživ lepšího byl nepil, a nerozumím, aby mohlo nad to silnější býti (67)*

malý, adj.; slabý, necelý: *asi hodinu před večerem malau míli českau od břehu spustivše dolův a svázavše plachty a zavržše jednu kotev, stáli jsme na místě (70)*

mandl, -e m.; z něm. Mangel, to z lat. magdaliu; velký válcový stroj k uhlazování plátna: *a tak osel chodí vuokol nápodobně co v mandli, kde plátna mandlují, a žene to kolo, které jest nad studnicí (72)*

mantlíček, -čku m.; dem. k mantl, z něm. Mantel; kabát: *měla (vopice) od hlavy až do polovice života na sobě hrubé chlupy a dlahé, té barvy co popelice a tak v těch chlupích se zdála, co by měla na sobě nějaký krátký pláštíček neb mantlíček (67)*

marcelli, - ; menší benátská mince: *stříbrnau pak minci velikau berau benátskau, ty groše, kterým v Benátkách říkají muceniger, který jeden platí 4 paci, i druhé menší, kteří slovau marcelli, a jeden platí 2 paci (250)*

marciliana, -y f.; z it. marcigliana; menší plachetní loď, dle P-ovy zkušenosti nejméně pro patnáct cestujících: *před obědy viděli jsme nějaký malý šíf plaviti se mimo nás, ale velmi daleko, někteří pravili, že by byla galle, jiní, že jest neveliký šíf, který slove vlasky marciliana (76)*

maršalek, -lka m.; ze stněm. marschalk (pův. správce koníren); vrchní správce, zde potravín: *potom jest skalko, ten muože slauti česky kuchmistr nebo maršalek, který vydává špiži kuchaři a co má vařiti (40); sr. kuchmistr, skalko*

marštal, -e f.; ze stněm. marstall (mar - stněm. kůň); konírna, maštal: (křesťané)

- ke cti a chvále Pánu Bohu všemohúcimu z té marštale neb chlévu udělali tu kaplu pěknau a ozdobjau (150)
- marynář**, -e m.; z it. *marinaro*; námořník: když již nave stojí, tehdy pacholci marynáři přitáhnau tu bárku nebo kundeli, které potřebují, v stranu k navi (39); (*marinero*)
- masový**, adj.; *masový den* – den, kdy se na lodi jedlo maso, vl. zabijačka: v *masový den* první krmí k obědu dávalo se obyčejně, když hovado v navi zabyli, dršťky zřezané (45,6)
- mastyx**, -; z lat. *mastix*, a to z řec. *mastiche*; aromatická pryskyřice z lentišku (*Pistacia lentiscus*): my pak vždy s navi na místě stáli, neb ji ještě ladovali a do ní od břehu vozili popelu mnoho ... skořípek, perlových matek, aloes, *mastyx*, *gummy arabské* a jiných mnoho věci (253)
- matracen**, -u m.; z it. *materassino*; matrace: tu sobě kaupí v Benátkách každý *matracen* vlaský, jest asi dvau neb tři prstuov stlaští, dlauhá a auzká věc co peřina, vycpaná vlnau vovčí a prošívaná, aby se vlna nemohla chundeliti (48)
- mauřenín**, -a m.; z lat. *Maurus*; *mauřenín* bílý – egyptský černocho (mají světlejší kůži než ostatní černoši): také jest zastřelen bílý *Mauřenín*, služebník biskupa z Cypru (266)
- mdlý**, adj.; slabý, nepevný: jest jistě se čemu podiviti, takovému bláznovství lidskému a nenasytelné žádosti jmění, že to, co na tomto světě nejdražšího a nejmilejšího, totiž zdraví a život ... (člověk) dřevu, věci mdlé, nestálé a křehké, totiž šífů, svěří (331)
- medenice**, -e f.; od *měd'*; měděná nádoba, umyvadlo: item bude povinen *patron* rozkázati vždycky před jídlem dáti přinést čistě vody sladké na *medenici* a ručník, aby sobě páni *pautníci* ruci mohli mejti (17)
- mejdyna**, -y f.; z egypt. *mu 'ajjadi*; turecká stříbrná mince: kuře vařené za turecký peníz, za *mejdynu*, dávali, to učiní za našich 8 bílých peněz (87)
- mejli**, -í n.; *jmeli*: pod těmi ratolestmi (palmy) roste cos žlutého, okruhlé kolečko nápodobně co *mejli*, a těch kol jest na jednom stromu několik a na tom roste teprva ovotce žluté (88)
- měra (míra?)**, -y f.; *proporce*, *míra*: též dveře, které jsau u svatého Víta proti poledni k palácu ven z kostela, jsau v těch měrách a položení jako ony v kostele v Jeruzalémě, než že jsau ono veliké a dvojce (136)
- merhovaný**, adj.; možná souvisí s lat. *marmor* (mramor); *pruhovaný*: a to koryto jest se všech strán ozdobené a *taflované* mramorem bílým a modrým *merhovaným* od přirození velmi pěkně (149)
- mest**, -u m.; z něm. *Most* (z toho dn. *mošt*), a to z lat. *mustum*; mladé víno: když jsme chtěli z té vsi ven jíti, rovně tehďáž právě včas přinesl našemu hospodáři jakýs sedlák *Rek* na oslu dvě kuože plné vína *mestu* (292)
- metati**, ned. (3.pl.pr.: *mecí*); 1. házet: když svítalo, počal býti hřmot a křik nahoře v navi mezi *marynáři* *pacholky*, neb *metali* *doluo* do navi *prkna* a jiné věci (255), 2. vymršťovat, skákat: také jsme mnoho ryb *delfínu* v moři se *metati* viděli, kteří k naší navi *příplauli* (333); *metati losy* - losovat
- mimo**, pre. +acc.; kolem, podél: my *pautníci* jeli jsme ještě dál od té zahrady na čtvery i *patery* hony rovninau a *polmi* *mimo* mnoho olivového stromoví a trní, které tu roste (209)
- minauti**, dok.; opustit, vzdálit se: vytáhši i rozestřevši *plachty*, *plavili* jsme se asi tři hodiny na den dosti dobrým větrem přeč od městečka a ostrovu *Zante* až do oběduov a tak jsme již minuli toho ostrovu *Zante* a nechali ho za *sebau* (59)
- mirra**, -y f.; z řec. *myrra*; vonná pryskyřice, *myrha*: od toho místa neb jesli blízko jest nám okázáno to místo, kde Tři králi děťátku *Krystu* Pánu dary obětovali, zlato, kadidlo a *mirru* (143)
- místo**, -a n.; dáti místa, v. *dáti*; náležitost místa, v. *náležitost*

místem, adv.; na některých místech, místy: *místem liter dostaveno není aneb jedna za druhau* (12);

mistrný, adj.; podivný: *také tu v Candy viděl jsem mistrné zvíře, jakaus vopici, ta měla tvář nápodobnau k člověčí, krom že delší byla* (67)

mistrno, adv.; divně, nedobře: *tehďáz (při bouři) ani jísti, ani pítí, ani spátí se jednomu nechce, neb se tím ustavičným zmitáním a sem i tam kolibáním a vikláním všecko přirození zkormautí a člověku jaks mistrno a těžko jest* (327)

mníti, ned.; minit, domnívat se: *když člověk krom Pána Boha na nětco jiného a v věci lidské se bezpečí, spoléhá a daufá a mní, že jest již vyhrál, Pán Buoh nenadále, než se on naděje, to mu jináč změnití, zjinačiti a mnohé zlé věci a časem i smrt naň dopustiti ráčí* (330)

Mozkva, - ; Moškovitové (dle Haranta), Moskvané (obyvatelé Moskevského velkoknížectví): *těto pak řecké víry, které někteří svatého Pavla víra říkají, jsau několikeří národové, totiž Rekové, Armenínové, Rusové, Mozkva a jiní někteří* (310)

moždířik, -u m.; vyndavací nabíjecí komora děla se zadním nabíjením: *patron rozkázal ... vysřeliti ... z pěti malých moždířikuov, to jsau ty ladunky, kterými se nabíjejí ty kausky, kterým duplháky říkají, větší než hákovnice, pozadu* (53); sr. *ladunk*

muceniger, muciniger, mucynyger, mucynyg, -u m.; podle benátského dóžete Pietra Moceniga; drobnější benátská mince: *od toho vepsání (jmen) každý z nás musel dáti témuž hospodáři muciniger, to jest tak mnoho co 4 pacy* (281)

musí, - ; z it. *musa*; banánovník: *tomu štěpu neb kři, jak mi pravili, říkají musí; jaké pak ovotce nese, toho já nevím, neb tento tehďáz žádného ovotce na sobě neměl* (301)

mustrovati, ned.; z něm. *Muster* (vzor), to z lat. *monstrare* (ukazovat); prověřovat, kontrolovat: *proč jest nás ten turecký hejtman tak mustroval, zdali aby na nás*

pohleděl, co za lidi sme, čili proč jiného, toho já nevím (242)

muškatel, -e m.; z it. *moscatello*; jemné vonné víno, tzv. muškát: *item jest povinen patron každého dne ráno panům pautníkuom, jakž vstanau, kolací učiniti z malvazí a chleba bílého, a to takovou, aby každému z panuov pautníkuov dal číši aneb sklenici v dobrý truňk muškatele aneb malvazí dobrého* (16)

mušketa, muškéta, musskéta, -y f.; z it. *moschetto*; přední velká plachta, kosatka: *tu noc ke dni pršeti, blýskati a hřímati počalo a bauře na moři býti, takže jsme všecky plachty spustiti a svázati museli krom přední muškety; a ta bauře trvala až do dne* (299); (*mussketo, musskéto, musketo, musceto, di Fok*)

N

na, pre. +acc.; *stáli jsme na puol hodiny* (251) – stáli jsme půl hodiny

náčerný, adj.; obsahuje zeslabující předponu *ná-*; načernalý: *dřevo jest kuory náčerné, té barvy, co země* (87)

náčervený, adj.; obsahuje zeslabující předponu *ná-*; načervenálý: *jest ho kus (slaupu) asi zdýlí puol druhé pidi, nevelmi tlustý, okrauhlý, barvy náčervené, a jest za mřížkau železnau hustau* (118)

nadání, -í n.; od *dáti*; veřejné darování majetku, donace, nadace: *má gardyan a konvent Hory Syon jisté duochody a nadání drahnu summu každého roku okolo tisíce dukátův z knížetství burgundského* (100)

nadati, dok.; dát jako nadaci (nadání): *kterýžto plat někdy kníže Filip burgundské k témuž klášteru zřídil a nadal jest, jak o tom zprávu mám* (100)

nadíti se, ned. (nt-pt.sg.m.: *naděje*, pl.: *nadějice*); předpokládat, doufat: *on (žebřák) hleděl na ně naděje se nětco vzíti od nich* (221)

nadýl, adv.; na délku, nadél: *kde jest (dláždění) rovné, tam má (kaple) nadýl 11 noh* (153)

nahejbati, ned.; natáčet, otáčet, obracet: *tím veslem (kormidlem) se všeka nave zpravuje a nahejbá, na kteraukoli stranu jest potřeba, aby šla po kompasu rovně* (33)

nahotově, adv.; být (mít se) nahotově – být připraven, ve střehu: *jest nebezpečnství od zlodějuo mořských, kteří po moři laupí a kradau, neb každé chvíle člověk před nimi se opatrovati, na pěči míti a nahotově býti a bitvy s nimi očekávati musí* (330)

najíti, dok.; vejít, nastoupit (na loď): *tu asi 2 hodiny přede dnem připlavily se dvě bárky z Benátek k naší navi ptajíce se nás, chtěli-li bychom kterau najíti, že nás hned do města vézti chtí* (341)

nákladný, adj.; honosný, okázalý: *na těch místech (svatá Helena) kostel znamenitý a nákladný stavěti dala* (181)

nákladně, adv.; honosně, okázale: *ty (dveře) jsau po stranách ozdobené slaupy mramorovými velmi nákladně* (102)

naladovati, dok.; z něm. *laden*: naložit, naplnit: *náš patron té soli plné nejdolejší ponebí v naší navi byl tu (na Cypru) naladoval* (294); sr. *ladovati*

náležeti, ned.; záležet: *na tom vesle mnoho náleží* (33)

náležitost, -i f.; *náležitost místa* – povaha, druh místa, co je s místem spojeno: *na každém tom místě ... bylo nám oznámeno ... co se na kterém stalo; tolikéž všudy říkala se modlitba neb orací latině od gardyana podlé místa náležitosti* (144)

namalovati, dok., v. **malovati**

nápodobný, adj.; podobný: *tu jsau z té sentiny dvě trauby dřevěnné, k těm nápodobné, po kterých v Praze raury vedau* (36)

napoly, adv.; 1. *napolo*, z půlky: *přihodilo se téhož času, že nějaká znamenitá žena toho místa velikau nemocí jsauc strápená, jako napoly umrlá ležela* (119), 2. *napolovic*: *každého vepře zabijíc opařili a střeva a osrdí z něho vyndajíc, napoly ho rozpoltili a čistě nasolíc do šífu ladovali* (319)

napomenauti, dok.; vybídnout, vyzvat, upozornit: *svatá Helena jsauc již žena stará, božským vnuknutím napomenuta, z Constantynopoli od syna svého císaře Constantýna do země Svaté do Jeruzaléma se jest vypravila* (125)

napomenutý, adj.; vybídnutý, vyzvaný, upozorněný

napořád, adv.; vesměs: *domové pak vnitř v městě jsau napořád z kamene stavení* (174)

naposledy, adv.; v závěru, nakonec: *s velikau prací jsme ji (plachtu) naposledy z moře vytáhli* (339)

napravovati, ned.; uvádět do správného směru: *tím veslem se zpravuje a napravuje všeka lodí* (33)

naprostřed, adv.; v prostředku, uprostřed: *patron rozkázal vystřeliti ze čtyř kusuov, které byly naprostřed navi* (77)

napřed, adv.; 1. vepředu: *řecké ženy spolu s muži v jich kostelích nejsau jako mezi námi, než jsau muži zvláště v kostele napřed a ženy zzadu* (310), 2. výše (v textu): *o kterémž kostele napřed máš obšírně psáno* (174)

násivý, adj.; obsahuje zeslabující předponu *ná-*; našedivělý, do siva zabarvený: *ty šlapěje jsau na zemi v kamenu tvrdém, barvy drobet násivé, vytlačené a okolo dláženo* (170)

naskrze, adv.; v úplnosti, kompletně, skrz na skrz: *město také není všecko naskrze vystavené, neb jest mnoho pobořeného* (176)

natahati (natáhati?), ned. (3.pl.pr. *natáhají*); natahovat, utahovat: *těch stuh sobě natáhají do sukni neb těch kytlí napřed místo knoflikuov* (90)

naučení, -í n.; ponaučení, rady: *i svolav nás pautníky patron, dával nám naučení, kterak se máme zpravovati, budau-li na nás nepřátelé střéleti* (256)

navážiti, dok., v. **vážiti**

nave, -e/i f. (sg.1. *nave*, 2. *nave*, *navi*, 3. *navi*, 4. *navi*, 6. *navi*, 7. *navi*, *naví*, *návi*, pl.1. *nave*, 2. *naví*, 3. *navem*, 4. *nave*, 6. *navech*, 7. *navemi*); z it. *la nave*; velká plachetní loď bez vesel (dle popisu i dané doby tzv. *karaká*) o šesti nebo sedmi plachtách,

- používaná k přepravě osob i nákladu; (la nave, navis, šíf)
- návěští, návěští, -í** n.; předzvěst, znamení: *tak tomu (marynáři) chtějí, že by se ty ryby lidem po moři plavicím proto ukazovaly, jako by jim tím návěští a vejstrahu dávaly, že jim nějaké nebezpečnoství nastává* (304)
- nebesa, -bes** n. pomn.; nosítka: *za monstrancí velikau, kterau čtyři kněží nesli na nebesách neb nosidlách tomu připravených, šlo Jeho Milost kníže benátské* (25)
- nebo, konj. souř. důvod.; neb, neboť:** *takového pak slavného putování pana otce Vaší Milosti až do dnešního dne tam památka trvá; nebo jsem na některých místech erby rodu Vaší Milosti ještě viděl* (7)
- nedáti, dok.; nedáti jíti** – nedovolit aby (někdo) šel (někam): *nám křesťanuom do něho (kostela) jíti nedají* (162); *nedáti místa* - neg., v. **dáti**
- nedocházeti, ned.; nedojít (někam),** nedosáhnout ještě: *odtud jdauce proti poledni, nedocházeje kláštera Hory Syon, 3 krokuo u zdi napřed pověděné ... jsau tři kameny štukoví* (96)
- nedopustiti, dok.; nedopustiti choditi** – nedovolit vstoupit; (ten kostel) *Saracenové a Turci drží a křesťanuom tam choditi nedopustí* (139);
- nějaký, pron. neurč.; jakýsi, jeden:** *však jsau jiní o témž psali v jazyku latinském, německém i českém, jako nějaký patriarcha jerozolimitánský, Brocardus Monachus, ... item německy nějaký rytíř englický* (9,10)
- nejíti, ned.; neg., v. jíti**
- nejiti, dok.; následek zpětné přehlásky aj > ej; najít, naleznout:** *a tu pomodlíce se opět patryarcha řecký vstana, maje v ruce nerozsvícenu svíci oskovau, jde sám do jeskyně Božího hrobu a lampu, které byl nerozsvícené na hrobě Božím nechal, nejde jasným světlem hořící* (233)
- někdy, adv.; kdysi, dříve:** *o nešpořích pak vezli jsme se mimo dva ostrovy ... přední neveliký byl, slove vlasky Casso, někdy slaul Casos, druhý zadní větší, podál od toho prvního, slove vlasky Scarpanto, někdy slaul Carpathos* (69)
- několikahranatý, adj.; několikahranný, vícehranný:** *na těch slaupích nahoře jest udělaný z dříví několikahranatý krovce* (111)
- některý, pron. (num.) neurč.; některý krok** – několik, pár kroků: *pojda odtud nedaleko některý krok, mezi kuorem a zdi kostelní jest opět druhá taková kaplice neb austupek* (122),
- německý, adj.; německá myš** – podle původu rozšíření do Čech; potkan: *to zvířátko chameleon jest malé, tak veliké muož býti jako neveliká německá myš* (244)
- neohroziti se, dok.; neg. osmělit se, dodat si odvahy:** *a tak nás tím (vymáháním peněz Turci) trápili, ... dokud jsme se jim neohrozili a více na spropití dávati nechtěli* (90)
- neopravovaný, adj.; neg., v. opravovaný**
- nepodobný, adj.; nadměrný, neuvěřitelný:** *ačkoli by ten vrch tak vysoký měl býti, aby vyššího v světě nebylo ... toho není; ... ale že tento jest příkrý a tehdáž velmi nepodobné horko bylo, neb právě bylo o poledni, a tím nesnadno naň bylo jíti* (212)
- nepodobně, adv.; přílišně, nadmíru, neuvěřitelně:** *ta příprava nebo rumpál slove vlasky la largana, kteraužto vytahují se plachty a kotve, a takovým strojem vytahuje se nepodobně věc těžká a hrubá* (34)
- nepohnauti se, dok.; neporušit se, nepodlehout zkáze:** *ačkoli ta tabulka v zemi byla, však malování její se nepohnulo a nepokazilo, než v své celosti ostalo* (275)
- nepotřásati se, ned.; neg. naparovat se, povyšovat se, zavrhovat:** *na to (má člověk) pamatovati, že člověkem smrtedlným jest a ne Bohem, aby se nepotřásal nad lidmi nevinnými a od kterýchž se jemu žádného ublížení nestalo* (6); sr. **přetřásavý**
- nepozdvihovati, ned.; neg. pozdvihovat** hostii při bohoslužbě: *také jich kněží*

(řečtí), když mši slauží, nepozdvihují jako naši, než vstaví kalich na knihy svatého čtení a na kalich nádobu s Božím tělem (310)

nepřehledávati, ned.; neg., v.

přehledávati

nesahati, ned.; nezasahovat: (svatá místa v Palestině) *od křesťanuov ... divným božským spu SOBem v veliké vážnosti a pobožnosti se chovají a drží a Turek pohan jim v to nesahá, neruší ani nižádné překážky nečiní, což s nemalým podivením jednomu každému býti má* (11)

nesausedsky, adv.; bezohledně, neomaleně: *a tu (v Iopen) nás sprostá přehledávali a hned s počátku jaks velmi nesusausedsky s námi nakládali* (82)

nesměti, ned.; stejného základu jako (ne)smělý; neodvažovat se, netroufat si: *těch 11 fust neb malých gallí mořských zlodějuov nesměly jsau na Barcyot udeřiti, než jedna vedlé druhé pospolu stály, dívajíc se jemu, až je minul* (320)

nesnaditi se, ned.; od snaditi (žárem spojit kovy); nesrovnávat se, být v rozepři: *o věc nesnadnau a nemožnau se pokaušeti není povaha rozumného člověka, protože nechci se s žádným o nic nesnaditi* (10)

nesrovnávati se, ned.; neg., v. srovnávati se

nestihlý, adj.; nepostižitelný, nevyzpytatelný: *nestihlí jsau saudové tvoji, Pane, a nezpytatelné jsau cesty tvé* (334)

nešacovati, ned.; z něm. *schätzen* (cenit) ovlivněného čes. *šaty*; neg., nepřímě někomu hledat v šatech něco cenného, obírat někoho, vymáhat na někom něco: *toho patron dopustiti nemá a své čeledi přikázati a jim zapověděti, aby panuov pautníkuov v ničemž nešacovali a peněz od nich nebrali* (22); sr. *šacovati*

nešpory, -uov/uo/ů m. pomn.(pl.

2. *nešporuov*, *nešporuo*, *nešporů*,

3. *nešporuom*, 6. *nešpořích*, 7. *nešpory*);

z lat. *vespera* od *vesper* (večer); hodina před západem slunce (pův. večerní pobožnost): *plavili jsme se pěti*

plachtami, až okolo nešporuo asi počali jsme viděti zemi zdaleka, která slove Histria (50)

nětco, num. neurč.; několik, pár: *také bylo s námi deset rejtharuov Turkův na koních, nětco s luky a šipkami, nětco s dřevci, které náš patron najal pro obranu nás pautníkuov* (85); □ adv.; trochu: *dotčené osoby, které u kompasu stávají, tomu samy nětco rozumějí* (41)

neuhlédati, **neuhlídati**, dok.; od *hleděti*; neuvidět, nespátit: *pověděl nám (patron), bychom pak tam jeli, že nic neuhlídáme, než co tu stoje vidíme, kusy zdi, zbořené stavení, rum a kamení* (243)

nevěděti, ned.; *nevěděti jináč* – nic jiného nečekat, s ničím jiným nepočítat: *jináč jsme nevěděli, než že již všickni utoneme a zahyneme* (334)

neviděti se, ned.; neg., v. **viděti se**

nezahynauti, dok.; (o věcech)

nezaniknout: *gardyan i všecken konvent o to ve dne v noci pečují a usilují, aby kostelové i stavení pozuostalá a jiná místa svatá ... nezahynula a v zkázu nepřišla* (237)

nezakládati, ned.; nezaplňovat, nezastavovat: *item bude povinen patron, když svoj šíf neb navi ladovati bude, panuom pautníkuom jich míst nechávati prostranných a zbožím nezakládati* (20)

nezamítati, ned.; neg., v. **zamítati**

nezbraňovati, ned.; neg., v. **zbraňovati**

nezdáti se, ned.; nepovažovat za patřičné: *toho také nezdá mi se, abych tuto pomínul, že jest tu na tom poli, kde to zbořené stavení stojí, velmi mnoho malých okrauhlých kaménkuo, nápodobných k hrachovým zrnúom* (139)

než, konj. podř.; omezení po záp. větě, pouze, jen, toliko: *patron jídla nedával než k jídlu* (49), *na tom domu není žádného krobu, než klenutí, jak obyčej jest v těch zemích* (86), *do té rozpukliny jsme nahlédli, ale tma tam bylo, že jsme nic viděti nemohli, než tu před ní jsme poklekli a pomodlili se* (226); konj. souř.; 1. odporovací vztah, po záp. větě, nýbrž, ale: *tu celau cestu (tam) moře bývalo tiché, že jsme nevěděli, co je bauře*

mořská, než potom, zase jedauc, dobře jsme zvěděl (78), 2. připojení výhrady nebo připomínky k předcházejícímu kontextu, avšak, ale: *angury slovau ovotce veliké, roste na zemi, co díně a jest podobné k díně, než že nejsau tak dlauhé* (78), 3. vztah důsledkový s případným odporovacím aspektem, proto, tudíž: *pokoštoval jsem se, mohl-li bych jej (Jordán) přebřesti, ale uprostřed mne stačiti nemohlo, než musel jsem splovati* (206), *s naví nemuož přistat k samému břehu neb portu ... protože jde hluboko v vodě a u krajuov bývá mělko. Než nave stává druhdy míli českau od kraje v moři, někdy víc* (38)

nic, pron. záp. (sg.2. *ničehéhož*, 3. *ničemémuž*); vyloučení existence, *nic: a tak silný a veliký vítr bývá, že člověk prostřed na plácku stoje, kdyby se ničehéhož nadržel, prudkostí větru do moře by vynesěn byl* (326); pron. adv.; *nijak*, o *nic*: *vzav (biskup) ten jeden kříž, jej na tělo té nemocné a napoly umrlé ženy položil; ale ona se nic lépe proto neměla* (120); □ part. záp.; *ne*, *nikoli(v)*: *jsau před těmi děrami udělané jako pytlíky kožené připravené tak, že voda z navi může ven téci skrze díru, ale do navi z moře nic* (31,2); part. zdůraz.; *vůbec*: *ráno pak v pondělí ... měli jsme velmi zlý vítr a tichý, že nave skuoro nic nešla* (52)

ničehéhož, v. **nic**

ničemémuž v. **nic**

nižádný, pron. záp. používané v záporu; *žádný*, *nijaký*: *(svatá místa v Palestině) od křesťanuov ... divným božským spu SOBEM v veliké vážnosti a pobožnosti se chovají a drží a Turek pohan jim v to nesahá, neruší ani nižádné překážky nečiní, což s nemalým podivením jednomu každému býti má* (11)

noha, -y f.; stopa, délková míra (asi 0,3 m): *(ten plac) má nadýl od jednoho slaupu až k druhému na druhau stranu okolo 75 noh* (110)

nosidla, -del n. pomn.; nosítka: *za monstrancí velikau, kterau čtyři kněží nesli na nebesách neb nosidlách tomu*

připravených, šlo Jeho Milost kníže benátské (25)

nový, adj.; čerstvý: *těž nám přinesl z města jakýs Aráb v koši nových fíkuo, které jsme od něho kupovali a jedli* (224)

nýbrž, konj. souř. stup.; *nýbrž* i, ba dokonce, navíc: *a když předce (vítr) trval, nýbrž po poledni se tužil, před večerem pan hejtman těch dvau gallí ... rozkázal nám všem oznámiti, abychom se vším nahotově byli, že se chce po puolnoci ... z portu hejbati a k Benátkám plaviti* (321)

Nyderlender, Nydrlander, Nydrlander, -dera m. (sg.2. *Nyderlendera*, pl.2. *Nydrlantuov, Nyderlantův*); z něm. *Niederländer*; Nizozemec, Holanďan: *těž bylo na navi asi deset mnichuov pautníkuov bosákuov i jiných Vlachuov a Nydrlantuov; ti na své trávili* (42)
Nyderlendka, -y f.; Nizozemka, Holanďanka

nyderlendsky, nydrlendsky, adv.; z něm. *niederländisch*; holandsky: *druhý mnich Francauz potom to opakoval francauzsky a třetí Nydrlander mnich nydrlendsky* (106)

O

obcování, -í n.; žít, chovat se, počínat si: *mát Pán Buoh všemohúci a věčný i v těch vejchodních krajinách mezi pohany nezčíslný počet svých volených křesťanuov, lidí sprostých, robotných, dobrých a bohabojných, dobrého obcování, kteříž bydlíce mezi pohany mnohá protivenství ... trpí a snášejí* (248,9)

obděláný, adj.; obezděný, obstavěný, obložený: *od štěpu toho asi co by mohl z ručnice dostřeliti, trošku na jakýms vršku jest studnice a okolo ní obděláno tesaným kamenem čtverhraně* (139)

obdělání, -í n.; obestavění, obezdívka: *(jest) skuoro na sáh zdýlí a tolikéž zšíří a zvejší to obdělání od země asi člověku do pasu* (139)

obecní, adj.; 1. patřící obci, městu: *vědět se má, že těch časuo, když jsme my v zemi Svaté byli, připlavily jsau se*

z Benátek dvě obecní veliké galle (292),
2. obecný, běžný: *a tak podlé obecního počtu z Benátek do Corfu ostrovu jest sedm set mil vlaských, z Corfu do Candy sedm set, z Candy do Cypru sedm set* (71)

oběd, -a m. (sg.4. oběd, 6. obědě, pl.2. oběduov, oběduo, obědů, 4. obědy, 6. obědich, 7. obědy); v obědy, okolo oběduo(v) – v poledne, v čas oběda (pokud jde o časový údaj, je vždy pl.): *v obědy jsme již viděli před námi zdaleka ležeti město Parenco a k němu jsme se z daleka přibližovali* (336)

obědovati, ned. (l-pt.: obědvali, s-pt.: obědvavši); obědvat

obhajovati, ned.; chránit, bránit: (rejthaři) *tu proto byli, aby nás před lotry a těmi, kdo by nám bráti a škoditi chtěli, bránili a obhajovali* (213)

oblevovati, ned.; polevovat, slábnout: *pršeti a blýskati se před vejchodem sluonce přestalo, též i vítr drobet oblevoval* (333)

obmysl, -u m.; důvtip, důmysl: *jest-li pak (člověk) u vězení a jde mu o hrdlo, v přátely, že mu pomohau (doufá); má-li statek, že se vyplatí neb že se dobude neb sic nějakým jiným spusobem a obmyslem toho prázen bude* (328)

obránění, -í n.; obrana: *item jest povinen patron se dostatečně opatřiti dobrými puškaři, děly, kulemi, prachy i všelijakau střelbau a přípravami, kteréž by k bitvě náležely, pro obránění panuov pautníkuov a lodí, kdyby toho potřeba byla* (22)

obrátili se, dok.; změnit se, proměnit se: *ten služebník, který Krystu Pánu políček dal, měl hned potom tu zkameněti a v kámen se obrátiti a po dnešní den ještě tam na tom místě, kde to učinil, státi* (203)

obraz, -u m.; výtvarné dílo, malířské i sochařské: *píše Martin Kabátník v své Jeruzalémské cestě, že těch časuov, když on tam v Jeruzalémě byl, na tom místě stál vytesaný obraz svatého Petra z skály* (187)

obraziti, dok.; nárazem poranit: *tu se jim opět provaz strhal na jiném místě a ten jeden kus provazu obrazil hrubě dva pautníky v nohy* (79)

obvejšný, adj.; dosti vysoký, vyšší, vyčnívající nad okolí: *přijeli jsme k jakémus kosteliku, který sám o sobě stojí v poli na levé ruce nedaleko od cesty, maje krchov okolo sebe dosti veliký, kterýžto zdí obvejšnou obezděný jest* (241)

obvrcci, dok. (n-pt.: obvrženo); obsahuje starý tvar inf. dn. vrhnout; omítnout, ohodit omítkou: *to místo v té šíji nad schodem, kde jsau jich (vojáci dlaždic) několik odlaupili, podnes znáti, a nyní toliko obvrženo vápnem* (146); sr. uvrcci, zavrci

obyčej, -e m.; obyčej řecký – řecký způsob, resp. pravoslavný: *v tom (okně) stojí tabule dřevěnná velmi stará, člověka zvejší; na té jest namalovaný po starodávnu obyčejem řeckým obraz Panny Marye, an drží děťátko* (291)

obyčejný, adj.; obvyklý, tradiční, co je obyčejem: *a potom obyvatelé ve vseh i jiní zvědí, když oheň páliťi vidí na obyčejném místě, že nějaké galle neb šífy z té strany ostrovu před rukama jsau* (71)

obzvláštně, adv.; 1. zvlášť, odděleně: *Vlachuom onačejším gardyan dal v klášteře komuorky mnišské, aby v nich byli každý obzvláštně* (92), 2. zvláště, obzvláště, zejména: *a tu pojedše dali (Turci) patronu glejt, aby nás z navi na zemi bezpečně vysadil, však s tau výminkau, jestliže by kdo mezi námi byl, který by pod panstvím panuov Benátčan a pod krále frantského aneb pod papežovým nebyl, aby z šífu nevycházel, že tomu žádnému se glejt nedává, a obzvláštně byl-li by který Španěl z císařských zemí, aby z nave nevystupoval* (81)

odjít, dok. (l-pt.: odjal, t-pt.: odjat, odjata, odjato; souvisí s jmot (stč. jieti), nikoli s jít; 1. odnít, odejmout, odstranit: *ačkoliv s nimi (s dlaždicemi) pěkně zacházeli, aby jich nezlámali, však jsau žádné celé odjiti nemohli, aby se jim*

- v kusy nezlámala (146), 2. zabrat (území): *tu okázal mi piota, v kterém položení leží město Coron ...; kteréžto město turecký císař nevelmi dávno křesťanuom odjal* (60); sr. přijíti, ujíti
- odmísiti se**, dok.; oddělit se: *když již byla asi hodina na den, ta jedna galle od těch čtyř se odmístila a zadu ostávati počala* (257)
- odpustiti**, dok.; dopustit, dovolit: *po obědě nás koliks pautníkuov uprosili jsme se u gardyana, aby nám odpustil jíti do města Jeruzaléma* (193)
- odsauditi**, dok.; zbavit někoho něčeho, upřít někomu právo k něčemu, ačkoli ti všickni křesťané v ceremoních i v jiných některých věcech spolu se ve všem nesrovnávají, kdo je proto odsauditi muože života věčného a z církve Krista Pána vystrčiti (249)
- odvarovati**, dok.; snad od varovati se ve smyslu vyhýbat se; dát pryč, odstranit: *protož to místo, na kterém tělo Páně leželo, na tento čas se viděti nemuože, leč by toho mramorového kamene odvaroval, kterým přikryto jest* (115)
- odvoliti**, dok.; vůlí zavrhnout, zřici se něčeho: *těm, kdo v svých hříších ostávají a jim odvoliti nechťejí, ... ti odpustkové nic platní nebudau* (80)
- ohledovati**, ned. (s.sg.pr.: *ohleduje*, l-pt.: *ohledoval*, nt-pt.: *ohledujice*); významově odpovídá variantě *ohledávati*; prohlížet, prozkoumávat: *item bude povinen patron v zemi Svaté platiti za pány pautníky od míst svatých, které budau navštěvovati a ohledovati* (19)
- ohyzditi**, ned.; pův. dok.; zošklivovat, pomlouvat: *některým (lidem) zas zcela nic se libiti nebude* (tato kniha), *zvláště těm, kteříž tak vysokomyslné a velmi honosné mysli jsau, že toliko sami o sobě a o tom, což oni myslí a učiní, nejvíce drží a to vychvalují, jiných všech práce a usilování tupí, hanějí a všelijak ohyzdí* (10)
- okázati**, dok.; ukázat: *tu nám gardyan okázal kus slaupu, který v té kaply stojí, u kteréhožto Pán Krystus v domě*
- Pilátově ráčil jest bičován a mrskán býti* (106)
- okov**, -u m.; okované vědro: *tu na tom plácku ... jsau dvě cisterny co studnice, jedna od druhé dobrého kročeje, mají obruby nízké a nejsau v okrauhlosti veliké, jen co by jeden okov mohl tam vjiti* (96)
- okrauhlost**, -i f.; co je okrouhlé, kulaté: *a tak jest díra okrauhlá nahoře veliká, majíc na dyl a na šíř skrz dílu neb tu okrauhlost asi na dva sáhy* (110), *tu moře jde mimo jakýs veliký vrch, při moři ležící, a se vylévá podál do země a činí sinum maris, to jest luono neb okrauhlost moře* (323)
- okršlek**, -šlku m.; 1. okolí, pokraj: *té díry okršlek okolo jest obdělaný neb obložený cinem, a to proto, aby se od ní nic ulomiti ani uraziti nemohlo* (147), 2. okruh, oblast, prostor: *slušné jest, aby všeho okršlku světa velmi předivné místo (Jeruzalém, Boží hrob) hodným bleskem ozdobeno bylo* (183)
- ona**, pron. ukaz.; *ona strana* – druhá, opačná strana (jiná než *ta(to) strana*): *posadili se (Turci) po levé straně dveří kostelních na koberce, ... jak obyčej jich jest sedati, ... a jini Turci s oné strany dveří* (104)
- onačejší**, adj., komp. od *onaký* (jiný); lepší, honosnější, urozenější, co není prosté, obyčejné: *tu jsme z ní (z brány) ven z města viděli jíti drahně žen tureckých za město, a jak po šatech bylo znáti, některé jsau mezi nimi i onačejší byly* (240)
- Opatrnost**, -i f.; *tvoje (jeho) Opatrnost* - titul, oslovení významného hodnostáře, správce, vladaře atd.: *protož sluší tvé Opatrnosti (biskupu Makaryovi) vsecky věci potřebné zpraviti a zříditi* (182,3)
- opatrovati**, ned.; starat se o něco, něčím se zabývat, něčeho si hledět: *potom (patron) marynáře pacholky svolav rozkázal jim, co opatrovati a čeho každý hleděti má, bude-li toho potřeba* (256)
- opatřiti**, dok.; postarat se o něco: *patron s námi nebyl, neb byl jel zase k břehu*

- k Jopen k navi, aby ji opatřil a ladoval, neb tam na nás čekala (101)*
- oplacovati**, ned.; dlužit: *ač jsem potom, když jsem v navi byl, z toho cykynu patrona upomínal, i byl mi odložil až do Benátek, a tak mi jej podnes oplacuje a tuším že jiným tolikéž (235)*
- opověděti**, dok.; předem ohlásit, dát na vědomí, vyrozumět: *když jsme chtěli jíti do města, nás 3, 4 neb víc pautníkův spolu ... opovědauce se gardyanovi vzali jsme s sebau tlumače, který turecky a vlasky uměl (193)*
- opraviti**, dok.; připravit, přichystat: *do té truhly pak, na které každý léhal, tu hned v Benátkách každý sobě nakaupí ledajakých věcí k jídlu, a to z té příčiny, jestliže by sobě mezi jídly chtěl co opravit a pojesti (49)*
- opravovaný**, adj.; upravovaný, s přísadami: *item jest povinen patron dávatí panuom pautníkuom k stolu víno dobré dvoje, bílé a červené, a to nemíšené ani jak opravované, bez nedostatku, a to přes celau cestu (17)*
- opravování**, -í n.; spravování, správa, starání se o něco: *ten dům ... kaupilo někdy před drahně lety Filip kníže bugundské, ... aby v něm pautníci hospodu měli, gardyanovi a bratřím Hory Syon jej k opravování poručil (87)*
- orací**, -í f.; z lat. oratio; modlitba: *tolikéž všudy říkala se modlitba neb orací latině od gardyana podle místa náležitosti (144)*
- osk**, -u m.; hyperkorektní, nejde o pův. tvar, neboť zde nepřítomné v- není pozdější protezí; vosk: *těm pak osobám, které od gardyana na rytířstvo pasovány byly, dávali se listové na perkaméně s visutau pečeti, kterážto červeným oskem pečetěna byla (239)*
- oskový**, adj.; voskový: *než jsme vyšli s tau procesí s kostela svatého Marka, byla každému daná svíce osková (25)*
- osmmecítmý**, num.; řadová varianta přechodné formy číslovky z pův. *osm na deset*; osmnáctý: *ráno pak v středu, to bylo osmmecítmého dne měsíce července, sladovali z našeho šífu zboží, které náleželo do města Candy (68); sr. jedenmezcítmý, dvamezcítmý, třimezcítmý, sedmmecítmý*
- osobití**, ned.; vl. poskytnout sobě; přivlastnit si, přisvojit si: *na tento čas všecko (města i panství na východě) sobě sám Turek osobil a v své moci má (178)*
- ostatek**, -tku m.; zbývající část, zbytek: *jaá pak rozsvítiv sobě ostatek svíce oskové, která mi po procesí zuostala, chodil jsem po klášteře a po těch kapličkách (154); □ adv.; jinak, jinde, v ostatní, zbylé části: (vopice) měla od hlavy až do polovice života na sobě hrubé chlupy a dlauhé ... potom zadu ostatek byla hladká a holá (67)*
- ostati**, dok.; zůstat: *a tak ohledavše ta všecka místa nahoře psaná, šli jsme zase do kláštera a již se smrkalo a tu jsme ostali až do jitra (97)*
- ostávati**, ned.; zůstávat, setrvávat: *těm, kdo v svých hříších ostávají a jim odvoliti nechtějí, ... ti odpustkové nic platní nebudau (80)*
- ošívaný**, adj.; obšívaný, prošitý kolem dokola: *ten kus plachty, který se odnímá a zase přidává k jiným plachtám neb přivazuje na provázky skrz díry ošívané co na stuhy, slove vlasky la bonaca (30)*
- ošlechtiti**, dok.; zušlechtit, okrášlit, ozdobit: *těž i jeskyni tu neb austupek i jesle (křesťané) tak mramorem obložití a ošlechtiti dali (151)*
- otevření**, -í n.; otvor, a to samo jediné jest okno v té kaple krom otevření pod prampauchy, které do kostela jsou (130)
- otevřený**, adj.; otevřené město – město bez hradeb, neuzavřené hradbou (zpravidla menší, méně důležité sídlo): *od Betléma jsme jeli proti západu; od něho asi čtvrt míle české neb málo více leží na stráni jakéhos vrchu proti vejchodu městečko otevřené co ves (156)*
- P**
- pac**, ? m. (sg.4. *pac*, pl.1. *pacy*, 2. *pacuo*, 4. *paci*, 6. *pacích*); z něm. *Batzen*; hornoněmecká mince, čtverák (platila 4 krejcary): *stříbrnau pak minci velikau berau benátskou, ty groše, kterým*

v Benátkách říkají muceniger, který jeden platí 4 paci, i druhé menší, kteří slovau marcelli, a jeden platí 2 paci (250)

padnauti, dok.; 1. upadnout, klesnout (o člověku): *skuoro prostřed toho placu okazuje se jeden kamen v témž dlážení a to místo, na kterým Pán Krystus nesa kříž ... padnauti ráčil* (102), 2. zřítit se, spadnout: *byl při tom kostele v témž zavřetí a klášteře jiný kostel proti puolnoční straně, klenutý a dosti veliký, ale zemětřesení (jakž nám pravili) zbořilo jej, že sklep a klenutí všecko padlo* (142)

pachole, -ete n.; dítě, zpravidla mužského pohlaví: *jest ten obyčej mezi křesťany v zemi Svaté, že dětem svým, pacholatuom i děvčatuom, vyřezují kříže na ruku a natírají sazemi* (244)

pacholátko, -a n.; malý chlapec: *Plinius ... píše ... ono pacholátko, kterak delfín přes moře do školy nosil a zase ze školy domů, a jiného mnoho* (304)

pacholek, -lka m.; čeledín, muž ve službě, sluha: *také šlo s námi 10 pacholkuov Turkuov s luky a šipkami, které jsme najali, aby nás vyprovodili* (223), *jest také obyčej těch marynářuo pacholkuo, že co když v navi dělají, vždycky křičí a bez křiku nic dělají neumějí* (42)

palac, -u m.; varianta výrazu *plac*, v.t.

palík, -u m.; z něm. *Ballen*; balík: *bylo v něm (v lodním podlaží) zboží rozličné, totiž kotly, kotlíky měděnné i s jiným nádobím, truhly se skly a sklenicemi benátskými, mísy a vokříny s jinými věcmi a rozličné kupectví s několika palíky vlaských suken* (30)

panket, -u m.; z fr. *banquette*, a to z it. *banchetto* (lavička ke stolování); banket, hostina, bujará oslava: *a když nám tak Neptunus a moře naposledy takový opravdový a poctivý panket bauří mořskau udělalo a s námi se jako rozžehnávajíc Valeté nám dávaše, po té se upokojilo* (339)

pankhart, -a m.; ze stněm. *banchart* (kdo je z tvrdého lože, tedy nemanželského),

pozd. nč. podoby: *panchart, parchant*; nemanželské dítě: *mnozí lidé ... tomu věří a z toho se svéstí nedají, že moře žádného pankharta ... na sobě netrpí, než že se po tom ... bauří; ale mejlí se, neb dobře možné není, aby mezi sto, dvěma neb třmi sty i víc osobami, kteří, jak se trefuje, na jednom šifu spolu bývají, některý mezi nimi z levého boku nebyl* (271)

parkamén, -u m.; z lat. *pergamenus*, to od Pergamum (maloasijské město Pergamon); pergamen: *těm pak osobám, které od gardyana na rytířstvo pasovány byly, dávali se listové na perkaméně s visutau pečeti, kterážto červeným oskem pečetěna byla* (239)

parmazon, -u m.; z fr. *parmesan*, od it. města *Parmy*; parmazán, tvrdý trvanlivý sýr: *náš patron ... rozkázal chutně přinesti kuoš a do něho vložil několik krabiček okrauhlých, dosti velikých, plných konfektuo rozličných, a k tomu několik čistých a pěkných benátských sklenic, též tři neveliké sejry parmazonu* (259)

paron, -a m.; patrně z it. *barone* (pán): lodní funkce, první z námořníků, jejich nadřízený (ne ale kapitán): *když jsme již byli na míli českau od břehu, poslal patron na kundeli deset pacholkuov marynářuo a parona s nimi, aby se plavili k břehu a zvěděli, jak to místo slove* (75)

pašije, -e f.; z lat. *passio* (utrpení); pasáž evangelia líčící Kristovo utrpení: *o tom (o Kristovi před Pilátem) píše svatý Matauš v své pašiji* (217)

páteř, -e f.; od lat. *pater* (*noster*); růženec: *tuto zemi obyvatelé té krajiny berau, tlukau a páteře z ní dělají, tolikéž pautníkuom a jiným křesťanuom prodávají* (228)

páteříček, -čku m.; drobný růženec: *téz nám byl dán každému páteříček udělaný ... ze všech míst svatých země Svaté* (237)

patron, -a m.; z lat. *patronus* (ochránce), od *pater*; pán, velitel, správce lodi, dle P pán neb hospodář lodí: *i vidauce pautníci, že jest to šif neb nave nová*

a veliká a pán její neb patron že se tak poddává je ve všem dobře opatřiti, i dali se v smlouvání s ním (15)

patyna, -y f.; ze střílat. *patena*, *patina* (miska); *paténa*, mešní miska na hostii: *přitom bylo nešeno mnoho svátostí zlatem a stříbrem ozdobených, též i celé obrazy stříbrné a jiných zlatých a stříbrných nádob, kalichův, patyn a klénotův kostelních velmi mnoho (25)*

pauštěti se, ned.; začít někam směřovat, pohybovat se: *a ona (jiná loď) vida, že my se k ní pauštíme, i také se k nám pustila. Asi hodinu před večerem jsme se spolu potkali (61)*

pavlač, -e f.; pův. snad *podvlač*; dlouhý balkon, vyvýšený ochoz: *uprostřed pak zámku vyhlédá hrubá okrauhlá věž a v polovici asi té jest vydaná na krakštejny pavlač kamenná vuokol a vuokol okolo (177)*

pavláčka, -y f.; ochoz (na věži): *v vrchu každé té věže jest vydaná ven na krakštejny kamenná pavláčka, stinky, že se muož okolo nahoře jíti vuokol a vuokol (177)*

pěče, -e f.; *miti se na pěči* – mít se na pozoru, dávat si pozor: *jest nebezpečnoství od zlodějuo mořských, kteří po moři laupí a kradau, neb každé chvíle člověk před nimi se opatrovati, na pěči míti a nahotově býti a bitvy s nimi očekávati musí (330)*

peleš, -e f.; prostý příbytek, chýše: *v těch starých zdech nadělali sobě Turci sedláci malých koliks domkuov, peleši a lepenic, v kterých bydlejí (167)*

peneze, ? m.; lodní funkce, správce kotev, má na starosti kotvy: *poněvadž on sám osobně (kormidelník) vždycky u kompasu ve dne i v noci býti nemuož, protož za něho bývá těch osm pacholkuo a peneze a paron a mistr tesař (41)*

peregrynací, -í f.; z lat. *peregrinatio*; cestopis: *píše Luduicus, patricius Romanus, v své peregrynací v knihách I v ka. 10, že by ještě viděti a znáti mělo býti nějaké ostatky těch dvau měst Sodomy a Gomory (207)*

peří, -í n. hrom.; *pera k psaní: já pak maje s sebau papír, ingaust a peří, rozsvítiv sobě ten kus svíce, ... chodil jsem po kostele od jednoho místa k druhému, popisuje a měře je ... na knížky (137)*

pesky, adv.; vl. *psovsky*, jako pes; nešlechetně, hanebně: *by pak ona (šlechtická mládež) sobě v mravích a v svém obcování jinak a naproti ve všem od svých předkův počínala, nemravně, nectně, nechvalitebně, ale mnohokrát i pesky živa byla, však proto vždy chce a žádá při slávě a duostojenství předkuov svých zachována býti (6)*

pevný, adj.; dobře chráněný, opevněný: *Candya město jest dosti pevné, maje dvě zdi s té strany na poledne do ostrovu z kamení štukového stavené pevné s baštami okrauhlými a s příkopem před nimi (64)*

píd, -i f. (sg.1. *píd*, 2. *pídi*, 4. *píd*, pl.2. *pídí*, *pědí*, 4. *pídi*); vzdálenost mezi špičkou palce a malíčku, stará délková jednotka (19,7 cm): *před tau přední jeskyňkau, která jest proti východu, jsau s obau strán dveří zevnitř lavičky neb sedadla kamenné, na sáh zdýlí neb víc, zšíří asi dvau pídi dobrých (113); malá píd – vzdálenost mezi špičkou palce a ukazováčku: rozsedlina v zemi na čtyři neb pět prstuov i na malau píd jest (205)*

pích, -u m.; píst v pumpě: *v těch trúbách jsau bidla a dole pích, německy slove ta příprava di Pumpen (36)*

pinta, -y f.; z něm. *Pinte*, to z lat. *pincta* (malovaná nádoba); stará dutá míra (1,93 l): *jest v tom ostrově dosti vína dobrého za laciné peníze, neb dčbán vína, co by u nás byl asi v puol pinty, kaupí se zde za dva solidy benátské (58)*

piota, -y m.; lodní funkce (třetí nejvýznamnější), kormidelník, příp. navigátor: *těch napřed jmenovaných osm pacholkuov bývají u themonu i u kompasu; nad těch osm ještě bývají tito tři: peneze, paron a mistr tesař, a piota, to jest cesty vuodce (41); (gubernator navis, Stirman)*

plac, -u m.; z něm. *Platz*, původ je v řec. *platys* (plochý, rovný); náměstí, prostranství: *potom s tau procesí šli kněží a kanovníci, a to skrz kostel a kůr mimo kníže Jeho Milost a radu i nás pautníky ven z kostela okolo placu svatého Marka* (25)

plácek, -cku m.; dvůr, dvorek: *a tu v té kostelní zdi na puolnoci jsau dvěře proti poledni ven za kostel na jakýs plácek obezděný* (121)

plachtice, -e f.; menší plachta: *nad (lodním) košem pak jest opět jiná malá plachtice, jenž na tom bidle visí, které nad košem pod praporcem jest* (28,9)

plíčky, -ček f. pomn.; dem. od plíce: *pakli jsau byli skopce, tehdy nám dávali játríčky a plíčky od nich anebo klobásky* (46)

pliti, ned.; plivat: *Turci, kteří s polí šli do města, křičeli na nás turecky ... a stojíc u cesty plili na nás* (88)

plinauti, dok.; plivnout: *Krystus Pán onoho slepého narozeného, když jest plinuv na zem učinil bláto z slíny a pomazal oči jeho, odeslal řka: „Jdi k kupadlám Syloe a umej se!“* (195)

plužní, adj.; pluhový, náležející k pluhu: *tu na té podlaze, kde kompas byl, stály čtyři kusy neveliké mosazné na kolečkách malých co plužních a ty měly kaule železné neveliké jako dítěcí pěst* (35)

po, pre. +acc.; pro: *potom jest jiný (člověk), terý slove paron, ten pacholkuo marynářuo pobízí k dílu, s nimi k zemi jezdí po sladkau vodu, po zboží a jiné potřeby* (40); +lok.; **1.** na, co se týče: *nás proto ten hejtman kázal tak pilně přehledávati, neb předtím nedávno umřel byl tureckého císaře nejvyšší hejtman po moři Hariadenus, příjmím Barbarosa, a oni se obávali nějaké zrady skrze nás* (84), **2.** podle: *v té almaře byl kompas, po kterým se (námořníci) plaví a po moři zpravují* (35); *po zadu - zezadu*

pobíditi, dok.; pobídnout, vyzvat: *byla to jest nave nebo šíf nový, kterýž toho roku teprva dodělán jest byl, kteréhožto šífu pán některých z našich pautníkuo pobídl*

jest, chtěli-li by na tom jeho novým šífu se do země Svaté plaviti (15)

pobíjeti, ned.; *pobíjeti láku* - opatřovat sud obručemi: (bečvář) *nad vodau sladkau vládne, ji vydává, pobíjí láky a sudy, do kterých vodu sladkau berau* (40)

pobočný, adj.; *pobočný zámek* – zámek z boku, stranový: *vzav (Turek) od nich klíč, i odevřel ten pobočný zámek a slezl doluo i odevřel jednu polovici dveří kostelních* (104)

pocivost, -i f.; pocta, uctění, úcta; *pocivost učiniti* - vzdát poctu: *když se k nám (vládce Ramy) přibližoval, museli jsme před ním všickni doluo s osluo sednauti a tu mu pocivost učiniti, jak obyčej jest* (251)

pocivý, adj.; pravý, dobře udělaný, nešizený: *nemohauce nic spu sobiti (=si počítí), s pánem jeruzalémským o glejt se urovnati museli a šarlatu, tak jak od nich žádal, s pocivý šat dáti* (93)

počisti, dok.; spočítat, napočítat: *a tak jsme počtli, co se od osluo mělo dáti, na kterých jsme jeli, též těm sedlákuom, kteří nás vyprovázeli, auředníku z Betléma a tlumači* (235); sr. *zčisti*

počištění, -í n.; projimadlo: *některí nabrali s sebau lektvaři, počištění, lékařství, koření a jiných věcí pro nemoc* (49)

podál, adv.; **1.** nedaleko, poblíž, opodál: *tu jsme viděli při samém moři dole na břehu jakés město ležeti a zámek čistý podál od něho na vrchu* (317), **2.** dál, vzdáleněji: *na té zdi nad tím malováním jsau teprva trámy dřevěnné zhusta, ač kde leží na zdi, jsau trochu podál od sebe, asi pídí jeden od druhého, ale nahoře se spojují v hromadu, že jeden druhého dotýká* (110)

podívati se, dok.; podívat se: *to vše (bylo uděláno) velmi pěkně a duokladně, až jistě bylo se čemu podívati* (24)

poddávati se, ned.; podvolovat se, nabízet se: *i vidauce pautníci, že jest to šíf neb nave nová a veliká a pán její neb patron že se tak poddává je ve všem dobře opatřiti, i dali se v smlauvání s ním* (15)

podobenství, -í n.; podoba, podobnost:
jest-li to osoba svatého Jeronýma, toho já nevím, než jest dosti mistrná vyrostlina a podobenství co nějakého mnicha ležícího (149)

podobný, adj.; pravděpodobný, možný:
někteří tomu chtějí, což i podobného jest, když jsau tělo Krysta Pána s kříže snali, též i těla těch dvou lotruo, kteří s ním ukřižováni byli, že jsau ty kříže do příkopu městského ... vmetáni byli (126,7)

poeta, -y m. (pl.1. poetové, 4. poety, 6. poetích); z lat. poeta, to z řec. poietes (dělající básně); spisovatel (nejen básník): *mám za to, že to (jest) ten vrch mons Ida, na kterým jest odchován Iupiter, o čemž poetové píší* (66)
poetský, adj.; poetská fabule – báje, pověst známá z děl básníků (spisovatelů): *rozprávěl nám žoldát, že by na té věži Leda, máte oné pěkné Heleny, od jejího otce chována měla býti, jak o tom poetská fabule jest* (286)

pohleděti, dok.; podívat se, rozhlédnout se, pohlédnout: *tolikéž ve dne z těch šesti (námořníků), na kterých jest bdění, musí často lísti nahoru jeden nebo dva do koše a pohleděti, vidí-li kde jaké šífy neb galie* (42)

pohřeb, -řebu m. (sg.1. pohřeb, 3. pohřebu, pohřbu, pl.2. pohřebuo); vzniklo z po a hrabati; 1. pohřbívání: *gardyan Hory Syon pravil, že by to bylo pole Acheldemach, to jest Pole krve, které kaupeno bylo od hrnčíře ku pohřebu pautníků za oněch 30 třicet stříbrných* (196), 2. hřbitov: *ty díry a kopání okazuje nám žoldát pravil, že někdy od starodávna za pohanuov byl na těchto místech krchov neb pohřeb, kde mrtvé pochovávali* (284)

pochybovati, ned.; nedoufat, mít obavy:
veliká bauře na moři vznikla, takže všickni o životech svých pochybovali a k smrti se strojili (273)

pojednau, adv.; najednou: *a též na našem patronovi (vládce Jeruzaléma) větší summy peněz od osoby za glejt žádal ...*

což sobě patron stěžoval a jemu tak hned pojednau dáti nechtěl (93)

pojesti, dok.; pojísti: *a tak tu pojedše, chodil každý po kostele, kde se komu libilo* (108)

pojiti, dok.; 1. popojít: *pojda odtud nedaleko některý krok, mezi kuorem a zdí kostelní jest opět druhá taková kaplice neb austupek* (122), 2. pocházet, vzejít z jistých předků: *nynější pak tato mnohá, rozením toliko urozená mládež, když jedné od roduov dobře zachovalých pojde, hned se domejšli, že jí všecko dobře sluší* (6)

pokud, pron. adv.; tam kde, druhá brána *jest z města k moři k portu; a pokud město při moři leží, nemá než toliko jednu prostau zed, v které ta brána* (289)

pokoštovat, dok.; ozkoušet, přesvědčit se: *pokoštoval jsem se, mohl-li bych jej (Jordán) přebřesti, ale uprostřed mne stačiti nemohlo, než musel jsem splovati* (206); sr. koštovat

poledne, -e n.; jih, jižní strana: *město Candy má hrubé předměstí na poledne do ostrovu; okolo toho předměstí tehdáž, když jsem já tam byl, stavěli zed pevnau a příkop dělali* (65); o polednách – v polední čas, v poledne: *nyň není v ní (v cisterně) žádné vody, než stává tam dobytek před horkem o polednách* (282)
polední, adj.; jižní: *okolo večere již jsme viděli to městečko, k kterému jsme měli přistati, kteréžto leží v Cypru ostrovu na polední stranu a slove nyní vlasky Limisso* (70)

položiti, dok.; napsat, popsat, uvést: *patron kázal vytahovati kotve z moře, i vytahovali tím rumpálem neb larkanau, o které jsem napřed položil* (50)

položiti se, dok.; uložit se, lehnout si: *když jsme k Jaffě k moři přijeli, mohlo býti okolo tří hodin na noc, a ssedavše s osluo, položili jsme se na břehu u samého moře a Turci rejthaři a pěší s námi; a tu jsme na zemi leželi a spali až do dne* (251)

položítý, adj.; nakloněný, svažitý: *těž jest (rybník) po stranách obezděn položitau zdí, co by byly stupně do něho* (138)

p(u)oložitě, adv.; nakloněně, svažitě: *potom mezi ty prkana ... přeloží se malé prkence napříč truhly ... a to se vloží trochu pošikem neb puoložitě co pulpítec i bude co korejtko aneb trůky* (48)

položený, adj.; 1. napsaný, uvedený: *ty listy jedním spuůsobem a na jednu formu psaný byly, jakž pak z mého listu teď níže položeného vyrozumíš* (238), 2. sepsaný, uzavřený: *nás pautníkuov na též navi bylo okolo devadesáti osob, ale z nás okolo šedesáti s patronem jsme smlauvu napřed položenau měli a na jeho stravě byli* (42)

položení, -í n.; poloha, místo, umístění: *tu mi piota okázal na levé ruce položení Rodizu ostrovu, ale nic jsme ho nemohli viděti ani hor ani jeho ani nic než moře* (69)

pominauti, dok.; minout, vzdálit se: *když nás ten Turek na koni pominul, i kázal nám tlumač zas vsedati a předse jeti* (223)

pomoranci, -í n. hrom.; ze střlat. *pomarancia*, z it. *pomo* (jablko) a *arancia* (oranž); pomoranč: *přijeli jsme k jakés veliké a čisté zahradě, opletené plotem, v které roste rozličné ovotce: granatové jablaka, cytryny, pomorančí, lymauny, fiky a jiné* (209)

pomoranchový, adj.; pomerančový: *přišli jsme do jakéhos audolí, v kterémž je klášter čistý, maje ambit veselý, pomorančovými stromy osazený* (274)

ponebí, -í n.; pův. strop; podlaha, podlaží, patro, poschodí; *náš patron té soli plné nejdolejší ponebí v naší navi byl tu naládoval* (294)

ponebíčko, -a n.; police, polička: *v té almaře byl kompas ... nad kompasem neb stella maris jest ponebíčko a v něm dvě díry okrauhlé a v těch dvě lampy* (34)

popelice, -e f.; severská veverka s cennou kožešinou: (opice) *měla od hlavy až do polovice života na sobě hrubé chlupy a dlauhé té barvy co popelice* (67)

popřítí, dok.; dopřát, umožnit, dovolit: *gardyan i všecken konvent Pánu Bohu všemohaucímu z toho velice děkují, že nám všem toho popřítíjest ráčil, že jsme*

v dobrém zdraví šťastně bez všeliké příhody zlé zemi Svatau i všecka jiná místa svatá ohledali (236)

popsati, dok.; sepsat, zapsat: *posadili se (Turci) po levé straně dveří kostelních na koberce ... a jini Turci s oné (=druhé) strany dveří, a tu popsali jména nás všech pautníkuov* (104)

port, -u m.; z lat. *portus*; přístav: *item jest povinen patron panuom pautníkuom při jídle dávatí chleb nový, měkky za pět neb šest dní, když se od Benátek odplaví a též od jiných ostrovuov a portuov, k kterým přistanú* (16)

poručiti, dok.; odevzdat, svěřit, dát do ochrany: *v tom kostele marynáři vykopali hrob u dveří kostelních, které jsau na puolnoci, a do něho to mrtvé tělo jsme pochovali, a sespívavše mu Salve Regina a Animas fidelium, Pánu Bohu jsme ho poručili* (271)

pořád, adv.; nepřetržitě, souvisle: *Gotfrýdus z Frankrejchu a lid jeho dobyli jsau z moci pohanské města Jeruzaléma, kteréžto potom bylo od osmi králuov křesťanských 88 let pořád držáno a zpravováno* (178)

pořádek, -dku m.; řád, postup: *a tak nejprvé ty osoby, které rytíři býti chtějí, otci gardyanovi se oznámí a na něm toho žádají, aby od něho podle pořádku starobylého řádně na rytířstvo pasování byli* (200)

posada, -y f.; od *seděti*; klec, ohrádka na drůbež: *těž nakaupil (patron) slepic, neb měl posadu v navi hrubau* (47)

posehnauti se, dok.; trochu se přikrčit, sehnout, sklonit: *napřed jsau dvě ponebí, jedno nad druhým, nízká, že posehna se musí pod nimi jíti* (35)

poslaužiti, dok.; ironicky být ku prospěchu, ku pomoci: *bojím se, že byt' při nás Turkuov rejtharuov nebylo, žeť by nám (lotři Arabové) byli poslaužili, neb žádný z nás nic při sobě neměl žádné braně leč nuož* (213)

pospěch, -u m.; na *pospěchu* – ve spěchu: *a tak tesaři na pospěch ohradili prkny navi po obau stranách i nahoře všudy* (255,6)

postaviti, dok.; nastavit, namířit: *ten násyp jest pro střelbu zevnitř za příkopem udělaný; proto jestliže střelba od nepřátel se vysoko postaví, chybovati a přestřelovati bude zed městskou i město, pakli nízko, tehdy kaule budou váznauti v tom násypu před příkopem* (289)

pošíkem, adv.; ze stněm. *schiec*; šikmo: *potom mezi ty prkna ... přeloží se malé prkence napříč truhly ... a to se vloží trochu pošíkem neb puoložitě co pulpítec i bude co korejtko aneb trůky* (48)

potahnauti, dok.; zatáhnout, zavléci, popotáhnout: *ač pak vykaukají děla těmi děrami, však když jest bauře mořská a nečas, děla se naspátek potahnau do navi a v ní ty díry i jiné všecky díry se zandají* (32)

potentát, -a m.; z lat. *potens* (mohoucí, mocný); mocnář, vysoký hodnostář: *nemuož tehdaž (při mořské bouři) pomoci ani papež ani císař ani král ani který jiný v světě potentát* (329)

potřeba, -y f.; věc, náležitost, nezbytnost: *těž nakaupil (patron) slepic, neb měl posadu v navi hrubau, i jiných věcí, jako cibule, zelí, mrkve, ovotce, díní, ředkve a jiných potřeb k jídlu* (47)

povědom, adj.; znalý něčeho, s něčím obeznámen: *má také v sobě ten ostrov potoky a tekuté vody sladké, tolikéž studnice i studénky podlé zprávy těch, kteří ho povědomi jsau* (64)

povolávat, ned.; pokřikovat, volat: *a ti dva (námořníci) vždycy ve dne i v noci proti sobě zpívají, jeden druhému odpovídaje, rovně co by povolávali, a to proto, aby neusnuli* (35)

povolno, adv.; snadno, bez námahy: *i šli jsme na vrch nahoru a jest na něj dosti povolno jíti, neb stezka nejde upřímo, než sem i tam se točí nepřikře* (273)

povstati, dok.; vzejít, započít se, vzniknout: *před večerem veliká bouře povstala a velmi hrubý příval přšel a moře se všecko vyzdvihlo a vlny velmi veliké dělalo* (314)

povydaný, adj.; povysunutý ven, vyčnívající: *u vrchu (věže) jest povydaná*

ven na krakštejních pavláčka kamenná, stinky, že se nahoře muož vuokol a vuokol jíti (176)

povytrhnauti se, dok.; odbočit od tématu: *tuto se drobet musím povytrhnauti a napsati o tom velikém divu, kterýž se každého roku děje v Jeruzalémě v tom kostele Božího hrobu* (231)

pozadku, adv.; zezadu: v *patronově komoře ... byly dvě děla na zadku lodí železná, v těchto našich zemích velmi neobyčejná, nebo stojí bez kol v ložech a pozadku se nabíjejí* (32)

pozadu, adv.; vzadu: *těž jsme měli dvě lodičky, které se vždy za navi pozadu plaví, jsauc přivázané k navi zadu na provazy* (36,8)

pozaunar, -a m.; od *pozoun*, to ze stněm. *busune*, a to z lat. *bucina* (pastýřský roh); hráč na *pozoun* (nástroj vyvinut již v 15. století): *vtom pan hejtmán rozkázal svým trubačuom a pozaunaruom zhůru traubiti a s svau navi napřed se pustil* (305)

pozdvihování, -í n.; pozdvihování hostie při bohoslužbě: *a když jest již po pozdvihování, tehdy ti, kteří pasování býti mají, jeden po druhém vcházejí do Božího hrobu* (200)

pozemský, adj.; místní, z té země: *také bylo s námi deset rejtharuov Turkův na koních, nětco s luky a šípkami, nětco s dřevci, které náš patron najal pro obranu nás pautníkuov, aby nám sedláci a jiný lid pozemský na cestě nepřekážel* (85)

požádati, dok.; zatoužit po někom: *ten (rybník) ukazuje gardyan, pravil, že by slaul piscina Bersabe, totiž Bersabé rybník, u kteréhožto nohy myla, když ji král David uhlédav požádal, jak o tom psáno stojí v Starém Zákoně* (138)

práce, -e f.; snažení, námaha: (Jeruzalém) *jest sobě předkem Pán Buoh všemohúcí, potom i syn jeho milý, Pán a Spasitel náš, mimo jiná všecka oblíbil, aby v něm práci svau vedl a spasení naše dokonal* (11)

praktyka, -y f.; předzvěst, znamení: *tyto ryby marynáři a ti, kteří se po moři plavívají, jako za nějakau praktyku mají;*

neb když se oni v moři lidem ukazují, rád po tom obyčejně bývá veliký vítr anebo bauře na moři (304)

prampauch, -u m.; z něm. brandboge (klenutí nad otvorem pece); oblouk, klenutí: *od Božího hrobu, jdauc proti puolnoci asi 58 noh pod ten jeden prampauch toho ambitu, jsau 4 stupně kamenné nahoru a tu dvěře proti poledni* (118)

prašivý, adj.; tvořící drobné částečky, souvisí s *pršeti*; strupatý, nemocný prašivostí

prašivost, -i n.; kožní onemocnění provázené strupy, svrab: *o té studénce rozprávěl nám žoldát, že kdo jest prašivý a v ní se několikrát zmyje, že té prašivosti zbude a se zhojí* (284)

práti, ned.; tlouci, bít: *a tu jsme (v sklepích) tak někteří stáli a jiní leželi na půl hodiny, ale žádnému z nás nedal ven Turek jakýs s lukem, a kdo ven chtěl, pral ho jim, aby tu ostal* (85)

práv, adj.; spravedlivý, patřičný, náležitý, poctivý (ve svých závazcích): *budeme-li mu (patronovi) nad to (nežli smlauva v sobě zavírá) co povinni, ... chceme (mu) rádi právi býti* (93)

právě, adv.; 1. vskutku, skutečně: *na moři v čas takové veliké, ukrutné a líté bauře ... se člověk právě naučí v samého jediného Pána Boha daufati a naději míti* (329, 330), 2. správně, přesně: *potom jest třetí cesty vůdce ... ten slove vlasky piota ... a jeho auřad jest, aby cestu věděl a loď dobře a právě její cestu zpravoval* (39), 3. přesně, přímo, akorát: *a tu právě na vrchu hory Olivetské, jak ještě znáti, byl někdy čistý a dosti veliký klášter a kostel* (169), 4. přímo, úplně, až: *také ještě než se právě dolů sejde koliks stupňů, jsau na levé straně jdúc dolů na západní stranu dvěře* (189)

pravý, adj.; přesný, zakládající se na skutečnosti: *aby každý tomu všemu, co jsem tuto o té naší navi nebo šífu psal, lépe vyrozuměti mohl, teď pravý její conterfet neb vymalování má* (36); *pravé jméno* – křestní jméno: *tomu pak hejtmanu neb mořskému zloději ... říkali*

Piero Reiz, to jest Petr pravým jménem a přijmím Reiz (277)

prázen, adj.; zbavený, oprostěný: *jest-li pak (člověk) u vězení a jde mu o hrdlo ... že se vyplatí neb že se dobude neb sic nějakým jiným spuůsobem a obmyslem toho prázen že bude, daufá* (328)

preč, **pryč**, adv.; pryč, do vzdálena: *a tak jsme se vezli od toho ostrovu na pravau ruku preč a plavili jsme se tu celau noc až do jitra* (51)

presuti, - ; z it. *prosciutto*, nasolené a uzené vepřové maso, pršut: *pakli jsau bili skopce, tehdy nám dávali játríčky a plíčky od nich anebo klobásy, které slovau vlasky salcycony ... nebo plece vepřové (vlasky slovau presuti) neb nětco takového, jak se kdy co trefilo* (46)

prezent, **prézent**, -u m.; z fran. *présent*, to z lat. *praesens*; dar, pozornost: *takž paron sám třetí se dvěma jinýma pacholky marynáři s tím prezentem, jinak darem, všedše do lodičky skiraci vezli se k té galli, a jakž jim poručeno bylo, hejtmanu to šenkovali* (259)

prezentovati, ned.; z lat. *praesentare*; předurčit, zasvětit: (kostel) *při tom místě stojí, kde někdy byl klášter, do kterého byla blahoslavená Panna Marye prezentována neb obětována* (174)

prezentovaný, adj.; zasvěcený něčemu, předurčený: *pravil také gardyan, že by tu na tom místě, kde ten klášter, někdy byla prezentovaná neb obětovaná blahoslavená Panna Marye, když byla v 7 letech, a tu odchována* (162)

prkence, -e n. (pl.1. *prkence*, pl.2. *prkenec*); prkno, prkýnko, plaňka: *každý z nás pautníkuov hned v navi udělal sobě třmeny z prkenec na provázky a ty přehodě přes sedlo toho osla i vsedl naň* (85)

prodělati, dok.; udělat skrz (otvor), prorazit: *patron rozkázal tesařům zadu nahoře v navi prodělati čtyři díry a k těm jsme vtáhli 4 kusy střelby neveliké* (266)

prokurování, -í f.; z lat. *procurare* (spravovat, obstarávat); obratné řečnění (jako při soudech): *také jsem se v prokurování nikdá necvičil, než všecken*

grunt spisu tohoto mého na to založil: ... pravda na sprostných slovích záleží a žádné cizí nepotřebuje ani barvy ani ozdoby (10)

pronunctiovari, pronuncovati, pronunkciovari, ned.; z lat. *pronuntiare* (provolat); vyvolávari jménem: *hejtman náš z navi nás pronuncoval a Turci jednoho po druhém čtauc pauštěli do kostela (105)*

prorostovati, ned.; vytvářet žilkování (v kameni): *ta kapla jest ... se všech stran taflovaná a ozdobená táflemi neb tabulemi mramorovými pulerovanými bílými, a v nich skropováno neb prorostováno od přirození mramorem modrým (145); sr. skropovati*

prostranný, adj.; volný, nezaplňený: *item bude povinen patron, když svůj šíf neb navi ladovati bude, panuom pautníkuom jich míst nechávati prostranných a zbožím nezakládati (20)*

prostřed, adv.; uprostřed: *skuoro prostřed toho placu okazuje se jeden kamen v témž dlážení a to místo, na Kterým Krystus pán nesa kříž ... padnauti ráčil (102)*

prostý, adj.; obyčejný, nevylepšovaný, nezdobený: *tu jest kamen prostý a nízký, zo místo, kde svatý Jakub Menší jest volen za biskupa jeruzalémského (95)*

protáhnauti, dok.; projít, procestovat: *šír její (Svaté země) jest 14 mil českých, neb jsme jí na šír všecku protáhli, totiž od Moře Medyteranského od Jopen až k Jordánu a moři Mrtvému (247)*

protivný, adj.; působící proti (zde o větru): *v sobotu dne 6. měsíce listopádu vždy jsme na místě stáli, neb vítr protivný nám byl (300)*

proto, conj. souř. odp.; přesto: *celý den i noc jsme se (pro špatný vítr) museli lavirovati a sem i tam po moři jezdiť, abychem jen na zpátek zas neplauli a na naši cestě zůstali, však proto vždy pomalu k zemi Dalmatské jsme se přibližovali (335)*

prst, -u m.; stará délková jednotka (1,97cm): *tu sobě kaupí v Benátkách*

každý matracen vlaský, jest asi dvau neb tři prstuov stlauští (48)

prst, -i f.; souvisí s *prach*; prst', země, hlína: *s pole do zámku jest čistá brána z štukového kamene zděná a tu k polední straně pod ní bašta novým spuůsobem, jak se těchto časuov dělají, stavená, vnitř prstí vysutá a pevná, vydaná ven ode zdi (177)*

prudký, adj.; hbitý, rychlý: *usta má (delfín) dole pod tím nosem zzadu a jest velmi rychlá a prudká ryba v moři (303)*

prudší, adj. komp.; rychlejší, hbitější: *ačkoli tehďáž nave velmi spěšně a rychle šla, neb silný vítr byl, však jsau delfínové ještě rychlejší a prudší v vodě byli (305)*

průchoditý, adj.; průchozí: *těmi (dveřmi) vchází se do kaply, klenuté sklepem valním, dosti dlauhé a široké, průchodité; neb jsau z ní také dvěře na západ (157)*

prutovaný, adj.; žlábkovaný (kanelovaný), páskovaný: *do toho domu jsau vrata veliká kamenná, pěkným prutovaným dílem tesaná, však nyní skůro všecka zazděná (215)*

prutování, -í n.; žlábkovaný dekor, výzdoba: *v tom kostele nahoře prostřed klenutí jest vížka vyzděná nahoru s prutováním, nevelmi vysoká, a v stropu neb vrchu jejím jest okno okružlé hrubé a sklo (202)*

prvé, adv.; dříve, prve: *tuto mi se zdá za potřebné býti, abych prvé nežli počnu co o našem plavení psáti, nětco o navi neb lodi, na které jsme se plavili, napsal (27)*

první, adj.; původní, předchozí: *Náše pak nave a Barca navrátily se zase a uvrhše kotve do moře stály na prvních místech (277)*

prvnější, adj. komp.; 1. prve zmiňovaný, předchozí, bližší: *potom opět za tím ostrovem jest druhý ostrov, nedaleko od toho prvnějšího, a jest dosti veliký a také příleží k panství panuov Benátčan (51), 2. původní, dřívější, předchozí: jaké jest pak bylo těch časuov za Krysta Pána ono prvnější město Jeruzalém, které Týtus zbořil a zkazil ... o tom sobě přečti Jozefa v knize o válce židovské (179); □ num.*

elativ; první: kníže *Gotfrýdus* (byl) za prvnějšího krále jeruzalémského volen a korunován; po něm byl *Balduius* neb *Balduuinus* a tak jiných až do osmi (178)

přebřesti, dok.; stejného zákl. jako *brod*; přebrodit: *pokoštoval jsem se, mohl-li bych jej* (Jordán) *přebřesti, ale uprostřed mne stačiti nemohlo, než musel jsem splovati* (206); sr. *břednauti*

předce, **předse**, adv.; 1. kupředu, dále: ve čtvrték pak ráno konali jsme naší cestu vždy předce a neviděli jsme nic než nebe a moře (50), 2. dále, nadále: ráno pak v auterý, to bylo 7. dne měsíce září, byli sme vždy předce v Ramě v tom domu, strojíce se přeč jeti (250)

předek, -dku m.; držeti předek – být v čele, přední, hlavní: *slušně a hodně hrob Krysta Pána před jinými místy svatými předek drží* (117); po předku – vepředu, zepředu: *zředu a zřadu jest* (lod') *vyšší nežli vprostředku: zřadu vyšší látra a víc, napřed pak jest vyšší nežli vprostředku dvau láter, neb po předku jest nejvyšší* (27)

předkem, adv.; nejprve, nejdříve: *předkem on gardyan a jiní mniší se zuli, potom i my pautníci* (105)

předivný, adj.; 1. podivuhodný: *jakož Pán Buoh předivně Danyele uprostřed lvuov a tři mládence v peci ohnivé a též Jonáše v břiše velryby zachovati jest ráčil, takž také tau předivnou mocí svau ... místa ta svatá a pravdu svau svatau uprostřed tyranův a nepřátel církve svaté zachovati ... ráčí* (11), 2. roztočivý, nejrůznější: *a tak summau předivní tu budau saudové, protože koliko hlav, toliko rozumov* (9)

předivně, adv.; podivuhodně

předkládati, ned.; přihlížet k něčemu, brát něco v zřetel: *gardyan přimluvil našemu tlumači Hermesovi, že nám o tom už hned v Benátkách oznámil, a předkládaje sobě to, abychom nadarmo té práce nákladu až k zemi Svaté nevedli, i absolvoval nás všechny* (80)

předse, v. **předce**

předsevzetí, -í n.; úmysl: *ten zázrak vida žoldan s těmi, kteří při tom byli, přestal*

od svého předsevzetí a těch tabulí víc odjímati nedal a tak až podnes ještě zuostávají (146)

přehlédati, **přehledávati**, ned.;

prověřovat, prohledávat: *a tu* (v Iopen) *nás sprostá přehledávali a hned s počátku jaks velmi nesausedsky s námi nakládali* (82)

přehledávání, -í n.; prohledávání, prověřování: *náš patron rozkázal tomu hejtmanovi oznámiti, nežli by toho dopustil a ten nový spůsob přehledávání pautníkův zamyslel, že se chce raci zase naspátek s námi do Benátek plaviti* (83)

přerostlina, -y f.; stéblo, nový výrostek z kolena stébla: *třtiny ty, v kterých cukr roste, jsau třtiny vysoké, co člověk muož vysáhnauti, a některé vyšší, nevelmi tlusté, majíce v sobě časté svaly, neb ty přerostliny list zelený dlauhý a auzký mají* (300)

přes, pre. +acc.; během, po: *takovau kolaci nám každý den ráno dělali přes celau cestu, když jsme se plavili* (45)

přetrásavý, adj.; pomlouvačný, povyšující se: *nakonec ... tu práci vydání této knihy i také náklad muoj vlastní nemalý jsem podstaupil a všeho toho i ty pomluvače sobě opovážil, chtěje raději dobrým a upřímným službu a vděčnost učiniti nežli pro některé utrhavé a přetrásavé dobré oslyšeti* (9); sr. *nepotrásati se*

přetrítí, dok.; přežít, přežít, přežít: *od toho místa, kde Ezaiáš byl pilau přetrín, šli jsme na vrch na skálu dosti vysokau, asi dvoje hony nahoru* (195)

převláčeti, ned.; pův. ned. varianta dok. *převléci* (od *vláčeti* – *vléci*); převlékat: *v té truhle chová sobě každý své šaty choděcí, též košile, aby se měl več převláčeti pro vešky, kterých jsme mnoho mívali, a jiné své věci* (49)

převrhati, ned.; převracet, obracet: *v té almaře, kde kompas jest, mají hodiny sypací a je převrhají* (41)

přezvídati, ned.; od věděti; předvídat: *od přirození, jak nám pravili, delfin budaucí bauře a veliké větry čije a přezvídá, protož jsa na lidi laskav svým vyskytáním*

a okazováním v moři jim to předpovídá (304)

při, pre. +loc.; **1.** vedle, u: *obě (lodě) do portu okolo snídání se připlavily a kotve završše tu při nás stály* (319), **2.** uvádí okolnost, v, za: *z toho místa, kde ty šlapěje jsau a kde ta kaplička nyní stojí, ráčil jest Krystus Pán při přítomnosti učedníkův svých na nebe vstaupiti* (170), **3.** vyjádření zřetele, ohledně, s: *tuto mi se za potřebné zdá býti, abych nětco o městu Jeruzalému napsal, jak jest se při něm dalo po jeho zboření až do těchto našich časuov* (181)

přidati, dok. (3.pl.pr.: *přidadi* – je zde zdvojený kmen); poskytnout, přidělit: *item tlumače, kterého Jeho Milost a rada panům pautníkuom, aby od nich tlumačil, přidadi, bude povinen patron s sebau vezti a zase přivezti* (22)

přidaný, adj.; přidělený, poskytnutý

přihotoviti, dok.; zhotovit, udělat: *když jsme sobě již střelbu i jiné všecky věci na navi zase zřídili a přihotovili, patron rozkázal přinéstí nahoru láku dobrého vína* (267)

přijítí, dok.; souvisí s *jmout* (stč. *jieti*), nikoli s *jít*; přijmout: *protož Vaši Milosti k ochraně se poraččeje prosím, že tuto mau práci ode mne vděčně a laskavě přijíti ráčíte* (8); sr. *odjítí*, *ujítí*

přijítí, -í n.; příchod: *o vyjítí pautníkuov z kostela Božího hrobu a přijítí zas na Hůru Syon do kláštera* (134)

příjmí, -í n.: příjmení: *tomu pak hejtmanu neb mořskému zloději ... říkali Piero Reiz, to jest Petr pravým jménem a příjmím Reiz* (277)

přikryvadlo, -a n.; víko, poklop: (náhrobek) *jest pěkné barvy nážluté a červené, od přirození tak spolu smíšené, má také přikryvadlo neb víko okrauhlé z téhož kamene udělané* (279)

příležitosti, ned.; náležet, přináležet: *potom opět za tím ostrovem je druhý ostrov, nedaleko od toho prvnějšího, a jest dosti veliký a také příležitosti k panství panuov Benátčan* (51)

přimlouvati, ned.; napomínat, kárat: *vtom gardyan a jiní mniši Hory Syon přišli a ti*

onomu, který nám tu píseň začal, přimlauvali pravíc, že by to místo tu nebylo (159)

přimlůviti, dok.; napomenout, pokárat: *gardyan přimlůvil našemu tlumači Hermesovi, že nám o tom už hned v Benátkách neoznámil, a předkládaje sobě to, abychom nadarmo té práce nákladu až k zemi Svaté nevedli, i absolvoval nás všecky* (80)

příprava, -y f.; zařízení, pomůcka: *item jest povinen patron se dostatečně opatřiti dobrými puškaři, děly, kulemi, prachy i všelijakou střelbou a přípravami, kteréž by k bitvě náležely* (22)

přípraviti, dok.; udělat, vyvinout, vymyslet: *osel chodí vuokol nápodobně co v mandli, kde plátka mandlují, a žene to kolo, které jest nad studnicí, neb jest to čistě připraveno* (72)

přirození, -í n.; **1.** podstata, základ: *o ten štěp s gardyanem jsem měl rozepři, neb jsem tomu místo nemohl dáti, by tak dlauho, puol druhého tisíce let a víc, štěp trvati měl a zvlášť olivový (který skuoro takového přirození jest co vrba)* (204), **2.** povaha, nátura, založení: *v čas pak takové bauře lidí těch, kteří v navi jsau, rozličný spuosob bývá podlé jednoho každého přirození, neb mnohý mdlejšího přirození leží co umrlý* (327), **3.** nálada, psychika: *a tak tehdaž ani jísti, ani píti, ani spáti se jednomu nechce, neb se tím ustavičným zmítáním a sem i tam kolibáním a vikláním všecko přirození zkormautí a člověku jaks mistrno a těžko jest* (327); *od přirození – od přírody, samo od sebe: to koryto jest se všech strán ozdobené a taflovan – mramorem bílým a modrým merhovaným od přirození velmi pěkně* (149)

přířici, dok.; přislíbit: *poněvadž jsem napřed přirekl, že teď na konci chci také položit cestu z Benátek do Prahy, která jest na město Salcpurk, protož ji tuto tak, jak jsem ji pěšky šel, krátce poznamenám* (342)

přířikati, ned.; slibovat, zaručovat: (toho) *šifu pán některých z našich pautníkuov pobídil jest, chtěli-li by na tom jeho*

- novým šířu se do země Svaté plaviti, slibuje a přiřikaje je všim dobře opatřiti a chovati (15)
- přistavadlo**, -a n.; přístav: *port muož slauti česky přistavadlo, neb věděti se má, že ne všudy, kde by chtěl k zemi s návi, přistati se muož* (38)
- přišti**, -í n. (sg.6. *přišti*, 7. *přištím*); téhož zákl. jako *choditi*; příchod, narození: *kde ten kostel nyní stojí, ... před přištím Krysta Pána byl tu duom svatého Joachyma, manžela svaté Anny a otce blahoslavené Panny Marye* (220)
- přitáhnauti**, dok.; *přitáhnauti se vesly – přiveslovat, připlout pomocí vesel: ten fortel oni (piráti) před námi měli, že k nám se přitáhnauti vesly a zas od nás odjeti mohli* (264)
- příti**, ned.; přát, dopřát: *nemá-li pak ještě kdo na tom dosti, ten nechť tolikéž jako já práci svau vynaloží a tam jde a ozdobněji a bedlivěji všecko vyhledá a vypíše, já každému z srdce rád příti budu* (11)
- příti**, ned.; zapírat, popírat: *Júdas velmi příti počal, že by o něm nic nevěděl* (126)
- přitovaryšiti se**, dok.; přidružit se, připojit se: *svatý Filip, jsúc napomenut od Ducha, k němu (ke komorníkovi) se přitovaryšil a na jeho vuoz vsedl a jemu Krysta Pána kázal a oznámil* (156)
- přival**, -u m.; mocný déšť: *v tom na nás přišel hrubý přival, takže jsme sotva utekli k jakémus malému kostelíku* (286)
- přivětšený**, adj.; zvětšený: *ta třetina se od plachet odejme, která slove bonaca; neb plachty umenšené míně větru berau, když pak vítr jest neveliký, tehdy se zas přidá neb přiváže, neb plachty přivětšené víc větru berau* (30)
- přivozovati**, ned.; uvádět, připomínat: *přitom (gardyan) pověděl, poněvadž jsau místa svatá, že jest věc hodná, aby každý věrný křesťan zuje z sebe obuv bosýma nohama po nich chodil, přivozuje Mojžiše, kterémužto Pán z onoho hořícího kře rozkázal, aby obuv zul* (105)
- psaný**, adj.; zmiňovaný, uvedený, popsáný: *a tak tu pojedše, chodil každý po kostele, kde se mu líbilo, ohledávaje nahoře psaná místa a modle se* (108)
- psotnice**, -e f.; padoucnice, epilepsie: (v kostele je) *čistá studénka proti psotnici dobrá, neb kdo ji má a tu vodu pije, zhojí se* (286)
- půda**, -y f.; podlaha nad stropem, patro: *domečkové v městečku jsau stavení z kamene, nízcí o jedné půdě bez krovuo* (72)
- pulerovaný**, adj.; z něm. *polieren*, pův. v lat. *polire*; leštěný: *ta kapla jest ... se všech strán taflovaná a ozdobená táflemi neb tabulemi mramorovými pulerovanými bílými, a v nich skropováno neb prorostováno od přirození mramorem modrým* (145)
- půlnoc**, **půlnoční**, v. **puolnoc**
- pulpit**, -u m.; z lat. *pulpitum* (lešení), z toho též nč. *pult*; stůl se šikmou deskou: *i neviděl jsem v něm (v kostele) vnitř nic, než lampy visely a světlo v nich hořelo a uprostřed stála jakás věc, co by byl jaký hrob s střeškau a stolice co dlauhé pulpity* (197)
- pulpítec**, -tce m.; stojan s šikmou deskou: *potom mezi ty prkana ... přeloží se malé prkence napříč truhly ... a to se vloží trochu pošikem neb puoložitě co pulpítec i bude co korejtko aneb trůky* (48)
- puolhák**, -u m.; z něm. *Halbhacke* (poloviční hák, vl. hákovnice); lehká hákovnice (střelná zbraň s hákem na tlumení zpětného rázu): *kteří z nás pautníkuov dobře z ručnic střéleti uměli, vzal sobě každý puolháku anebo ručnici, tu sobě zpravil a nabil* (256); sr. *duplhák*
- puolmejdyna**, -y f.; polovice mejdyny, v. *mejdyna*
- puolnoc**, **půlnoc**, -i f. (sg.4. *puolnoci*, *půlnoci*); sever: *a tak (Svatá země) leží a táhne se podle moře dlauze a neširoce, ač s počátku od puolnoci jest dosti široká, ale na poledne se vztahujíc auží se a tak spuosoob klinu zachovává* (247)
- puolnoční**, **půlnoční**, adj.; severní: *město pak Candya, v kterémž jsem byl, leží při samém moři na půlnoční straně ostrova a jest dosti veliké* (64)

puoložitě, adv.; v. **položiti**

puosobiti, ned.; konat, činit, sloužit
(o mši): *kostely drží řečští kněží a Řekové
a v nich svým obyčejem ceremonie
a službu boží puosobí* (64)

puosobívati, ned. iter.; dít, odehrávat se:
*v tom ostrovu Candy neb Cretě co se
někdy puosobívalo, o čemž v poetích
čteme* (67)

puškař, puškář, -e m.; lodní funkce,
střelec, správce zbraní: *i rozkázal patron
puškárnuom, aby sobě střelbu spravili
a nahotově byli, byla-li by toho potřeba*
(60)

R

ráčiti, ned.; ve spojení s infinitivem je
vyjádřením zdvořilosti (jde zpravidla
o děje, které konal nebo kterým
podstupoval Kristus): *Pán Krystus
v domě Pilátově ráčil jest bičován
a mrskán býti* (106)

radní, adj.; *radní dům* – z něm. *Rathaus*;
radnice: *od toho rozcestí šli jsme do malé
uličky mimo 2 nárožní domy proti
vejchodu, kudy Pán byl veden z radního
domu neb rathauzu na smrt* (216);
(*rathauz, pretorium*)

rádo, adj. ve funkci adv.; vyjádření libosti,
u neživotných činitelů náchylnosti:
*mnohokrát vítr toliko silný bývá a moře
proto nebude velmi bouřlivé, časem moře
bude bouřlivé a vítr nevelmi veliký, ač
obyčejně rádo obě spolu bývá* (325)

rapír, -u m.; z něm. *Rapier*, to z fr.
rapiere; lehká bodná i sečná zbraň, lehčí
obdoba kordu: *vtom patron doluo také
přiběhl a vida, co se děje, skalkovi velmi
lál a rapíru na něj dobyl, a kdybychom
byli mu nebránili, stěžkem by ho byl
neprobodl* (316)

rathauz, -u m.; z něm. *Rathaus*; radnice:
*Pán byl veden z radního domu neb
rathauzu na smrt* (216); (*radní dům,
pretorium*)

ráz, -u m.; výsledek ražení, rážba,
vyražený text či motiv na minci: *malá
(mince) záleží v drobných peněžkách
měděnných, větší trochu nežli bílý peníz
český; ti mají ráz s jedné strany křížek,*

*z druhé strany svatého Marka a slovau
torneze* (66)

refectorium, - n.; z lat., od *reficere*
(osvěžit); jídelna v klášteře, refektář:
*potom (jest) kuchyně a přední sínce a z té
se jde do refectorium, do čistého sklepu
dlauhého, kde mniši jídají* (99)

rejthar, -a m.; z něm. *Reiter* (jezdec);
jízdní žoldněř: *stálo tu okolo stánku
několik jiných Turkuov, tuším že jsau byli
toho hejtmana z Rami rejthari
a služebníci* (83); sr. *jízdný*

retovati, ned.; z něm. *retten* (zachránit);
zachránit, pomoci: *někteří pacholci
marynáři pravili, že (jedna z lodí) pro
špeh zadu ostala, byla-li by kde za nami
jaká galle neb šíf křesťanský, tomu aby
překážku učinila, aby nám na pomoc
přispěti a nás retovati nemohli* (257)

retuňk, -u m.; z něm. *Rettung*; záchrana,
pomoc: *vtom Barciot a druhá galle
grossa, jako by na pomoc a na retuňk
paně hejtmanově galli přispěly, na nás
udeřily* (305)

reverenci, -í f.; z lat. *reverentia* (úcta);
pocta, poklona, reverence: *pravil nám
(tlumač), že jest ten obyčej a ta se činí
pocťivost a reverenci auředníkuom
a panuom tureckým, když který z nich
jede a s kterým křesťanem se potká, že
ten před ním s koně neb s osla doluo
ssěsti musí* (223)

rodyzský, adj.; od vlastního jména *Rodyz*,
z lat. *Rodes* (Rhodos); rhódský: *pravil
nás luggier, kdyby jeho cesta tam byla,
že by o poledni tím větrem v portu
rodyzském chtěl býti* (306)

rokovati, ned.; stejného zákl. jako *řici*;
bavit se, hovořit, diskutovat: *a tu proti
nám vyjelo koliks Turkův na koních
z města Jeruzaléma a ti nás zastavili
a rokovali cos s naším patronem na čtvrt
hodiny* (91)

rok, -u m.; gen. *roku* vyjadřuje časový
interval 1 roku: *pravili nám mniši, též i ti
křesťané z něho, na čích jsme oslích jeli,
za jistau pravdu, že v tom městečku
žádný Turek, Arab, Saracen, Mauřenin
ani který pohan roku zhydleti nemůže,*

*aby neumřel, což jest již častokrát
skušeno* (156)

roveň, -vně f.; rovina: *zdi (města) jsau
okolo něho na větším díle zbořené, díl
leží doluo svrchu na stráni vrchu proti
poledni a ostatek dole v rovni, ale co ho
v rovni leží, jest pobořené* (224); *za
roveň*, v. zároveň

rovně, adv.; 1. stejně, srovnatelně: *v tom
ponebí jest také tma rovně co i v onom
dolejším a toliko tam světlo shuory
špuntem aneb děrau jde* (31), 2. přesně,
právě, zrovna: *když jsme chtěli z té vsi
ven jíti, rovně tehdaž, právě včas přinesl
našemu hospodáři jakýs sedlák Řek na
oslu dvě kuože plné vína mestu* (292)

rozbitý, adj.; postavený, vztyčený: *u toho
kostelíku leželo pole drahně Turkuov,
kteří několik stanuo rozbitých a ležení
své tu měli* (241)

rozdílně, adv.; odděleně, rozděleně: *na
hoře je ustavená vížka nevelmi vysoká,
šestihraná, na 12 slaupích mramorových
tenkých, a vždy dva a dva ti slaupové
jsau spolu spojení, a tak jest jich všech
12, ale rordílně není jich než šest* (111)

rozeznati, dok.; posoudit, rozsoudit: *když
nám Pán Buoh všemohúcí ráčí se pomoci
zase do Benátek vrátiti, o to (o věci
sporu) před Jeho Milostí knížetem
benátským a radau spravedlivě rozeznání
býti chceme* (93)

rozpuklina, -y f.; puklina, prasklina: *při
tom jsme viděli tu rozsedinu v skále neb
rozpuklinu, která se stala, když Pán na
kříži umříti ráčil* (108)

rozum, -u m.; *na tento rozum – v tomto
smyslu: po obědě, když jsme ještě seděli
za stoly neb štoky, rozkázal k nám ke
všem gardyan promluvíti skrz jednoho
mnicha latině na tento rozum: že
gardyan i všecken konvent chudí jsau
a peněz nemají* (92)

rozuměti, ned.; (*jak tomu*) rozuměti – je
zřejmé, zdá se: *rozuměti, že Jordán svými
časy z jara, když se rozvodňuje, veliký
bývá a na několik honuov šíří se* (205);
*dáti rozuměti – dát na srozuměnou,
naznačit: Turci rejthaři nás pobízeli*

*a rozuměni nám dali, abychom se
kaupali* (205)

rozundati, dok.; potrhát, porvat: *vtom,
když jsme velikau plachtu a jiné spauštěli
a svazovali, vítr nám přední plachtu
(která jest napřed na špici lodí ven
vyndaná, které civitera říkají) rozundal
a na dvě roztrhl* (339)

rozuondaný, adj.; rozčepýřený: *to
větřoví aneb ratolesti (palmové) nahoře
roste okrauhle okolo stromu vuokol
kolem a jest vždycky zelené, stojí co
nějaké choštiště rozuondané* (87)

ručnice, -e f.; ruční, tedy lehká střelná
zbraň: *kteří z nás pautníkuov dobře
z ručnic střéleti uměli, vzal sobě každý
puolháku anebo ručnici, tu sobě zpravil
a nabil* (256)

rum, -u m.; přesmyk z *múr* (dn. *mour*);
suť, stavební úlomky: *znáti, že byl někdy
kostel neb klášter čistý a dosti veliký, ale
nyní nestojí ho než kusy zdi, rum
a kamení* (89)

rumrejška, -y f.; z něm. *Rummel* (povyk);
povyk, ruch, hluk: *tu noc ke dni
marynáři, kteří bděli, viděli dvě jasné
hvězdy nevysoko nad mořem státi ...
a domnívaje se nějaké galle před rukama
býti, rumrejšku a křik nahoře v navi
udělali* (316)

růzen, adj.; rozdělený, oddělený: *za času
Krysta Pána bylo všecko jedno město,
kde klášter nyní stojí, též to, kde nynější
Betlém leží, neb jedno od druhého
nedaleko, ale nyní jest to různě* (156)

ryňk, -u m.; z něm. *Ring*; větší náměstí:
*a tak jsme šli všickni s tau procesí,
nesauc svíce hořící v rukau okolo palacu
neb rynku svatého Marka v Benátkách*
(25)

rytíř, -e m.; z něm. *Ritter*, od *reiten*
(jezdit na koni); voják, zbrojnoš: *odtud
jsme šli na to místo, kde rytíři
ukřižovavše Pána o sukni jeho losy
metali* (108)

rytěřující, adj.; působící někde jako
rytíř; *zákon rytěřující* - rytířský řád

Ř

řebřík, -u m.; stav před disimilací ř-ř > ž-ř; žebřík: *ti provazi slovau latině rudentes a jsau dosti tlustí a přes ty provazy napříč jsau jiní vázaní tenší a tak jest co žebříky, že muože po nich listi z lodí až nahoru do koše* (28)

řebříček, -čku m.; dem. od řebřík

řezba, -y f.; tesaná plastika: *na tom placu stojí kostel hrubý hranatý, majíc několik hran, pěkným dílem dělaný, stavený z kamene štukového, s řezbami z kamene, a slaupy pěkně a ozdobně děláno* (174)

Říman, -a m.; římský katolík: *tu kaplici, v které ta tabule stojí, drží mniší řečtí, druhau přední mniší Římané svatého Augustýna zákona* (291)

S

sáh, -u m.; rozsah rozepjatých paží; stará délková jednotka (1,78m): *před tau přední jeskyňkau, která jest proti východu, jsau s obau strán dveří zevnitř lavičky neb sedadla kamenné, na sáh zdýlí neb víc, zšíří asi dvau pídí dobrých* (113)

sakrysta, -y f.; z lat. *sacer* (posvátný); sakristie, přilehlá kostelní místnost k uchovávání bohoslužebných předmětů a rouch: *odtud jda okolo kuoru u svatého Víta, ta nejprvnější kapla vedlé sakrysty jest nápodobně jako by ona byla, kde Pán seděti ráčil, než ho na kříž vbili* (136)

salcycen, v. **salcycon**

salcycon, **salcycen**, -u m.; z it.

salsiccione; uzená klobása, salám: *pakli jsau bili skopce, tehdy nám dávali játričky a pličky od nich anebo klobásy, které slovau vlasky salcycony, zde v těchto našich zemích nejsau obyčejné* (46)

sám, pron. vyt.; 1. bez toho, co k něčemu patří, co s něčím souvisí, pouze něco: *i svatý Lukáš píše o svatým Petru, že schýliv se uzřel prostěradla sama* (117), 2. vytýkání věci nebo osoby, o které se mluví, samotný, přímo ten: *vtom když naše střelba z navi šla, hned se od nás ty galle oddalovati počaly a jich střelbau nám tak škoditi nemohly, jako když u naší*

samé navi byly (262); *sám o sobě* – zvlášť, nezapojeně, izolovaně: *nedaleko od něho (oltáře) vnitř ve sklepě stojí sama o sobě kaplice malá, okolo kteréž se muož jíti vuokol a vuokol* (190); *sám od sebe* – vzniklý bez zásahu člověka: *v týchž jesličkách neb korejtku na straně jeho puolnočmí na jednom kameni tom mramorovým nachází se vyrostlina velmi mistrná sama od sebe modře a bíle v mramoru, osoba neveliká, co mnicha, an leží v kápi, maje hrubau bradu* (149); *sám v sobě* – vypovídající o skutečnosti, o pravé podobě či podstatě něčeho, sám o sobě: *a pro lepší vyrozumění toho (předchozího popisu) ted pravý contrefet neb vymalování téhož kostela Božího hrobu máš tak, jak jest sám v sobě* (104)

samorostlý, adj.; vzniklý bez zásahu člověka: *z té kaply hořejší, o které jsem již psal, jde se do jiné kaply dolejší po 11 stupních jamenných, dosti veliké, kterážto všecka jest z skály samorostlé vytesaná* (123)

samotný, adj.; osamělý, jsoucí na samotě: *z Mautendorfu až nahoru na vrch veliký, kterému říkají Tauren, do samotné krčmy, slove Zum Grinenvaldt, jsau dvě míle* (343)

saracenský, adj.; od *Saracén* (středověký název Arabů a muslimů vůbec); arabský (související s arabskou říší): *a tu zas do moci křesťanské město Jeruzalém přišlo, kteréž potom opět léta Páně 650 od Homara, krále saracenského, křesťanům odjato a pod panováním saracenským ostalo až do času císaře Karla Velikého* (184)

scalco, v. **skalko**

sčekati se, dok.; počkat na sebe (vzájemně): *a tak sčekaše se a strhše všickni k paně hejtmanově galli, na tom jsme spolu zůstali, abychom se pomalu všickni bez plachet plavili a na Barciot čekali* (313)

se, pron. zvrat.; varianta zvratného zájmena *sebe* (acc.), zde nejen ve spojení se slovesem, ale i s předložkou: *to když královně pověděno bylo, Júdu z té*

*cisterny vytáhnuti a před se přivesti
rozkázala* (126)

sedění, -í n.; spodní kalhoty: *mezi jinými
též i nebožtíka pana Jakuba z Hundtpis
v košili, v sedění a v botkách, které na
nohách měl, do moře jsme vpustili, ne
s malým pláčem švagra jeho pana Jana
z Rechperku* (268)

sedmmecítmý, num.; řadová varianta
přechodné formy číslovky z pův. *sedm
na deset*; sedmnáctý: *v auterý pak, to
bylo sedmmecítmého dne měsíce
července, ráno asi hodinu před
vejchodem slunce oznámil nám patron,
abychom se strojili* (63); sr.
*jedenmezcítmý, dvamezcítmý,
třimezcítmý, osmmecítmý*

senátor, **senator**, -a m.; člen městské rady
(zde benátské): *a tu každý pán z rady neb
senátor vzal k sobě jednoho pautníka
a ten mu šel po pravé straně* (25)

sentina, -y f.; z it. *sentina* (spodek lodi),
zde spíše odpovídá významu *pompa
sentina* (drenážní čerpadlo); trativod,
odvodňovací šachta s pumpou vedená od
spodku lodi: *a tu pacholci marynáři
táhnau za ta bidla těmi píchy a vytahují
vodu všecku ven z té sentiny nahoru
doprostřed lodí do žlábků* (36); (la
sentina, di Kil)

sěsti, v. **ssěsti**

scházeti se, ned.; spojovat se, shlukovat se,
setkávat se na stejném místě, kumulovat
se: *zimním časem a z jara, když pršívá,
voda s hor, která se do něho (do potoka)
schází, rozvodňuje jej* (163)

shledati, dok.; hledáním nalézt, najít
a shromáždit: *také jsme po navi shledali
všecky škopky, kbelíky, okovy a jiné
nádobý a ty do vody do kundle vmetali,
kdyby potřeba byla, abychom to
pohotově měli* (255)

shlídati, ned.: shlížet (z výšky dolů): *každý
den jeden z své vsi vejda večer na vrch,
odkud by mohl daleko do moře viděti,
shlídá, vidí-li jaké šífy neb galle na moři*
(71)

shuory, **shůry**, adv.; shora, ze shora: *ta
rozpuklina jde shuory z hořejší kaply až
dolův do skály hluboko* (131)

shůry, v. **shuory**

schovávati, ned.; uchovávat, starat se
o něco, spravovat něco: *ten
(schrivanello) strojí na stuol a zbírá
s stolu a schovává lžíce, ubrusy a jiné
věci, které k stolu náležejí* (40)

schod, -u m. (sg.1. *schod*, pl.6. *schodích*);
stč. *vzchod*; schody, schodiště, vl. cesta
pro chození vzhůru (příp. dolů), nikoli
jen její stupeň: *též pravil nám gardyan,
že byl tu někdy klášter a před třmi lety
ještě i schod kamenný, po kterým nahoru
do něho chodili, ale zbořili jej Turci*
(162)

schuodek, **schůdek**, **schodek**, -dku m.;
dem. k *schod*, *schůdky*, malé schodiště:
*třetí díra jest malá, co člověk můž vjíti,
a tudý jest schuodek doluo do třetího
ponebí k ohništi, kudy se jídlo nosí
nahoru* (32)

sic, adv.; 1. jinak, jiným způsobem: *kupci,
kteří po moři handlují ... do hospod, kde
pautníci stávají, přicházejí neb sic
pautníkuom věděti dávají, chtěli-li by
s kterými jich šífy se plaviti* (15), 2. jinak,
v ostatních případech, ve zbytku či
ostatních částech něčeho: *hlavu má
(zvířátko chameleon) jakaus hranatau,
co by nějaký helm neb šturmmaub na
sobě mělo, usta hrubá a široká, sic jest
po těle hladké co ještěrka* (244), *u toho
oltáře jest jeden stupeň, vejš než sic
dláždění* (130), 3. tak, takto: *v tom sklepe
jsme pojedli, když bylo po procesí, a sic
tu mniší a jiní kněží křesťanští, kteří
v kostele Božího hrobu vždycky jsau
a bydlejí, sobě jísti vaří a léhají* (120),
4. také, pak: *ve čtvrtek před obědy jezdil
po městečku Arnyku trubač a traubil
zhuoru i sic po vseh okolních* (275); □
konj. souř. 1. sluč. vztah, pak: *ta jedna
veliká (lod') byla Barca, kterau jsme
předtím v pátek v noci v tu bauři stratili;
druhá byla sic jakás jiná benátská
neveliká nave* (319), 2. odporovací vztah,
přece, však: *jest mezi Turky a křesťany
i Židy v zaviti rozdíl, že každého poznáš,
kdo jest: neb Turci nosí zaviti na hlavách
všecko bílé, křesťané modré neb modré
a bílé spolu, Židé žluté, než v oděvu sic*

všickni jednotejně po turecku užívají (178)

since, -e f. (sg.1. *since*, 2. *sínce*, 6. *sínci*); dem. k *síň*; menší místnost, *síň*: v *té sínci* mezi kuchyní a refectorium jest oltář proti poledni (99)

skalko, -a m.; z it. *scalco* (krájení, stolník); lodní funkce, vrchní kuchař, správce kuchyně: *před puolnocí stala se nám příhoda v navi, neb skalko ... v své komoře špižárně, kde léhal, nechal na prkně v lucerně dřevěnné rohové nějak neopatrně hořící svíčky a usnul* (315); sr. *kuchmistr, maršalek*

skiraca, skyraca, -i f. (sg.1. *skiraca*, 2. *skiraci* 4. *skiracu*, 7. *skyracau*); ptrně z it. *sciarazza*; drobná loďka asi pro pět osob používaná při velké lodi: *přivezl s sebau (patron) ještě jednu malau lodičku, slove vlasky skiraca, kterau v Zante kaupil* (59)

sklenný, adj.; skleněný: *zzadu (na lodi) bývá nejvýš veliká sklenná lucerna, pěkně udělaná a pozlacená, postavená, a to z té příčiny, že se v ní přes celú noc světlo páli a svítí proto, aby jiné galle a nave v noci vidauc světlo za ní se pospolu plavily* (303)

sklep, -u m.; od *klenauti*; 1. klenutá stavba: *na malým vršku jest opět jakés jiné stavení, a jakž znáti, byl někdy čistý a veliký klášter a při něm kostel, ale nyní toho mnoho zbořeno a zkaženo, neb byly okolo něho kaply a sklepy vuokol a vuokol kostela, ale na tento čas nětco jich vcele ostalo, a větší díl pobořeno* (160), 2. klenutá místnost: *potom (jest) kuchyně a přední sínce a z té se jde do refectorium, do čistého sklepu dlauhého, kde mniší jídají* (99), 3. klenba, její druh (sklep valní, křížový): *jsau mezi kuorem a zdi na puolnoci tři slaupy a od těch jeden sklep křížový jest překlenutý k kuoru a druhý ke zdi puolnoční* (121)

sklípek, -pku m.; dem. od *sklep*, významy 1, 2, i 3 (s dem. aspektem)

skonávati se, ned.; končit, být ohraničen: *tato země Svatá na vejchod slunce skonává se Jordánem řekau, mořem Mrtvým, zemí a horami Arabskými* (246); sr. *konati se, zavírat se*

skončení, -í n.; smrt, skon: *v tom hrobě bylo pochováno tělo svatého Jeronýma, doktora a vykladače svatých Písem, po jeho skončení; ale nyní ho tu není* (152,3)

skořípka, -y f.; vl. skořápka; zde lastura obsahující perlet: *my pak vždy s naví na místě stáli, neb ji ještě ladovali a do ní od břehu vozili popelu mnoho pytlů, ... bavlny drahně žoků, pepře, hřebíčků mnoho pytlů, galles, skořípek, perlových matek, aloes, mastyx, gummy arabské a jiných mnoho věcí apatekářských a zboží rozličného* (253)

skropovati, ned.; (zdánlivě) vytvářet kropením: *ta kapla jest ... se všech stran tařlovaná a ozdobená tářlemi neb tabulemi mramorovými pulerovanými bílými, a v nich skropováno neb prorostováno od přirození mramorem modrým* (145); sr. *prorostovati*

skuoro, adv.; o stč. *skorý* (rychý); brzy; *skuoro-li* – jak brzy: *tu jsme jedli a dobře se napili a hned po té veselejší a lepšího srdce jsme byli, očekávajíc, skuoro-li zase k nám Turci stříletí budau* (267)

skusiti, dok.; vyzkoušet, prověřit: *v tom městečku žádný Turek, Arab, Saracen, Mauřenín ani který pohan roku zbydleti nemůže, aby neumřel, což jest již častokrát skušeno* (156)

skušený, adj.; vyzkoušený, osvědčený: *toliko tu se muož přistati, kde jsau portové, to jest místa skušená a příhodná k přistání* (38)

skvěkalý, adj.; rozpraskaný, plný škvír: (půda kolem Jordánu) *jest co nějaké bahno vyschlé, všecko zpukané a skvěkalé od horka, takže někde rozpuklina a rozsedlina v zemi na čtyři neb pět prstuov i na malau píd jest* (205)

sladovati, dok.; z něm. *laden*; vyložit (náklad): *ráno pak v středu ... sladovali z našeho šifu zboží, které náleželo do města Candy* (68); sr. *ladovati*

slauti, ned. (pr.: *slove, slovau*, l-pt.: *slaul, slaula, slaulo, slauli*); jmenovat se, nazývat se: *a slaula ta nave la nave Liona, a jak patron pravil, stála na devět tisíc dukátuov se všemi přípravami* (36)

slibovati se, ned.; získávat, nakloňovat si někoho: *náš patron nevěda, co má činiti, mezi nás s světlem v lucerně přišel, prose nás pro Pána Boha a napomínaje, abychom se snázně všickni Pánu Bohu modlili a se slibovali k Panně Maryji de Lareto* (332)

slušně, adv.; jak se sluší, příslušně: *a protož slušně a hodně hrob Krysta Pána před jinými místy svatými předeck drží* (117)

smrkati se, ned.; od *mrkati*; smrákat se, stmívat se: *po večeri, když se již smrkalo, opět jsme se sešli nahoru doprostřed navi a tu jsme zpívali Salve Regina* (48)

smrt, -i f.; personifikace smrti, smrtka: *k těm (zmiňovaným) podobné 3 hroby kamenné viděl jsem v jakéms klášteře před městem Tryer v Nydrrentu v zemi nalezené, v kterých kosti člověčí pohromadě vcelku ležely, tak jak smrt malují, maso jen toliko bylo ohnilo* (285)

snášeti, ned.; nést (o tekutině), udržovat na hladině: *o tom jezeře někteří divně rozprávějí a piší, že člověk ani žádné hovado ani co živého se v něm potopí a utopiti nemůže, než že ta voda všecko snáší a potopiti se tomu nedá* (207); sr. *zněsti*

sněsti se, dok.; usnést se, dohodnout se: *item bude povinen patron, jakž od Benátek se odplaví, k žádnému jinému ostrovu a portu neb břehu nepřistavati, leč... by vše vuole všech panuov pautníkuov byla a patron se o to s nimi snesl* (18)

snísti, dok.; erodí zničit: *nerozumím, by mohl solný slaup skůro čtyři tisíce let trvati, an kdyby z mramoru byl, vítr a déšť v tom čase by jej snědl* (208)

Slovák, -a m.; Slovan: *postřelen byl také kulí z kusu i pátý pacholek marynář Slovák, kterýž potom od toho i umřel* (266)

solid, -u m.; z lat. *solidus* (zlatá římská mince), to od *sollus* (celý) (souvisí s *solidní*); zde malá stříbrná benátská mince: *jest v tom ostrově dosti vína dobrého za laciné peníze, neb dčbán vína, co by u nás byl asi v puol pinty,*

kaupí se za dva solidy benátské, to u nás učiní 8 malých peněz (58)

sordel, -e f.; z it. *sardella*, od *sarda* (sardinský); *sardel* (drobná mořská rybka): *item v pátek pak a ve dni postní jest povinen patron dávatí panuom pautníkuom jísti ryby z láku čisté a ne staré ani ne smrduté, a to sordele, stirion, caviaro; pakli kde bude moci míti tyto ryby živé, má je k jídlu kupovati* (17)

spodepřít se, dok. (nt-pt.sg.m.: *spodepra se*); *vzepřít se, podepřít se: též má (kostel) proti puolnoční straně takový spuosob: prampauch překlenutý, a otevříno do kostela, a římsa na slaupcích kamenných, na kterau spodepra se muože hleděti do kostela* (131)

splovati, dok.; plavat: *pokoštoval jsem se, mohl-li bych jej (Jordán) přebřesti, ale uprostřed mne stačiti nemohlo, než musel jsem splovati* (206)

spropití, -í n.; co se žádá pro pití; *spropitné*, peněžita odměna: *vtom pak přišli do našich hospod služebníci od auřadu, žádajíc od nás pautníkuo na spropití, a tu jim jeden každý, co se mu vidělo a zdálo, jako pac, dva víc míř, co kdo chtěl dal* (26)

sprostý, sprostný, adj.; prostý, jednoduchý: *také jsem se v prokurování nikdá necvičil, než všecken grunt spisu tohoto mého na to založil: ... pravda na sprostných slovích záleží a žádné cizí nepotřebuje ani barvy ani ozdoby* (10)

sprosta, adv.; 1. prostě, jednoduše: *a tu namalovaný kříž sprosta rudkau a jakés řecké litery okolo něho* (124), 2. sprostě, hrubě: *a tu (v Iopen) nás sprosta přehledávali a hned s počátku jaks velmi nesausedsky s námi nakládali* (82)

spředu, adv.; vepředu: *též šlo při nás na dvatceti osob spředu i zadu Turkuov pěšky s luky a šipkami* (85); sr. *zpředu*

spuosob, spůsob, zpuosob, -u m.; 1. podoba, souhrn znaků něčeho: *okázal nám to místo, kde Pán se okázal po svém zmrtvýchvstání v spuosobu zahradníka Maryji Magdaléně* (106), *tuto se mi zdá za petřebné býti, abych prvé nežli počnu*

co o našem plavení psáti, nětco o navi
neb lodi, na které jsme se plavili, napsal
a to strany velikosti a spu sobu jejího
a jmén plachet i jiných věcí (27), 2. druh
jednání, konání: než byr nás byli tak pod
spu sobem přátelství a pokoje
nepodvedli a my byli dokonále věděli, že
nepřátelé jsau, byli bychom jim hned
s počátku tak blízko k nám nedali (264),
3. řád, postup: ten spu sob každého dne
jsme zachovávali tu celau cestu tam
jedauc i zase plavice se (48)
spu soba, spůsob, -y f.; druh
liturgického přijímání: Řekové přijímají
všickni pod obojí spu sobau tělo a krev
Krysta Pána a k tomu užívají chleba
kvašného (309)

spůsob, v. spu sob

spu štěný, adj.; pustý, spustošený: tato
země byla velmi aurodná a hojná,
mlékem a medem oplývající, jak Písmo
o ní praví, sle na tento čas hrubě
spu štěná, neb málo co celého od měst,
městeček, vsí a jiného stavení v ní jest
(247)

srážeti, ned.; strhávat, odklánět: v sobotu,
září měsíce dne 18., ráno se vítr
proměnil a vál od poledne dosti tuze,
srážeje nás z naší cesty na puolnoci
(269)

srovnávati se, ned.; být srovnatelný,
shodovat se: ten kostel a plac ukazující
nám gardyan a mniši Hory Syon pravili,
že slove chrám Šalamaunuo a že by na
tom místě státi měl, na kterém onen
prvnější stál, který za Krysta Pána byl,
čemuž já místo dávám, neb i někteří
hystorykové se na tom srovnávají (175)

ssazovaný, adj.; sesazený, složený:
v třetině téměř lodí na dyl jest strom
vsazený silně do navi, tlustý víc než
v uobjetí, ssazovaný z několika jiných
dřev a potahovaný zhusta provazy co sud
obručemi (28)

ssedati, ned. (l-pt.: ssedali, s-pt.: ssedavše);
sesedat (z koně atd.): tu ssedavše s osluo
na poli, na kterém bylo několik stromův
olivových, u nějaké studnice tak na zemi
jsme lehli a pospali několik hodin (88)

ssesti, ssésti, dok.; sednout, sesednout: ta
se činí poctivost a reverenci
auředníkuom a panuom tureckým, když
který z nich jede a s kterým křesťanem se
potká, že ten před ním s koně neb s osla
doluo ssésti musí (223)

stáhnauti, dok.; vztáhnout (ruku): řekl
(Kristus) k svatému Tomášovi, aby
vpustil prst do bodení hřebů a stáhl ruku
a vložil do rány boku (99)

stánek, -nku m.; plátěné přístřeší, stan:
vedli nás na jakýs vršek stezkau nahoru
a tu byl na tom vršku malý stánek
rozbitý, pod tím seděli čtyři Turci (82)

starost, -i f.; opak k mladost, stáří,
následky stárnutí: nad tím vytesáním jest
v prampauchu tabule dřevěnná stará
a malování na ní skuoro pro starost
neznati (102)

státi, ned.; 1. vyskytovat se, být přítomný:
v té kaple na zdi, která jest na západ,
visela tehdaž kortýna, na které stálo
namalováno, jak Krysta Pána v zahradě
jímají (120), 2. pobývat, přebývat; státi
hospodau – být někde ubytován: já pak
s panem Janem z Rechperku a služebníky
jeho stáli jsme hospodau v nějakém
domě, který přináleží k klášteru
bosáckému svatého Františka (272)

stauha, -y f.; stč. vztúha (proto -au-);
stuha, stužka: jest také ten obyčej
Turkuov a tureckých pacholat, že když
kterého pautníka vidí, křičí naň, aby jim
dal po stuze, a to chtějí bezděk od
jednoho míti stauhu (90)

stavení, -í n.; 1. stavba, budova (i větší):
tu po pravé straně jest jakés stavení, co
nějaká věž dosti vysoká čtverhraná,
nahoře navrchu zbořena (138), 2. hrom.
zástavba: není tu než koliks málo
domkuov a chalaupěk, v kterých bydlí
sedláci křesťané řecké víry, ač znáti
ještě, že tu bylo někdy čisté stavení, též
i kostely, ale na tento čas všecko
pobořeno (155), 3. stavební struktura,
konstrukce: ač nebuď tak hlaupý, aby se
domníval, že rovně ten kostel
jeruzalémský měl by býti jako ten
u svatého Víta, než že jest k tomu
poněkud podobný strany položení a nětco

i stavením (136), **4.** stavění, stavební práce: *na stavení téhož kostela z obecní císařské pokladnice náklad se činil* (182)

stavený, adj.; stavěný: *těž tu ... stojí věž dosti veliká z kamene stavená, kteréž víc než polovice nyní zbořené* (157)

stavětí, ned.; dávat do stáje, ustájovat: *na tento čas z něho (z radního domu) Turci udělali marštal a v něm koně stavějí* (216)

stěžovati, ned.; stěžovati sobě – být s něčím nespokojený: *a též na našem patronovi (jeruzalémský místodržící) větší sumy peněz od osoby za glejt žádal, nežli byl obyčej prvé dávati, ... což sobě patron stěžoval a jemu tak hned pojednau dáti nechtěl* (93)

stínka, -y f.; dem. k stěna; zídka cimbuří, příp. samo cimbuří: *okolo toho kostela vuokol a vuokol jest zed nová, dosti vysoká a pevná, nahoře stínky, stavená k branbě tím spuůsobem jako zed městská okolo Jeruzaléma* (225)

stirion, štyryon, -u m.; z it. storione; vyza (velká jeseterovitá ryba): *těž nám přinesli chleba biskoktů a štyryonu, ryby na studeno vařené, neb ten celý den na našem ohništi nic vařeno ani ohně nebylo* (267)

stlauští, adv.; na tloušťku, tlustý: *tu sobě kaupí v Benátkách každý matracen vlaský, jest asi dvau neb tři prstuov stlauští* (48); sr. ztlauští

stolice, -e f.; **1.** stůl, podstavec: *potom když již čas byl obědu, tehdy byly tři stolice připravené, na něž vkládávaly sedvě prkna dlauhé a široké a ty se spojovaly vprostředku na dyl a to jest byl ten štok, za kterým jsme my jídali* (45), **2.** trůnní sídlo: *toto město Ebron jest staré město, které hned brzo po potopě ustaveno. Někdy byla v něm stolice králuov izrahelských, kterau potom král David do Jeruzaléma přenes* (227)

stoliti, ned.; pobývat u stolu, stolovat: *přišedše svatá Marye Magdalénská, když stolili a jedli, slzami svými Pánu nohy myla a vlasy z hlavy své vytírala a mastí namazala, tu jí Pán všechny hříchy její odpustil* (221)

strach, -u m.; *strach židovský* – strach ze Židů (formulace z bibl. textu): *ta kaplice (jest) na tom místě ustavená, kde se byli apoštolé shromáždili a zavřeli pro strach židovský* (99)

stranní, adj.; boční, jdoucí ze strany: *v neděli pak 19. dne měsíce září měli sme dobrý stranní vítr a hned ráno počali jsme viděti před námi zdaleka ostrov Cyprum* (269)

strana, -y f.; (z) strany – ohledně, co se týče, stran (funguje jako předložka stran): *těž jsme měli v klášteře vína dobrého dosti ku pití a silného, že jsme je museli vodau míšeti, a hned strany jídla a pití jsme se dobře měli* (100)

strhati, dok.; **1.** potrhat, roztrhat: *kdo by chtěl, mohl by s sebau peřiny vzíti, ale mezi námi nevím, by je byl kdo měl, neb by je všechny uvozil a strhal* (48), **2.** přetrhnout: *provaz se strhal v vodě a kotev tam ostala na dně v moři, kteréžto několik dní hledajíc s velikau práci nalezše, vytáhli* (79)

strojiti, ned.; připravovat, chystat: *všickni o životech svých pochybovali a k smrti se strojili* (273)

strom, -u m. (sg. 1. strom, 2. stromu, 3. stromu, 4. strom, 6. stromě, stromu, pl. 1. stromové, 2. stromuov, stromuo, stromův, 6. stromích); podle it. albero (strom, stěžeň); stěžeň na lodi: *(piráti) na nás střileti z kusuo počali, a nejvíce střileli k velikému stromu; neb by nám byli rádi velikau plachtu doluov srazili* (267); (el albore, malus navis, Mastpaun)

střelba, -y f.; **1.** střelení, palba: *velikau-li jsme my pak škodu naší střelbau Turkuom udělali a mnoho-li jsme jich postřileli, toho se věděti nemuže* (269), **2.** střelné zbraně obecně: *item jest povinen patron se dostatečně opatřiti dobrými puškaři, děly, kulemi, prachy i všelijakau střelbau a přípravami* (22)

stříleti, střeleťi, ned.; *stříleti sebau* – prudce vyskakovat (nad hladinu) (o delfinech): *také ten večer málo před západem sluonce opět jsme viděli v moři velmi mnoho delfinuov, hned jich stádo pospolu; kteřížto připlavavše k nám,*

okolo nás sebau sem i tam stříleli a vysoko nad vodau se vyskejtali (305)
studénka, -y f.; studánka, pramen: *tu vystaupivše na zem z kundlele, vyšli jsme na jakaus lauku nevelikau, na kteréž byla čistá studénka v skále sladké vody, té jsme se napili, neb nám byla žádná* (62)
stýskati se, ned.; být někomu úzko, být zkroušený bát se: *vlny kundelí sem i tam zmítaly, od čehož někteří z nás pautnikuov velmi zemdlení byli; a spravedlivě se nám všem stýskalo, též i marynáruom pacholkuom, kteří nás vezli* (252)
suma, summa, -y f.; celkové množství, souhrn: *vím pak, že jakž rozličných hlav lidé jsau, že také rozličně tuto mau práci sauditi i vykládati budau ... a tak summau předivní tu budau saudové* (9)
sutý, adj.; sypký: *nějaký bohatý člověk tak veliké dvě hromadě, jak ti vrškové nyní jsau, sutého obilé nasypal* (285)
sval, -u m.; shluk vláken, koleno (u stébla): *třtiny ty, v kterých cukr roste, jsau třtiny vysoké, co člověk muož vysáhnauti, a některé vyšší, nevelmi tlusté, majíce v sobě časté svały, neb ty přerostliny list zelený dlauhý a auký mají* (300)
sváleti se, dok.; sesout se, sesypat se: *těž mnoho kusuov zdí a stavení jest v moři, které se do moře z břehu sválelo* (80)
svědomí, -í n.; potvrzení, svědectví: *tu také každému, kdo toho žádal, byl dán list od gardyana na papíře pod pečeti konventu, svědomí toho, že jest v Jeruzalémě byl* (238)
svědom, adj.; znalý, s něčím obeznámený: *obyčejně všickni k městu Parenco s navemi přistávají a cesty vuodce, kteří dobře moře svědomi jsau, sobě jednají, aby mohli bezpečně k Benátkám přistati* (336)
svěsti se, dok.; nechat si vymluvit; *jsau mnozí lidé, kteří se s toho svěsti nijakž nedají, než že v Jeruzalémě přes celý rok v zimě jako v létě jednostejně, jak noc, tak den 12 hodin jednostejných dlauhý jest* (247)

svinský, adj.; vepřový: *proč Turci vína nepijí a svinského masa nejedí, o tom sobě muožeš přečísti hádku židovských mistruov s Mochamétem, která jest vytištěna při alkoranu, jich zákonu* (81)
svítek, -tku m.; pův. svědek, to od vadnout (vl. připálená vejce); pečený pokrm z vajec: *těž (nám) dávali kapary, rejži, v sobotu i jindy vejce nebo svítek z nich* (46)
svítěziti, dok.; zvítězit, vyhrát: *Kvido, král jeruzalémský, v té bitvě dřevo kříže svatého před sebau nésti kázal domnívaje se, že skrz to svítězí* (184)
svobodně, adv.; bez překážky, bez potíží: *a v těch austupcích téhož kuoru jsau oltáři, v každé jeden, okolo kterýchž muož se objíti vuokol a vuokol svobodně* (122)
svršku, adv.; shora; *svršku dolu – ve svahu: leží ta věž a to zbořené stavení při samém moři svršku dolu k západu* (75)

Š

šacovati, ned.; z něm. *schätzen* (cenit); odhadovat, hodnotit, ocenit: *tento hrob ... jest udělaný všecken z drahého kamene, kterému jaspis říkají, a tak drahý, že ho dobře, zač by stál, šacovati nemohu* (279); sr. *nešacovati*
šalený, adj.; šílený, zběsilý: (člověk se) *dřevu, věci mdlé, nestálé a křehké, totiž šífu, svěří a s tím se na moře, věc velmi silnau, šalenau a divokau, vydá a do vězení svévolně jde* (331)
šeňk, -u m.; z něm. *Geschenk*, od *schenken* (darovat); dar, pozornost: *obyčej jest, že témuž hejtmanu jakožto vyššímu od pána aneb hospodáře lodí dar aneb šeňk nějaký se posílá* (258); (una praesente)
šeňkovati, ned.; z něm. *schenken*; darovat: *náš patron šeňkoval tomu hejtmanu několik loket sukna červeného a modrého dobrého* (81)
šeňkýř, -e m.; z něm. *Schenk* (krčmář); lodní funkce, ten kdo spravuje a nosí pití, zvl. víno: *a když již bylo skůro po obědě a my ještě za stolem seděli, zehdy přišli k nám k stolu kuchaři, šeňkýři, barvíři*

a jiná čeled patronova, každý s miskou, žádajíc od nás na spropití (81); (canuer) **šetřiti**, ned.; dívat se, zkoumat: *pilně toho šetře, nenalézám podobnějšího kostela ve vsi Praze k tomu jeruzalémskému jako kostel svatého Víta na hradě Pražském* (135)

šibalstvo, -a n.; chytráctví, podvod: *dva (Turci) obzvláštně k tomu (k aktu samozapalování svíček) od vladaře jeruzalémského vyslání bývají, aby na to pilně šetřili a pozorovali, aby v tom se žádný fortel, podvod a šibalstvo od křesťanuov nedálo* (232)

šibenice, -e f.; mučební nástroj, zařízení (obecně): *tu nám bylo okazováno to místo od gardyána, na kterém Krystus Pán pro nás hříšné na šibenici hrozné dřeva kříže viseti jest ráčil* (108)

šif, -u m. (sg.1. šif, 2. šifu, 3. šifu, 4. šif, 6. šifu, 7. šífem, pl.1. šify, šifové, 2. šifuo, šifuov, šífův, 4. šify, 6. šífich, 7. šify); z něm. *das Schiff*, v. **nave**

šije, -e f.; průchod, chodba: *když vejdeš, i jest jakás auzká šije v skále tesaná, dosti dlauhá a nízká, že sehna se musíš jíti* (141)

šipka, -y f.; šíp: *ten pak Aráb počal za námi šipkami z luku střéleti* (229)

škarta, -y f.; z it. carta, to z lat. charta; listina, list papíru: *tu nás kázal (hejtman) jakémus Turku pilně přehledávati za řadry i všude všecko, a kde jakýs list neb škartu u koho psanau našel, tu mu vzal a před toho hejtmána položil* (83)

špatný, adj.; zpustlý, zchátralý, zanedbaný: *to městečko Limisso jest špatné, otevřené a nemá okolo sebe žádné zdi ani ohrady* (72)

špeh, -u m.; z něm. *spähen* (vyzvídat); hlídka, sledování, špehování: *proč jest ta pátá galle zadu ostala, toho věděti nemohu; než jakž někteří pacholci marynáři pravili, že pro špeh zadu ostala, byla-li by kde za námi jaká galle neb šif křesťanský* (257)

špic, -e f. i m. (sg.4. špici, špic, 7. špicem); z něm. *Spitz(e)*; špice, špičatá příď lodi: *těž spředu ven z lodí nad špicem jest*

vydaný třetí strom ven na několik loket a na tom opět visí plachta (29)

špičák, -a m.; *jelen špičák* – mladý jelen v první fázi větvení parohů (i dnes odborný pojem): *i dali nám místo těch dvau srnek jelena špičáka dosti velikého, kterého jsme živého potom až do Benátek dovezli* (300)

špis, -u m.; z něm. *Spiess* (oštěp); kopí, oštěp: *tu patron sám léhaje svůj lozument má a tu se chovají ručnice, špisy, pavězky a jiné věci k bitvě náležící* (33)

špiže, -e f.; z něm. *Speise* (pokrm), to odvozeno z lat. *expensa*, resp. *expendere* (vynaložit); zásoba potravin: *potom jest skalko, ten muože slauti česky kuchmistr nebo maršalek, který vydává špiži kuchaři a co má vařiti* (40)

špunt, -u m.; z něm. *Spund*, to z it. *spunto*, a to z lat. *expunctum* (vyvrtaná díra); 1. uzavíratelný otvor, průchod: *jest tma v tom ponebí, jedné co tam světlo jde špuntem shuory, kterýžto špunt neb díra jest čtverhraná a hrubá co dvěře a jde shůry lodí ... až ke dnu* (30), 2. uzávěr, poklop: *když se ta díra, kterau tam světlo jde do toho ponebí, špuntem k tomu připraveným zahradí, tehdy jest tam tma a nic tam nemuož žádná voda odnikudž ani shuory* (30)

štaudev, -dve f.; stč. *štúdev*, ze stněm. *stand*; větší, obvykle dřevěná nádoba: *stávala tu štaudev v ponebí, které slove suto casaro, veliká, v které byl nápoj marynářuo pacholkuo* (57)

štěp, -u m.; pův. vrub, od *štípati*; pěstěný strom nesoucí plody (nejen pěstovaný štěpováním): *těž roste okolo toho města Rami mnoho palmoví, na kterýchžto ovotce roste, kterému říkají dactile. Jest palma štěp vysoký a dosti tlustý* (87) **štěpí**, -í n. hrom. (sg.7. štěpí); pěstěné stromoví: *odpočívají jsme pod ním (pod fíkovým stromem) a jiným olivovým štěpí v jich stínu* (209)

štípiti, ned.; pěstovat, vypěstovat: *štípil pak byl Pán Buoh ráj rozkoší s počátku, v němžto postavil člověka, kteréhož byl stvořil* (228)

štok, -u m.; z něm. *Stock* (kláda, břevno); hrubý stůl: *tu když jsme přišli, posadivše se za štoky i obědvali jsme* (193)

štrafovati, ned.; z něm. *strafen* (trestat); vytýkat, odsuzovat: *vtipnější a učenější (čtenáři) štrafovati budau obšírné a zbytečné mluvení, prostějším pak některé věci zvlášť neznámé zdáti se budau krátce a zatměle vypsané* (9)

štrych, -u m.; z něm. *Strich* (čára); způsob, řád, forma: *jest to všecko, ty náspy, zed městská i bašty na ten způsob a štrych staveno jako u zámku medyolánského, kdo jest v Medyolaně byl* (289)

štrejšek, -šku m.; proužek, čárka: *Armenínové při křtu od Rekuo se dělí, neb sobě tři štrejšky ve jméno svaté Trojice horkým železem na tváři vypalují* (310)

štuka, -y f.; patrně z něm. *Stück* (kus), nikoli z *Stuck* (štuková omítka); celistvý tesaný blok kamene: *v tom kostele jest 32 slaupuv kamenných mramorových, velkých a vysokých, každý z celého kusu neb štukey udělaný* (142)

štukový, adj.; štukový kámen – tesané kamenné kvádry: *okolo všeho města Jeruzaléma jest zed stavená z štukového kamene tesaného bílého, opuky, skůro takového, jako u nás zde v Praze na Petříně* (172)

štukoví, -í n. (podobný výraz jako stavení); objekt vytesaný z kamene: *na té cestě jsme též viděli mnoho děr a kopání i hrobů kamenných, štukoví co truhly, které zvytahovali ven ti, kteří starých pohřebů hledají* (286)

štukverk, -u m.; splývá s něm. *Stuckwerk* (štukatura), ovšem i tento výraz se týká štuk coby celistvých tesaných kamenů; způsob zdění založený na do sebe zapadajících kamenných kvádrech: *stojí také tu v straně věž vysoká dosti čtverhraná, ale auzká, stavená z štukverku* (104)

šturm, -u m.; z něm. *Sturm* (bouře, vychřice, útok); 1. vychřice při bouři: *ráno vždy předce ten šturm a bauře mořská trvala, ale pršeti a blýskati se*

před vejchodem sluonce přestalo (333),

2. útok, nápor: *spustí-li se (velká plachta), že se jí prostřed naven plac zaměstkná, a než se sváže a zas nahoru vytáhne, oni (piráti) v tom na nás střelbu a šturm pustí, a my ... ztracení budeme* (260)

šturmovati, ned.; útočit na něco, dobývat: *i nosili jsme kamení nahoru a všudy po stranách v navi je rozkladli, kdyby nepřátelé chtěli navi šturmovati, abychom měli, čím na ně házeti a se brániti* (255)

šturmhaub, -u m.; z něm. *Haube* (čepec, přilba, kryt); vojenská přilba: *hlavu má (zvírátko chameleon) jakaus hranatau, co by nějaký helm neb šturmbaum na sobě mělo* (244); sr. *helm*

štryon, v. *stirion*

šustění, -í n.; hluk, hučení, kvílení: *mezi mořem pak a nebem vítr velmi veliký a hrozný, co by všecko všudy svau prudkostí pobratil chtěl, fučí a zučí a o provazy, kterými v navi stromové natažení jsau, ... šustění strašlivé vydává* (325)

T

tafat, -u m.; z stlat. *taffata*, to z pers. *tafte* (tkanina); taft, lehčí hedvábná látka: *tvář mají (turecké ženy) zakryta černým tafatem, takže ony skrz něj dobře každého viděti mohau, ale jich v tváři žádný nevidí* (240)

tafatový, adj.; vyrobený z tafatu, taftový: *zadu byl postaven hrubý tafatový červený praporec co fendle knechtská* (258)

tafle, **táfle**, -e f.; z něm. *Tafel* (deska), to z lat. *tabula*; obkladová deska, tabule, dlaždice: *věděti se má, že jsau z mramoru kamene tesané tafle dosti tenké a ty jsau na železa ke zdi přidělovány* (110)

taflovaný, adj.; obložený taflemi (deskami): *ty slaupy čtverhrané i zed ta všecka, kde není malovaná dilem vysazovaným, jest ozdobená aneb raději taflovaná mramorem a alabastrem velmi pěkným* (110)

taflovaní, -í n.; obklad kamennými deskami: *takovým dilem a taflováním*

mramorem (jako chrám Božího hrobu)
jest dělán kostel svatého Marka
v Benátkách, dole kde není malován, kdo
jej viděl (110)

táhnauti, ned.; tahat, vytahovat: *když již*
bylo přes puolnoci, pan hejtman těch
dvau velikých gallí rozkázal svým
trubačuom dobrau chvíli zhůru traubiti,
tím nám znamení dávaje, abychom kotve
z moře táhli a přeč se strojili (296)

táhnauti se, ned.; 1. plout pomocí
něčeho: *okolo nešporuo opět těch všech 5*
gallí pospolu, jedna vedlé druhé
s vytaženými plachtami, větrem i vesly se
táhnauč k nám se přibližovali (267),
2. stahovat se, prostupovat: *tu maličko*
dolejí pod tau velikau jeskyní jsau jiné
dvě malé jeskyňky, jedna vejš než druhá,
v hořejší jest voda, která se do ní z skály
táhne (157)

ted', pron. adv.: zde, tady: *aby každý tomu*
všemu, co jsem tuto o té naší navi nebo
šífu psal, lépe vyrozuměti mohl, ted'
pravý její conterfet neb vymalování má
(36)

tehda, part.; tedy: *tehdaž nějaký člověk*
rozsíval semeno; a Pán se ho otázal, co
by rozsíval, a on odpověděl, že kamení.
Odpovídaje jemu Pán řekl: „I budiž
tehda kamení!“ a tak to semeno obrátilo
se všecko v kameníčko (140)

tělo, -a n.; tělo nebeské – stav před
příchýlením se slova pův. konsonantické
deklinace (s-kmen) k delšímu tvaru
těleso; nebeské těleso: *Apollonius ...*
přišel až k brachmanuom, mudrcuom
indyckým tak řečeným, aby Hyarcha
mudrce, na stolicí zlaté sedícího
a o maudrosti světské učícího, o věcech
přirozených, o mravích a o rozličném
běhu hvězd a těl nebeských poslauchal
(7)

temon, v. **themon**

tepati, ned.; 1. narážet, pleskat: *vlny do*
navi prostřed na plac tepau, i sic jinde,
takže jednau stranau se tam vrážejí
a druhau zase do moře se vylévají (326),
2. zabíjet: *Turci chovají mnoho vepřuo*
a sviní, ač jich sami nejedí, ale
křesťanuom dosti lacino je prodávají

a peníze za ně trží; které oni od nich
kupujíc tepau a nasolic do šífuo ladují
(319)

teprva, adv.; konečně, nakonec: *i teprva se*
tu o to snesli, že tu na tom místě, kde ten
kostel zbořený nyní jest, někdy bydlela
svatá Alžběta (159)

terč, -e m.; ze stněm. *tartsche* (štít): štít:
z nás pak každý připadše na podlahu
nave, leželi jsme přikryvše se terčemi, až
větší střelba vyšla (262)

themon, **temon**, -u m.; z it. *timone*; veslo
pro řízení směru plavby, kormidlo:
rychle marynáři velikau plachtu obrátili
a temonem veslem z zadu navi od skály
nahejbali, tak až jsme ji s pomocí Boží
minuli (312)

tichý, adj.; slabý (o větru), klidný: *okolo*
nešporů vítr se ukládati počal a tichý vál
ostatek toho dne i tu celau noc (298)

ticho, -a m.; bezvětrí, nevětrno: *a tu se*
již k tomu ostrovu Cursula, někdy slaul
Corcira Nigra, patron kázal s navi
přibližovati a chtěl tu dáti kotev zavrci
a čekati an vítr, neb bylo ticho velmi (51)

títěra, -y f.; ze stněm. *tenterie* (cetky);
nevelký předmět, drobnost, *visí v tom*
kostelíku mnoho svéc a pštrosových
vajec, šífuov malých dřevěnných
a tabulek malovaných a jiných titěr
mnoho, kterých tam lidé na znamení
navěsili, kterým v jich potřebách ta svatá
Nápa pomáhala (jak obyčej vlaský) (291)

tlumač, -e m.; z toho *tlum(a/o)čit*;
tlumočník, překladatel: *pod tím (stanem)*
seděli čtyři Turci, čistí muži, na zemi
a mezi těmi byl pan hejtman z města
Rami a dva tlumačové neb glaitzmanové
z Jeruzaléma, kteří dobře vlasky i turecky
uměli, a čtvrtý auředník z Jaffy (82,3)

tlumačiti, ned.; od *tlumač*, z toho pak
tlumočník; tlumočit, překládat: *těž byl*
s námi také v navi náš tlumač, kterého
nám kníže benátské Jeho Milost a rada
přidali, aby od nás na té vši cestě
tlumačil (43)

tlustost, -i f.; boční strana placatého
předmětu: *ten kámen jest od země*
a dlážení zvejší člověku asi do pasu, na
kterémžto kameni vytesáno na straně,

kterau jest ven do kaply, neb raději na tlustosti jeho, kde se k němu přistupá, literami latinskými textem černým takto (147)

tovaryš, -e m.; z tatar. tavar; druh, společník: *okolo poledne připlavila se naše kundele k nám s našemi tovaryši, kteří byli v městě (312)*

tovarystvo, -a n.; společenství, skupina: *já toliko sám sem byl mezi nimi Čech, a nás sedm jsme v tovarystvu spolu byli (43)*

trativod, -u m.; zařízení na odtok vody, drén: *co se vody z moře vtáhne do navi aneb rozleje aneb tam naprší neb jakkoli od vlnobití nalije ... ta se všecka do té sentiny neb trativodu vtáhne, a tu jsau z té sentiny dvě trauby (36)*

trauba, **trúba**, -y f.; trubka, roura: *tu jsau z té sentiny dvě trauby dřevěnné, k těm nápodobné, po kterých v Praze raury vedau (36)*

tráviti, ned.; živit se, stravovat se: *kdo chce na své v šífu trávití a v zemi Svaté za se sám všecko platiti, tehdy patron toho každému přeje a dopustí (42)*

trefiti, dok.; narazit, natrefit: *nave neb šíf pojednau a jako okamžení všecek se stroskotati, polámati aneb zatopiti muože, buďto že někde v moři na skálu neb mělčinu trefí a se prudkostí rozrazí, neb že se roztrhne, převrátí, zalí a zatopí (329)*

trefiti se, dok.; 1. přihodit se, stát se, natrefit se: *24 dní byli jsme v zemi Svaté (právě se to trefilo mezi Matkami Božími) jí ohledávajíc a 25. dne zas jsme do naší navi připlaveni (253), 2. hodit se, slučovat se: v Jeruzalémě v létě bývá den 14 hodin zdýlí a v zímě 10, však Kristus Pán ... mluví, řka: „Však 12 hodin jest den“ ec.; kterakž se to pak spolu trefiti muože? (248)*

trefovati se, ned.; stávat se: *tyto rejthary páni Benátčané z rok do roka proto v ostrovu Cypru chovají, neb se trefuje, že Turci a jiní mořští zloději připlavují se k břehuom (276)*

trest, -i f.; souvisí s třtina; třtina, rákos, stéblo: *tu kde ten oltář stojí, jest to místo, na kterémž Krystu Pánu smíšeli žluč*

s octem, a napojivše haubu, vložili na trest a podali mu na kříž piti (121)

trošt, z něm. Trost; útěcha, naděje: *v čas bauře na moři všecky ty trošty a naděje lidské věci daremné jsau a nic neplatí a tehdaž od člověka odstaupí (329)*

trpěti, ned.; snášet, vydržet: *měl jsem je (zvířátka chameleóny) v šífu několik dní, až mi potom jedno umřelo, tuším že moře trpěti nemohlo (245)*

trúba, v. **trauba**

truksas, m.; z něm. Truchsess; dvorská hodnost stolníka: *dědičnému truksasu království Českého (5)*

trůky, - f.; z něm. Trog (koryto); necky: *potom mezi ty prkna ... přeloží se malé prkence napříč truhly ... a to se vloží trochu pošikem neb puoložitě co pulpítec i bude co korejtko aneb trůky (48)*

truňk, -u m.; z něm. Trunk; pití, nápoj: *každému pautníku bylo dáno do číšky cínové s veliký truňk malvazí dobrého a k tomu kus chleba biskoktu bílého s koliandrem (44)*

trvati, ned.; vydržet, nezkazit se: *biskokto slove chléb dvakrát pečený, který trvá dlouhý čas a nezkazí se ani brzo splesnivý, ale jest tvrdý (45)*

třimezcítmý, num.; řadová varianta přechodné formy číslovky z pův. tři na deset; třináctý: *ráno pak v pátek, to bylo třimezcítmého dne měsíce července, před vejchodem sluonce opustil nás vítr (61) sr. jedenmezcítmý, dvamezcítmý, sedmmecítmý, osmmecítmý*

třtí, -í n. hrom.; rákosí, třtinová stébla: *toho třtí roste v Cypru mnoho (301)*

třtina, -y f.; rákos, tráva s vysokými stébly: (cukrové třtiny) *toho všeho spu sobu jsau, jako zde u nás v Čechách třtiny, které v rybnících a při vodách rostau a bývají, krom že ony vyšší a tlustší jsau (300,1)*

třtiti se, ned. (3.pl.pr.: trau se); drát se, tlačit se: *a tak z pautníkuov jeden přes druhého pospíchajíc s svými věcmi do bárky vkračovali ... a já vida, že se tak trau, ostal jsem tu na břehu s několika jinými pautníky (252)*

tudy, pron. adv.; touto věcí, takto: *Židé to (způsob záchrany) od Júdy slyšíce z toho veseli byli, že tudy od smrti vysvobození budou* (126)

tuhý, adj.; silný, mocný: *a když jsme se již plavili, počalo dosti hrubě pršeti a vítr tuhý a dobrý váti* (50)

tuze, adv.; 1. silně, mocně: *stojí v stráni toho vrchu starý a veliký štěp olivový; od toho místa, na kterém Adam byl stvořen, muoží býti, co by tuze kamenem hodě dohoditi mohl* (229), 2. pevně, silně, bytelně: *to bydlo má provazy po stranách až k koši natažené, aby tuze stálo* (28), 3. vytrvale, usilovně: *a když již k večeru se nachylovalo okolo 20 hodin, opět všech těch 5 gallí pospolu se zšíkovavše jedna vedle druhé větrem i vesly se za námi tuze táhli* (268), 4. důrazně, zvýšeným hlasem: (patron) *mluvil o to tuze s tím hejtmanem, že toho obyčej není, aby měli pautníky tak pilně přehledávati* (83)

tuna, -y f.; z něm. *Tonne* (sud); sud velikosti obvyklé pro herinky: *dávali (nám) ryby z láku (jenž sordelle slovou vlasky), rybičky malé bílé, nasolené do láku v tunách co herýnky* (46)

tuzna, -y m. (pl.2. *tuznův*); z it. *dozzena* (z toho i stněm. *tutzen* a z toho pak ně. *tucet*; *tucet* (dvanáct): *já pak i my skůro všickni pautníci vědauce o tom hned v Benátkách, neb nám byli pověděli, i nakaupili jsme stuh, a já jich koupil v Benátkách osm tuznův a ty mi ještě nestačily* (90)

tužiti se, ned.; sílit, zvedat se (o větru): *sedmnáctého pak dne měsíce července, to bylo v sobotu ráno, počal se tužiti vítr a stranau váti a ten trval až do poledne* (55)

týž, adv.; též, rovněž: *pravil týž gardyan, že by také i druhá brána, kterau jest Krystus Pán z města na popravu veden byl, ještě v Jeruzalémě byla* (180)

U

u, prep. +acc.; v, ve (což je ovšem v tomto významu s loc.): *v těch (dělech) kaule byly železné u velikost co mé pěsti* (32),

dal patron věděti nám pautníkuom, abychom byli všickni u večer v navi (54); +loc.; v, ve: *moře čím dál víc se baurilo a vítr se tužil, takže jsme u velikém nebezpečení byli* (252)

učiniti, dok.; činit, odpovídat něčemu, rovnat se: *leží Corfu od Benátek sedm set mil vlaských, to jest našich českých sto a čtyřiceti mil, nebo pět mil vlaských učiní jednu českau* (52)

uděliti, dok.; obdarovat, poskytnout něco: *toho dne také asi dvě hodiny po obědích kázal nás všechny pautníky gardyan svolati ..., každého obzvláště prose, aby mu a všemu konventu podle možnosti pro Pána Boha udělil* (237)

udeřiti, dok.; vystřelit, vypálit: *náš patron ku poctivosti tomu biskupu rozkázal ze čtyř děl udeřiti bez kulí a oni též proti nám z galle udeřili ze dvou kusů* (74)

uhlédati, dok.; uvidět, spatřit, zahlédnout: *a jak na ten plac vejdeš, tak na puolnoční straně proti poledni uhlédáš, an stojí čisté stavení a kostel zpanilý* (102)

uhnauti se, dok.; odbočit, pootočit se: *potom uhna se na poledne, tu uhlédáš proti západu dveře* (131)

uchovati, dok.; ochránit před něčím, nedopustit něco, někoho něčeho ušetřit: *to (stěžeň s košem) kdyby bylo dolů upadlo, drahně by nás pobilo a potlauklo a ztraceni bychom byli, ale Pán Buoh všemohúcí sám nás ostríhati a toho uchovati ráčil* (265)

ujeti, dok.; odjet, odplout: *když ten hejtman ujel z navi, patron nám pautníkuom rozkázal oběd dávat* (81)

ujiti, dok.; odejít, uniknout: *vstaň a vezmi dítě i matku jeho a ujdí do Ejipta* (bibl.) (141)

ujiti, dok. (l-pt.: *ujal, ujali*); přijmout, uzavřít (smlouvu): *jestliže by kdo po této smlouvě z panuov pautníkuov teprva do Benátek přijel ... a tuto smlouvu tak, jak jsau jiní ujali, ujiti chtěl a ujal, tehdy jest ho povinen patron s sebau vzíti* (22,3); sr. *odjiti, přijíti*

ukazovati, ned.; když potřeba ukazovala – když bylo potřeba: *okolo nešporuov připlavili se do navi na kundeli náš*

- patron a hejtman a přivezli s sebou dva volí živé a tak je vtáhli do navi a tam je chovali a potom bili, když potřeba ukazovala (68)*
- ukládati se**, ned.; polevovat, slábnout (o větru): *listopádu měsíce dne 13. v sobotu v svítání vítr drobet ukládati a moře se tišiti a bauře přestávati pomalu počala (307)*
- ulaupiti**, dok.; uloupnout: *z toho kře vinného jsem kus kůry ulaupil, který až podnes mám (229)*
- uložiti se**, dok.; polevit, zeslábnout (o větru): *listopádu měsíce dne 24. v středu ke dni vítr se uložil a moře se utišilo a my vytáhše dvě plachty, tichým větrem pomalu jsme se plavili (313)*
- umenšený**, adj.; zmenšený: *když jest příliš hrubý a tuhý vítr, ta třetina se od plachet odejme, která slove bonaca; neb plachty umenšené míně větru berau (30)*
- umíniti**, dok.; rozhodnout se pro něco, něco si usmyslet: *tuto pak mau práci proto ke jménu a ku poctivosti Vaší milosti jsem a všeho rodu jsem připsati umínil: jedno, že pan otec Vaší milosti slavné paměti tam (ve Svaté zemi) prvé byl a Vy že na té cestě a téhož umyslu a vuole jste býti ráčili (8)*
- uobjeti**, adv.; objetí (jakožto míra obvodu); *víc než v uobjeti – tlustší než by se dalo obejmout: v třetině téměř lodí na dyl jest strom vsazený silně do navi, tlustý víc než v uobjeti, ssazovný z několika jiných dřev a potahovaný zhusta provazy co sud obručemi (28)*
- uplvati**, dok.; poplivat: *Pán Krystus jsa svázán přiveden byl a tu posmíván, uplván i upolíčkován (95)*
- uprositi se**, dok.; vyprositi si, vyžádat si: *po obědě nás koliks pautníkuov uprosili jsme se u gardyana, aby nám odpustil jíti do města (193)*
- uprostřed**, adv.; doprostřed (odpověď na otázku kam): *(patron) rozkázal lodičku kundeli, kterauž jsme byli tehdaž v navi vtaženau měli, vundati uprostřed nave (255)*
- uraziti se**, dok.; narazit, srazit se: *toho hrochnutí jsme se všickni hrubě lekli, neb jsme nevěděli, co se to děje, až nám bylo oznámeno, že se jedna nave u druhau urazila (309)*
- urovnati se**, dok.; dohodnout se, srovnat se: *i stáli jsme (tu), ... než se náš hejtman z navi s pánem z Ramy urovnal o glejt a ty, kteří nás měli až k naší navi doprovoditi (251)*
- uručiti**, dok.; potvrdit prostřednictvím ručitele, zaručit: *také jest patron to všecko (smlouvu) tu hned v Benátkách, než odjel, dostatečně několika znamenitými měšťany benátskými uručil (23)*
- uřad**, v. **auřad**
- ustati**, dok.; unavit se: *víc jeden horkem ustal a zemdlil se než chůzi (212)*
- ustavěti**, dok.; vystavěti, postavit: *to město zbořené s tau věží, jak jsme potom zvěděli, jest Caesarea Palestine, ... kterážto město onen Herodes Veliký dal ustavěti a bylo někdy znamenité (75)*
- ustavený**, adj.; postavený, vystavený: *u zdi městské jeruzalémské jest ohrada zdí a v té kostelík neveliký, na tom místě ustavený, kde prvé byl duom Kajfášuo (95); sr. vystaviti, vystavený*
- utíkati se**, ned.; nacházet útočiště, zastání: *kdyby jich tu (mnichů) na Huoře Syon nebylo a Turci klášter vzali, ... by neměli se pautníci k komu utíkati (237)*
- uvázati se**, dok.; ujmout se něčeho, převzít péči o něco: *když taková bauře na moři jest a se rozmuože, tu již patron své lodi pánem býti přestává, neb moře a vítr v ní mu se uváží a po své vuoli ji zpravují, mistrují a jak chtějí, s ní nakládají (327)*
- uvoziti**, dok.; opotřebovat cestováním: *kdo by chtěl, mohl by s sebou peřiny vzíti, ale mezi námi nevím, by je byl kdo měl, neb by je všechny uvozil a strhal (48)*
- uvrci**, dok. (3.sg.pr.: uvrže, 3.pl.pr.: uvrhau, l-pt.: uvrhl, uvrhla, uvrhli, n-pt.: uvržen, s-pt.: uvrhši, uvrhše,); obsahuje starý tvar inf. dn. *vrhnout*; vrhnout, vhodit: *když se pak přistane k portu, tehdy se časem jedna kotev uvrže do moře a udrží navi, že na místě stojí (38); sr. obvrci, zavrci*

V

váha, -y f.; rozvaha, povaha: *chtěl jsem také za nimi cválati, ale můj osel nechtěl, ačkoli jsem ho bil, než vždy svau vahau jíti* (229)

valete, -e n.; z lat.; pozdrav na rozloučenou, sbohem: *moře naposledy takový opravdový a poctivý panket bauří mořskau udělalo a s námi se jako rozžehnávajíc Valete nám dávaše, po té se upokojilo* (339)

valní, adj.; od val; *valní sklep* – valená klenba (jednoduchá klenba opřená o boční stěny): *kapla svaté Panny Kateřiny, (jest) dlauhá a nevelmi široká, dosti veliká a vysoká, valním sklepem klenutá* (154)

varta, -y f.; z něm. *Warte*; hlídka, stráž: *a ti (žoldnéři) vždycky každého dne ve dne u bran, v noci po městě varty drží, rovně jako by město od nepřátel obleženo bylo* (290)

vazba, -y f.; vězení: *v té zdi jest jakýs sklep, co by byla nějaká vazba neb žalář* (104)

vaření, -í n.; vařivo, věci vhodné k vaření: *pod tím (rybníkem) jest nětco polí, na kterých sobě Turci a Arábi sejí zeli, cibuli a jiná vaření a ty pole zapauštější vodau* (195)

vážiti, ned.; vážením čerpat: *voda jest tu dosti dobrá, neb nedaleko od břehu studnice byla, s které jí vážili* (84)

váživati, ned. iter.; *Panna Marya z těch cisteren měla často vodu váživati, neb nedaleko jsau od toho místa, kde bydlela* (96)

vážný, adj.; náležitě vážící, platný (o mincích): *berau také (Turci) rádi i dukáty benácké, kterým cykyny říkají, když jsau vážní a nejradši nového rázu a nedávno bité* (250)

vbiti, dok.; přibít: *ta nejprvnější kapla vedlé sakrysty jest nápodobně jako by ona byla, kde Pán seděti ráčil, než ho na kříž vbili* (136)

vcele, adv.; v celku, v úplnosti, pohromadě: *na západní pak stranu při zemi pod ostatkem hořejšího kostela, který zbořený*

jest, jsau dvěře proti puolnoci, a tu ještě stojí vcele čistý křížový sklep (159)

več, prep. ve (+acc.) s pron. příklonkou -c; v co, do čeho: *v té truhle chová sobě každý své šaty choděcí, též košile, aby se měl več převláčeti pro vešky, kterých jsme mnoho mívali, a jiné své věci* (49)

večeřadlo, -a m.; jídelna: *ty kaply neb kostelik na tom místě jsau ustavené, na kterýmžto někdy byl onen dům, v kterém bylo večeřadlo veliké, kde Pán Krystus ráčil jísti beránka s svými učedníky* (98); (*cenaculum*)

vejiti, dok.; vyjít (o slunci): *také bran ráno nikdá neodevrau, než když sluonce vejde, a též jak zapadne, hned je zavrau* (290)

vejstupek, -pku m.; výklenek: *po levé straně téhož oltáře v též jeskyni nedaleko od něho jest vytesaný z skály vejstupek, málo vejš než člověka zvejší* (124)

velmi, adv.; příliš, moc: *na puolnoci při samém moři leží městečko Zante nehražděné a leží dlauze, není velmi velké, ale má ulici skrz všecko městečko na dyl* (58)

vertovati, ned.; z něm. *werten* (ocenit, ohodnotit); probírat, listovat, procházet: *a já vertujíc se v těch knihách nalezl jsem některých Čechuov, kteří přede mnau tam byli, napsaná jména* (281)

veselý, adj.; hezký, příjemně působící: *ten kostel jest vnitř dosti veliký a vysoký, na sklaupy křížovým sklepem sklenutý, obilený a veselý* (219,20)

veselejší, adj. komp.; přijatelnější, příjemnější (představou): *o to veselejší smrt jest na zemi (než na moři), neb víš, že do země a hrobu položen budeš* (330)

veselo, adv.; hezky, příjemně: *bylo u té studénky zeleno a veselo* (309)

vězeti, ned.; být někde vetknutý, vložený: *také v tom hrubém kříži nad tau stříbrnau rukau vězí kus hřebu, kterým Pán na kříži byl přibit* (273)

vcházeti, ned.; vejít se: *ta (lod'ka) jest tak veliká byla jako neveliký prám, ač ne tak široká; vcházelo nás do ní čtyřidceti osob* (38); sr. *vjiti*

vicegardyan, -a m.; zástupce gardyana, v. **gardyan**

viděti se, ned.; zdát se, přijít (vhod): *potom hned jsau se někteří z pautníkův plavili do navi ráno v sobotu a někteří v sobotu večer, jak se komu vidělo a zdálo* (26), *i vidí se mi za potřebné býti, abych čeled na té navi ... popsal* (39)

vigiljí, -í f. pomn.; z lat. *vigilia* (bdění); předvečer svátku, svatvečer: *v páteční pak dni aneb postní, jako u vigiljí některého svatého, dávali (nám) ryby z láku* (46)

vinšování, -í n.; z něm. *wünschen* (přát); přání, popřání: *Jeho Milosti, služby své a pozdravení s vinšováním všeho dobrého vzkazuje* (5)

víti, ned.; navíjet, namotávat: *když oni (námořníci) chodí okolo, provaz se na vřeteno víje* (34)

vjíti, dok. (3.sg.pr.: *vejde*); vejít se: *v té železné mřížce jest okenečko malé, toliko co tam ruka vejde, že se muož toho slaupu skrze ně rukau dotknuti* (118); sr. *vcházeti*

Vlach, -a m.; slovanské označení Italů, souvisí s *Valach*; Ital: *v tom ostrově jsau všecko Řekové a jsau křesťané a užívají řeči řecké, ale jest mezi nimi mnoho Vlachuov* (54)

Vlaška, -y f.; Italka: *bylo také žen starých (nevím, co jsau byly, jeptišky-li čili bekyně) Vlašek pautnic okolo pěti* (42,3)

vlaský, adj.; italský: *hned ten den po obědích plavilo se od země drahně knechtuo neb žoldátuo vlaských s puolháky do Barcy a s tau navi se přeč strojili* (293)

vlasky, adv.; italskou řečí, italsky: *uhlédavše (námořníci) děrau, kterau se do špižirny leze, an se dole hrubě svítí a hoří, křičeli vlasky „Fogo, fogo!“, to jest „Oheň, oheň!“* (315)

vlastně, adv.; přímo, přesněji vzato: *Hora Syon ... na tři vršky neb pahrbky se dělí; jeden, na kterým klášter stojí, který vlastně Hora Syon slove, druhý jest huora Kalvarye ... třetí, na kterém chrám Šalamaunuo* (172)

vmetati, dok.; naházet: *také jsme po navi shledali všecky škopky, kbelíky, okovy*

a jiné nádoby a ty do vody do kundele vmetali (255)

vnitř, adv.; 1. uvnitř, vevnitř, zevnitř (kde): *ještě jest jedna kaplice vnitř v klášteře v rohu, který mezi polednem a západem* (100), 2. dovnitř (kam): *necht' se zase navrátím vnitř do navi* (30); sr. *zevnitř*
volený, adj.; vyvolený: *mát' Pán Buoh všemohúci a věčný i v těch vejchodních krajinách mezi pohany nezčíslný počet svých volených křesťanuov, lidí sprostých, robotných, dobrých a bohabojných* (248)

vozba, -y f.; vožení, přeprava: *jini z pautníkuov na navi sami za své trávili a patronovi toliko od vozby neb plavení platili* (42)

vpadati, ned.; vlévat se, ústit: (pod skálou) *vyskakuje pramen vody čisté, velmi silný, že dosti veliký potok od něho teče, na kterým sau i mlejny, který potom tu do moře vpadá* (309)

vpauštěný, adj.; zapuštěný, zastrčený: (vyvýšené dláždění) *po stranách není rovně, neb jsau čtverhrané kusy kamenuov tam vpauštěné a zase drobet vypauštěné, a všecky 4 strany tak dělané* (166); sr. *vypauštěný*

vpustiti, dok.; vložit, dát do něčeho: *mezi jinými též i nebožtíka pana Jakuba z Hundtpis v košili, v sedění a v botkách, které na nohách měl, do moře jsme vpustili* (268)

vražeti, ned.; vnikat, hrnout se: *jednau stranau se (vlny) tam (na palubu) vrážejí a druhau zase do moře se vylévají* (326)

vrhcáby, - m.; ze stněm. *wurf* (od házet) - *zabel* (deska); stolní hra založená na házení kostkou: *potom, když po obědě bylo, šel každý z pautníkuov po navi, kam se mu líbilo, někteří hrali v vrhcáby, v karty, někteří sobě nětco čtli* (47)

vtip, -u m.; důvtip: *tehdaž (při mořské bouři) neprospívá a nestačí žádná maudrost, žádná síla, žádná opatrnost, žádný vtip, žádné umění ani jaká chytrost* (328); *vtipy přirozené* - nadání, vlohy: *to dvě na lidi urozené a šlechtné předně náleží: jedno, aby uměním svobodným vtipy své přirozené zuostřiti hleděli,*

- a druhé, aby mezi rozličné národy se prošli* (6)
- vtipnější**, adj. elativ; chytřejší, důvtipnější: *vtipnější a učenější* (čtenáři) *štrafovati budau obšírné a zbytečné mluvení, prostějším pak některé věci zvlášť neznámé zdáti se budau krátce a ztměle vypsane* (9)
- vrhnauti**, dok.; vjet, vplout, vniknout: *hned za námi virhly do Portu Barca a Barciot a kotve zavrhuše při nás tu stály* (300)
- vůkol**, v. **vuokol**
- vuobec**, adv.; veřejně: *jiní* (přátelé) *mne snažně žádali i napomínali, abych pro jiné také, kteří takové věci rádi čítají, vuobec vytisknauti dal* (9)
- vuokol**, **vůkol**, adv.; *vuokol a vuokol* - kolem dokola: *Famagusta leží v rovni při samém moři, má zed okolo sebe pevnau, všecku z tesaného kamene štukového stavenau, počna od moře proti puolnoci vuokol a vůkol až zas k moři* (288)
- vuole**, **vůle**, -e f.; 1. záměr, úmysl: *bylo nám oznámeno, že jest vuole páně hejtmanova, jak nejprvé zase dobrý vítr Pán Buoh ráčí dáti, abychom předce ... k Benátkám se pospolu plavili* (313,4), 2. schválení, souhlasný záměr: *item budau páni pautníci povinni žádného světla v noci v šífu nepáliti ani míti déle hodiny na noc, leč s volí a vědomostí a povolením patrona* (21); *mít vuoli* - mít možnost, volnost (v něčem): *jestliže by který z panův pautníků, jsauc při stole, komu jinému chtěl dáti od stolu kus chleba aneb jakéhokoli jídla neb trůnk vína, toho má míti vuoli a patron mu toho nemá zbraňovati* (17)
- vybrati se**, dok.; vyjít, opustit: *již z země Svaté brzo se vyberu a o ní víc psáti přestanu* (246)
- vydaný**, adj.; vystrčený, vysunutý, vyčnívající: *těž spředu ven z lodí nad špicem jest vydaný třetí strom ven na několik loket a na tom opět visí plachta* (29)
- vydřiti se**, dok.; vytrhnout se, vysmýknout se: *jakýs černý Aráb ... vzal jednomu pautníku osla za uzdu a chtěl mít od něho mejdynu ... a ten mu se vydřel a počal na oslu běžeti* (229)
- vydrápaný**, adj.; vyrytý, vyhloubený: *nalezl jsem tu nedaleko od té díry u kraje vydrápaný neb vyrytý nožem neb nětčím jiným v kameni erb Jeho Milosti pana Jana Zajíce dobré paměti* (130)
- vyhlédati**, ned.; vyčnívat, vystupovat, vykukovat: *vyhlédaly za tím zbořeným místem nahoře jakés dvě věže* (76)
- vyjiti**, dok.; pominout, přejít: *z nás pak každý připadše na podlahu nave, leželi jsme přikryvše se tercemi, až větší střelba vyšla* (262)
- vymalování**, -í n.; vyobrazení, znázornění: *aby každý tomu všemu, co jsem tuto o té naší navi nebo šífu psal, lépe vyrozuměti mohl, teď pravý její conterfet neb vymalování má* (36)
- vymalovati**, dok.; ztvárnit, zobrazit: *na té (zdi) jest vymalováno dílem vysazovaným: proroci, Konstantynus císař a svatá Helena s křížem* (110) sr. *malovati*
- vymieniti**, dok.; vymíniti se zachovalým stč. diftongem ie; vytknout, vypsát, vymínit: *item bude povinen patron, se zase plavě od země Svaté k Benátkuom, nikdež jinde nepřistávati než k ostrovu Cypru, jak nahoře vymieněno* (21)
- výminka**, -y f.; výjimka, omezení, výminka: *a tu (úředníci) pojedše dali patronu glejt, aby nás z navi na zemi bezpečně vysadil, však s tau výminkau, jestliže by kdo mezi námi byl, který by pod panstvím panuov Benátčan a pod krále franského aneb pod papežovým nebyl, aby z šífu nevycházel* (81)
- vymluviti**, dok.; mluvením vyzískat, vymámit: *drahně peněz na jednom každém z nás* (Turci) *vymluvili, dokud jsme se jim neohrozili a více na spropiti dávati nechtěli* (90)
- vynaložiti**, dok.; věnovat (na něco): (hospodář tyto) *peníze ... na světlo při službě boží v kostele a žaláři svaté panny Kateřiny vynaložiti přičekl* (281)
- vyníti**, dok. (nt-pt.: vyňma); vyjmout, vyndat: *a tak každý večer vyňma tu matracen z truhly a koltru neb hauni,*

- kterau se přikrejšvá, ustele sobě do toho korejtku a tak leží celau noc* (49)
- vypáčený**, adj.; vypouklý, vyklenutý: *k přednímu konci jest (lod') užší jako i k zadnímu a vprostředku vypáčená s obau strán nápodobně co sud* (28)
- vypadati**, dok.; popadat: *těch slaupkuov jest nětco vypadalo a nětco jich ještě stojí* (130)
- vypauštěný**, adj.; vysunutý, vystupující: (vyvýšené dláždění) *po stranách není rovně, neb jsau čtverhrané kusy kamenuov tam vpauštěné a zase drobet vypauštěné, a všecky 4 strany tak dělané* (166); sr. *vpauštěný*
- vypisovati**, ned.; psát (o něčem), popisovat: *o tomto domu také jsem napřed zmínku učinil, když jsem vypisoval stavení nynějšího města Jeruzaléma* (218)
- vypsání**, -í f.; popis: *dobrý díl města nynějšího nad chrámem leží na místě, kde prvnější město leželo, podlé vypsání Jozefa, jak se tomu vyrozuměti muože* (179)
- vyrostlina**, -y f.; samorost, přírodní výtvar připomínající lidský: *v týchž jesličkách ... nachází se vyrostlina velmi mistrná sama od sebe modře a bíle v mramoru, osoba neveliká co mnicha, an leží v kápi, maje hrubau bradu* (149)
- vyrostlý**, adj.; 1. vystupující, vyčnívající: *asi vprostřed vrchu jest jakýs auvuoz doluov a v tom kus skály ven vyrostlé, kámen hrubý obdlaužný* (186), 2. tvořený, vytvořený: *pod vrchem hory Olivetské jest jakás divná jeskyně ... vnitř všecká z holé skály vyrostlá, dosti široká* (188)
- vyrumovati**, dok.; od rum (sut', stavební úlomky); vyprostit ze sutin: *a tak hledajíc proti vejchodu zdi městské gruntu, našli jsau v rumích a vyrumovali dvěře neb vrata dřevěnná stará od též brány* (179,80)
- vyrumovaný**, adj.; vyproštěný ze sutin: *ta brána zřítěninami, rumem a kamením chrámu byla zasutá a tak dlauhý čas zaruta stála, až za času královny Heleny zas vyrumovaná a nalezena* (179); sr. *rum*
- vysazovaný**, adj.; vykládaný; dílo vysazované - mozaika: *strop té kaply neb sklep nahoře byl jest malovaný dílem vysazovaným a zlatem (takovým dílem, jakým jest Saudný den na zámku pražském na kostele svatého Václava zevnitř ec)* (128)
- vysekaný**, adj.; vytetovaný: *jest ten obyčej mezi křesťany v zemi Svaté, že dětem svým, pacholatuom i děvčatuom, vyřezují kříže na rukau a natírají sazemi, že jim to zaroste, tím spuosoem, jak lazebníci druhdy slova na těle vysekaná mívají* (245)
- vysoký**, adj.; vysoké moře - hluboké otevřené moře, tedy dál od břehu, mimo přístav: *i vyjeli jsme z toho auzkého moře mezi ostrovem a zemí, které slove vlasky kanal, zase na vysoké moře* (56)
- vystavěti**, dok. (1-pt.: vystavěli), v. vystaviti
- vystaviti**, dok. (1-pt.: vystavili, n-pt.: vystaven, vystaveno); postavit, vystavět: *když to dřevo nalezeno a vyzdvíženo bude, tehdy město Jeruzalém zase vystaveno a zvelebeno býti má* (125), *okolo snidání dobrý vítr váti počal a my se všickni na cestu strojili a náš praporec pautnický rozestřevše zzadu na navi jsme vystavili* (301)
- vystavený**, adj.; 1. postavený, vystavěný: *toto město Famagusta jest vnitř čisté a dosti dobře vystavené, velmi pevné* (288), 2. výstavný: *tak jest bylo to znamenité a vystavené město Jeruzalém zkaženo a s prstí smíšeno* (180)
- vysutý**, adj.; vysypaný, zasypaný: *s pole do zámku jest čistá brána z štukového kamene zděná a tu k polední straně pod ní bašta novým spuosoem, jak se těchto časuov dělají, stavená, vnitř prstí vysutá a pevná, vydaná ven ode zdi* (177); sr. *sutý*
- vytáhnauti**, dok.; vyzískat, vymámit: *patron i hejtman byli by na nás rádi některý dukát vytáhli a vyhrozili* (93)
- vytrhnauti se**, dok.; přerušit činnost (vyprávění), odbočit od tématu: *tuto se*

musím drobet vytrhnauti a napsati nětco o tom Mrtvém moři (207)

vyvolávati, ned.; zvát (někoho), nechat přicházet; (vzdělanec) *jest i z jiných zemí lidi učené nemalým nákladem k sobě vyvolával* (6)

vyzdvihnauti se, dok.; vyplout, odrazit od břehu: *když nás ty galle minuly, hned za nimi také jsme se s naší navi z portu plavili, Barciot tolikéž brzo po nás se vyzdvihl a za námi se vezl* (302)

vyzina, -y f.; vyza (jeseterovitá ryba): *to, jenž slove vlasky caviaro, (kuchaři) praví, že jsau z viziny jikry a jest věc černá co kolomast a slaná* (46)

vyznamenávati, ned.; znamenat, mít význam: *ve čtení latině se (ten potok) torrens jmenuje, kteréžto slovíčko vlastně vyznamenává potuoček, který z příváluov a dešťové vody bývá* (163)

vzdálí, adv.; daleko, jak vzdálený: *ta studénka muože býti vzdálí od kláštera Hory Syon okolo dvau honuov dole pod vrchem* (194); sr. *zdálí*

vzíti, dok.; *vzíti konec* - skončit: *potom jsme vyšli nahoru do kaply svaté panny Kateřiny a tu konec vzala ta procesí* (143,4); *vzíti škodu* - poškodit se: *kdyby vítr navi k skále přirazil ... nějakau velikau škodu vzíti by musela* (312); *vzíti příčinu* - získat záminku: *jestli ji (plachtu) pak nedám spustiti, tehdy (pirát) příčinu vezme a bude se s námi bítí* (260)

vždy, adv.; stále, pořád: *potom minuvši ten ostrov, vezli jsme se vždy špatným větrem podlé ostrovu Candy* (68)

Z

za, prep. +acc.; **1.** po, po nějakou dobu: *když ty kněží, kteří v kostele býti mají, Turci do kostela se všemi potřebami vpustí, i zavrau je a tam jich nechají za několik neděl* (199), **2.** ve vzdálenosti: *a tak jsme stáli tu s navi na vysokém moři za míli českau a víc od Benátek ten celý den v pondělí a noc* (26), **3.** o něco: *pakli ho (patrona) kdo poprosil za truňk, tehdy kázal mu dátí, ale ne mnoho* (49)

zabíjeti, ned.; utěšňovat: *tu hned marynáři pacholci ... díry v šífu zahrazují a zabíjeji a k bauři se strojí* (325)

zabíjený, adj.; zadělávaný, utěsněný: *a ta podlaha nad tím ponebím jest nahoře zabíjená, kde se prkna spojují, knoty kaudelnými* (30)

zabitý, adj.; z dok. slovesa *zabíti*; utěsněný, zadělaný: *podlaha jest tolikéž zasmolená a knoty kaudelnými zabitá dobře, že tam žádná voda nemuož* (031); sr. *bítý*

zabradlo, -a n.; zábradlí, ohrazení: *po stranách (lodi) jsau zabradla člověka do pasu zvejší s obau strán, aby nic nemohlo z navi vypadnauti* (33)

zadu, adv.; vzadu: *na tom dvoře jest také čistá studnice, zadu pak za ním k západní straně v témž domě jest plac dosti veliký* (86); sr. *zzadu*

zahrobec, -bce m.; od *hrabati*; **1.** záhon (zde členěná plocha klášterního dvoru): *vprostřed jsau co zahrobci hrubý, zvejší do pasu vyzděný a tu byla na tom jednom ta bauda z prken, v které jsme léhali* (99), **2.** chodník: *tu jest v zemi jakýs čtverhraný plácek dlážený, dosti veliký, okolo něho ze tří strán obezděno zídkaui jako by byly stupníky, a dole při zemi jsú vuokol co záhrobce z kamenne* (189)

zachovati, dok.; uchránit: *jakož Pán Buoh předivně Daryele uprostřed lvuov ... zachovati jest ráčil, takž také tau předivnau mocí svau pro budaucí a věčnau památku místa ta svatá ... zachovati ... ráčí* (11)

zachovávatí, ned.; dodržovat: *při tom pasování pak takový se spu SOB zachováva: Gardyan Hory Syon připraviv se v raucho mešné jde do Božího hrobu ...* (200); *zachovávatí spu SOB (něčeho) - mít něčeho podobu, nějak vypadat: leží a táhne se (Svatá země) podle moře dlauze a neširoce, ač s počátku od puolnoci jest dosti široká, ale na poledne se vztahujíc auží se a tak spu SOB klínu zachováva* (247)

zákon, -a m.; řád (mnišský): *mniší šli dva a dva spolu ze všech klášteruov, kteří*

- v Benátkách i okolo jsau, každého zákona neb řeholy zvlášť (24)
- zákoník**, -a m.; učitel zákona (teorie i praxe židovského Starého Zákona): *okazoval nám mnich jakýs duom a pravil, že na tom místě stojí, kde za času Krysta Pána stál duom onoho Šimona zákoníka, do kterého byl Pána pozval, aby s ním jedl* (220,1)
- záležeti**, ned.; sestávat z něčeho, spočívat: *malá (mince) záleží v drobných penížkách měděnných, větší trochu nežli bílý peníz český* (66)
- zámek**, -mku m.; podle něm. *Schloss* (mechanismus i palác): *velká rezidence, zámek i hrad: takž nemá žádný duom krovu, než všecko takové podlahy bite aneb klenutí krom věží u kosteluov a klášteruov, kteréž jsau dosti vysoké s zděnými krovu nápodobně co na pražském zámku u svatého Jiří* (64); (castel)
- zámček**, -mčku m.; dem. k zámek; hrádek; (městská hradba) *má vydanau do moře znamenitau baštu jako zámček malý* (64)
- zaměstknati**, dok.; zaplnit, zatarasit: (zkušení) *neradili, aby veliká plachta spuštěna byla, pravíc, spustí-li se, že se jí prostřed nave plac zaměstkná* (260)
- zamítati**, ned.; od *metati*; vyhazovat, vrhat: *kde jest hlaub a provazové ke dnu stačiti nemohau, tu se kotve zamítati nemohau a protož se nezamítají do moře než blízko od krajuov neb břehuov a portuov aneb kde mělko jest* (38)
- zamyslit**, dok.; připustit, na něco přistoupit: *náš patron rozkázal tomu hejtmanovi oznámiti, nežli by toho dopustil a ten nový spuosob přehledávání pautníkův zamyslil, že se chce rači zase naspátek s námi do Benátek plaviti* (83)
- zantský**, adj.; od toponyma *Zante* (it. název ostrova a města *Zakynthos*); vztahující se k *Zakynthu*: *těž před obědy jsme viděli obě galle grosse s vytaženými plachtami i vesly se vézti do portu zantského* (319)
- zapauštět**, ned.; zalévat, zavlažovat: *tau vodau zapauštějí zahrady, pole a jiné věci, neb v tom ostrovu, jak o tom zprávu mám, nečasto pršívá* (73)
- záplata**, -y f. (pl.4. *záplatě*); plat, odměna: *když jsme přišli (do kláštera), čekal na nás auřednik betlémský, který s námi do Ebronu jezdil, a ten chtěl záplatě od hejtmana našeho z navi* (235)
- zaroveň**, adv.; na stejné úrovni, zároveň: *a když byla (nepřátelská loď) zaroveň po pravé ruce s naší navi a nás ještě neminula, vystřelili z ní opět z jednoho kusu* (257), *tak rychlá před jiným naše nave byla, ač ony dvě (jiné) větší byly, však s ní zaroveň stačiti se plaviti jsau nemohly* (322)
- zas(e)**, adv.; zpět, nazpět, nazpátek: *již se tuto zase navrátím k naší cestě a tu popíše tak, jakž jest se nám každý den tam i zase jedauc vedlo, po moři i po zemi* (49)
- zasauti**, dok.; zasypat: *ty kříže do příkopu městského ... vmetáni byli a potom v příkopě smetmi a jinými nečistotami zasuti byli a tam leželi* (127)
- zasutý**, adj.; zasypáný: *mníši pravili nám ... když jest chrám zapálen a zbořen byl, že ta brána zřítěninami, rumem a kamením byla zasutá* (179)
- zastaupiti**, dok.; postavit se, přistoupit, chopit se: *za ten každý trámec zastaupí 2 neb 3 pacholci marynáři, a když oni chodí okolo, provaz se na vřeteno vije* (34)
- zatměle**, adv.; nejasně, nesrozumitelně: *vtipnější a učenější (čtenáři) štrafovati budau obšírné a zbytečné mluvení, prostějším pak některé věci zvlášť neznámé zdáti se budau krátce a zatměle vypsane* (9)
- zavírat**, ned.; v sobě zavírat - obsahovat, vypovídat: *to slovo latinské praesepe, kteréž netoliko jesle ty, do kterých zde u nás v Čechách dobytku jísti dáváme, vyznamenává, ale všelijaké místo, na kterém hovada stávají a z čeho jídají, v sobě zavírá* (150)
- zavírat se**, ned.; končit, být ohraničen: *tato země Svata na vejchod slunce skonává se Jordánem řekau, ... na západ má moře, mare Meditaeraneum, na*

- puolnoci se zavírá horau Libánskau a krajinau Damaštskau (247); sr. skonávati se*
- zavrci**, dok. (3.pl.pr.: zavrhou, 1-pt.: zavrhlí, zavrhlý, s-pt.: zavrhši, zavrhše); obsahuje starý tvar inf. dn. *vrhnout*; spustit, vhodit, vyhodit: *a tu spustivši plachty do navi a zavrhši jednu kotev, stáli jsme u břehu od něho asi puol míle české (62); sr. obvrcei, zavrci*
- zavřítí**, dok. (n-pt.: zavřín, zavřino); stavebně uzavřít, ohraničit, obklopit: *tím kostelem zavřino jest místo, na kterém jest Krystus Pán ukřižován, a hrob Boží a jiná místa svatá (131)*
- zavřeti**, -í n.; v. *zavření*
- zavřený**, adj.; stavebně uzavřený, obsažený, ucelený: *ačkoli hrob Boží, kůr i ta jiná všecka svatá místa, o kterých jsem napřed psal, jsau v jednom kostele zavřená a všecko jeden kostel jest, však kostel vnitř jest jako na dva díly rozdělený (134,5)*
- zavření**, -í n.; celek, ohraničený prostor: *pravili nám také, že někdy tyto napřed popsaná místa svatá všecka byla v jednom zavření a klášteře (97)*
- zážejí**, adv. komp.; od *záže*; dříve: *I navečeřevše se tím zážejí, počtli sme se s naším hospodářem mnichem, co jsme mu dlužni byli za stravu i od hospody (296)*
- zbíjený**, adj.; zatlučený, tlčením upevněný: *jest (lod') všecka dělaná z dříví a z prken tlustých laučových a dubových a zbíjená zhusta hřeby hrubými a mocnými železnými (28)*
- zbití**, dok.; zabít: *toho dne tu v městečku Zante na sto i ví vepřuo a sviní zbito bylo, které do těch gallí a naví ladovali (319)*
- zbitý**, adj.; zadělaný, utěsněný: *domy jsau z kamene stavené bez krovuo, toliko klenutí aneb zbitými podlahami, jak obyčej v těch zemích (87); sr. zabijeti*
- zbraňovati**, ned.; zbraňovat: *čtvrť artykul přísahá, že chce (uchazeč) všemu zlému zbraňovati, je tupiti a zahlazovati a všecko dobré rozmáhati a je*
- obraňovati, jako na ctného rytíře náleží (201)*
- zbráti**, dok.; sebrat, vzít s sebou: *nemalau summu peněz zberauce z sebe ti všickni křesťané ... každý podle možnosti své vladaři jeruzalémskému za to (za vstup do kostela) dáti musí a to hned dobře uplatiti (233)*
- zbydleti**, dok.; bydlet, přebývat: *v tom městečku žádný Turek, Arab, Saracen, Mauřenín ani který pohan roku zbydleti nemůže, aby neumřel (156)*
- zčísti**, dok.; sečíst, spočítat: *tu nás opět pautníky Turci zečtli, aby se žádný neztratil (89); sr. počísti*
- zdaleka**, adv.; daleko, v dáli: *po poledni viděli jsme velikau lodí neb navi zdaleka před námi se plaviti až skůro do večera (269)*
- zdálí**, adv.; daleko, jak vzdálený, ve vzdálenosti: *leží (ty věže) na tom vršku, kde někdy město bylo, jedna od druhé zdálí, co by mohl s kuše dostřeliti (79)*
- zdržeti**, dok.; dodržet: *jestliže by kdo po této smlauvě z panuov pautníkuov teprvá do Benátek přijel ... a tuto smlauvu tak, jak jsau jiní ujali, ujíti chtěl a ujal, tehdy jest ho povinen patron s sebau vzíti a tu smlauvu jemu zdržeti bez všelikého odporu (23)*
- zdržívati**, ned.; udržovat, ochraňovat, zachovávat: *gardyan i všecken konvent o to ve dne i v noci pečují a usilují, aby kostelové i stavení ... nezahynula a v zkázu a zapomenutí nepřišla, podle své nejvyšší možnosti je ochraňují a ruku nad tím majíc zdržují (237)*
- zduolu**, adv.; zdola, zezdola: *těž má ten štěp zduolu až k vrchu v sobě jakés hrboly neb vraubky malé a po těch, praví, že muož poznati, co každý rok přiroste (88)*
- zduoly**, adv.; dole: *také tu na tom ponebí u ohniště jsau dvě díře zduoly pod tím oknem hrubým (31)*
- zdýlí**, adv.; na délku: *jest tu dole v zemi dosti veliký plac čtverhraný, zdýlí muož býti okolo 20krokuo, zšíří 12, se všech čtyř strán obezděný zdi (218)*

zejména, zejména, adv.; jmenovitě: *potom kázal ten hejtman turecký skrz tlumače našemu hejtmanu z navi, aby nás každého zejména pronunkcioval, a z které země a pod kterým pánem jsme jmenoval* (241)

země, -ě f.; půda, zemina, podlaha: *sedláci, kteří tu blízko okolo bydlí, hledají v těch starých zdech, zemích a zřítěninách a nalézají časem peníze, stříbro, zlato i klénoty* (282), *jde se ještě po 40 stupních až doluo do sklepu na zem* (189)

zeprati, dok.; vyprat: *všedši pak do města šli jsme do hospod, kdežto každý dal sobě zeprati košile černé s jinými šaty* (63)

zespod, adv.; vespodu, dole: *z města není ven do pole než jediná brána proti poledni nedaleko od moře, dlauhá zespod, všeka na valní sklep sklenutá a vysoká* (289)

zevnitř, adv.; souvisí se zevní; zvenku, zvenčí, vně: *ten (dům) zevnitř na ulici jest stavený bílým a černým kamením šachovnicí. Pravili nám, že jest v něm vnitř čistý a pěkný plac, ale my jsme v něm nebyli, neb jsme do něho jíti nesměli* (218); sr. *vnitř*

zhlaubí, adv.; hluboko, na hloubku: *na té rovině skuoro uprostřed té vinice jest jakás strauha, zhlaubí muož býti člověku do kolenau aneb ne tak hluboká* (227)

zhraubí, adv.; zhruba, přibližně: *na každé té galli měli napřed uprostřed hrubý kus, který nesl kauli železnau malé pěsti zhraubí* (262)

zhuoru, adv.; vzhůru, 1. nahoru, do výše: (vlny) *k navi se přirážejíc, vysoko zhuoru střikají a kropí* (326), 2. být vzbuzen, ve vzrušené bdělosti: (námořníci) *rumrejšku a křik v navi udělali, kterého jsme my se lekli a všickni zhuoru byli* (316), 3. k pohotovosti, ke střehu: *před obědy jezdil po městečku Arnyku trubač a traubil zhuoru i sic po vseh okolních* (275)

zjevný, adj.; zřejmý, očividný: *ten (kostel) okazovali nám bratří Hory Syon a pravili, že by na tom místě měl státi, kde prvé za Krysta Pána byl duom onoho*

Zachea, knížete zjevných hřišnikuov (209)

zkaziti, dok.; zničit: *byl (tam) někdy čistý a veliký klášter a při něm kostel, ale nyní toho mnoho zbořeno a zkaženo* (161)

zkažený, adj.; zničený: *ta levá šlapěje byla by až podnes celá ostala, která nyní ztlučená a zkažená jest* (170)

zkažení, -í n.; zánik, zničení: *potom po jeho zboření a zkažení stálo (město) skuoro pusté na 50 let* (181)

zlatohlav, -u m. (sg.6. zlatohlavě); pův. zlatem vyšívaný čepec: *brokát, těžká hedvábná látka se zlatými vzorky: také tu na zdi kaply nad tím místem, kde stál kříž Páně, pod prampauchem jest malované co na zlatohlavě Boží umučení a Panna Marye s jedné strany a z druhé svatý Ján* (129)

zlý, adj.; špatný: *mniší hory Syon pravili, že by slaula fons Helisei, studénka Elizeova, v které byla prvé voda zlá a neužitečná* (210)

zle, adv.; špatně: *po obědě náš luggier rozkázal jednu kotev vytáhnouti z moře, neb ji byli zle uvrhli, chtěje ji jináče dáti zavrci* (79)

zlost, -i f.; špatnost: *Elizeus prorok tu zlost a hořkost té vody proměnil jest v čistau, zdravau a dobrau vodu* (210)

zmustrovati, dok.; z něm. *Muster* (vzor), to z lat. *monstrare* (ukazovat); prověřit, zkontrolovat: *když nás (Turek) všechny zmustroval, i šli jsme zas ven z toho krchova a vsedavše na osly jeli dále* (242); sr. *mustrovati*

znamení, adj.; 1. ctihodný, vážený, urozený: *přihodilo se téhož času, že nějaká znamenitá žena toho místa velikau nemocí jsauc strápená, jako napoly umrlá ležela* (119), 2. velkolepý, výstavný, mimořádný: *mezi puolnoci a západem jest opět brána, která slove Porta Damasci, Damašská brána, neb se nji chodí do Damašku, města znamenitého, v kterým svatý Pavel na víru obrácen byl* (173)

znamenítější, adj. na pomezí komp. a elativu (ke komparaci dochází, ale ne bezprostředně); *znamení*tější pak

a onačejší v městě stavení, které nad jiné domy vejš stojí, jest toto: ... (174)

zněsti, dok.; vynést: *o tom jezeře někteří divně rozprávějí ... že ta voda všecko snáší a potopiti se tomu nedá; aby pak člověk i tam vešel, že hlaub jíti nemůže než po paždí a voda ho hned znese (207); sr. snášeti*

znik, -u m.; svoboda, možnost úniku: *Židé také bohatí nejsau a žádného zniku nemají, neb se jim Turci rozmoci nedají, neb daleko větší svobodu ve všem křesťané mají nežli Židé (179)*

zoldat, v. **žoldát**

zpečetěný, adj.; mající pečeť: *těch listuo psaných a zpečetěných hotových (gardyan) drahně měl, jen do každého jméno pautníka a dátum napsal a svau vlastní rukau se podepsal (238)*

zpráva, -y f.; informace, výklad: *v tom hrobě neb kaplici viselo a hořelo teház 26 lamp, které tam, jak nám zprávu dávali, vždycky ustavičně z rok do roka ve dne i v noci hoří (190)*

zpráva, -y f.; 1. správa, vláda: *Abiseni, to jsou ti křesťané z Afryky, kteří jsou pod zprávou a panováním velikého kněze Jana (137), 2. obsah, přehled*

zprávce, -e m.; správce, kdo něco řídí: *o ostatek pak Svatost tvá předpověděným naším zprávčům o tom zprávu dáti bude moci (183)*

zpraviti, dok.; odpovídá pozdějšímu *spraviti*; 1. připravit, postarat se, zařídit: *kteří z nás pautníkuov dobře z ručnic střéleti uměli, vzal sobě každý puolháku anebo ručnici, tu sobě spravil a nabil (256), 2. oznámit, potvrdit, zaručit: neměl by žádný z pautníkuov na rytířstvo pasován býti, než ten, který by od třetího kolene natus nobilis a urozený byl, a to že jest tak, svau přísahau zpravil (200); čím se zpraviti - co dělat, co si počít: patron nevěda se čím zpraviti, opět kázal z jednoho kusu vystřeliti (258)*

zpravovati, ned.; odpovídá pozdějšímu *spravovati*; řídit, obsluhovat, starat se o něco: *na těch dvau osobách záleží všecko plavení, totiž na tom, který u kompasu stojí zprávce, a na tom, který*

themon zpravuje, a na třetím, který plachty zpravuje (35)

zpravovati se, ned.; 1. řídit se, orientovat se: *v té almaře byl kompas, po kterým se plaví a po moři zpravují (34), 2. chovat se, jednat, počínat si: i svolav nás pautníky patron, dával nám naučení, kterak se máme zpravovati, budau-li na nás nepřátelé střéleti (256)*

zpředu, adv.; vepředu: *poněváž jest (lod') z zadu a zpředu vyšší než vprostředku, protož z zadu ještě měla jednu podlahu neb ponebí nad ty první 3 (27); sr. spředu*

zpuosob, v. **spuosob**

zráčiti se, dok.; od *ráčiti*; vyplnit se, uskutečnit se: *ten sen mi se potom 7. dne zráčil, neb místo čertuo Turci byli (253)*

zrádce, -e m.; *ten hejtman horlivě turecky mluvil a na nás divně křikal, potřásaje se nad námi, jakýs černý opálený fausovatý zrádce (241)*

zřezaný, adj.; nařezaný: *v masový den první krmí k obědu dávalo se obyčejně, když hovado v navi zabyli, dršťky zřezané (45,6)*

zšíří, adv.; na šířku: *těmi (dveřmi) vejde se do neveliké kaply, zdýlí okolo 23 noh, zšíří 25 noh; a ta kapla jest dosti vysoká (118)*

zsmraditi se, dok.; zasmrádnout, začít páchnout, zkazit se: *když jsme dlauho za několik dní nepřistali k žádnému ostrovu, voda se nám v navi sladká zsmradila a byla časem dražší a vzáctnější voda čistá v navi než víno (47)*

ztlauští, adv.; na tloušťku, jak tlustý: *zed městská jest ztlauští 22 mých noh (288); sr. stlauští*

zučeti, dok.; hučet vysokým tónem, svištět, kvílet: *mezi mořem pak a nebem vítr velmi veliký a hrozný, co by všecko všudy svau prudkostí pobrati chtěl, fučí a zučí (325)*

zvejší, adv.; na výšku, jak vysoký: *potom na západní stranu nedaleko od rohu kláštera jest schuodek kamenný s několika stupni, zvejší člověka (98)*

z zadu, adv.; 1. vzadu: *k tomu kostelu z zadu proti západu jsau dvě věže veliké kamenné připojené (287), před obědy ta*

nave Barciot z kratochvíle objela nás všechny kolem vůkol a potom za námi z zadu se plavila (297), 2. zezadu: na tom pak ponebí suto cassaro stály s jedné strany 2 děla železná a z druhé strany 2, která se z zadu nabíjejí (33); sr. zadu

Ž

žáden, adj.; od *žadati*; žádoucí, žádaný, nedostávající se: *tu vystaupivše na zem z kundle, vyšli jsme na jakaus lauku nevelikau, na kteréž byla čistá studénka v skále sladké vody, té jsme se napili, neb nám byla žádná* (62)

žádný, adj. ve funkci subs.; nikdo: *potom jsme se opět mimo třetí malý ostrov plavili, jenž slove vlasky Bozo; o něm pravil piota, že jest pustý a nebydlí v něm žádný* (51); sr. *nižádný*

žádost, -i f.; touha, přání: *jak se každého dne novými divy zjevuje víra pravdy, tak také mysl nás všech v svatém zákoně, v čistotě a v jednotejné žádosti vyučovala se* (182)

žeň, -žně f.; od *žiti* (žnouti); sg. od žně, žnutí a sklizeň obilí: *také jsem tu tehdaž žádného vobilí neviděl ruosti na poli, bylo již všecko dávno sklizeno, neb u nich žeň bývá, jak mi pravili, brzy po svatém Duše* (73)

žila, -y f.; pův. hrubá nit; bič: *jeden ten Turek s žilau šel před námi a druhý za námi, a ti šli s námi proto, aby nám žádný nic nepřekážel* (101)

život, -a m.; odvozeno od přítomnosti životně důležitých orgánů; břicho, trup: *ta (opice) měla tvář nápodobnau k člověčí, krom že delší byla a měla od hlavy až do polovice života na sobě hrubé chlupy a dlauhé* (67)

živý, adj.; živá dítko - skutečné děti, z „masa a kostí“, nikoli sochy: *ti (mniši) nesli na nosidlách neb nebesách divné hry, kteréžto byly činěny od dítek malých živých, a to vše velmi pěkně a duokladně, až se jistě bylo čemu podívati* (24)

žnec, žence m.; od *žiti*; kdo žne obilí: *a tu, jak nám okazovali, má býti to místo, kde anděl Páně vzal za vlasy vrchu onoho*

Abakuka, který jídlo nesl na pole žencuom (139)

žoldan, -a m.; z tur. *soltan*; sultán: *když císař turecký Selimus léta Páně 1515 žoldana ejiptského porazil a Jeruzalém pod svou moc podmanil, i rozkázal zdi městské staré obnovovati* (179)

žoldát, zoldat, -a m.; z it. *soldato*, to z lat. *solidus* (peníz); žoldněř, voják: (hejtman) oznámil, že jest nave panuov Benátčan, které říkají Barciot, na které přivezl z Benátek žoldáty (to jest vlaské knechty) kteří mají býti v městě Famagustě (277); sr. *solid*

3.2.2.2 Slovník cizích pojmů

Tento oddíl slovníkové části DP shromažďuje cizojazyčné výrazy Prefátova textu, které z různých důvodů nelze považovat za přejaté do češtiny. Narozdíl od cizích slov zařazených do hlavního slovníku, výrazy uvedené zde nevstupují do větných vztahů a když, tak jako zřetelně cizojazyčné, opatřené překladem. Většina slov uvedených v následujících řádcích pouze pomáhala autorovi pregnantněji vyjádřit význam věcí, o kterých mluvil, sehrávala úlohu cizojazyčných ekvivalentů slov, které bylo třeba objasnit. Proto se také v následujících heslech odkazy na jinojazyčné obdoby těchto výrazů objevují ve zvýšené míře.

Celkově odlišná povaha cizích pojmů mě vedla i k poněkud jinému řešení jejich hesel. Předně se jedná o rozdělení těchto výrazů podle jazyků, ke kterým náleží, do části italské, latinské, německé a turecké. Skutečnost, že v naprosté většině bylo zcela jasné, do jaké řeči patří (i proto, že to autor mnohdy sám říká), jen potvrzovala, že daná slova skutečně do češtiny ještě nepronikla. Proto také nebylo nutné zabývat se jejich původem, a tak jsou v heslech vypuštěny etymologické výklady. Nezakotvenost těchto výrazů v textu měla zase za následek upuštění od prezentace jeho ukázek, což by bylo v hlavním slovníku nemyslitelné. Přítomny zde zpravidla nejsou ani základní morfologické informace o slovech (koncovka gen. sg., rod), jsou totiž nepodstatné vzhledem k tomu, že výrazy obvykle v textu zaznívají jen jednou nebo dvakrát a to v témže základním tvaru. Ve výjimečných případech, kdy morfologické údaje mohou přispět ke srozumitelnosti slova, se pochopitelně uvádějí²⁰⁴

Chybí-li v heslech následujícího slovníčku etymologický výklad, nachází se zde naopak konfrontace podoby slov, kterou uvádí Prefát, se současným pravopisem v daných jazycích. Do značné míry jde o korekci problematických cestopiscových prepisů, jeho jasných chyb a pravopisných neznalostí (což se projevuje i tím, že cizí slova často píše pokaždé jinak), do hry však vstupuje i vývoj jazyků samotných. Hledat přesnou pravopisnou podobu italských či německých slov odpovídající stavu v polovině šestnáctého století by přesahovalo rámec této DP, proto jsem přistoupil jen k uvádění forem, v kterých se slova vyskytují v současných jazycích. Nevyjadřuje to sice pregnatně, jak příliš se cestopisec uchýlil od dobového pravopisu, je však možné těmto slovům (pro jejich současnou podobu) lépe porozumět a snáze se s nimi dále pracuje. Vývoj cizích jazyků však vedl nejen ke změně podob

²⁰⁴ Jedná se například o lat. výraz *respectu*, který bychom v této podobě v latinsko - českých slovnících nenašli. Proto je zde vysvětleno, že jde o ablativní tvar substantiva *respectus* (ohled), který má ve větě význam *vzhledem k (něčemu)*. (Jedná se zde o případ cizího pojmu, který do české věty sice zapojen je, ale působí zřetelně cizojazyčně a dostává se mu také překladu.)

jednotlivých výrazů, ale nezdědka též k jejich zániku, tedy ke skutečnosti, že se již v současných řečích nevyskytují. V tom případě je v hesle uvedena poslední zjištěná podoba slova. Výjimkou ovšem není ani situace, že slovo nebylo ve slovníkové literatuře vůbec nalezeno. Tehdy nezbyvá než zaznamenat a vyložit výraz tak, jak jej chápe Prefát, a pole hesla určené pro dnešní podobu slova proškrtnout.

Vývoj jazyka je relevantní okolností pro zpracování hesel slovníku cizích pojmů víceméně jen v rámci italštiny a němčiny. Turečtina je díky své exotičnosti, odlišnému písmu, a tedy nutným transkripcím problémem sama pro sebe, který ovšem pro její okrajovost v rámci tohoto textu není třeba řešit, důležitější roli však sehrává latina. Ta byla v šestnáctém století dávno jazykem mrtvým, ovšem nikoli do té míry, že by od antických dob neprodělala žádný vývoj. Křesťanský středověk do ní vnesl mnoho nových pojmů a především významů, se kterými se na stránkách cestopisu i díky jeho tématu setkáváme skutečně často. Každopádně zde ale nepřichází v úvahu pravopisný vývoj od šestnáctého století do současnosti, a proto nemá opodstatnění uvádět dnešní podoby slov, jak je se děje u ostatních cizích jazyků. Uvádím zde proto podoby „klasické“, což zahrnuje nejen vlastní klasické (antické) období, ale též staletí středověká, přičemž samozřejmě neberu v potaz různé úpadkové formy tohoto kulturně problematického období, ale jen pravopis autorů obeznámených s antickou latinou. Také v těchto heslech je možné sledovat Prefátovy odchylky od „klasických“ forem.

ITALŠTINA

- el albore**, dn. *albero*; strom, stožár; (strom, malus navis, Mastpaun)
la banaca, dn. *bonaccia* (bezvětrí); bonet, odnímatelná část plachty pro měnění velikosti její plochy; (bonaca)
la barca, dn. *barca*; větší člun zhruba pro 40 lidí (bárka, scapha, Grospot)
bombardero, dn. *bombardario*; střelec, správce zbraní; (puškař, puškář)
butero, dn. *buttero*; správce sladké vody; (bečvář)
canuer, dn. (příbuzné) *cantiniere*; správce vína; (šeňkýř)
capitaneo (de la nave), dn. *capitano*; kapitán lodi; (hejtman)
castel, dn. *castello*; hrad, pevnost; (zámek)
il castello, nástavba na lodi
caviaro, dn. *caviale*; kaviár
la ceba, dn. *gabbia*; lodní koš; (*kuaš* (kůš), *specula*, *carchesium*, *Mierzner*)
civitera, - ; přední plachta (blinda); (di Plinte)
cortesia, dn. *cortesia*; spropitné
la cundela, dn. *gondola*; člun zhruba pro 20 lidí používaný při velké lodi k dopravě na břeh; (kundele, Klainpot)
cursero, curssero, dn. *corsaro*; pirát, mořský zloděj; (pirata)
il fano, dn. *fanale*, lucerna
fogo, foco, dn. *fuoco*; oheň, požár; *foco beneditto* - požehnaný oheň (sám se vzněcoval v jeskyni Božího hrobu); (ignis benedictus)
golfo, dn. *golfo*; zátoka, záliv; (sinus)

la largana, dn. *argano*; vratidlo, naviják, rumpál; (largana, larkana)
laviren, - (nizozemského pův.); křižovat (proti větru); (lavirovat)
la maistra, dn. *maestra*; hlavní (plachta); (magistra, Schenfersegel)
mantikiero, **mantikerio**, - ; obsluhovač plachet
marangone, dn. *marangone*; tesař (kormorán)
marinero, dn. *marinero*; námořník; (marynář)
massaro, dn. *massaro*; správce lan, řezník
la mezana, dn. *mezzana*; vratiplachta; (di Mesan)
moschea, dn. *moschea*; mešita
musseketo, **mussekéto**, **musseketo**, **musseketo**, dn. *moschetto*; kosatka, přední velká plachta; (*mušketa*, *muškéta*, *di Fok*)
pabion, dn. *babbuino*; pavíán; (*cercopitecus*)
paveze, dn. *pavese*; zábradlí
un peco, dn. *pezzo*, drobný it. měděný peníz v hodnotě 4 malé peníze české
una praesente, dn. *presente*; dar, pozornost; (šeňk)
Prete, dn. *prete*; kněz; (Presbiter)
scalco, dn. *scalco*; vrchní kuchař; (skalko, kuchmistr, maršálek)
schriuan, dn. *scrivano*; písař, správce nákladu
schriuanello, dn. *scrivanello*; pomocník scalca
li scoio, dn. *scoglio*; útes, skála; (scopulus)
la securanca, dn. (odpovídá *sicurezza*; ujištění, jistota, bezpečnost; (securitas)
la sentina, dn. *sentina*; čerpadlo vody ze dna lodi; (sentina, di Kil)
stradeoto, - ; jezdec, voják
suto, dn. (snad) *sito*; místo, příbytek; *suto balor* - příbytek námořníků; *suto casaro* - příbytek pána (lodi)
themon, dn. *timone*; kormidelní veslo; (gubernaculum navis, themo navis, clavus navis, Kalter, Schtierruder)
themonere, **temonere**, dn. *timoniere*; kormidelník
torneze, - ; malá měděná italská mince
el trinketo, dn. *trinchetto*; horní plachta; *trinketo ala prora* - přední horní plachta

la vivanda, dn. *vivanda*; nápoj z vody a octu

LATINA

alcoran, kl. *alcoran* (z arab. *al kuran*); korán
antenna, kl. *antenna*; ráhno; (antena)
aquae ductus, kl. *aqueductus*; akvadukt, vodovodní most
balthéo, kl. *balteus*; *balthéo militari* - rytířský pás
biremis, kl. *biremis*; dvojveslice; (galle grossa)
boreas, kl. *boreas*; severní vítr
campus, kl. *campus*; pole, planina
capella, kl. *capella*; kaple
carchesium, kl. *carchesium*; lodní koš (tvar poháru); (*kuoš* (*kůš*), *la ceba*, *specula*, *Mierzner*)
castrum, kl. *castrum*; pevnost, vojenský tábor
cenaculum, kl. *cenaculum*; jídelna, „večeřadlo“; (večeřadlo)
cercopitecus, kl. *cercopithecus*; zde pavíán; (pabion)
clavus (navis), kl. *clavus navis*; kormidelní list; (themon, gubernaculum navis, themo navis, Kalter, Schtierruder)
classis, kl. *classis*; námořní vojsko, loďstvo; (armada)
compasus, kl. *compassus*; kompas; (stella maris, pixis marina)
doctor, kl. *doctor*; učitel
ecclesia, kl. *ecclesia*; církev
epitaphium, kl. *epitaphium*; náhrobní nápis
fratres minoris observantiae sancti Francisci, kl. *Fratres Minores S. Francisci regularis observantiae*; františkáni
gubernaculum (navis), kl. *gubernaculum*; kormidlo; (themon, clavus navis, themo navis, Kalter, Schtierruder)
gubernator (navis), kl. *gubernator*; navigátor, kormidelník; (piota, Stirman)
ignis benedictus, kl. *ignis benedictus*; požehnaný, blahorečený oheň (sám se vzněcoval v jeskyni Božího hrobu); (foco beneditto)

indulgentia plenaria, kl. *indulgentia plenaria*; plné odpuštění (odpuštění všech hříchů)
insula, kl. *insula*; ostrov
letania, kl. *litania*; litanie (druh modlitby)
malus (navis), kl. *malus*; stěžeň; (strom, el albore, Mast, Mastpaun)
mare, kl. *mare*; moře
metropolis, kl. *metropolis*; hlavní město
mille artifex, kl. *mille artifex*; mnohodovedný (jedinec), všeučel
monachus, kl. *monachus*; mnich
mons, kl. *mons*; hora
natus nobilis, kl. *natus nobilis*, narozen vznešený (z urozeného rodu)
nauta, kl. *nauta*; námořník; (marynář, marinere, Potzgesele)
navis, kl. *navis*, loď, plavidlo; (nave, šíf)
oneraria, kl. *oneraria*; nákladní (loď)
opus mosaicum (vel musatum), kl. *opus mosaicum*, „dílo vykládané“, mozaika
ordo predicatorum, kl. *Ordo Praedicatorum S. Dominici*; řád kazatelů sv. Dominika, dominikáni
pasagium, kl. *passagium*; pochod; *generale pasagium* - všeobecná výprava (křížová výprava na pohany)
pirata, kl. *pirata*; pirát, mořský zloděj; (*cursero, curssero*)
piscina, kl. *piscina*; rybník, vodní nádrž
pixis marina, kl. *pyxis marina*; námořní kompas; (*compasus, stella maris*)
porta, kl. *porta*; brána
praesepe, kl. *praesepe*; jesle, žlab, chlív
Presbiter, kl. *presbyter*; kněz; (*Prete*)
pretorium, kl. *praetorium*; velitelství, městská radnice; (radní dům, rathauz)
probatica, kl. *probatica*; ovčí; (bravň)
registrum, kl. *registrum*; rejstřík
respectu, vztahový ablativ od *respectus* (ohled); vzhledem k (něčemu)
resurrectio (Christi), kl. *resurrectio*; vzkříšení, zmrtvýchvstání
rudens, kl. *rudens*; lano, silný provaz
sacramentum, kl. *sacramentum*; svátost
scapha, *scapha*; větší člun zhruba pro 40 lidí; (bárka, la barca, Grosplot)
scopulus, *scopulus*; skála, útes; (scoio)
securitas, *securitas*; ujištění, jistota, bezpečnost; (*securanca*)

sinus, kl. *sinus*; záliv, zátoka; (golfo)
speciosa (porta), kl. *speciosa*; krásná, vzhledná
specula, *specula*; strážnice, zde lodní koš; (*kuaš (kuš), la ceba, carchesium, Mierzner*)
stella maris, kl. *stella maris*; mořská hvězda, kompas; (*compasus, pixis marina*)
studorium, kl. *studorium*; studovna, pracovna
in superficiei convexa, kl. *in superficiei convexa*; na povrchu klenby (zde myšleno na zemském povrchu)
terebintus, kl. *terebinthus*; pistáciový strom (*Pistacia terebinthus*), lentýšek, řečík
themo (navis), kl. *temo*; kormidlo (kormidelní list); (*themon, gubernaculum navis, clavus navis, Kalter, Schtierruder*)
torrens, kl. *torrens*; příval, potok vzniklý přívalovými dešti
triemis, kl. *triemis*; trojveslice, trojřadka
uter, kl. *uter*; měch, kožený vak (na nápoj)
vallis, kl. *vallis*; údolí
vel, kl. *vel*; neboli, aneb
vicarius, kl. *vicarius*; zástupce

NĚMČINA

di, dn. *die*; určitý člen ženského rodu
Dupelhoken, dn. *Doppelhaken*; velká hákovnice (střelná zbraň s hákem na tlumení zpětného rázu); (duplhák, dupelhák)
Firmersegel, dn. (snad) *Vorobersegel*; horní plachta na předním stěžni; (*trinketo ala prora*)
di Fok, dn. *Fock*; přední plachta, kosatka; (*mušketa, mušketa, mussketo, mussketo, musketo, musceto*)
der Houen, dn. *Hafen*; přístav; (*přistavadlo, port*)
Grosplot, dn. *Grossboot*; větší člun zhruba pro 40 lidí; (bárka, la barca, scapha)
di Kil, dn. *Kiel*; čerpadlo v kýlu lodi; (*sentina, la sentina*)
Klainpot, dn. *Kleinboot*; člun zhruba pro 20 lidí používaný při velké lodi k dopravě na břeh; (*kundela, la cundela*)

Kalter, dn. ? ; kormidelní veslo; (themon, themo navis, gubernaculum navis, clavus navis, Schtierruder)

der Mast, dn. *Mast*; stěžeň; (strom, el albore, malus navis, Mastpaun)

Mastpaun, dn. *Mastbaum*; „stožárový strom“, stěžeň; (strom, el albore, malus navis, Mast)

(gros) Merzsegel, dn. *Marssegel*; košová plachta, horní na hlavním stěžni;

di Mesan, dn. *Besan*; vratiplachta (na zadním stěžni); (mezana)

Mierzner, dn. *Mars*; lodní koš; (kuoš (kůš), la ceba, specula, carchesium)

oder, dn. *oder*; nebo

di Plinte, dn. *Blinde*; blinda, příďová plachta; (civitera)

Potzgesele, dn. *Potzgeselle*; pacholek, námořník; (marynář, marinere, nauta)

di Pumpen, dn. *Pumpe*; čerpadlo, pumpa

Schenfersegel, dn. (snad) *Schonersegel*; hlavní plachta; (magistra, la maistra)

Schtierruder, dn. *Steuerruder*; kormidelní veslo; (themon, themo navis, gubernaculum navis, clavus navis, Kalter)

Stirman, dn. *Steuermann*; kormidelník, navigátor; (piota, gubernator navis)

TUREČTINA

echmech, - ; chléb

izun, dn. *uzum*; víno v hroznech

penir, - ; sýr

sarap, dn. *sherap*; víno (nápoj)

su, dn. *suw*; voda

tus, dn. *duz*; sůl

4. NĚKOLIK SLOV K MORFOLOGII A SYNTAXI

Vzhledem k tomu, že tématem této DP není kompletní jazykový rozbor Prefátova díla, nýbrž toliko podrobný pohled na pravopis nejstaršího vydání cestopisu a jeho slovní zásobu, není zde možné věnovat ostatním jazykovým vrstvám takovou pozornost. Nelze je ovšem ani zcela opomenout, a to už proto, že jsou mnohdy s otázkami pravopisu nebo slovní zásoby bezprostředně spjaté. Díky tomu již v předchozích kapitolách mnohé o jazykových jevech nespádajících bezesbýtku do vymezených témat zaznělo. Také tyto oblasti skýtají pestrú škálu pozoruhodných jazykových úkazů, na tomto místě bych chtěl popsat několik z těch nejzajímavějších, které morfologie a syntax nabízí.

V rámci tvarosloví jmen lze nalézt různé pozůstatky zanikajících staročeských forem, ale také případy novějších a dočasných variant skloňování. K prvnímu druhu patří duálové tvary. I v současné češtině nějaké zbyly, avšak v té Prefátově jich je ještě podstatně více. A týká se to nejen číslovek a adjektiv, ale i podstatných jmen. Můžeme tak kupříkladu číst: *tu na tom ponebí u ohniště jsau dvě díře zduoly pod tím oknem hrubým* (OPC, 31). Že to byl jazykový jev silně ustupující dokazuje sám Prefát, neboť o několik řádek výše klidně píše: *jsou též i spředu do toho ponebí dvě díry okrauhlosti hrubé* (OPC, 31). Slovo *díra* se tu objevuje ve zcela stejné situaci a přesto v duálovém tvaru není. Jiné ojedinělé příklady tohoto reliktu jsou ve formulacích: *ten den po obědích byli jsme na dvě hodině v městě* (OPC, 194) (acc.du.) nebo: *po obau stranau toho potoka na břehu stojí mnoho palmových stromuov* (OPC, 309) (loc.du.). Místy se rovněž objevují případy, že v rozvitějších větách číslovka *dva*, *dvě* neuvádí do duálového tvaru substantivum, ale jen adjektiva, která spolu s ní tvoří přívlastky. Např.: *dva malá křížky* (OPC, 273), *dva domky malá* (OPC, 62), *dva vrchy vysoká* (OPC, 54) nebo *dva malá peníze česká* (OPC, 66).

Hojným jevem je uplatňování původem u-kmenové koncovky v plurálovém nominativu neživotných maskulin. U substantiv, kde se tato z dnešního pohledu zvláštnost (v rámci historické češtiny však dlouho praktikovaná záležitost) vyskytuje, píše obvykle autor na jiných místech i tvary o-kmenové. Příklady tohoto jevu v textu cestopisu jsou výrazy: *domové, slaupové, vozové, šífové, ostrovové, kostelové, národové, větrové, stromové* či *pokladové*. Tyto tvary plurálů substantiv navíc ovlivňují i podoby přívlastků a přísudků: *v navi stromové natažení jsau* (OPC, 325).

Jiným výrazným prvkem Prefátova tvarosloví jsou některá frekventovaná substantiva (a to i v současné jazyce), která jsou kompletně skloňována dle jiného deklinačního typu, než kterým se řídí dnes. O většině z nich již byla v předchozích kapitolách řeč, pro

připomenutí se jedná zejména o slova *kapla* a *kotev*. První využívá a-kmenovou deklinaci, což je dáno tím, že se jí řídil původní lat. výraz *capella*, z kterého je odvozené. Je samozřejmé, že v tomto případě šlo o latinskou formu tohoto skloňování. Pozdější příklon českého slova k deklinaci ja-kmenové je s největší pravděpodobností způsoben vlivem němčiny, kde se lat. základ realizoval v podobě *Kapelle* (viz také 3.1.3.2). S pojmem *kotev* je tomu poněkud jinak. A-kmenová forma *kotva*, kterou známe dnes, je zároveň tou původní. Příklon k deklinaci ů-kmenové, resp. ѡv-kmenové (se vzorem *svekrev*), který se dá sledovat již ve staročestíně²⁰⁵, byl pouze dočasný. Navíc oba typy skloňování fungovaly paralelně spolu, což ovšem není jev sledovatelný v tomto textu (viz také 3.1.3.1).

Zvláštním způsobem se z deklinačního hlediska chovají některé dnes již nepoužívané zdobněliny. Jedná se o slova, která se vyskytují výhradně v plurálových formách. Jsou to výrazy *dvěřce* a *prkence*. Na základě těchto nominativů by se dalo teoreticky uvažovat o ženském i mužském rodě, a to o ja-kmenové, resp. jo-kmenové deklinaci. První ze slov se v textu objevuje ve čtyřech pádech, v nominativu, genitivu, dativu a instrumentálu. Druhé dva (3. *dvěřcuom*, 7. *dvěřci*) se zdají jasně nasvědčovat tomu, že se jedná o maskulinum, navzdory tomu, že výchozí pojem *dveře* je rodu ženského. Avšak genitiv zní *dvěřec*, což v žádném případě jako maskulinní tvar nevypadá. Obdobnou podobu má též genitiv slova *prkence* (tedy *prkenec*), v tomto případě se však v textu neobjevují tvary dalších pádů ke srovnání. Forma druhého pádu množného čísla končící na *-ec* upomíná tento tvar u frekventovaného slova *vejce* (*vajec*), což ale zdánlivě tento problém neřeší, neboť tento výraz je neutrum, a nadto je s takovou podobou genitivu plurálu i mezi ostatními neutry typu *moře* naprostou výjimkou. Avšak uvědomíme-li si, že stejně jako maskulinum *dvěřce* náleží svým původem k jo-kmenovému deklinačnímu typu, ukáže se hledání souvislostí mezi podobami těchto slov jako nanejvýš opodstatněné. Věc se má totiž tak, že tvary *prkenec* a *vajec* jsou vzácnými relikty původního genitivu plurálu jo-kmenů nezasažené přijetím cizích koncovek (v případě maskulin u-kmenového *-uov*, u neuter *-í* získaného od příbuzného deklinačního vzoru *znamenie*). Tento původní gen.pl měl koncovku nulovou, kmen byl pouze u slov, jejichž základ končil dvěma souhláskami z výslovnostních důvodů obohacen o vkladné *e* (*dvěř-e-c*, *vaj-e-c*)²⁰⁶. Pro úplnost je vhodné dodat, že tento tvar se kromě zdobnělin *dvěřce* a *prkence* objevuje v Prefátově textu také u substantiva *loket*, a to např. ve větě: *jsú i jiné okenka neb díry po stranách, některé tři loket od vody, některé vejš* (OPC, 31). Na jiných místech však autor používá i podobu *loktuov* (popř. *loktuo*).

²⁰⁵ MSS, 1978, 71.

²⁰⁶ Zdůvodnění podoby gen.pl. slova *vejce* viz A. Lamprecht, 1986, 153.

Těž některé slovesné tvary se v cestopise objevují ve zvláštních formách. Mnohdy jde o slova, která jsou i dnes v jazyce frekventovaná, avšak odlišnosti v jejich konjugačních typech nejednou přímo brání jejich srozumitelnosti. Jedním z typických příkladů tohoto jevu jsou prefixované odvozeniny slovesa *vrci*, konkrétně jde o výrazy *obvrci*, *uvrci* a *zavrci*. Tyto infinitivy skutečně dávají jen stěží tušit, že se týkají dnes známého slovesa. O nic nápadněji neznějí ani jejich přítomné tvary jako *uvrže* či *zavrhau*. Zahrneme-li však do tohoto výčtu i jejich formy příčestí minulého, které znějí např. *zavrhli* či *uvrhla*, začíná být zřejmé, že se jedná o tvary a odvozeniny slovesa, jehož infinitiv dnes zní *vrhnout*. Podoba *vrci* byla jeho původní formou, která odpovídala první konjugační třídě kmenu infinitivního, konkrétně typu *péci*. Např. v MSS (1978, 385) je pak možné dohledat, že první, resp. druhá osoba singuláru přítomny zněly *vrhu*, *vržeš*. Třetí osoby *-vrže* a *-vrhau*, které se objevují (v prefixovaných podobách) v cestopise, do tohoto schématu spolehlivě zapadají. Samotný výraz *vrci* je pak obdobně jako jeho nástupce *vrhnout* (který vznikl přestoupením slovního základu k 2. inf. třídě vzoru *tisknout*) tvarem dokonavým²⁰⁷ a rovněž jím zůstává s předponami *od-*, *u-* a *za-*. (O přesnějším slovním významu jednotlivých prefixovaných odvozenin viz *Hlavní slovník* (kap. 3.2.2.1)).

Podobně zvláště jako pojem *vrci* zní výraz *mecí*, který se ovšem v cestopise objevuje pouze jednou. Vzhledem k dlouhému *-í* na konci lze rovnou vyloučit, že by se jednalo o infinitiv. Z kontextu věty, kde se vyskytuje, která zní: *zuostane na dnu toho placu čistá bílá suol, ztlauští několika prstuo, kteraužto lopatami zbírají a na hromady mecí a snášejí* (OPC, 294), je pak zřejmé, že jde o 3. osobu plurálu přítomny. Rovněž je patrné, že má tento zvláštní tvar souvislost se slovesem *městi*, není ovšem jasné, zda jde o *metání* ve smyslu házení, či o *metení* neboli zametání. Na tuto otázku dává odpověď staročeský slovník (MSS, 1978, 88), kde najdeme v hesle *metati* tvary první a druhé osoby sg. pr. *mecu*, *meceš* a význam „házet“, „vrhat“. Na základě těchto informací se dá dobrat k zjištění, že sloveso patřilo k páté slovesné třídě kmenu infinitivního (první dle kmenu přítomního), do podtypu prezentovaného vzorem *mazati*. Jistým problémem ovšem zůstává ona 3. osoba plurálu *mecí*, kterou ve slovníku nenajdeme a jež je v rozporu se skloňováním vzorového slova *mazati*, které nemá v tomto pádě koncovku *-í*, ale *-ú*, resp. *-ou*. V Lamprechtově mluvnici (A. Lamprecht, 1986, 215-217) ovšem můžeme objevit případy slov patřících k tomuto vzoru, které v této pozici dotyčné *-í* mají také. Navíc výraz *metati* je zde rovněž přítomen, ne sice v tomto pádě, ale mimo jiné

²⁰⁷ V Lamprechtově Historické mluvnici (A. Lamprecht, 1986, 325) se v rámci výkladu o vývoji kmenových protikladů sloves ve staré češtině říká: „protiklad *perfektivních n-kmenů* proti *imperfektivním a-kmenům* se udržuje dynamický tím, jak slovesa typu *vrhu* *vrci* postupně přecházejí k *n-kmenům*: *vrci* - *vrhati* → *vrhnúti* - *vrhati*.“

v ženském tvaru přechodníku přítomného *mecíc*. Samohláska *í*, která se v něm objevuje je tatáž, která tvoří koncovku třetí osoby plurálu, u vzorového slovesa *mazati* zní tento tvar *mažouc*. Dnešní podoby p rézentu s ledovaného slovesa: *metám*, *metáš*, *metá* ... *metdji*, j sou pak výsledkem přechýlení slova ke konjugaci stejné třídy infinitivního kmene, avšak jiného jejího vzoru, a to *volat*.²⁰⁸

Čteme-li v Prefátově knize větu: *v té truhle chová sobě každý své šaty choděcí, též košile, aby se měl več převláčeti pro vešky, kterých jsme mnoho mívali, a jiné své věci* (OPC, 49), zaujme nás jistě vedle jejího zneklidňujícího obsahu i morfologická podoba některých slov, kromě kuriózního adjektiva *choděcí* (které se v jiných pramenech objevuje ve srozumitelnější podobě *chodící*), to pak zřejmě bude i sloveso *převláčeti*. Poznáme v něm nedokonavý vid i význam, který vyjadřuje, jeho provedení se však zdá z dnešního hlediska nepatřičné. Nedokonavý protějšek dokonavého *převléknout (se)* přeci zní *převlékat (se)*. Podíváme-li se však na základ tohoto slova tak, že odtrhneme předponu *pře-*, zjistíme, že vedle formy *vleču* (pův. *vleku*), *vlečeš*, *vleče se* objevuje právě e-kmenová *vláčím*, *vláčíš*, *vláčí* (vzor *sázet*). Paralelně s nimi lze ještě použít konjugaci n-kmenovou (vzor *tisknout*) *vléknu*, *vlékneš*, *vlékne*. A-kmenové časování, které známe ze současného nedokonavého tvaru *převlékati*, bychom však bez předpony hledali marně. Infinitiv *vlékati* zkratka ve spisovném jazyce neexistuje ani neexistoval²⁰⁹. To celé znamená, že Prefátův tvar *převláčeti* jakožto nedokonavý protipól výrazu *převléci* (který se v textu rovněž objevuje), je vývojově zcela logický a oprávněný. Jinou věcí je, že v pozdější době zaniknul s nástupem nového tvaru *převlékati*, který reprezentoval nový vysoce produktivní a-kmenový element.

K projevům starších konjugačních typů v textu patří také jedna výrazná tvarová homonymie, která může nezasvěcenému čtenáři přivodit jisté nedorozumění či alespoň neporozumění. Týká se to infinitivního tvaru *přijíti* a také příbuzných *odjíti* (bez ohledu na absenci vokalického *-e-*) a *ujíti*. Tato slova totiž nemusejí znamenat jen to, co pod nimi rozumíme dnes, tedy pohyb vedený chůzí (ať už kamkoli). Pokud narazíme na větu: *protož Vaší Milosti k ochraně se poraučeje prosím, že tuto mau práci ode mne vděčně a laskavě přijíti ráčíte* (OPC, 8), lze s tímto slovesem uvedený význam spojovat jen stěží a spíše se nabízí pátrat po nějakém jiném. Přečteme-li pak pozorně větu následující: *jestliže by kdo po této smlauvě z panuov pautníkuov teprvá do Benátek přijel ... a tuto smlauvu tak, jak jsau jiní ujali, ujíti chtěl a ujal, tehdy jest ho povinen patron s sebau vzíti* (OPC, 22 - 23), vychází najevo, že všechna slovesa začínající na *u-* spolu souvisí, respektive se jedná o různé tvary

²⁰⁸ Systém slovesných tříd určených na základě infinitivního kmene a jejich vzorů viz P. Karlík, 2001, 184-197.

²⁰⁹ SSČ, 2003, 494.

téhož. A skutečně, infinitiv *jíti* (případně vybavený nějakou předponou) nemusel v této době patřit ke slovesu označujícímu pohyb chůzi, ale mohl se týkat i toho, pro které dnes užíváme infinitiv *jmout*. Věte: *ačkoliv s nimi (s dlaždicemi) pěkně zacházeli, aby jich nezlámali, však jsau žádné celé odjiti nemohli, aby se jim v kusy nezlámala* (OPC, 146), je tak třeba rozumět v tom smyslu, že dlaždice nešlo ze zdi „odejmout“. Stč. podoba inf. byla *jieti*, přítomný tvar však již obsahoval ono *-m-*, které později do infinitivu vstoupilo. Ačkoliv takovéto časování působí dosti nepravidelně a nesystematicky, nešlo o případ zcela ojedinělý, několik obdobných výrazů tvořilo samostatný konjugační typ v rámci první třídy slovesné dle kmenu přítomního. Vzorem tohoto typu bylo sloveso *pnu, pieti*.²¹⁰

Také syntaktická vrstva jazyka Prefátova díla nabízí mnohou zvláštnost a zajímavost. Právě ona patrně nejvýrazněji naznačuje, že se jedná o text z období humanismu, syntax jakožto zprostředkovatelka formy uctívané latinské literatury. Základní znaky spočívají již v délce a větší komplikovanosti vět a souvětí, ve starším období českého písemnictví se v takové míře nevyskytující. I po této stránce jazyka si ovšem Prefátovo dílo vůči ostatní literatuře té doby udržuje osobitost, i zde je něčím jiné. Vladimír Koblížek (1994, 107) o cestopiscově skladbě říká: „*V cestopisu se často vyskytují mnohovětná souvětí, autor ovšem nevytváří klasické periody, ale v souladu se svým exaktním založením věty souřadně spojuje (je to způsob blízký lidovému vyprávění)*“. Také poukazuje na převážně koncové postavení slovesa ve větách - další znak vlivu latiny, všímá si i častých interpozic, tedy vložených vět a větných členů. K. Hrdina (1947, 359) nicméně soudí, že Prefátova čeština je *v mluvnické skladbě místy trochu neobratná*.

Syntaktickým jevem je hojné využívání polovětných útvarů, čímž mám na mysli především přechodníkové konstrukce, spíše morfologickým pak ztráta citu pro jejich správné tvary. U transgresiv přítomných bývá často plurálový tvar vyjádřen singulární formou ženského rodu: *majíc* m. *majíce*, *jedauč* m. *jedaucé*, *vinšujíc* m. *vinšujíce* aj., avšak záměny příslušných forem probíhají i opačným směrem, u ostatních pozic a rovněž u přechodníků minulých (např. tvar *uvrhši* nikoli jako f.sg, ale pl.). Toto „chybování“ není jen problémem Prefáta, nýbrž odpovídá obecnému trendu jazyka od závaznosti správných tvarů transgresiv upouštět. E. Dvořák (1970, 67 - 68) k tomu říká: „*Příčinou ústupu, případně i zániku kongruence je uvolňování vztahu přechodníkové konstrukce k podmětu věty v souvislosti s jejím těsnějším začleňováním do části přísudkové*.“ Faktem zůstává, že náš cestovatel měl

²¹⁰ SESJČ, 1967, 224, A. Lamprecht, 1986, 213, 214.

v uplatňování této tendence jistý náskok, neboť výrazněji začala do jazyka pronikat spíše až v sedmnáctém století.

Podobně jako v případě celého slohu díla i v oblasti syntaxe lze zaznamenat výrazné rozdíly v invenčnosti jazykového projevu. Existují zde pasáže, kde v rámci dokumentární střízlivosti dochází ke stereotypnímu opakování týchž formulací - zvláště hojná je např. věta: *nebylo viděti než nebe a moře* (OPC, 59 (nejen)), kterou autor používá, kdykoli se s lodí vzdálili od nějaké země nebo ostrova - a jsou tu na druhou stranu místa, kde rozvitá souvětí vyloženě překypují svými obraty i obrazy. Na následujících řádkách se pozastavíme u několika málo z nich, přičemž klíčem k jejich výběru nebude ani tak zdobnost či komplikovanost, jako spíše přítomnost nějakých prvků či jevů pro tento text charakteristických a zároveň z obecného hlediska jedinečných a zaznamenáníhodných.

Ve větě: *item bude povinen patron s pány pautníky v zemi Svaté všudy osobně jezdit i a vždycky při nich býti a jim žádné křivdy nedopustiti dáti činiti pohanuom a Turkuom* (OPC, 19) se setkáváme s rozsáhle zřetězenou soustavou infinitivních konstrukcí, kde přestává být zřetelné, který objekt k jakému infinitivu patří. Pořadí sloves *bude povinen - nedopustiti - dáti - činiti* se zdá odpovídat jejich vzájemné závislosti, otázkou zůstává příslušnost tří jmenných objektů *jim* (tj. poutníkům) (dat.pl.), *křivdy* (gen.sg.) a *pohanuom a Turkuom* (dat.pl.). Při podrobnějším pohledu se zdá, že vzájemně závislé členy věty se příliš nenacházejí ve své blízkosti, ale spíše naopak. První z infinitivů této soustavy *nedopustiti* má dle všeho obsazený dvě vazby, a to akuzativní infinitivem *dáti* a dativní několikanásobným objektem *pohanuom a Turkuom*, který se právě nachází v protilehlé pozici. Kromě toho je tento infinitiv nositelem negace. Druhý stupeň, tedy poněkud nadbytečný infinitiv *dáti* má obsazenou akuzativní vazbu infinitivem *činiti*, a ten jakožto řídicí člen třetího stupně soustavy na sebe váže jednak (protilehlý) dativní objekt *jim* a genitivní objekt *křivdy*. U toho se v pozici atributu objevuje druhá negace (*žádné*).

Vskutku kuriózní slovesná vazba se objevuje v souvětí: *přitom patron pána jeruzalémského daruje nějakau věcí, jako obyčejně damašku neb axamitu s poctivý šat, jakž pak i náš patron tak učinil* (OPC, 92). Jistě nezvyklé je už spojení slovesa *darovati* s instrumentálem, které se dnes vyskytuje pouze u prefixované formy *obdarovat*, tím nejzajímavějším je však předložková vazba s akuzativem, kde touto předložkou je *s*. Setkáváme se tak s dosti vzácným spojením této zejména instrumentálové předložky s akuzativem, které v dnešním jazyce najdeme leda ve frázi *nejsem s to (něco udělat aj.)*. Je to spojení tak neobvyklé, že dělá problémy vůbec větě porozumět. Pro rozšíření kontextu si uvedeme ještě její pokračování, kde se daný jev objevuje také. To zní: (náš patron) *pánu*

jeruzalémskému axamitu s šat šenkovat, kteréhožto on nechtěl jest přijíti, chtěje za něj míti šarlatu s šat (OPC, 93). Je patrné, že vazba se nemění stejně jako její obsah. Podíváme-li se do MSS (1978, 315) na předložku *s*, zjistíme, že v případech jejího užití se čtvrtým pádem se obvykle překládá výrazem *na*. To se jeví schůdné i v naší situaci, dosadíme-li za *s* toto slovo, začne být zřejmý význam všech těchto formulací, luxusní látky (*damašek, axamit, šarlat*) se tak jasně stávají surovinou, ze které má být šat teprve ušit. Prostředek tohoto procesu je k predikátu připoután genitivní bezpředložkovou vazbou, účel (výsledek) pak onou předložkovou akuzativní. Původní znění: *šenkovat pánu jeruzalémskému axamitu s šat*, by tak šlo do nč. volně přeložit: *darovat jeruzalémskému vladaři axamitovou látku na šaty / k výrobě oděvu*.

V souvětí: *a v tom když sme spolu tak rokovali, ty tři zadní galle k samičké k naší navi zadu se přiblížily* (OPC, 261) je možné zaznamenat jazykový jev, který spočívá v opakování téže předložky pro každou část rozvitého větného členu zvlášť. Jedná se o pasáž *k samičké k naší navi*. Současný jazyk udržuje tuto archaickou praktiku pouze v některých ústálených obratech typu *to mám za to za všechno*. Znásobená přítomnost předložky činila tyto věty naléhavějšími.

V následujícím souvětí: *k stolu přicházejí čeled patronova a žádají od pánuov pautníkuov na spropití* (OPC, 22) je zřejmá převaha obsahu nad formou. Tvar přísudku se totiž neřídí singulární podobou podmětu *čeled*, ale jeho významem, který představuje více lidí, a je tedy plurálový. Snad ještě zajímavější je věta: *a tak nás pět neb šest pautníkuov shrnuli jsme se v té jedné kapličce* (OPC, 86), kde ačkoliv je podmět tvořen genitivním vyjádřením *nás pět neb šest pautníkuov*, tvar přísudku to zcela ignoruje a chová se tak, jako by byl podmětem plurálový nominativ první osoby *my pautníci*. V dnešní době by podmět *nás* (gen.pl.) *pět* (nom.pl.) za vyjádření první osoby považovat nešlo, přísudek by k němu přistupoval jako k osobě třetí, a to deagentizované, čímž by se do jeho koncovky dostaly tvary neutra. Taková věta by mohla znít: *a tak se nás pět nebo šest pautníků shrnulo v té jedné kapličce*.

Zvláštní podoby v souvětí: *mám za to, že to ten vrch mons Ida, na kterým jest odchován Iupiter, o čemž poetové píší* (OPC, 66) nabývá pasivní přísudek první vztahné věty. V kontextu, který jasně odkazuje k (bájně) minulosti, je užit prezntní tvar *jest odchován*. To je dáno vývojem tohoto slovesného tvaru. Tzv. opisný tvar pasivní sestávající z participia nového neboli přičestí trpného a slovesa *býti* se totiž původně choval jako obdobně vzniklé dnešní préteritum, které sestává ze slovesa *býti* a přičestí I-ového. A tak stejně jako výraz *nesl jsem* se dříve týkalo minulosti i vyjádření *nesen jsem*. V Lamprechtově mluvnici (1986, 245)

se o tom píše: „*Opisné tvary typu chválen jest měly ... původně význam préteritální (nebo - u sloves perfektivních - rezultativní)*.“ A navíc „*mohlo se - obdobně jako ve spojeních s původním participiem l-ovým - jest a sú jako znak třetích osob vynechávat (užij, že země porobena, všeho dobrého zbavena ...)*“. Prefát tento v současnosti přítomný tvar ve významu minulosti používá na více místech, ne ale zdaleka všude. Mnohde tak pasívní slovesné tvary fungují dnešním způsobem. Trpný rod lze vyjádřit i pomocí zvrátneho slovesa, což autor také praktikuje, v některých případech ovšem takovým způsobem, který by z dnešního pohledu vhodný nebyl. To se týká například věty *tu se nám od gardyana oznamovalo to místo* (OPC, 106). Takovéto odsunutí agentu do pozice genitivního předmětu by v současnosti stylisticky korektní vskutku nebylo.

V souvětí: *ten jistý kupec dal mi košťovati malvazí starého, velmi silného a tuhého, kterého jsem ještě jakživ lepšího byl nepil, a nerozumím, aby mohlo nad to silnější býti* (OPC, 67) můžeme v přísudku *jsem byl nepil* shledat funkční užití předminulého času. Není v cestopise zcela neobvyklé, je možno jej dále najít třeba v souvětí: *pověděl, že nás proto ten hejtman kázal tak pilně přehledávati, neb předtím nedávno umřel byl tureckého císaře nejvyšší hejtman po moři Hariadenus, přijmím Barbarosa, a oni se obávali nějaké zrady skrze nás* (OPC, 84).

Hojné užívání přechodníků se obvykle odehrává jednoduchým způsobem, kdy tato tzv. polovětná konstrukce zahrnuje (často nesprávný) tvar participiálního slovesa a jeden závislý větný člen (nejčastěji přísl. určení nebo předmět), je ale možné narazit i na dosti komplikované soustavy, jejichž součástí se stávají i celé věty. Je to do jisté míry případ tohoto souvětí: *nemohše se nic na křesťanech doptati, s radau svatého Macaria a jiných křesťanuov všech Židuov, kteříž tehdaž v té krajině bydleli, před sebe zavolati rozkázala, tolikéž se na nich o kříži Krysta Pána (věděli-li by co o něm, kam by se po umučení jeho děl) vyptávajíc* (OPC, 125), kde se do druhé z polovětných konstrukcí dostává vedlejší věta v uzávorkované podobě. Vzhledem k tomu, že podmětem obou přechodníků je ženský singulár, dá se konstatovat, že ten první, minulý (*nemohše*) se nalézá v chybném tvaru (správný by byl *nemohši*), zatímco ten druhý, přítomný (*vyptávajíc se*) je v pořádku. V rámci celého souvětí zaujmou také vazby, které tvoří odvozeniny slovesa *ptáti se*. Místo dnešního *ptát se někoho* (gen.) na něco (acc.) zde funguje model: *ptáti se na někom* (lok.) *na něco* (acc.).

V některých případech Prefát kombinuje slovesa tak podobných významů, že nám takové formulace často přijdou až nadbytečné. Platí to i o podobě vedlejší věty: *...když ji potřebovati chtěli* (OPC, 262), kde se ve vzájemném vztahu ocitají téměř synonymní modální slovesa vyjadřující zájem či přání. Ve větě: *byli bychom také rádi kázali dáti bubnovati* (OPC,

267) se zase ve vazebném postavení ocitají slovesa (*kázati, dáti*), která obě v daném kontextu vyjadřují udílení rozkazu. Autor je ovšem schopen zajít ještě dál. V Koblížkově článku (1994, 105) jsou mimo jiné zmíněna různá přirovnání, kterých cestopisec užívá k vyjádření přibližných vzdáleností. Vedle dodnes aktuálního úsloví *co by mohl kamenem dohoditi*, se tu objevuje i jeho zesílená varianta: *co by mohl silně hodě kamenem dohoditi* (OPC, 188). Tedy přechodník i verbum finitum jakožto tvary téhož slovesa.

V Prefátových souvětích ovšem na druhou stranu často dochází i k elipsám, a to nevyjímaje přísudky. Jde pochopitelně zejména o přísudky vedlejších vět. Tento jev, který se v jazyce objevoval donedávna, představuje kupříkladu tato ukázka: *také ta jeskyně, kde těchto časuov kapla, musela býti prvé bezpochyby marštal* (OPC, 150).

5. ZÁVĚR

Je-li renesance myšlenkovým směrem, který vrátil lesk antické kultury a úctu k její vzdělanosti a racionalitě, aniž by však otřásl pevností základů křesťanské víry, pak lze Oldřicha Prefáta označit za člověka cele renesančního. Taktéž pak jeho dílo. Není to ale jen víra a rozum, co se snoubí ve svědectví této exaktně laděné zbožné pouti, jsou to i znaky obvykle protichůdných literárních žánrů. Jak již bylo v úvodu řečeno, toto dílo stojí na pomezí literatury naučné a zábavné, na sváru přístupu subjektivního a objektivního. V praxi však nejde ani tak o svár, jako spíše o spoj či kontakt. Racionální naukovou složku zde ta emotivní v podstatě vyvažuje, za spoustou podrobných popisů a jiných technických údajů tepe dynamická osnova, tvořená sice již dávno, zato skutečně se odehranou výpravou živého člověka, který na ni zažíval radosti i hoře, které tu a tam pronikají na povrch. A tak na knihu, která přinášela a stále přináší takové množství poznatků, že si nezádá s mnohými tituly čistě naučnými, je pozoruhodné, jak živě na jejích stránkách vystupuje postava autora (a vypravěče). K bezprostřednímu čtenářskému pocitu blízkosti s touto osobou pak nepřispívají jen občasné detaily z jeho života na cestě, ale i dovedné stylistické útvary, různé kontaktní prostředky, jako je oslovení čtenáře. Dle V. Koblížka rovněž posilují dojem věrohodnosti²¹¹ Autor s námi ovšem nehovoří z bezprostřední pozice poutníka, nýbrž pohledem člověka, který tuto výpravu kdysi zažil a nyní vzpomíná. S tím souvisejí a korespondují i přesahy v předmluvách, kde hovoří mimo jiné o ostychu dílo vydat, poslední vzkaz pak dokonce přichází z doby, kdy již byla kniha vytištěna a autor se sám vlastně dostal do pozice čtenáře. Je to ona dodatečně připojená poznámka o nedbalé práci sazečů, jež vnesla do textu řadu chyb, což jinak exkluzivní dílo vynikající mimo jiné svým grafickým ztvárněním (jeho ukázky zachycují obr. 1-3) poněkud poznamenalo.

Pravopis tohoto prvního vydání Prefátovy knihy, které autor svěřil pražské tiskárně Jana Kozla sídlící v domě významného humanisty Tomáše Mitise z Limuz, byl dosud hodnocen jen velmi povšechně. Jak bylo již řečeno, autor nejdůležitějšího díla věnovaného českému humanistickému pravopisu Jaroslav Porák sice zahrnul Kozlovu tiskárnu do svého seznamu vydavatelských pracovišť této éry, avšak nejdůležitější zde vzniklý tisk - Prefátův cestopis - do rozsáhlého literárního podkladu své práce nezahrnul. A tak lze při hodnocení této jazykové vrstvy vycházet pouze z nemnohých postřehů, které začínají již zmíněnou Prefátovou omluvou za nedbalou práci sazečů a pokračují u Karla Hrdiny, který jeho slova

²¹¹ V. Koblížek, 1994, 106.

potvrzuje a dodává, že chybné *přepisy italských slov připadají arci k tíži Prefáta samého, jenž neměl zkušenosti s tiskem knih* (K. Hrdina, 1947, 359). S pravopisem souvisí i jeho zmínky o zvlátnostech kvantity samohlásek zasazených do jinak typické pražské češtiny polovice 16. století²¹² i o tom, že některé další zvlátnosti nelze brát jako chyby, neboť se v textu objevují systematicky. V. Koblížka pak při vytváření „jazykového rozboru“ zaujaly v oblasti pravopisu zejména *jevy nespisovné či obecněčeské* (1994, 107), jak s vědomím relativnosti takového označení nazývá následky diftongizací *y > ej* a *ú > ou* (této pouze v počátcích slov) a přítomnost protetického *v-* u slov jinak začínajících na *o-*. Ze skutečnosti, že tyto změny se v textu neuplatňují komplexně, ale zasahují jen některá místa, pak vyvodil, že nejen barokní, ale už humanistický jazyk postrádal jednotnost.

Humanistický jazyk a potažmo jeho pravopis jistě do značné míry nejednotné byly, jedním z cílů této DP tak bylo zaznamenat jakým způsobem se to konkrétně v Prefátově díle projevovalo, a to nejen v závažném, ale přeci jen dílčím výseku (tedy zmíněné hláskové změny a proteze), na který poukázal V. Koblížek. Úkolem DP bylo především detailně prověřit, jakou pozici zaujímají jednotlivé jevy pravopisu díla vzhledem k obecnému vývoji v této jazykové sféře, zda spíše představují nové pokrokové tendence, nebo naopak zachovávají starší zvyklosti a tvoří tak v tehdejší produkci konzervativní vrstvu. S výše zmíněnou nejednotností pak souvisela otázka a další hledisko hodnocení pravopisu, jak důsledně se dané jevy v textu uplatnily, zda jsou jeho obecným principem, nebo naopak představují jen tendenci a směřování, které naráží na původnější vrstvu a dochází tak nezbytně ke kolísání forem.

Pro hodnocení pravopisu díla byly zásadní dvě skutečnosti, a to jednak, že kniha vyšla v Praze, a jednak, že Prefátův vrstevník Jan Blahoslav vydal překlad Nového zákona až rok po vydání cestopisu. Tím bylo řečeno mnoho, neboť to znamenalo, že v cestopise lze očekávat pravopisné jevy spojené s charakteristickým progresivním vývojem pražské češtiny, a naopak nelze ještě počítat s tendencemi vesměs opačného typu, které později přinesl vlivný kralický úzus, jež byl naopak poznamenán prostředím moravským a navíc vytříbeným citem pro vyšší styl. V rámci nejdůležitějších rysů Prefátova pravopisu jsem ve svých studiích došel k těmto závěrům:

Spřežky jsou v textu značně na ústupu, což odpovídá obecnému trendu, v rámci minuskul se stále z grafických důvodů udržuje jen psaní *š*, a to v podobě *ſſ*. I tato hláska je navíc v některých případech vyjadřována diakriticky, a to ve slovech, kde se vedle sebe

²¹² K. Hrdina, 1947, 359.

dostává šš nebo šs. Spřežky v rámci majuskul jsou častější, což bylo dáno tím, že tiskařské dílny dlouho nedisponovaly příslušnými literami. Podoby *Zi, Ti, Ni Di* označovaly *Ž, Ť, Ň, Ď* především před zadními samohláskami, zatímco před předními mohly správně fungovat nijak neoznačené litery (*Děti, Ticho*). Výjimečně se objevuje spřežka *Cz* jako označení pro *C* (*Ce[ta]*), *Rz* zase systematicky označuje *R*, ačkoliv již v této době byla běžnější spřežka *Rž*. V rámci samohlásek se uplatňuje spojení *ij*, které označuje dlouhé měkké *í*. Tato spřežka je však v textu střídána vývojově novější podobou *j*, která vznikla jejím zkrácením. Dlouhé *y* je stejně jako ostatní samohlásky označováno diakriticky.

Velká písmena se v prvním vydání cestopisu neobjevují jen na začátcích vlastních jmen, ale je možno se s nimi setkat i u mnohých jmen obecných. Přes soustavnou snahu jsem neobjevil žádný systém, kterým by se jejich psaní řídilo, což mě dovedlo k názoru, že zde žádný nefungoval a o volbě velkého či malého písmene rozhodoval autor, popř. tiskař intuitivně. To potvrzuje i skutečnost, že se velká písmena na začátcích apelativ vyskytují dosti nesoustavně, v týchž slovech se na jiných místech objevují i malá.

Otázka nestandardního výskytu kvantity u samohlásek je složitá, nicméně lze potvrdit správnost Hrdinovy tendence rozlišovat mezi příležitostnými anomáliemi a soustavněji se projevujícími zvláštnostmi. Chyby se tak skutečně eliminují ve prospěch slov se záměrně jiným psaním. Nestandardní délku důsledně zachovávají např. výrazy: *sluonce* (*slunce*), *kuoš* (*kůs*), *vládař*, *klénot*, *štrán* (gen.sg.), *nálše*, *kníhy*, její absence je pak obvyklá hlavně pro infinitivní či participiální tvary: *příštati*, *hrali*, *wypiti*, *přivezti*, *nešti*. V těchto zvláštnostech nelze hledat systém na úrovni všeobecných hláskoslovných procesů, jedná se spíše o bezprostřední projevy soudobé výslovnosti na úrovni nářečí.

Velmi názorně je u Prefáta zachycen proces postupného pronikání hláskových změn do pravopisu, což se týká zejména monoftongizací a diftongizací, které v patnáctém a šestnáctém století vrcholily. Mnoho pozornosti jsem ve svém výkadu věnoval zejména změně *uo* v *ů*. Ve výsledku lze říci, že nová hláska zde ještě do pravopisu příliš nepronikla, neboť většina slov, kde by se teoreticky mohla vyskytovat, ještě obsahuje formu starou. Dochází tak k markantnímu kolísání těchto dvou podob, a to dokonce mnohdy v rámci jedné věty i téhož slova, jako v případě spojení *wuokol a wůkul*. Celkový poměr výskytu obou variant, který odpovídá 85% pro *uo* a 15% pro *ů* jsem prověřil na sedmi vybraných frekventovaných slovech (tab. 1). Ukázalo se, že také v rámci jejich výskytu v textu funguje podobné rozložení sil. I u nich se hodnoty pohybovaly kolem zmíněného poměru. Početně a procentuálně jsem pak zhodnotil i výskyt čtyř forem velmi hojného u-kmenového formantu *-uov*, *-uo*, *-ův* a *-ů* (tab. 2), přičemž mi v tomto pořadí vyšly hodnoty 58,8 %, 26,9 %, 8,9 %

a 5,4 %. Co se týče diftongizací, v textu se uplatnily zejména změny *ú > ou* a *ý > ej*. První z nich se zde narozdíl od výše uváděné monoftongizace již výrazně prosadila, což platí i o její formě týkající se začátků slov (*auředník*, *Aujezd*), která však byla záhy především díky vlivu kralických tisků ze spisovného (a později i obecného) jazyka odstraněna. Přední varianta této monoftongizace, změna *ý > ej*, která měla osud podobný, je také v pravopise textu již silně přítomna, což se ovšem téměř netýká koncovek adjektiv, kde je dnes v obecné češtině výslovnost *ej* běžná.

Do značné míry opačným procesem je tzv. úžení *é > í*, které se i v dnešním jazyce stále u některých slov vyskytuje v obou polohách (výchozí i výsledné), tím více je to jev rozkolísaný v tomto textu. Můžeme jej zaznamenat v měkkých (*vhledati > vhljdati*) i tvrdých (*študénka > študýnka*) formách a také v nejrůznějších pozicích ve slově (*dwéřka > dwijřka*).

Co se týče rozlišování *i - y*, v cestopise se důsledně uplatňuje soudobá tendence psát po *c, s, z*, tvrdé *y*, a to jak krátké, tak dlouhé. Za souhlásky *č, ž* se naopak obvykle klade *i* měkké, složitější je to s frikativou *š*. U té se objevují obě podoby *i*, a to někdy i v týchž slovech (*šliff* i *šýff*), do značné míry ale platí zásada, kterou jsem zde vysledoval, že pokud je samohláska krátká, píše se *y* tvrdé (*šyroky, šybenice*), pokud dlouhá, objevuje se měkké *i* (*šijř*). Nepočítaje *c, z, s* v podstatě dnešní podobu má psaní *i - y* po tzv. obojetných souhláskách, odchylky se objevují např. v hláskách vzniklých úžením (*méně > mýň*), a také v přičestí minulém, kdy řídícím principem ve větách je častěji přirozený rod než gramatický. Tendencí, kterou se pravopis plně hlásí do šestnáctého století, je přizpůsobovat českému psaní *i* a *y* také cizí slova. Jde zejména o vkládání *y* do původně měkkých pozic, a tak se zde můžeme setkat s výrazy *Afryka*, *Kryštus*, *Hytoryk* či *Kronyka*. Takto upravené formy slov svědčí o jejich adaptaci do našeho jazyka a kontrastují se zde rovněž přítomnými výrazy, kde tato změna neproněhla.

Prefátův pravopis narozdíl od jiných tisků té doby nerozlišuje dvojí *l* (*l - l*), což lze hodnotit jako jev progresivní, odpovídající stavu výslovnosti, kde se již v té době dvojí *l* nevyskytovalo.

Pro označení hlásky *j* se v souladu s tehdejším územ užívá *g* a *y*. Dílo spadá do doby, kdy se původně vcelku vyhraněná pravidla, kde který znak psát, začala porušovat ve prospěch *g*. To se tak neobjevuje jen v pozicích před souhláskami a předními vokály (*glem, Gelyňka, Kragina*), ale i na místech do té doby patřících *y*, tedy např. na konci zavřených slabik (*Kyg, Rág*). Oproti soudobému převažujícímu trendu se však v Prefátově pravopise *y* vyskytuje ještě dost hojně. Hláska *j* bývá označována také jiným způsobem, a to písmenem *J*, které formálně znamenalo velké *I*. Objevuje se zejména na začátcích původem cizích vlastních jmen (*Ján,*

Jozeff či *Jaffa*). Jiná jména téže kategorie se ovšem píší s *G* (*Gežij[s]*, *Geruzalém*, *Gerycho*). V cestopise se vlivem cizích jazyků objevuje vcelku hojně i hláska *g*, která bývá označena stejným znakem, aniž by byla dále upřesňována háčkem, jak je zvykem u pozdějšího pravopisu.

Pozoruhodným jevem je geminace hlásek, v tomto textu hojně zastoupená. Pozornost jsem soustředil zejména na výsledky tzv. mladší nemotivované geminace, kterou v současném jazyce až na drobné výjimky nenalezneme. U Prefáta se setkáváme se zdvojeným *s* (*mas[s]o*), *d* (*radda*), *f* (*ffortel*), poněkud graficky upravenými výsledky geminace jsou i písmena *-tc-* ve slovech *nětco* či *owotce*. Jde původně o zdvojené *c*. Obdobně *-tč-* (*ne[tatčij]*) je původem zdvojené *č*. Patrně nejčtenější je výskyt geminace u hlásky *n*, a to zejména v případech, kdy se jedná o chybnou analogii k adjektivu typu *kamenný*. Jde o případy jako *dřewěnný*, (*w*)*olowěnný* či *sklenný*. Poslední z tvarů je v češtině stále přítomný v základu dnešního adj. *skleněný*.

Projevem příslušnosti textu k pražskému (českému) okruhu nezasaženému ještě kralickým územím je i hojná přítomnost protetického *v-* ve slovech obvykle začínajících na *o-*. Týká se to přitom domácích i cizích výrazů, kromě adjektiva *Wožralý* nepostihuje předpony a předložky. Dále platí, že se vyskytuje jen u některých slov, a navíc ne vždy. Jedná se např. o výrazy: *Wohni[s]tě*, *Wokřijn*, *Wopice*, *wobilij*, *wohař* či *Wornát*. Jeho převrácenou podobou je kuriózní hyperkorektní podoba slova *vosk*, která se realizuje ve slovech *o[k]* a *o[kowý*.

Souhrnně lze říci, že pravopis Prefátova díla vcelku odpovídá místu a době svého vzniku, přičemž odchyluje-li se nějakým směrem, tak spíše zpět, což znamená, že uchovává některé starší formy. Nelze přitom vyloučit vliv dříve uvedené okolnosti, že tištěné podobě cestopisu předcházela starší rukopisná verze, která mohla spadat až do doby o šestnáct let starší (viz 2.1). Co se týče kolísání forem, pravopis této knihy za ustálený rozhodně označit nelze, což ovšem platí pro všechna soudobá díla. Při podrobnějším pohledu, jakým byl i předchozí výklad, jsme však schopni odlišit jevy markantně kolísavé (např. distribuce variantních formantů *-uov*, *-uo*, *-ův*, *-ů* či psaní velkých písmen u apelativ), od oblastí, kde určitý systém funguje (způsoby označování hlásky *j*), a kategorií, kde se pravidla uplatňují takřka důsledně (psaní *y* po *c*, *s*, *z* nebo používání diakritiky v minuskuli).

Větší pozornosti než pravopis se dosud těšila slovní zásoba textu, každý, kdo Prefátův cestopis nějak blíže komentoval, na ni alespoň okrajově upozornil. Bylo to dáno především faktem, že mezi pojmy, které cestopisec ve své knize použil, bylo velké množství zeměpisných názvů, zajímavých nejen svoji jazykovou podobou, ale i čistě geograficky, respektive historicko-geograficky. Cestopis, jak se zdá, vždy více zajímal historiky či literární

*Ukážte mi, kdo
je přístav?*

vědce, než vyloženě lingvisty. Na druhou stranu některé, hlavně zvukomalebné výrazy lexika byly přeci jen natolik zajímavé, že si již dávno získaly pozornost osobností jakými byli Josef Jungmann či Jan Gebauer. Ti, jak již zde bylo vícekrát uvedeno, neváhali tato slova vložit do svých slovníků a citacemi celých vět odkazovat zpět na Prefátu. Atraktivním slovem se stalo *přistavadlo* - cestopiscův neologismus pokoušející se dát češtině vhodný výraz označující přístav. Zmínka o tomto slově se stala součástí snad každého popisu jeho díla, výjimečně si K. Hrdina všímá i dalších novotvarů, jako je *luono neb okrouhlost moře* (záliv) či *bezpečenství* (výstřel na výstrahu)²¹³. Dle mého soudu lze mezi tyto výrazy zařadit i *přikryvadlo* (víko, poklop), a to nejen dle jeho formální podobnosti s pojmem pro přístav.

Právě námořní pojmy byly dalším tématem, které vzbuzovalo zaslouženou pozornost komentátorů díla, a to jednak pro jejich bohatost a jednak pro způsob, jakým s nimi cestopisec nakládal. Nejsoustavněji se slovní zásobě, a tedy i pojmům týkajícím se lodí, ve svém článku věnoval V. Koblížek, a to tím způsobem, že zmínil, jak Prefát nazývá stěžeň, citoval ukázkou, kde je popsáno, jak stěžeň vypadá, a dále vysvětlil, jak si cestovatel musel pro označení součástí lodi pomáhat cizími výrazy. Kromě toho uvádí i několika typů lodí v podobách v jakých zaznívají v textu, u názvů *nave* a *šif*, které označují totéž, upozorňuje na italský a německý původ jednotlivých slov. K názvům lodí někdy připojuje stručnou informaci o jejich velikosti, podrobněji se ovšem věnuje jen podobě plachetnice, na které se plavil Prefát. Převádí míry, které uvedl cestovatel, a v metrech definuje přibližné rozměry plavidla.

Můj záměr byl v tomto směru poněkud širší, nešlo mi jen o uvedení příkladů pro dokreslení výkladových pasáží, pojmosloví tematických oblastí, jako byla ta námořní, obsahovalo natolik zajímavá slova, že mi přišlo účelné je zachytit v úplnosti, pohromadě a pokud možno přehledně. Zvolil jsem k tomu několik rovin. Od začátku zpracovávání DP jsem počítal s existencí diferenčního slovníku, který měl zahrnovat slova celého cestopisu, která jsou z dnešního pohledu málo srozumitelná a též taková, která v současném lexiku sice najdeme, ale v jiných významech. Slova námořní terminologie, jak je na své cestě zaznamenal Prefát, spadala obvykle do kategorie první. Zahrnutí do slovníku pro tato slova, stejně jako pro ostatní, představovala nejen dobrání se jejich přesného významu, ale také identifikaci morfologické formy a v případě výrazů přejatých i naznačení jejich původu. Vzhledem k existenci několika tematických oblastí v Prefátově slovní zásobě, které jsem pocíťoval jednak jako ucelené, ale především jako plně pozoruhodných málo známých a srozumitelných významů, což byl plně případ té námořní, jsem se rozhodl do tohoto oddílu DP zařadit kromě

²¹³ K. Hrdina, 1947, 358.

obecného výkladu o slovní zásobě a zmiňovaného diferenčního slovníku také několik kapitol, které by měly o lexiku jednotlivých tematických oblastí podrobněji pojednat. Zpracovávání těchto kapitol, vždy s příznačnými názvy: *Lodě*, *Stavebnictví*, *Míry a mince*, *Zbraně zbroj a válečnictví*, *Potraviny a plodiny*, *Popisy zvířat*, *Lidé a jejich příslušnost* a *Vyjádření dějů - slovesa*, se neobešlo bez podrobnějšího studia historických skutečností, ke kterým se daná pojmosloví vztahovala. Šlo tak v podstatě o historickou lingvistiku, a tak mi za vzor a inspiraci sloužily především práce I. Němce.

Jmenované kapitoly sice svým tematickým záběrem nepokrývají celou slovní zásobu diferenčního slovníku, což nebylo ani jejich cílem, výběr témat byl zamýšlen jako reprezentativní, avšak na druhou stranu je výrazů, které jsou v nich nejen přítomny, ale také rozebrány a usouvztažněny, dost velké množství. Proto lze tematické kapitoly do určité míry považovat za komentáře k přehledné, leč nutně komprimované formě diferenčního slovníku. Když v některých případech mým vyjadřovacím potřebám nestačila ani podrobná výkladová forma, rozhodl jsem se dané téma ztvárnit graficky. Týká se to jednak kapitoly věnované mírám a mincím, kde jsou v několika tabulkách znázorněny vzájemné složitější kurzovní vztahy různých středomořských i středoevropských peněz, jednak kapitoly s názvem *Lidé a jejich příslušnost*, kde tabulka zachycuje všechna v textu doložená jména titulů a lodních funkcí tak, jak je Prefát zaznamenal při svém pobytu na palubě plachetnice *Liona*. Tato loď je pak v DP znázorněna nejen prostřednictvím dřevořezu Dominica dalle Grecha (obr. 3) pocházejícího z prvního vydání cestopisu, ale také na plánu, který jsem na základě Prefátova popisu vytvořil a doplnil popiskami všech částí lodi, které autor nějak označuje (obr. 4). Ke kapitole věnované lodím patří také obrázky 5 a 6, kde jsou znázorněny další typy zde popisovaných plavidel.

Při celkovém pohledu na diferenční složku slovní zásoby v rámci lineárního vývoje cestopisu jsem dospěl k názoru, že celou knihu tvoří v podstatě jen dvě až tři dějství neboli dějiště, která se určitým způsobem střídají.²¹⁴ Každému tomuto dějství pak přísluší určitá množina výrazů z celkové slovní zásoby. Tyto množiny se příliš neprostupují. Prvním tímto dějištěm je námořní prostředí, druhým exotická půda Svaté země. V průběhu cesty tam a zpět se prostřídají, což určí též druh příznakových pojmů lexika. S tímto zjednodušeným dělením se do jisté míry kryje i má základní klasifikace geografických jmen. Ty jsem totiž nerozdělil podle jazyků, z kterých pocházejí, ale podle tří kulturních okruhů. První se může nazývat středoevropský. Ten zahrnuje Prefátovu cestu z Prahy do Benátek, což je ta část cestopisu,

²¹⁴ Zvláštní skupinu tvoří diferenční lexikum, které se vyskytuje v úvodu cestopisu, kde se autor zamýšlí nad smyslem cestování.

kde se objevuje v rychlém sledu velké množství místních jmen obcí v alpských a přilehlých zemích. Uplatňuje se zde čeština, němčina a italština a je to oblast, kterou autor považuje za důvěrně známou. Dnešnímu člověku však stěží mohou být všechna ta počestělá německá či italská jména srozumitelná, dosti nepřehlednou situaci na pomezí Rakouska a Itálie jsem proto znázornil pomocí mapky (jedná se o mapu 2, mapa 1 výše zachycuje Prefátovu trasu tam i zpět v rámci celého dn. Rakouska). Druhým kulturním okruhem je Středomoří (což se právě částečně kryje s námořním dějištěm cestopisu), za jehož spojující motiv považuji (kromě toho geografického) antickou minulost. Ta přináší do místních jmen starou jazykovou vrstvu. Přes tureckou přítomnost v oblasti v té době, se v toponymech, která Prefát používá, objevuje pouze italština, latina a řečtina. Třetím kulturním okruhem je pak oblast Svaté země (jež odpovídá druhému dějství), kterou můžeme nazývat biblická. Zde je jazyková situace nejsložitější, spíše než tehdejšími místními poměry jsou však cestopiscem udáděná jména ovlivněna textem českého překladu bible a latinou různých odborných knih.

O cizích jazycích v Prefátově díle se zmiňují již jeho starší komentátoři, obvykle přitom s úctou oceňují jeho očividné schopnosti domluvit se hned v několika jazycích. Co se týče slov, která přímo používá v textu, převažují tu jasně kromě češtiny vlivy německé, italské a latinské. V. Koblížek hovoří jednak o germanismech, které považuje za hojný dobový projev, a jednak o slovech italského původu spojených s mořeplavbou a také se jmény potravy, kterou moře zajišťovalo (tedy ryby)²¹⁵. Já v kapitole věnované cizím slovům dospívám k definování tří cizojazyčných vrstev Prefátovy slovní zásoby, přičemž jde nutně o zjednodušení. Je dnak je to vrstva *káždodenní*, kterou představují běžná slova německého původu, která autor znal bez ohledu na absolvování jeruzalémské pouti, druhou vrstvou je tzv. *vzdelanecká*, kterou prezentuje latina, a je projevem odborných znalostí, které autor získal studii. Třetí vrstva je pak tou, kterou si vytvořil na základě své *cesty*. Jejím jazykem je italština.

U cizích slov v Prefátově textu je v rámci této DP důležité, jak dalece se zapojují do českých vět, jak podléhají české flexi či alespoň grafické podobě (jde o gotické písmo původního vydání cestopisu), podle toho jsou pak zahrnuty buďto spolu s méně srozumitelnými českými slovy do *Hlavního slovníku*, nebo s dalšími v češtině se málo uplatňujícími výrazy do *Slovníku cizích pojmů*.

²¹⁵ V. Koblížek, 1994, 105.

Závěrem mohu říci, že slovní zásoba tohoto literárního díla představuje neobyčejný pramen, který říká mnohé jak o světě, který tady v polovině šestnáctého století byl, tak o člověku, jenž se jmenoval Oldřich Prefát z Vlkanova.

5.1 Resumé

5.1.1 České resumé

V této DP jsem si kladl za cíl podrobně zhodnotit pravopis a slovní zásobu renesančního cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkanova a tím překonat dosavadní pouze okrajový zájem badatelů o jazykovou stránku tohoto díla. V úvodu jsem neopomněl pohovořit v obecnější rovině o zajímavé osobnosti tohoto českého humanisty, jehož exaktní myšlenkové zaměření je rovněž principem celého cestopisu, pojednáno je též o jeho cestě do Svaté země a tehdejší situaci v těchto krajích. Znalost jazykových a kulturních podmínek v Palestině i celém Středomoří poloviny šestnáctého století totiž významně přispívá k pochopení různorodých rovin slovní zásoby textu.

Prvním ze dvou hlavních témat je pravopis původního renesančního vydání cestopisu z roku 1563, který se do značné míry odráží i ve vydání třetím z poloviny dvacátého století. Původní text je vysázen zdobným gotickým písmem, které je prokládáno antikvou, užívanou pro slova italská, latinská a někdy i německá, která nebyla v češtině příliš zažitá. Grafickou podobu díla ozvláštňují nejen zdobné iniciály, ale také půvabné dřevořezy, v některých případech dosahující značné estetické i dokumentární kvality. V kontrastu k této formální kvalitě stojí četné sazečské chyby textu.

Těžištěm části DP věnované pravopisu je podrobný výklad postupně probírající jednotlivé pravopisné jevy, které se v textu uplatňují, přičemž jsou obvykle charakterizovány ve své jedinečnosti a zároveň konfrontovány z obecnou situací soudobého českého pravopisu. Mezi základní poznatky patří, že pravopis již je z velké části diakritický, spřežka zůstává z grafických důvodů jen u malého *š* a některých velkých písmen, výrazně se zde projevují hláskové změny *uo* > *ů*, *ú* > *ou* (což je zajímavé hlavně na začátcích slov) *y* > *ej* či úžení *é* > *í*, nerozlišuje se zde dvojí *l*, po souhláskách *c*, *s* a *z* se systematicky píše tvrdé *y*, na začátcích mnohých slov obvykle začínajících na *o-* (včetně autorova křestního jména) se objevuje protetické *v-* a časté jsou též geminace souhlásek, které nemají oporu v systému, ale ve výslovnosti. Souhrnně pak lze říci, že stav pravopisu vcelku odpovídá místu a času vzniku díla (pražská čeština před nástupem kralického vlivu), a to přesto, že je v některých jevech poněkud konzervativní. Charakteristická je pro něj značná rozkolísanost forem, která ale byla v této době obvyklá.

Na slovní zásobu textu, což je druhé z hlavních témat DP, se snažím nahlížet komplexně, a to jednak strukturovaným výkladem a jednak rozsáhlejším slovníkem. V úvodní

statí výkladové pasáže si všímám, že příznakové pojmy textu lze zařadit do dvou až tří hlavních skupin podle toho, jakého prostředí se týkají. Jedná se přitom hlavně o dějiště námořní na jedné straně a exotické prostředí Svaté země na straně druhé. Významnou část slovní zásoby tvoří slova cizího původu a geografická jména, proto jsou jim věnovány vlastní kapitoly. V první z nich docházím ke zjištění, že Prefátův slovník sestával ze tří základních vrstev cizích slov, a to z německé - zahrnující každodenní výrazivo, latinské - představující pojmy, které autor znal jakožto vzdělanec, a italské, která do značné míry vznikla až na základě zkušeností z cesty. Zeměpisná jména jsem zase rozdělil podle kulturních okruhů, do kterých spadají, na středoevropské - týkající se cesty z Prahy do Benátek, středomořské - mající základy v antické civilizaci, a biblické - týkající se Svaté země. Nejrozsáhlejší části těchto výkladů jsou kapitoly věnované některým charakteristickým tematickým okruhům lexika, jako je námořnictví, stavitelství, mince a míry aj. Především tu hledám souvislosti mezi historickou skutečností a její pojmoslovnou realizací.

Druhou část oddílu věnovaného slovní zásobě tvoří diferenční slovník, který sestává jednak ze slov z dnešního pohledu méně srozumitelných a v současném jazyce se nevyskytujících, jednak z těch, která stále v jazyce fungují, ale mají výrazněji odlišné významy. Kromě vlastního překladu se zde soustředím i na základní morfologickou charakteristiku slova, jeho původ a zasazení v kontextu. Značnou část slovníku tak zabírají citace knihy, které jsou doplněny odkazy na příslušné stránky. Do hesel je zahrnuto i mnoho slov cizího původu, avšak takových, která v Prefátově češtině prokazatelně fungují. Ta ostatní jsou shromážděna ve slovníčku připojeným za tímto.

Ačkoliv je tato DP zaměřena na jazykové oblasti pravopisu a slovní zásoby, přesto jsem na závěr připojil stručnou kapitolu, kde poukazuji na některé zvláště zajímavé jevy morfologické, jako jsou např. zbytky duálu, či syntaktické, které spočívají v souvětí humanistické češtiny.

5.1.2 Zusammenfassung

In dieser Diplomarbeit versuchte ich die Orthographie und das Vokabular der von Oldřich Prefát von Vlkavov verfassten Reisebeschreibung detailliert zu qualifizieren und dadurch das bisherige nur peripherische Interesse der Forscher für die sprachliche Form dieses Werkes zu überwinden. In der Einleitung handelte ich unter anderem die interessante Persönlichkeit dieses böhmischen Humanisten im allgemeinen ab. Seine exakte Neigung ist ebenfalls der Prinzip der ganzen Reisebeschreibung. Außerdem schrieb ich dort über seine Reise nach heiligem Land und über derzeitige Zustände in diesem Gebiet, weil die Kenntnis der sprachlichen und kulturellen Bedingungen in Palestina und der ganzen Mittelmeer-Region in der Mitte des 16. Jahrhunderts der richtigen Auffassung von verschiedenen Niveaus des Vokabulars von diesem Text sehr gut dient.

Das Erste von den zwei Hauptthemen ist die Orthographie in der ersten Auflage der Reisebeschreibung aus dem Jahre 1563. Diese Orthographie spiegelt sich im wesentlichen auch in der dritte Auflage von der Mitte des 20. Jahrhunderts. Die kunstsinnige und dokumentarische Qualität der graphischen Form in der ersten Auflage liegt stellenweise sehr hoch. An der anderen Seite gibt es dort viele Druckfehler.

Der Schwerpunkt des Orthographie gewidmeten Teils der Diplomarbeit liegt in einer ausführlichen Darlegung, in der die einzelnen orthographischen Phänomenen des Textes schrittenweise erörtert werden. Diese Phänomenen werden in ihrem Einmaligkeit charakterisiert und gleichzeitig der allgemeinen Lage der zeitgenössischen tschechischen Orthographie gegenübergestellt. Unter die grundlegenden Erkenntnisse gehört, dass die Orthographie des Textes meistens schon diakritisch ist. Das Phänomen *spřežka* bleibt aus historischen Gründen nur bei dem Kleinbuchstabe *š* und bei manchen Großbuchstaben. Die lautlichen Änderungen *uo > ů*, *ú > ou* (was vor allem am Anfang des Wortes interessant ist), *y > ej* oder die „Schmälerung“ *é > í* präsentieren sich ausdrücklich; die zwei Formen von der Buchstabe *l* werden hier nicht unterschieden; nach den Buchstaben *c*, *s* und *z* wird systematisch *y* geschrieben. Am Anfang der meisten Wörter, die gemeinhin mit *o*- beginnen (einschließlich des Verfassers Vorkomens) wird der „prothetisches“ *v*- geschrieben. Es gibt auch häufige Geminationen von Konsonanten, die keinen Rückhalt im System haben, sondern in die Phonetik. Man kann zusammenfassend sagen, dass der Zustand der Orthographie im allgemeinen dem Platz und der Zeit der Herkunft des Werkes entspricht (Prager Tschechisch vor dem Anfang des Einflusses von der „Kralická Bibel“). Trotzdem ist die Orthographie in einigen Fällen etwas konservativ.

Das zweite Hauptthema der Arbeit, d.h. das Vokabular, wird durch strukturierte Darlegung und ganz umfassendes Lexikon komplex eingesehen. Im ersten Aufsatz des Interpretierungsteils der Arbeit werden die symptomatischen Begriffe in Abhängigkeit vom Milieu, das sie betreffen, in 2-3 Hauptgruppen eingeordnet. Ein bedeutendes Teil dieses sind die fremdursprüngliche Wörter und geographische Namen, welchen eigene Kapitel gewidmet wurden. In der ersten von diesen Kapiteln wird festgestellt, dass das Prefáts Vokabular von drei grundlegenden Schichten von Fremdwörtern bestand u.zw. die deutschen Wörter (für Alltagsbegriffe), die lateinischen (für die Begriffe, die der Verfasser als Gebildeter gekannt hat) und die italienischen (deren Kenntnis meistens aufgrund der Erfahrungen bei der Reise entstanden hat). Die geographischen Namen werden gemäß der kulturellen Umkreise gegliedert, deren sie betreffen. Die sind 1) die mitteleuropäischen (die der Reise von Prag nach Venedig betreffen); 2) die mittelmeerischen (deren Stamm liegt in der antischen Zivilisation) und 3) die biblischen (Begriffe von dem heiligen Land). Das umfangreichste Teil dieser Darlegungen wird mit den Kapiteln geschafft, die manchen charakteristischen Themenkreisen des Lexikums gewidmet werden (Marinewesen, Bauwesen, Münzen, Maßgaben usw.). Vor allem werden hier die Zusammenhänge zwischen der historischen Wirklichkeit und ihrer begrifflichen Realisation gesucht.

Das zweite Teil des Vokabulars ist das Differentialwörterbuch, das von zwei Gruppen von Begriffen besteht. Erstens werden hier die Wörter genannt, die in der heutigen Sprache nicht auftreten und zweitens solche Ausdrücke, die noch heute verwendet werden aber wesentlich unterschiedene Bedeutung haben. Außer der Übersetzung wird auch auf die grundlegende morphologische Charakteristik des Wortes, seinen Ursprung und seine Stellung im Kontext Augenmerk gelegt. Ein wesentliches Teil des Wörterbuchs wird so mit den Zitationen vom Buch geschafft. Die Zitationen beinhalten Hinweise auf die betreffenden Seiten. Die Fremdwörter, die im Prefáts Text nur selten erscheinen, werden in einem kleinen beigefügten Wörterbuch versammelt.

Obwohl diese Diplomarbeit auf die sprachlichen Gebiete der Orthographie und des Vokabulars gerichtet wird, wird am deren Ende ein kurzes Kapitel beigefügt, in dem auf manche besonders interessanten morphologischen (z.B. die Reste vom Dual) und auch syntaktischen (die in den Satzverbindungen der humanistischen tschechischen Sprache liegen) Phänomenen hingewiesen wird.

Poznámka

V kapitole věnované pravopisu cituji slova Prefátova textu pomocí transliterace písma prvního vydání z roku 1546 (v kapitole 2.3 pak druhého z roku 1786). Ve slovníkové části a také dalších místech, kde jsou citována slova nebo úryvky Prefátova textu bez stěžejního zřetele k pravopisu, používám transkripci řídící se přepisem K. Hrdiny v třetím vydání cestopisu z roku 1947. Veškeré citace Prefátova textu jsou psány kurzívou, za citacemi třetího vydání jsou v závorkách čísla stránek, na kterých se v knize nacházejí. Netýká se to uvádění jednotlivých slov, tak krátké úseky textu jsou sice rovněž psány kurzívou, ale odkazy na stránky se u nich obvykle nevyskytují. Citované věty hojně se objevující jak ve výkladovém textu DP, tak ve slovníku bývají z úsporných důvodů kráceny, a to vepředu, vzadu i uprostřed. Vždy je přitom nanejvýš dbáno na to, aby nebyl pozměněn význam textu. Kvůli sjednocení formy zkrácených a nezkrácených formulací, se na začátku citací vždy (pokud nejde o proprium) píše malé písmeno (i když je v cestopise velké). Na konci citací se pak z obdobných důvodů nezaznamenává tečka. Pokud je ovšem prezentovaná pasáž Prefátova textu delší a skládá se z více vět, jsou jejich předěly zaznamenávány v původní podobě (s interpunkcí i velkými písmeny). Vypuštěné úseky citovaných vět jsou naznačeny třemi tečkami. V případech, kdy není možné (např. vzhledem k přílišné délce formulace či nevyjádřeným větným členům, které jinak vyplývají z kontextu) zachytit větu v úplnosti, jsou její důležité členy (nejčastěji podmět) do citace dodatečně vepsány, a to v nekurzivní podobě v závorce. Taková citace pak vypadá následovně: *ten fortel oni (piráti) před námi měli, že k nám se přitáhnouti vesly a zas od nás odjeti mohli* (OPC, 264).

Citace sekundární literatury jsou rovněž psány kurzívou, avšak vždy jsou vymezeny uvozovkami. Údaj za citací v závorkách obsahující jméno autora nebo zkratku kolektivního díla, rok vydání a číslo příslušné stránky (např. (K. Hrdina, 1947, 335) nebo (SESJČ, 1967, 213)) odkazuje na seznam literatury na konci práce, kde je plný bibliografický záznam. Týchž zkrácených údajů v závorkách se užívá v poznámkovém aparátu. Pokud se v textu, který je citován, objevuje kurzíva (např. zvýraznění rozebíraných hlásek, znaků nebo slov), v citaci se mění v písmo obyčejné, bez kurzívy, čímž se zachová jeho odlišnost od ostatního textu. Jsou-li v citované pasáži sekundární literatury přítomny uvozovky, zapisují se ve zjednodušené podobě ‚takto‘.

Seznam zkratek

acc.	accusativus, akuzativ, 4. pád	onom.	onomatopoický, zvukomalebný, pohybomalebný
adj.	adjektivum, přídavné jméno	OPC	Oldřich Prefát: <i>Cesta...</i> (odkaz na stránky třetího (Hrdinova) vydání cestopisu)
adv.	adverbium, příslovce; adverbiální	P	Prefát
angl.	anglický	part.	partikule, částice
arab.	arabský	pers.	perský
bibl.	biblický	pl.	plurál, množné číslo
ČČM	Časopis českého muzea	pomn.	pomnožný
č.	číslo	popř.	popřípadě
čes.	český	pos.	posesivní, přivlastňovací
dat.	dativ, 3. pád	pozd.	později, pozdější
dem.	deminutivum	pr.	indikativ prézens
dn.	dnešní	pre.	prepozice, předložka
DP	diplomová práce	pron.	pronominum, zájmeno
důvod.	důvodový	příp.	případně
egypt.	egyptský	přivl.	přivlastňovací
fam.	familiérní výraz	PSJČ	<i>Příruční slovník jazyka českého</i> (l, n, t, nt, s)-pt.
fon.	fonetický		participium (l-ové, n-ové, nt-ové, s-ové, t-ové)
fr.	francouzský, francouzsky	pův.	původně, původ
gen.	genitiv, 2. pád	resp.	respektive
hrom.	substantivum hromadné, kolektivum	řec.	řecký, řecky
imp.	imperativ	SESJČ	<i>Stručný etymologický slovník jazyka českého</i>
ind.	indický	sg.	singulár, jednotné číslo
inf.	infinitiv	sl.	slovní
ins.	instrumentál, 7. pád	sluč.	slučovací
it.	italsky, italština	souř.	souřadící
iter.	iterativum, sloveso opětovací	sr.	srovnej
kl.	klasicky, v klasické (či slohově vysoké středověké) latině	SSČ	<i>Slovník spisovné češtiny</i>
komp.	komparativ	stč.	staročeský, staročesky
konj.	konjunkce, spojka	stfran.	starofrancouzský
lat.	latinsky, latina	str.	stránka
loc.	localis, lokál, 6. pád.	střlat.	středověká latina
maď.	maďarsky, maďarština	stup.	stupňovací (spojka)
MSS	<i>Malý staročeský slovník</i>	subs.	substantivum, podstatné jméno
n.	nebo	sup.	superlativ
nč.	novočeský, novočesky	stněm.	staroněmecký, staroněmecky
ned.	nedokonavý	šp.	španělsky
neg.	negace	tatar.	tatarský
něm.	německy, němčina	tz.	to znamená
nepr.	nepravidelný	v.	viz
neskl.	nesklonný	vl.	vlastně
neurč.	neurčitý	v.t.	viz tam
NK	Národní knihovna	vyt.	vytýkáci
num.	numerale, číslovka		
odp.	odporovací		

vzt.	vztažný	=	znamená (u vysvětlivek v citacích)
zákl.	základ	□	odděluje stejné podoby heslového slova patřící k rozdílným slovním druhům
záp.	záporný		
zvrat.	zvratný		
žid.	židovský		

Seznam příloh

Tab. 1. *Poměr výskytu diftongu uo a monoftongu ů v rámci sedmi frekventovaných slov textu.*

Tab. 2. *Vzájemný poměr variantních koncovek -uow, -uo, -űw, -ű v celém textu cestopisu.*

Tab. 3. *Vzájemné kurzy některých v textu uváděných platidel v polovině 16. století.*

Tab. 4. *Přehled všech výrazů v cestopise týkajících se lodních hodnot a funkcí.*

Tab. 5. *Přehled jednotlivých položek slovníkového hesla s uvedením příkladů.*

Obr. 1. *Začátek 25. kapitoly (fotokopie z prvního vydání cestopisu z roku 1563).*

Obr. 2. *Závěr 26. kapitoly (fotokopie z prvního vydání cestopisu z roku 1563).*

Obr. 3. *Dřevořez námořní plachetnice Liona (fotokopie z prvního vydání cestopisu z roku 1563).*

Obr. 4. *Průřez Prefátovou plachetnicí s označením jejích jednotlivých částí.*

Obr. 5. *Plachetnice, na které se plavil Kryštof Harant (převzato z: E. Petrů, 1984).*

Obr. 6. *Benátská galéra (převzato z: J. Polišenský, 1989).*

Mapa 1. *Zobrazení Prefátovy cesty Rakouskem.*

Mapa 2. *(Zobrazení Prefátem uváděných obcí a jejich jmen na současné mapě furlanské oblasti).*

Seznam pramenů a literatury

Prameny

- PREFÁT z VLKANOVA, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny, to jest do krajiny někdy Židovské, země Svaté, do města Jeruzaléma k Božímu hrobu, kteraužto cestu s pomocí Pána Boha všemohúcího šťastně vykonal Voldřich Prefát z Vlkanova léta Páně MDXXXVI*, Praha 1563, NK, 54 B 324
- PREFÁT z VLKANOVA, O.: *Cesta z Prahy do Benátek...*, Procházka, F. F. (ed.), Praha 1786, NK, 54 S 263
- PREFÁT z VLKANOVA, O.: *Cesta z Prahy do Benátek...*, Hrdina, K. (ed.), Praha 1947 (OPC)
- PREFÁT z VLKANOVA, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, Bočková, H. (ed.), Praha 2007

Literatura

- ARMSTRONGOVÁ, K.: *Jeruzalém*, Praha 1999
- AUGUSTA, P.: a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, Praha 1998
- BARTOŠ, F. M.: *Evangelický poutník k Božímu hrobu* in: *Kostnické jiskry*, Praha 1944, č. 7
- BARTOŠ, F. M.: *Knihy a zápasy*, Praha 1948
- BOČKOVÁ, H.: *Člověk na cestě*, in: *Prefát z Vlkanova, O.: Cesta z Prahy do Benátek...*, Praha 2007, str. 431-475 (a dále 476-525)
- BĚLIČ, J. - KAMIŠ, A. - KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník*, Praha 1978 (MSS)
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad*, Praha 1992
- Biblií svatá. Všecka Svatá pisma Starého i Nového zákona (podle posledního vydání králického z roku 1613)*, Praha 1904
- BOURBON, F. - LAVAGNO, E.: *Průvodce Svatou zemí. Izrael - Sinaj - Jordánsko*, Bratislava 2001
- BREHM, A. - TOMEČEK, J.: *Život zvířat*, Praha 1974
- BURNIE, D.: *Zvíře*, Praha 2002
- ČEJKA, M. - ŠLOSAR, D. - NECHUTOVÁ, J. (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991
- ČERMÁK, F.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*, Praha 1988
- DELUMEAU, J.: *Dějiny ráje, Zahrada rozkoše*, Praha 2003
- DLOUHÝ, J.: *Český cestovatel v Palestině před 400 lety*, in: *Nový Orient*, Praha 1947, č. 2-3
- DOSTÁL, J.: *Cesty do Svaté země*, Praha 1948
- DOUGLAS, J. D. a kol.: *Nový biblický slovník*, Praha 1996
- DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000
- DVOŘÁK, E.: *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*, in: *Philologica – Monographia* 31, Praha 1970, str. 67–68
- GEBAUER, J.: *Slovník staročeský I., II.*, Praha 1970
- GRIMM, J. - GRIMM, W.: *Deutsches Wörterbuch*, Lipsko 1971 (internetová verze: germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/dwb)
- HARANT z POLŽIC a BEZDRUŽIC, K.: *Cesta z království Českého do Benátek, odtud do země Svaté... 1., 2.*, Erben, K. J. (ed.), Praha 1854 (internetová verze: citanka.cz/toiso-8859-2.en/harant/toc.html)
- HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC, J.: *Putování k Svatému hrobu*, Praha 1907
- HLAVÁČEK, I. - KAŠPAR, J. - NOVÝ, R.: *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002

- HRDINA, K.: *Prefátův život a dílo*, in: *Prefát z Vlkánova*, O., *Cesta z Prahy do Benátek*, Praha 1947, str. 353-360
- HOLUB, J.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952
- HOLUB, J. - LYER S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1967 (SESJČ)
- HYNEK, V. - KLUČINA, P.: *Válečné lodě I.*, Praha 1985
- CHVOJKA, M. - SKÁLA, J.: *Malý slovník jednotek měření*, Praha 1982
- CHYTIL, K.: *Oldřich Prefát z Vlkánova a Domenico dalle Greche*, in: *Památky Archeologické* 25, Praha 1913, str. 117
- JOHNSON, P.: *Dějiny civilizací Svaté země*, Brno 2003
- JUNGSMANN, J.: *Slovník česko - německý I-V.*, Praha 1989-90
- KABÁTNÍK, M.: *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira*, Praha 1902
- KÁBRT, J. a kol.: *Latinsko - český slovník*, Praha 1957
- KARLÍK, P. a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 2001
- KLIMEŠ, L.: *Slovník cizích slov*, Praha 1981
- KOBLÍŽEK, V.: *Jazyková stránka cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkánova „Cesta z Prahy do Benátek“*, in: *Cesty a cestování v literatuře*, Praha 1994, str. 104-108
- KYAS, V.: *Česká bible v dějinách českého písemnictví*, Praha - Řím 1997
- LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D., - BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1997
- MARTINCOVÁ, O. - BRABCOVÁ, R.: *Malý slovník jazykovědných termínů*, Praha 1998
- MOCNÁ, D. - PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha - Litomyšl 2004
- NĚMEC, J.: *Dědictví řeči*, Praha 1986
- NOVOŠTNÝ, M.: *Citrón*, www.rozhlas.cz/regina/slova/_zprava/51820
- OPELÍK, J. a kol.: *Lexikon české literatury 3/II*, Praha 2000, heslo: KOLÁR, J.: *Oldřich Prefát z Vlkánova*, str. 1077-8
- PETRŮ, E.: *Staročeský cestopis z hlediska genologického*, in: *Vzrušující skutečnost*, Praha 1984
- PIANIGIANI, O.: *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*, Janov 1988 (internetová verze: www.etimo.it/?pag=hom)
- POLIŠENSKÝ, J.: *Česká touha cestovatelská*, in: *Česká touha cestovatelská*, Praha 1989, str. 7-32
- PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1983
- PRÁŠEK, J. V.: *Oldřicha Prefáta z Vlkánova cesta na východ r. 1546 a význam její*, in: *ČČM*, 68, 1894, str. 353n, 518n
- Příruční slovník jazyka českého I-VIII.*, Praha 1935-57 (PSJČ)
- RAVIK, S.: *O světcích a patronech*, Praha 2006
- RÖHRICHT, R.: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*, Innsbruck 1900
- ROSENDORFSKÝ, J.: *Italsko - český slovník*, Praha 1991
- Slovník spisovné češtiny*, Praha 2003 (SSČ)
- Staročeský slovník I.-IV.*, Praha 1968n.
- STRAKA, C.: *Příspěvky životopisné. 1. Zápisky Oldřicha Prefáta z Vlkánova*, *Listy filologické*, Praha 1919, str. 345
- SVEJKOVSKÝ, F.: *Třikrát motiv mořské bouře (Prefát - Komenský - Bridel)*, *Česká literatura*, Praha 1969, str. 55
- SVOBODA, L. a kol.: *Encyklopedie antiky*, Praha 1973
- ŠIMEK, F. - KAŇÁK, M.: *Mandeville a jeho cestopis*, in: *Cestopis tzv. Mandevilla*, Praha 1963
- ŠTEYER, M. V.: *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psát neb tisknouti*, Praha 2001
- TEIGE, J. in: *Základy starého místopisu pražského 1*, Praha 1910

- TICHÁ, Z.: *Cesta starší české literatury*, Praha 1984
 TICHÁ, Z.: *Jak staří Čechové poznávali svět*, Praha 1984
 VANDAS, J.: *Mince a platidla*, Praha 1994
 VLČEK, J.: *Dějiny české literatury I.*, Praha 1951, str. 361-364
 VOREL, P.: *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526-1618)*, Praha - Litomyšl 2005
 VYKOUPILOVÁ, L.: *Slovník českých dějin*, Brno 2000
 WASSERZIEHER, E.: *Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Lipsko 1971
 WINTER, Z.: *Oldřicha Přefáta z Vlkanova poslední vůle*, in: ČČM 1897, str. 82
 WINTER, Z.: *Oldřicha Přefáta z Vlkanova pře o dědictví*, in: ČČM 1895, str. 114
 ZAMAROVSKÝ, V.: *Bohové a hrdinové antických bájí*, Praha 2005

ANOTACE

Základní údaje:

Jan Kafka

Ortografie a lexikum cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkanova „Cesta z Prahy do Benátek...“

Praha, 254 stran

Popis obsahu

Tato DP se zabývá dvěma jazykovými oblastmi renesančního cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkanova, pravopisem jeho prvního vydání z roku 1563 a charakterem a zvláštnostmi jeho slovní zásoby. Nechybí zde obecný úvod, kde je poukázáno na exaktní zaměření autora, které ovlivnilo ráz knihy, i na kulturní a jazykovou situaci ve Středomoří vedoucí k rozmanitosti slovní zásoby díla. V části věnované pravopisu jsou postupně probírány jeho důležité jevy, přičemž je reflektována jak jejich jedinečnost, tak pozice v kontextu obecného vývoje. Zvláštní zřetel je brán na pravopisné projevy hláskoslovných změn, zejména na monoftongizaci *uo > ů*. Sledována je však i nestandardní kvantita samohlásek, přítomnost spřežek, způsob psaní velkých písmen či takové jevy, jako je geminace či proteze. V neposlední řadě je posuzováno, jak důsledně se ta která tendence v textu prosazuje. Oddíl zaměřený na slovní zásobu Prefátova díla se dělí na dvě části, první je výkladová, popisující charakter lexika a jeho rozložení v textu. Zvláštní kapitoly jsou věnovány cizím slovům a geografickým jménům, což jsou kategorie pro cestopisný žánr zvláště typické a důležité. Dále je probráno výrazivo některých dalších pro text charakteristických tematických okruhů, jako jsou lodě, stavebnictví, vojenství aj. Kromě jazykových otázek se zde mnohdy řeší i historické pozadí těchto slov. Slovník, který tvoří druhou část oddílu, je diferenční a sestává jednak ze slov dnes nesrozumitelných, jednak z takových, která v současném lexiku sice najdeme, ale s jinými významy. Kromě vlastního překladu je v heslech reflektována i základní morfologická charakteristika slova, jeho původ a zasazení v kontextu. Na závěr je připojena kapitola poukazující na některé zajímavé jevy v morfologii a syntaxi cestopisu.

Klíčová slova

renesanční cestopis

pravopis

počeštělý výraz

Svatá země

slovní význam

diferenční slovník

humanismistický jazyk

původ slova

střední čeština

toponymum